سورة الأنعام

Ketabton.com

تفسیر احمد

ترجمه و تفسیر سورة «الانعام»

تتبع و نگارش: امین الدین سعیدی - سعید افغانی

(c) ketabton.com: The Digital Library

تفسیر احمد

فهرست مضامین سورۀ الانعام

شماره	نام سوره	معانی و محتوی سوره ها	صفحه
	الأنعام	وجه تسميه	
1		معنی أنعام	
2		مفهوم کلی سوره أنعام	
3		فضیلت سورة أنعام	
4		تعداد آیات، کلمات و تعداد حروف	
5		إرتباط و مناسبت سورة أنعام با سورهی مائده	
6		چگونگی فرود آمدن و نزول سورة أنعام	
7		سایر خصوصیات سورة أنعام	
8		زمان نزول سورة أنعام	
9		شأن نزول سورة أنعام	
10		دروس حاصلة سورة أنعام	
11		تصویری از عقاید و أحکام سورة أنعام	
12		أحکام فقهی بیان شده در سورة أنعام	
13		محتوای سورة أنعام	
14		فرق خلق و جعل	
15		«نور و ظلمات»	
16		ـ موضوعات آیات (1 الی 3) مباحثی در باره دلایل یکتایی الله متعال	
17		ـ موضوعات آیات (4 الی 9) درباره رسالت پیامبران	
18		ـ موضوعات آیات (10 الی 11) دلداری پیامبر صلی الله علیه وسلم اثر بی ادبی و ریشخند آنان	
19		ـ موضوعات آیات (12 الی 16) دلایلی، بر اثبات اصول سه گانهی دین، یعنی، اثبات وجود آفریننده و یکتایی او، اثبات معاد و روز جزا و اثبات پیامبری	
20		ـ موضوعات آیات (17 الی 24) در باره مظاهر قدرت الله، شهادت برصدقی ودرستی رسالت پیامبر، کتمان شهادت و افترای اهل کتاب بر الله	

(c) ketabton.com: The Digital Library

21		ـ موضوعات آیات (25 الی 26) اعتراف به اعمال ناپسند مشرکان و هکذا ناامیدی آنان در ایمان	
22		ـ موضوعات آیات (27 الی 32) مشرکان در برابر آتش دوزخ، مشرکان در برابر پروردگار در روز قیامت، و حقیقت دنیا	
23		ـ موضوعات آیات (33 الی 35) در باره مجادله کفار و مشرکان مکه و دعوت آنان به دین اسلام و کشمکش و سرکشی های آنان در باره‌ی توحید، پیامبری و معاد	
24		ـ موضوعات آیات (36 الی 37) اشاره به دو دسته مردم: دسته‌ی اول که: با اندیشه و تأمل و درک و فهم عمیق، دلایل قرآن را میشنوند و به آن عمل میکنند، اما دسته‌ی دوم، مرده دلانی هستند که راه درک و اندیشه را بر روی خود بسته اند و حقیقت را نمی پذیرند.	
25		ـ موضوعات آیات (38 الی 39) موضوع دلایل قدرت و کمال علم خداوند متعال	
26		ـ معاد و حشر، تنها مخصوص انسان‌ها نیست!	
27		ـ اِهتمام خاص به حقوق مخلوقات	
28		ـ حیوانات هم دارای شعورأند	
29		ـ موضوعات آیات (40 الی 45) پناه بردن به پیشگاه الله متعال، هنگام سختی و تنگدستی	
30		ـ موضوعات آیات (46 الی 49) اِثبات قدرت الهی، دلیل بر وجود ویکتایی الله و بیان وظایف پیامبران است که شرک را باطل و تباه گردانیده اند	
31		ـ موضوعات آیات (50 الی 53) تبیین حدود و وظایف پیامبران الهی	
32		ـ موضوعات آیات (54 الی 58) دربارة برخی از مظاهر رحمت الهی، موقف پیامبر با مشرکان	
33		شروط توبه راستین	
34		ـ موضوعات آیات (59 الی 62) علم بی پایان و قدرت بی مثال الله متعال	
35		ـ أمور غیبیی	
36		ـ موضوعات آیات (63 الی 67) در مورد مظاهر قدرت و رحمت الهی	

(c) ketabton.com: The Digital Library

37	ـ موضوعات آیات (68 الی 73) دوری از مجالس تمسخر به آیات قرآن، سزا و مجازات تمسخر کنندگان، مزایای ایمان وزیانهای شرک وبی باوری		
38	ـ موضوعات آیات (74 الی 79) برای اِثبات دلیل علیه مشرکان عرب، در اِبطال بت پرستی از داستان ابراهیم خلیل الله و پدرش، آزر یاد میکند		
39	ـ مناظرة چهار گانة معروف حضرت اِبراهیم		
40	ـ موضوعات آیات (80 الی 83) گفتگو و مناظره اِبراهیم علیهم السلام وقومش در مورد الله یگانه		
41	ـ موضوعات آیات (84 الی 90) دلایل و براهین، است به ابراهیم (ع) در برابر قومش، واعطای فرزندانی به او که همگی پیامبر بودند		
42	ـ حکمت جمع و تقسیم أنبیاء به سه دسته		
43	ـ موضوعات آیات (91 الی 92) به امر نبوت و پیامبری می پردازند		
44	ـ موضوعات آیات (93 و94) آنان که بر الله متعال دروغ می بندند و مدعی پیامبری اند		
45	ـ موضوعات آیات (95 الی 99) به بیان برخی از دلایل که بروجودهستی بخش دلالت کند، میپردازد که عبارتند از: آفریدن، حیات بخشیدن، جان گرفتن و تقدیر و تدبیر گردش ستارگان، سیارات و پی در پی آمدن شب و روز و انواع میوه ها و حاصلات مختلف النوع از شکوفه گرفته تا میوه		
46	ـ موضوعات آیات(100 الی 103) بیان هویت برخی از انسانها که: ناروا به ذات پروردگار نموده اند، و جن را شریک الله متعال میدانند و یا برای او دختر و پسر می تراشند		
47	ـ مسئله رؤیت وملاقات باری تعالی		
48	ـ موضوعات آیات (104 الی 107) بیان دعوت اسلامی و پیامبری و وحی الهی		
49	ـ برخی از شیوه های برخورد با مخالفان		
50	ـ موضوعات آیات(108 الی110) در باره خودداری از دشنام دادن به معبودهای باطل		
51	ـ آنچه سبب گناه قرار بگیرد آن هم گناه است		
52	ـ موضوعات آیات (111 الی 113) آزار رسانی و سرسختی مشرکان و نا امید شدن از ایمان		

(c) ketabton.com: The Digital Library

53		ـ موضوعات آیات (114 الی 115) قرآن بر راستی پیامبر(ص) گواهی میدهد. و آشکار ساختن، قسم خوردن های کافران	
54		ـ موضوعات آیات (116 الی 121) در باره عقاید مشرکان و ذبایح آنان	
56		ـ ذبح شرعی	
55		ـ فراموش کردن اسم الله در وقت ذبح	
56		ـ ذبایح اهل کتاب	
57		ـ دلایل حلال بودن ذبایح أهل کتاب	
58		ـ تحریم ذبیحه دست مرتد	
59		ـ تحریم ذبیحه دست مجوس	
60		ـ موضوعات آیات (122 الی 123) بحث در باره مؤمن راه یافته و کافر تیره بخت سخن	
61		ـ مرگ در تعابیر قرآنی	
62		ـ موضوعات آیات (124 الی 128) غرور و موذی گریهای مشرکان و فرجامش، سنت الهی در هستی، دین پایدار	
63		ـ موضوعات آیات (129 الی 132)در باره سرپرستی برخی از ظالمان بر برخی دیگر از خود، نکوهش کافران به خاطر ایمان نیاوردنشان	
64		ـ موضوعات آیات (133 الی 135) خداوند متعال هرگز به بندگی وعبادت بندگان نیاز و ضرورتی ندارد و هیچ گاه گناه گنهگاران	
65		ـ مهربانی شیوه‌ی پروردگار باعظمت است	
66		ـ موضوعات آیات (136 الی140) سفاهت و نادانی مشرکان در مورد احکام دروغین حلال و حرام، کشت و زرع، انواع ثمر، مالداری، حیوانات شیردار و دارایی گوشت حلال، موضوع زنده به گور کردن دختران	
67		ـ انوع کشتن فرزندان	
68		ـ موضوعات آیات (141 الی 144) در مورد دلایل گویای قدرت پروردگار	
69		ـ موضوعات آیات (145 الی 147) بیان خوردنیهای حرام، هم برای مسلمانان وهم برای یهود، تنها چهار چیز است: مردار، خون ریخته و روان - به استثنای	

(c) ketabton.com: The Digital Library

	جگر و (طحال)-گوشت پلید خوک وآن چه نام غیر خدا بر آن برده شود		
70	ـ «دم مسفوح»		
71	ـ موضوعات آیات (151 الی 153)بیان اصولی قولی وفعلی محرمات معنوی روحی و اخلاقی و مادی		
72	ـ تعریف شرک و أقسام آن		
73	ـ موضوعات آیات(154 الی 158) خبر نزول تورات موسی علیه السلام		
74	ـ موضوعات آیات (159 الی 160) برحذر داشتن مؤمنان از تفرق و چند دستگی در دین. و این که هر کار نیکی ده برابر و بیشتر پاداش میگیرد اما کار بد به همان اندازه که هست، مجازات دارد		
75	ـ موضوعات آیات (161 الی 164) دین پایدار و راه راست، همان دین توحیدی ابراهیم است، مسؤولیت هرکس به گردن خود او خواهد بود هدایت، جز از جانب الله نیست و پاداش هر کس درگرو کردار اوست		
76	ـ موضوعات آیه (165) مردم در زمین، جانشین هم اند تا زندگانی و بقای نسل استمرار داشته باشد		
77	مکثی بر بعضی از منابع و مأخذها		

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

د « تفسير احمد » د ځانګړنو مهم ټکي

د «تفسير احمد» په ژباړه او تفسير کې تر ډېره بريده هڅه شوې ده چې د سورتونو په ژباړه، تفسير او د موضوعاتو په بيانولو کې له ساده او رواني ژبې کار واخستل شي. په دې تفسير کې د سورتونو تفسير په مستنده توګه يعنې قرآن د قرآن له مخې او د رسو الله صلى الله عليه وسلم له نبوي احاديثو څخه ګټه اخستل شوې ده؛ ددې ترڅنګ تر ډېره بريده هڅه شوې ده چې په تفسير کې د علماوو او فقهاوو له اختلافي مسايلو څخه ډډه وشي.

په دې تفسير کې هڅه شوې ده چې له ټولو منابعو او علمي حوالو څخه په مستند توګه ګټه پورته شي او د کمزور، عجيبو او بې اعتباره احاديثو او حوالو څخه د امکان تر حده مخنيوی وشي. همدارنګه د ټولو روايتونو سرچينې په علمي او اکدميکه توګه ښودل شوي دي.

په دې تفسير کې هغو موضوعاتو او مسايلو ته زياته پاملرنه شوې ده چې د ځوان نسل لپاره اړين او حياتي ګڼل کيږي، په ځانګړې توګه په ښوونځيو او پوهنتونونو کې د زده کړيالانو لپاره.

د قران کريم د آيتونو او د هدايت کوونکو پيغامون په تشريح او تفسير کې فرقه يي او مذهبي تعصباتو ته هيڅ ډول پاملرنه نه ده شوې.

- د دې تفسير په ليکلو کې او لوستونکو ته په اسانه بڼه د مفاهيمو د پوهېدلو په موخه تر ډېره بريده هڅه شوې تر څو هغه کلمې جملې او ستونزمن عبارتونه او مفردات چې په مبارکه ايتونو کې راغلي په ساده او روانه ژبه واضح شوي دي.
- لوستونکو ته د مفاهيمو سره د بلدتيا او په اسانه بڼه د پوهېدلو په موخه مخکې له دې چې ترجمه او تفسير پيل شي له اصلي موضوع مخکې د محتوا او تفسير يوه کوچنۍ خلاصه وړاندې شوې ده.
- د مبارکو آيتونو د تفسير په برخه کې په يوه آيې کې راغلي موضوعات په لومړي سر کې ټول راټول شوي او اساسي ټکي او مفاهيم يې په خلاصه بڼه باندې وړاندې شوي دي همدارنګه تر څنګ يې په مبارکه آيتونو کې راغلی پيغام او دا چې د مسلمانانو دنده او مسوولیت په دې برخه کې څه دی هغه هم په خلاصه بڼه په کې ځای پر ځای شوی دي سربېره پر دې د مباحثو او توضيح په برخه کې مې تر ډېره بريده دا هڅه کړې تر څو له هغو نادرو حديثونو او روايتونو څخه چې لوستونکي ورسره اشنا نه دي کار وانخلم تر څو وکولای شم د لوستونکو ذهنونه له مغشوشتيا او بې ځايه اندېښنو له رامنځته کېدلو څخه وساتم.
- په دې بحث کې د آيتونو د نازلېدلو شان او مستندات د معتبرو منابعو کتابونو او رواياتو له مخې ځای پر ځای يې اخذونه ښودل شوي دي او پاتې منابع او اخځليکونه په بشپړه امانتداری سره په اخر سر کې هم راوړل شوي دي.
- د آيتونو په تفسير کې په ځانګړې بڼه د قراني حکاياتو کيسو او داستانونو په تفسير کې تر ډېره دا هڅه شوې چې له ډېر ځيرتيا او دقت څخه کار واخيستل شي ددې له پاره چې خدای مکړه د اسراييليزمو او نور بې سندو او جعلي تشريحاتو اغېز پرې رانشي او له هغو څخه په بشپړه بڼه امن کې وساتل شي. همدارنګه تر اخري حده پورې دا هڅه شوې تر څو په خلاصه بڼه اصلي مطلب روښانه شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- ژباړو او په ځانګړې بڼه د ایتونو د تفسیر په برخه کې ځینې موارد په ډېره خلاصه بڼه توضیح شوي دي خو په هغو برخو کې چې د ډېرو توضیحاتو او سپړنو اړتیا لیدل شوې ډېر توضیحات ورکول شوي. په یقینی بڼه چې د قران کریم د صحت والي بنسټیزه مرجع محمد مصطفی صلی الله علیه وسلم ته د هغه نزول دی او د ټولو مسلمانانو د هدایت او لارښوونې له پاره همدا کتاب تر ټول بهترینه مرجع او لارښوود دی خو د دې له پاره چې لوستونکي په هر اړخیزه بڼه د ایتونو په حکمتونو نکتو ګټو تفسیري اسرارو او رازونو د پوهېدلو له پاره د بېلابېل تفصیلونه هم راوړل شوي دی.
- د دې تفسیر په لیکنو کې ضروري موخذونه د متن به داخل کې او نور ماخذونه په مجموعي بڼه د همدې (احمد) تفسیر په آخره کې په بشپړه توګه ذکر شوي دي.
- د دې تفسیر په لیکلو کې هڅه شوې تر څو د ایتونو شمېر، کلماتو شمېر او د مبارکه ایتونو د تورو شمېر له موثقو منابعو څخه په ګټه اخیستنې وپېژندل شي.
- په دغه تفسیر کې تحلیلونه او توضیحات د اهل سنت او جماعت په بنسټ ترسره شوي او تر ډېره دا هڅه شوې تر څو له مذهبي او فرقوي تعصباتو څخه خالي وي.

د دې تفسیر لیکنه څېړنه او ترتیب په ۲۰۱۹ م کال د امین الدین (سعیدي ـ سعید افغاني) له خوا پیل او په جزوي، جزوي بڼه ترتیب شوی دی.

د احمدي تفسیر د هېواد له بېلا بېلو پوهانو، عالمانو، د افغانستان علومو اکاډمۍ او پوهنتونونو له خوا د کتنې وروسته د هغه په بېلابېلو برخو باندې یې تقریظونه هم لیکلي دي.

درنو لوستونکو!

قران کریم په خپل ذات کې الهي معجزه او د بشر د لارښوونې کتاب دی. خدای (ج) د خپل عظمت له برکته دا کتاب ټولو مرضونو، شهواتو او زړونو ته شفاء او د تسکین یوه اله ګرځولې ده او په مرسته یې علم او یقین ترلاسه کولای شو.

دا یو څرګند حقیقت دی چې هیڅ مسلمان د قران کریم صحت او معجزې اوسېدلو په اړه کوم شک نه لري او خدای (ج) په خپله د دې به اړه په خپل کلام کې ګڼې څرګندونې لري، لارښوونې او له بد بختیو څخه د ژغورنې لارې او داسې نور موارد هغه څه دي چې مونږ یې د قرانکریم په بېلابېلو برخو او کیسو کې موندلای شو چې په هغو کې د بشریت له پاره خیر، برکت، لوړه پوهه، حیرانونکي رازونه او داسې نور په کې نغښتي دي.

قران کریم د دنیوي او اخروي ښېګڼو نیکمرغیو او سوکالیو منشه ده. د قرانکریم له لارښوونو عملي کول د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم سنت دی.

قران کریم ټولو پخواني پیغمبرانو ته د رالېږل شویو اسماني کتابونو تصدیق کوونکی دی.

یا الله ته زمونږ روح او روان د دې برکتي کتاب په شغلو او پلوشو رون او روښانه کړي.

امین یا رب العالمین

د احمد تفسیر لیکوونکی

(c) ketabton.com: The Digital Library

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سوره الأنعام

سورة أنعام در مكه نازل شده و داراى يكصد و شصت و پنج (۱۶۵) آيه و بيست (۲۰) ركوع مى باشد.

وجه تسميه:

اين سوره به سوره‌ى «أنعام» موسوم است؛ چون در آن نام أنعام آمده است: «وَ جَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَ الْأَنْعامِ نَصِيباً فَقالُوا هذا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ وَ هذا لِشُرَكائِنا فَما كانَ لِشُرَكائِهِمْ فَلا يَصِلُ إِلَى اللَّهِ وَماكانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلى شُرَكائِهِمْ ساءَ ما يَحْكُمُونَ - 136»

و (بت پرستان) از آنچه خداوند از كشت و چهارپايان آفريده است، سهمى را براى الله قرار دادند و به پندار خودشان گفتند: اين قسمت براى خداست و اين قسمت براى (بت‌هايى كه هم) شريكان (خدايند، هم شريك أموال) ما پس آنچه سهم شركاء و بت‌ها بود به خدا نمى رسيد، ولى هرچه سهم خدا بود به شركا مى‌رسيد، چه بد است آنچه داورى مى‌كنند!)

ملاحظه ميداريم از اينكه: أحكامى كه مبيّن جهل ونادانى مشركان ميباشد، در اين سوره ذكر شده است؛ زيرا آنان به منظور تقرب جستن به بت هايشان حيواناتى را قربانى مى كردند.

مفاهيم عام كه در آيات (136 الى 145) اين سوره تذكر يافته است؛ برخى از باورهاى نادرست عرب‌ها درباره‌ى حلال بودن و حرام بودن انعام (چهارپايان) مورد نقد قرار گرفته است.

معنى أنعام :

يعنى چهار پايان، جمع نعم (بروزن فَرَس) گفته اند عبارت است از گاو، گوسفند و شتر (قاموس قرآن، ج7، ص 87) در ضمن قابل يادآوري است كه: در اين سوره كلمه، أنعام شش بار مورد إستعمال قرار گرفته است.

مفهوم كلى سوره أنعام :

مفهوم ومحتواى كلى سوره انعام را ميتوان بصورت كل در نكاتى ذيل خلاصه و جمعبندى نمود:

احكام أنعام و چهارپايان،
توحيد و صفات خداوند متعال،
وحى، نبوت و رسالت،
معاد، حشرونشر، ثواب وعقاب،
داستان حضرت ابراهيم عليه السلام و مناظرات عقلى او با مُلحِدان،
توصيه‌هاى عقيدتى، اخلاقى، اجتماعى و...

فضيلت سورة أنعام :

در مورد فضيلت سورة «أنعام» در حديث شريف به روايت ابن‌عمر رضى الله عنهما از رسول الله صلّى الله عليه وسلّم آمده استكه فرمودند: «سورة أنعام تماماً يكباره بر من نازل شد درحاليكه هفتادهزار فرشته با صداى بلند تسبيح و تحميد آن را همراهى ميكردند». (محاسن التأويل 232/6.).

همچنان جابر(رض) فرموده است: لما نزلت سورة الأنعام سبح رسول الله(ص)، ثم قال:

(c) ketabton.com: The Digital Library

«لقد شيع هذه السورة من الملائكة ما سد الأفق». جابر(رض) میفرماید: هنگامی که سورة أنعام نازل گردید، رسول الله صلی الله علیه وسلم تسبیح گفت و فرمود: «تعداد زیادی از فرشتگان این سوره را همراهی می‌کردند تا جایی که فضا را بطور کامل گرفته بودند.».
این حدیث، شواهد زیادی دارد که طبرانی و دیگران از ابن عباس(رض)، ابن عمر، علی، ابی بن کعب، انس، و ابن مسعود اجمعین روایت کرده اند؛ لذا با تمام طرقش به اثبات میرسد. ملاحظه شود الدر المنثور، و فتح القدیر و تفسیر طبری اول سوره انعام.
همچنان مفسران در مورد فضیلت سوره انعام نوشته اند: این‌سوره صف آرای محاجه و مبارزه با مشرکان و تکذیب‌کنندگان معاد است و به پایدار ساختن اصول عقیده و ایمان در بنیاد اندیشه و خرد و ضمیر انسان توجه دارد.

تعداد آیات، کلمات و تعداد حروف:

طوریکه در فوق هم تذکر دادیم تعداد آیات سورة أنعام به (165) آیه وتعداد کلمات آن به (3055) وتعداد حروف آن به (12420) حرف میرسد.
ملاحظه: (أقوال درشمارش تعداد کلمات و حروف سوره های قرآن درطریق حساب و نوع قرائت متفاوت أند. تفاصیل آنرا مي توانید در سورۀ فاطر، تفسیر احمد همین تفسیرمطالعه فرمایید.).

إرتباط و مناسبت سورة أنعام با سوره‌ی مائده:

خداوند متعال سورة مائده را به آیة «عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» خاتمه داد. و سورة أنعام را هم با بیان خلقت آسمانها و زمین و... آغاز کرد که دلیل قدرت کامل اوست.{17}
هر دو سوره به أهل کتاب و موضعگیری و عقاید آنان اشاره می کنند. مائده به تفصیل به أحکام خوراکی های حرام و ذبایح می پردازد، سورة أنعام به شیوه‌ی کوتاه از آنها بحث نموده است، و میفرماید: آن چه که در زمان دوران جاهلیت برای نزدیکی به بُتان، بهره گیری از حیوانات را بر خود، حرام کرده بودند، مردود می شمردند.
طوریکه گفتیم سورة أنعام، با حمد و ستایش و سپاس خدایی آغاز گشته که هستی آفرید و انسان را بدون سابقه و نمونه - با دلایل روشن بریکتایی خود - پدید آورد؛ اما کافران برایش شریک و همتای ساختند و این هستی بخش رد اندیشه‌ی بیهوده‌ی باطل مشرکان، سرآغاز سوره را با «الحمد لله...» شروع میفرماید. آنگاه به بی باوران جهان هشدار میدهد که: مدت معینی در این جهان می مانند و بس و خدای هستی تنها اوست.

چگونگی فرود آمدن و نزول سورة أنعام:

این سوره، یکپارچه-در شبی- فرود آمده و شامل اصول عقاید، دلایل توحید، عدل و انصاف، نبوت و پیامبری، معاد و ابطال مذاهب منحرفان است؛ شاید برخی از آیه هایش مدنی باشد و به دستور پیامبر بزرگوار آنها را در همین سوره، در جای ویژه‌ی خود قرار داده باشند.

سایر خصوصیات سورة أنعام:

سورة أنعام طوریکه در فوق هم یادآور شدیم از جملة سوره های مکّی است. صرف چند آیات را بعض علماء مستثنی کرده‌اند. (تعداداز مفسران در تفاسیر خویش نگاشته اند که: شش آیة از این سوره مدنی است.) ولی در روایات آمده است که تمام سوره در یك وقت به معیتی فرشتگان بی شمار فرود آمده است. والله أعلم.
أبو إسحق اسفرائنی یکی از علمای مشهور جهان إسلام میفرماید: این سوره بر تمام اصول

(c) ketabton.com: The Digital Library

و قواعد توحید مشتمل است.
باید گفت که: سورة أنعام از نظر حجم، جزو سوره‌های سبع طوال (سوره‌های طولانی) است. این سوره های هفتگانه عبارتند از (سورة بقره، آل عمران، سورة نساء، سورة مائده، سورة توبه، سورة أنعام و سورة أعراف.).

زمان نزول سورة أنعام:

حضرت ابن عباس(رض) روایت فرموده اند که: این سوره در مکه نازل شده است. أسماء بنت یزید دخترکاکای معاذ بن جبل(رض) میگوید: هنگامی که این سوره بر پیامبر صلی الله علیه وسلم نازل می شد، ایشان سوار شتر بودند و من جلو ومهار آن را گرفته بودم و در اثر فشاری که بر شتر وارد میشد گویی که استخوان های او در حال شکستن بودند. این هم در روایت آمده است که در همان شبی که این سوره نازل شد، پیامبر صلی الله علیه وسلم دستور به نوشتن آن دادند.
از دقت به مطالب ومباحث این سوره چنین بر می‌آید که این سوره در آخرین دوران مکه باید نازل شده باشد. روایت أسماء بنت یزید علیهاالسلام نیز این امر را تأیید میکند، چرا که ایشان از انصار بوده و پس از هجرت ایمان آورده اند. اگر پیش از ایمان آوردن تنها از ارادت خدمت پیامبرصلی الله علیه وسلم حاضر شده باشند، به طور قطع این حضور در آخرین سال زندگی مکی آن حضرت صلی الله علیه وسلم بوده است. پیش از آن روابط اهل یثرب با ایشان آن قدر گسترده نبوده است که حضور زنی از اهل یثرب به خدمت ایشان ممکن باشد.

شأن نزول سورة أنعام:

مفسر تفسیر تفهیم القرآن در تفسیر خویش در مورد شأن نزول سورة أنعام مینویسد: تا آن زمان دوازده سال بود که پیامبر صلی الله علیهم السلام مردم را به سوی اسلام فرا میخواند. مزاحمت و کارشکنی و ستمگری وجفای قریش به اوج خود رسیده بود. تعداد زیادی از کسانی که به اسلام گرویده بودند از این ظلم و ستم به تنگ آمده موطن خود را رها کرده و در حبشه اقامت گزیده بودند. برای تأیید وحمایت پیامبر صلی الله علیه وسلم اینک نه أبو طالب زنده بود نه خدیجه، از این رو هم اکنون آن حضرت صلی الله علیهم السلام با محروم شدن از حامیان دنیوی خود در أنجام وظایف پیامبری با دشواری و موانع زیادی رو به رو بود. در أثر زحمات و دعوت و پیام رسانی ایشان أفراد صالح در مکه و در دیگر مناطق و قبایل پیرامون پیوسته به اسلام می گرویدند، اما بیشتر مردم بر رد و إنکار إصرار می ورزیدند. هر جا شخصی أندک میلی به إسلام نشان می داد، بلافاصله هدف ملامت و سرزنش، أذیت و آزار فیزیکی و تحریم اقتصادی و اجتماعی قرار میگرفت.
در این محیط تاریک أندک نوری از سوی یثرب پدیدار شده بود؛ زیرا تعدادی از أفراد بانفوذ آن جا به مکه آمده با پیامبر بیعت کرده بودند و اسلام در آنجا بدون مزاحمت و مقاومت درونی ای در حال گسترش بود.
اما آن چه در این آغاز ناچیز برای آینده نهفته بود، هیچ چشم ظاهر بین قادر به دیدن آن نبود. آن چه ظاهر بینان می دیدند تنها این بود که إسلام یک نهضت ناتوانی است که هیچ قدرت مادی ای پشت سر آن نیست، داعی و رهبر آن به جز حمایت اندک و ضعیف خانواده ی خود توان دیگری ندارد.
پیروان اندک او افراد ناتوان وضعیفی هستند که از عقیده و مسلک قوم خود منحرف شده

(c) ketabton.com: The Digital Library

اند و از جامعه‌ی خویش چنان دور انداخته شده اند که برگ پس از جدا شدن از درخت بر زمین می ریزد و پراکنده میشود. (بنقل از تفسیر تفهیم القرآن).

دروس حاصلة سورة أنعام:

1 - اثبات اصول اعتقاد به شیوه های گوناگون،

2 - اثبات نبوت و رسالت و وحی و رد شبهات مشرکان از راه دلایل عقلی و علمی و حسی،

3 - اثبات روز رستاخیز و کیفر و پاداش کردار خوب و بد آدمی،

4 - روشن شدن اصول دین، اخلاق و آداب اجتماعی و وصایای ده گانه‌ی ثابت در پیام های الهی،

5 - دین از زمان آدم تا دوران خاتم - سلام الله علیهم اجمعین - در اصل و هدف، یکی است. ایمان به برخی از پیامبران و پشت کردن به برخی از آنان و پذیرفتن مذاهب مختلف به نام دین یگانه‌ی الهی و نظریات و آرای شخصی، به مقصد دین ضربه می زند.

6 - خوشبختی وبدبختی وپاداش اخروی به کردار ورفتار آدمی بستگی دارد.

7 - انسان در انتخاب آزاد است. میان اراده‌ی خدا و کسب آدمی، تعارضی نیست؛ چون سرنوشت بر مبنای علم و حکمت و مصلحت الهی، مسببات را به اسباب پیوند می دهد.

8 - عدل الهی چنان مقتضی است که ملتها و افراد با هم تفاوت دارند. مثلاً: ستمگران، نابود و رسوا می شوند و فروتنان و مؤمنان به نعمت حق می رسند.

9 - خداوند سرچشمه‌ی همیشه جوشان تشریع (قانونگذاری) است و حلال و حرام کردن هر چیز به دست اوست و هر کسی در کار او دم زند، جهل و خودخواهی خود را اثبات می کند.

10 - انسان باید از سرنوشت گوناگون و بسیار پیچیده ی پیشینیان درس بگیرد و پند بیاموزد و این هستی پهناور را با دیده‌ی عبرت و دقت بنگرد.

11 - مردم، همواره در عرصه‌ی زندگانی، در مسابقه و پیشی گرفتن و در آزمایشگاه بزرگ آزمون هستند، تا بدکار و نیک کردار، شناخته شوند...

تصویری از عقاید و أحکام این سوره:

1 - عقاید و دلایل آن به شیوه‌ی جامع، مانند: بیان صفات خدا، أفعال و سُنَن او در هستی، نشانه هایش در آفاق وأنفس، تأثیر عقاید در أعمال آدمی همراه آوردن حقایق به گونه‌ی مناظره و جدل، رد شبهات مشرکان، نابود کردن هیکل شرک و درهم کوبیدن پایه هایش.

یاد داشت: اگر این سوره از روی مفهوم و محتوای آن نام گذاری شود؛ باید آن را «سوره ی عقاید اسلام» یا «سوره‌ی توحید» نام نهاد.

2 - پیامبری و وحی، متلاشی کردن شبهه‌ی مشرکان و مُلزَم کردنشان با دلایل و آیات بزرگ هستی است که دلایل عقلی و براهین علمی را در بر دارد...

3 - دو باره زنده شدن در جهان آخرت، پاداش و کیفر، وعد و وعید، رویدادهای روز قیامت، کیفر کافران و بزهکاران، پاداش و بشارت به نیکان و مؤمنان به خلد برین و اشاره به عالم غیب از فرشتگان، جن و شیاطین و بهشت و دوزخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

4 - اصول دین وسفارش های جامع آن درباره‌ی فضایل و آداب و راه و رسم دینی و حذر از زشتیها و پلیدی‌ها که این هم در چند اصل خلاصه می شود:

الف: دین خدا، تنها یکی است. پاره پاره کردنش به مذاهب و فرقه فرقه شدن پیروان این دین به نامهای متعدد، نشان خروج از رهنمودهای پیامبر گرامی و بیزاری حضرت از بدعت گذاران است.

ب: خوشبختی و بدبختی مردم به کردار و رفتار خود آنان وابسته است. پاداش هرکس بر مبنای تأثیر کردار در میان جامعه، از ده تا هفتصد و بالاتر خواهد بود؛ اما کیفر همانندی بیش نیست و به اندازه‌ی گناه است.

ج: قطعاً مردم از روی اراده و اختیار، کار میکنند؛ حال آن که در برابر سنن و قدرت الهی، متواضع وخاکسارند. پس، نه جبری در کار است و نه اضطراری، و در بین کردار اختیاری آنان و اراده و مشیت آفریدگار، هیچ گونه دوگانگی و تعارضی موجود نیست. و مراد از آفریدن اشیا از روی اندازه و مقدار و مقیاس (تقدیر)، این است که خداوند به گونه‌ای آن را می آفریند که به همراه آن، براساس علم وحکمت خود، اسباب وامکان آن مسببات رافراهم می‌آورد و در اختیار بندگانش میگذارد. بی گمان او چیزی را به بیهوده نیافریده است که بدون تقدیر و اندازه و بدون نظم و ترتیب باشد.

د: خداوند، درزندگی ومرگ ملتها، خوشبختی وبدبختی آنها، از میان بردنشان به خاطر دشمنی باپیامبران، ستم وتباهی در زمین و پرورش یافتنشان به وسیله‌ی انواع نعمتها و گاهی مجازات و کیفرشان؛ راه و رسم ویژه ای دارد.

ه: حرام و حلال گردانیدن خوردنیها و سایر شعایر و رسم و یاسایی بندگی به وسیله‌ی مردم دوران جاهلی دروغی است که - به میل خود - بر زبان خدا بسته بودند.

و: دستور به سیر و سفر در زمین بارها در قرآن تکرار شده است تا به أحوال و أوضاع عمومی ملتها و فرجام آنان - که پیامبران را تکذیب می کنند - آشنا شویم و درس زندگی بیاموزیم.

ز: ترغیب و علاقه پیدا کردن به شناخت پدیده های هستی و آشنایی خاص به سنن وآیات فراوان الهی، بر علم و قدرت مطلق ذات پاک او دلالت میکند.

ح: قطعاً توبه‌ی درست و اصولی همراه کردار نیک و پسندیده، موجب آمرزیدن گناهان است.

ط: ابتلا و آزمایش مردم به وسیله‌ی یکدیگر، به خاطر پیشی جستن، جاده و جهد فراوان در علوم مختلف، کردار سودمند، اعلای کلمه ی حق و دین و گرامی داشتن پیروان آن است. (بنقل از تفسیر فرقان شیخ بها الدین حسینی).

أحکام فقهی بیان شده در سورة أنعام:

در این سورة مبارکه بصورت کل أحکام ذیل مورد بیان قرار گرفته است.

1 - حرمت گوشت میته؛
2 - حرمت خوردن خون؛
3 - حرمت گوشت حیوان ذبح شده بدون ذکر نام الله؛
4 - حکم إضطرار چیزهایکه موقعاً إضطرار، خوردن آنها مباح وحلال میشود.

محتوای سورة أنعام:

محور بحث سورة أنعام طوریکه گفته شد همانا «عقیده و اصول إیمان» میباشد. این سوره

(c) ketabton.com: The Digital Library

از لحاظ أهداف و مقاصد با سوره های مدنی مانند سوره های بقره، آل‌عمران، نساء و مائده، تفاوت دارد. این سورۀ مبارکه به أحکام تنظیمی مسلمانان، از قبیل روزه وکیفر وأحکام و امور خانواده نپرداخته است، و مسائل قِتال و ستیز با در رفتگان از دعوت را یادآور نشده است. و همچنین بحثی از أهل کتاب، یهود و نصاری و منافقین را به میان نیاورده است، بلکه به مسائل بسیار مهم و بزرگ و اساسی عقیده و ایمان پرداخته است، و این مسائل را می توان در نکات زیر خلاصه کرد:

1 - مسائل الوهیت و پروردگاری.
2 - موضوع وحی و پیامبری.
3 - مسأله‌ی رستاخیز و جزا.

- در این سوره بحث به طور مفصل پیرامون اصول اساسی دعوت اسلامی جریان دارد، و درمی یابیم که از أبزار دلیل و برهان قاطع و کوبنده در راستای إلزام و إقناع إستفاده می کند؛ زیرا این سوره در مکه و بر جماعتی مُشرک نازل شده است. از جمله‌ی آنچه در این سوره‌ی شریفه جلب نظر می کند این که دو أُسلوب و روش آشکار را در پیش گرفته است که در سایر سوره ها به چشم نمی خورد، این دو اسلوب عبارتند از:

1 - «اسلوب و روش تقریر».
2 - «اسلوب تلقین».

در اسلوب اول، «اسلوب تقریر» قرآن دلایل مربوط به توحید و یگانگی الله و دلایل إقامه شده بر وجود وقدرت وسلطه وقهر خدا بسیار واضح و مسلّم ارائه می کند و برای این منظور به جای ضمیر مخاطب از ضمیر غایب استفاده می کند به طوری که هیچ قلبی سالم و عقلی رشید به خود اجازه نمی دهد در این که خدا ایجادکننده‌ی کائنات و صاحب فضل و کرم و عطایا است، شک و تردیدی داشته باشد، پس عبارت «هو» را می آورد که بر خالق باتدبیر و دانا دلالت دارد. طوریکه میفرماید: «هُوَ اَلَّذِی خَلَقَکُمْ مِنْ طِینٍ، وَ هُوَ اَللّهُ فِی اَلسَّماواتِ وَ فِی اَلْأَرْضِ، وَ هُوَ اَلَّذِی یَتَوَفّاکُمْ بِاللَّیْلِ، وَ هُوَ اَلْقاهِرُ فَوْقَ عِبادِهِ و وَ هُوَ اَلَّذِی خَلَقَ اَلسَّماواتِ وَ اَلْأَرْضَ بِالْحَقِّ....»

دراسلوب دوم، «اسلوب تلقین» کاملاً به چشم میخورد که الله عزوجل، حجّت و استدلال را به پیامبر صلّی الله علیه وسلّم یاد میدهد تا در مقابل دشمن ارائه دهد به گونه‌ای که اورا تحت تأثیر قرار داده و قلب و توجه اش را تسخیر کند ونتواند خود را از آن رها سازد و از خود رفع تکلیف کند. این اسلوب به صورت سؤال و جواب می‌آید؛ چرا که از آنها میپرسد و سپس جواب میدهد.

بطور مثال میفرماید: «قُلْ لِمَنْ ما فِی اَلسَّماواتِ وَ اَلْأَرْضِ قُلْ لِلّهِ کَتَبَ عَلی نَفْسِهِ اَلرَّحْمَةَ، قُلْ أَیُّ شَیْءٍ أَکْبَرُ شَهادَةً قُلِ اَللّهُ شَهِیدٌ بَیْنِی وَ بَیْنَکُمْ، قُلْ أَ رَأَیْتُمْ إِنْ أَخَذَ اَللّهُ سَمْعَکُمْ وَ أَبْصارَکُمْ وَ خَتَمَ عَلی قُلُوبِکُمْ مَنْ إِلهٌ غَیْرُ اَللّهِ یَأْتِیکُمْ بِهِ، وَ قالُوا لَوْلا نُزِّلَ عَلَیْهِ آیَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اَللّهَ قادِرٌ عَلی أَنْ یُنَزِّلَ آیَةً وَ لکِنَّ أَکْثَرَهُمْ لایَعْلَمُونَ.» بدین ترتیب سوره‌ی مبارک با دلایل و برهان قاطع و درخشان که پشت با طل راخم میکند، با مشرکان به بحث وجدل پرداخته و آن ها را محکوم کرد.

از اینجا است که سوره‌ی أنعام در میان سوره های مکی و در رابطه با دعوت اسلامی، مقام و منزلتی مخصوص دارد؛ چرا که حقایق دعوت را بیان میکند و ستون‌های آن را تثبیت میکند وشک و شبهه ی معارضین را در مناظره و بحث تکذیب و رد میکند. توحید

(c) ketabton.com: The Digital Library

خدا را در «خلق» و «ایجاد» و «تشریع» و «عبادت» متذکر شده و موضع گیری تکذیب کنندگان پیامبران را بیان میکند. بلا و مصیبت هایی را متذکر میشود که بر ملت های پیش از آنها وارد شده است و اشتباه و تردید آنها را درباره‌ی وحی و رسالت یادآور میشود و روز رستاخیز و جزا را گوشزد میکند. همزمان نیز انسان را در تمامی شرایط متوجه آیات آفاق و أنفس می کند.

مفسر امام فخر رازی میفرماید: «این سوره به دو فضیلت ممتاز است:

اول این که یکجا نازل شده است.

دوم این که هفتاد هزار فرشته آن را بدرقه کرده اند. سبب این امتیاز این است که این سوره شامل دلایل توحید وعدل ونبوت ومعاد است و مذاهب ملحدان را باطل میکند». وامام قرطبی میگوید: «در زمینه‌ی مجادله با مشرکین و مبتدعین و منکران حشر و نشر، این سوره پایه و اساس می باشد. و همین امر اقتضا میکند که یکجا نازل شود».

در این سوره همچنین از پدر پیامبران، حضرت ابراهیم علیه السّلام و جمعی از فرزندان او که به مقام نوبت رسیدند می پردازد، و به منظور تحمل سختی و مشقت و صبر و شکیبایی، پیامبر صلّی الله علیه وسلّم را راهنمایی می کند که خط مشی و سلوک آنها را در پیش گیرد. سپس تصویری از حال تکذیب کنندگان را در روز رستاخیز ترسیم میکند ودر این مورد به شیوه های مختلف داد سخن میدهد. سپس به بعضی از اعمال و تصرّفات دوران جاهلیت در زمینه‌ی حلال وحرام نمودن برخی ازاشیا پرداخته وبیان میکند که آنها به سبب شرکی که داشتند به چنین راهی رفته اند، سپس حکم تکذیب و إبطال آنرا صادر میکند. یک چهارم این سوره به ذکر وصیت های دهگانه ای إختصاص دارد که در کتاب های آسمانی پیشین وارد شده و تمام پیامبران را به سوی وصایای مذکور فراخوانده است: «قُلْ تَعالَوْا أَتْلُ ما حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ.» این سوره با آیه ای یگانه و منفرد به إنتها میرسد که پرده از روی موقعیت انسان در نزد الله متعال بر میدارد، و آن موقعیت عبارت است از این که انسان در سرزمین «خلیفة الله» میباشد و خدا آبادانی عالم را به انسان محوّل کرده که نسل بعد از نسل به آن بپردازند. وخدا ازروی قصد وهدفی بس والا و حکمتی بس بزرگ استعدادهای افراد انسان را متفاوت قرار داده است و آن عبارت است از «امتحان وآزمایش» در قیام به پیامدها و مشکلات این زندگی که کمال مقصود وهدف از این آفرینش و ازاین همه نظم و نظام به آن برمیگردد: «هُوَ اَلَّذِی جَعَلَکُمْ خَلائِفَ اَلْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَکُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجاتٍ لِیَبْلُوَکُمْ فِی ما آتاکُمْ إِنَّ رَبَّکَ سَرِیعُ اَلْعِقابِ وَ إِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِیمٌ. 165» (بنقل از تفسیر صفواة التفاسیر.).

یادداشت مفیده:

پنج سورة در قرآن عظیم با «اَلْحَمْدُ لِلّهِ» آغاز گردیده أند، که عبارتند از سوره‌ی فاتحه: اَلْحَمْدُ لِلّهِ رَبِّ اَلْعالَمِینَ، سوره‌ی انعام: اَلْحَمْدُ لِلّهِ اَلَّذِی خَلَقَ اَلسَّماواتِ وَ اَلْأَرْضَ، سوره‌ی کهف: اَلْحَمْدُ لِلّهِ اَلَّذِی أَنْزَلَ عَلی عَبْدِهِ اَلْکِتابَ، سوره‌ی سباء: اَلْحَمْدُ لِلّهِ اَلَّذِی لَهُ ما فِی اَلسَّماواتِ وَ ما فِی اَلْأَرْضِ و سوره‌ی فاطر: اَلْحَمْدُ لِلّهِ فاطِرِ اَلسَّماواتِ وَ اَلْأَرْضِ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترجمة و تفسير سورة الأنعام

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداى بخشاينده ومهربان

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ﴿١﴾

همه ستايش (همه خوبى‌ها) مخصوص الله است كه آسمان‌ها و زمين را آفريد و تاريكى‌ها و روشنى را قرار داد. و با اين همه آنهايى كه كافران شدند با پروردگار خويش ديگرى را برابر مى دارند (با اينكه دلايل توحيد و يگانگي او در آفرينش جهان آشكار است به اوشرک مى آورند).(١)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«خَلَقَ»: آفريد، هر چيز را به اندازه‌اى معين بر حسب دانش خود، به وجود آورد. «جَعَلَ»: ايجاد كرده است. پديد آورده است (ملاحظه شود: نحل آية: 72، و فرقان آية 61).

فرق خلق و جعل:

مفسير تفسير كشاف در تفاوت بين اين دو اصطلاح (خلق و جعل): مينويسد: تفاوت آن دراينست كه: درخلق، معناى تقدير و در جعل معناى تضمين وجود دارد. مانند پديد آوردن چيزى از چيزى ديگر و يا دگر كردن چيزى به چيزى ديگر ويا جابجا كردن چيزى از جايى به جايى ديگر موارد زير از اين نوع اند:

«وجعل منها زوجها» (أعراف، 189)، «وجعل الظلمات و النور» (أنعام، 1)، براى اين كه ظلمات از اجرام ضخيم، بزرگ و أنبوه و نور از نار است، و نيز «ثم جعلكم أزواجا» [فاطر،11)، «أجعل الآلهة إلها واحد» (صفحه: 5) «يَعْدِلُونَ»: برابر قرارميدهند.ديگرى رابا اويكسان ميكنند. همتا وشريک برايش مى‌آورند. عدل فلانا بفلان؛ يعنى فلانى را با ديگرى يكسان دانست. يعنى كافران بتان را در پرستش و درخواست حاجت از آنها با خدا همتا و همبر ميكنند.

«نور و ظلمات»:

در تمام قرآن عظيم الشأن،كلمه «نور» بطورمفرد وكلمات «ظلمات» به صورت جمع آمده است. اين امر بيانگر آنست كه: اصولاً حقّ، يكى است و راه‌هاى باطل بسيار.

بلى؛ نور، نشانه‌ى وحدت و ظلمات، نشانه‌ى پراكندگى است. [مظهرى و بحر محيط] در اين آية مباركه اين أمر نيز قابل توجه و دقت است كه ساختار آسمانها و زمين را به لفظ «خلق» تعبير نمود و ساخت تاريكى و نور را به لفظ «جعل»، كه دراين نيز اشاره به اين امراست كه تاريكى و روشنى مانند آسمانها و زمين چيزهاى مستقل و قايم بالذات نيستند؛ بلكه عوارض و صفات ميباشند، و ظلمات را شايد بدين جهت از نور مقدم ذكر نمود كه در اين جهان ظلمات اصل است و نور وابسته به چيزهاى خاصى مى باشد كه هرگاه آنها روبروى قرار گيرند روشنى پديد مى آيد و اگر نه تاريكى مى ماند.

و يا هم يكى از اعجاز هاى قرآنى است كه اينک ما به مرور زمان به آن پى ميبريم و آن اينكه تاريكى موجود خارجى و وجودى ندارد كه خلق شده باشد.تاريكى حالت، نبود نور است، لذا (جَعَلَ) و حرف (جَعَلَ) برايش به كار برده شد. چيزيكه (تاريكى) وجود ندارد و بودن آن حالت نبود نور و روشنى است پس استعمال خلق برايش مناسب نيست.

(c) ketabton.com: The Digital Library

در ضمن قابل تذکر است که: اوّلین آیه‌ی سورة أنعام، به «آفرینش نظام هستی»، دومین آیة این سورة مبارکه به «آفرینش انسان» وسومین آیه به نظارت بر «أعمال و رفتار انسان» اشاره دارد.

تفسیر:

«اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ اَلَّذِی خَلَقَ اَلسَّماواتِ وَاَلْأَرْضَ»: حق تعالی به منظور تعلیم و آموزش بندگان، به بندگان خود می آموزد تا بر نعمت ها و احسانش و بر خلقت عجیب و دقّتی که در صنع خود دارد او را حمد و ستایش بگویند؛ زیرا تنها او مستحق کامل‌ترین محامد و بزرگترین مدائح است.

حق تعالی در بدایت این سوره همراه با ستایش خود، از قدرت کامله خویش خبر میدهد، حقیقتی که یگانگی وشایستگی‌اش برای تمام ستایش‌ها را اثبات میکند. و نیز اعلام کنند که او شایسته‌ی تمام تمجید و تحسین است و هیچ شبیه و شریک و همرنگ و همگونی نداردو ذاتی است که آسمان‌ها و زمین را ایجاد نموده، این آفرینش محکم، دقیق، نیکو وهماهنگ که موجب حیرت عقل وذهن انسان میشود و دیدگان را به شگفت وا می دارد.

آثار و آفریده هاییکه ازساختار وساختمانی مملو ازحکمت ودقت برخوردارند که عقل وفکر را شیفته و شیدا میکنند و خردمندان و اندیشمندان بینا از آن پند و اندرز می گیرند و راهیاب می شوند.

«وَجَعَلَ اَلظُّلُماتِ وَاَلنُّورَ»: اوتعالی شب وروز وتاریکی و روشنایی را خلق نمود تا انسان‌ها به خواب واستراحت بپردازند و در راه کسب معیشت زندگی و بهره‌مند شدن از علم و دانش استفاده کنند.

در تفسیر التسهیل آمده است: این آیه متضمن رد عقیده‌ی مجوسی ها است که چرا آنها آتش و دیگر اشیاء نورانی را پرستش می کنند و می گویند: نور منشاء خیر است و تاریکی منشاء شر، غافل از این که مخلوق نه می تواند خدا باشد و نه کاری از او ساخته است. (التسهیل 2/2.)

«ثُمَّ اَلَّذِینَ کَفَرُوا بِرَبِّهِمْ یَعْدِلُونَ(1)»: ولی بعد از این همه نشانه‌ها و بعد از همه دلایل روشن و برهان درخشان و قاطع، بر وجود خدا و یگانگی او، بازهم این کفار بین الله واحد و بت‌هایی که نه توان خلق دارند و نه روزی می دهند و نه توان تصرف در زندگی یا مردم را دارند تساوی قایل می شوند.

در تفسیر معارف در ذیل تفسیر این آیه مبارکه می نویسد:

مشرکان هند سیصد و بیست میلیون «دیوتا» را شریک الله واحد می دانند.

گروه «آریه سماج» باوجودیکه به توحید قایل است، روح و ماده را قدیم دانسته واز قدرت وخلقت خدا آنها را آزاد میدانند واز توحید به کنار رفته اند.

هم چنین نصاری با وجودیکه قایل به توحید میباشند، حضرت عیسی علیه السلام و مادر او را شریک و سهیم الله میدانند؛ سپس برای حفظ عقیده توحید مجبور شدند که به نظریات غیر معقول یک سه و سه یک قایل باشند.

مشرکان عرب نیز در تقسیم بندی خدایی تا جایی از خود سخاوت نشان دادند که هر نوع سنگ از هر کوهی می توانست برای نوع انسان معبود قرار گیرد.

الغرض انسانی که خداوند او را مخدوم الکائنات و أشرف المخلوقات قرار داده بود، وقتی که از راه منحرف شد نه تنها ماه و آفتاب و ستارگان را بلکه آب، آتش، درخت و سنگ

(c) ketabton.com: The Digital Library

حتی حشرات الارض را مسجود و معبود، حاجت روا و مشکل گشای خویش قرار داد. پس هلاک بادا این کافران به خاطر این حماقت، جهل و بی‌پایگی. این بیان اظهار شگفتی از عمل آنان است و نیز به منزله‌ی توبیخ آنها بشمار می رود.

مفسر ابن عطیة در تفسیر خویش؛ «المحرر الوجیز فی تفسیر الکتاب العزیز ابن عطیة» می نویسد: آیه بر زشتی عمل کافران دلالت دارد؛ چون معنی آن چنین است: ایجاد آسمان‌ها و زمین از جانب اوست، و دلایلش درخشان، و آفرینش آسمان‌ها و زمین از أنعام و احسان او سرچشمه گرفته است، آنگاه بعد از این همه تفضل و تکریم، برای پروردگار خود شریک و همسان قرار داده اند. این همانند آن است که به شخصی بگویی: ای فلانی! احترامت را به جا آوردم و باتو نیکی کردم وعطایا وبخشش فراوانی رابه تو دادم آنگاه مرا دشنام میدهی؟ (البحر المحیط 68/6).

دروس حاصله از این آیات متبرکه:

الف: تنها ذات پروردگار، سزاوار انواع ستایشها و سپاسهاست؛ زیرا این همه نعمتهای گوناگون و بی شمار از آن اوست.

ب: اثبات الوهیت وخدایی او و این که در ستایش و نیایش، شریک و همطراز ندارد.

ج: اقامه‌ی دلایل و براهین بر قدرت، علم و اراده‌ی او، چون پیدایش آسمانها و زمین و تمام هستی از اوست و هیچکس شایسته‌ی پشتبیانی او را نداشته و نخواهد داشت.

د: کافران کوردل و کر وکونگ، منکر این همه نعمت آشکارا یا برخی از آنند. پس، تعبیر به کلمه «ثم» دلیل عمل بد و پلیدی و تنگ نظری کافر پیشگان است.

ه: آغاز و فرجام دنیا بر الله پوشیده نیست و همانطور که آغاز جهان طی شد، روزی هم به پایان میرسد و قیامت برپا می شود و خوب و بد از هم بازشناخته می گردد و هرکس به نامه ی کردارش خواهد رسید. (بنقل ازتفسیر نور).

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (1 الی 3) مباحثی در باره دلایل یکتایی الله متعال مطرح گردیده است.

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَى أَجَلًا وَأَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ﴿٢﴾

او (الله) ذاتی است که شما را از گلی مخصوص آفرید، سپس برای عمر شما مدتی مقرّر کرد، و اجل حتمی و ثابت (برای زنده کردن شما در روز قیامت) نزد او است. (و او از آن آگاه است) با این همه شما (مشرکان در توحید و یگانگي یا قدرت او) تردید و شک مي‌کنید.(٢)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«طِین»: گِل. «قَضَی»: مقدر کرد، معلوم نمود، دستور داد. «أَجَلًا»: پایان زمان، عمر هر چیز، سرآمد مشخص. «أجل مسمي»: زمانی معین، اجل قطعی. «تمترون»: تردید می کنید، شک دارید. تَمْتَرُونَ شک می کنید. «امتری فی الأمر» در آن امر شک نمود.

تفسیر:

در آیة قبلی، مسائل آفاقی و خِلقت آسمان‌ها و زمین مطرح شده، در آیة قبلی اینک در این آیة مبارکه در باره خِلقت اِنسان و حیات محدود او در این دنیا بحث بعمل می آید، طوریکه میفرماید:

«هُوَ اَلَّذِی خَلَقَکُمْ مِنْ طِینٍ»: او کسی است که پدر شما، آدم را از خاک و ذریه‌اش را از آبی سُست آفرید.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«ثُمَّ قَضى أَجَلاً»: و برای هر مخلوقی عمری مشخص و محدود مقررکرد، (برای زندگی شما در دنیا) که هرگز مدت زمانی آن بیشتر نمی شود، و هر زمانیکه مدت زمانی آن به سر آمدن درآن خواهید مُرد.
«وَ أَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ»: او تعالی ذاتی است که برای زنده شدن بعد از مرگ نیز روزی را معلوم و مشخص کرد که همان روز قیامت است که در آن هنگام عموم را حشر میکند، و هیچکس زمان و قوع این روز را جز خداوند نمیداند. پس أجل اول یعنی مرگ و أجل دوم یعنی حشر و نشر می باشد.
به قولی: أجل اول؛ فاصله میان آفرینش انسان تا مرگ او و اجل دوم؛ فاصله میان مرگ تا زنده شدن مجدد اوست. به قولی دیگر: اجل اول؛ مدت عمر دنیاست و اجل دوم؛ مدت عمر انسان تا هنگام مرگ وی است.
مفسرتفسیر کابلی مینویسد: درآیة قبلی، ذکر آفرینش«عالم کبیر» بود؛ درینجا، خِلقت «عالم صغیر» (انسان) بیان میشود. ببینید: اول آدم را از گِل بیجان بیافرید، وچگونه اورا به حیات وکمالات انسانی فایز گردانید، و امروز هم غذا از گِل استخراج میشود، و از غذا نطفه، و از نطفه انسان به وجود می آید. بدین طریق، شما را از عدم بوجود آورد؛ باز، برای هرکس وقت مرگ او را مقرّر کرد که در آن وقت، آدم دوباره در همان خاك مخلوط می‌شود که از آن پدید آمده بود. ازین، قیاس میتوان گفت که فنای «عالم کبیر» هم در یك وقت معیّن است که آن را «قیامت کبری» میگویند.
چون «قیامت صغری» یعنی مرگ انفرادی که همیشه بر ما وارد میشود، مردم به دانستن آن موفّق میشود. میعاد معیّن «قیامت کبری» علم آن خاص نزد الله است. جای بسی تعجّب است که انسان سلسله بقا و فنا را در «عالم صغیر» یعنی (مردم) می بیند، و در فنای «عالم کبیر» تردّد می نماید.
«ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ(2)»: ولی بعد از نمایان شدن آن همه دلایل عظیم، و براهین واضح مشرکان در امر قیامت یعنی در مورد حشر و نشر شک می‌کنند.
قبل از همه باید گفت که: در قرآن عظیم الشأن، 21 بار بحث از «أجل مسمّی» بعمل آمده است. طوریکه یادآور شدیم خداوند متعال برای عمر انسان دو نوع زمان بندی تعیین و قرار داده است: یکی حتمی که بادرنظرداشت همه ای تدابیر صیحی ایکه از جانب انسان صورت بپذیرد، بازهم عمر انسان تمدید نمیگردد، و دیگری غیر حتمی که مربوط به کردار و أعمال خود انسان مربوط میگردد که با إنحراف، زندگی خویش را در معرض طوفان قرار میدهد. بناءً باید گفت که: مدّت عمر و پایان زندگی، به دست ما نیست. تنها ذات پروردگار است که بر أجل مسمّی (أجل قطعی)، ما آگاهی دارد.

وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ وَيَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ﴿٣﴾

و او (الله) ذاتی است که معبود (حقیقی) در آسمان‌ها و در زمین است. پنهان و آشکار شما را مي داند و از آنچه (انجام مي دهيد و) به دست مي‌آوريد با خبر است.(٣)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«سر»: راز و نهانی. «جهر»: آشکار.

تفسیر:

این آیة مبارکه در جواب به آنعده عقاید إنحرفی که معتقد به چند خدا بودند بطور مثال می

(c) ketabton.com: The Digital Library

گفتند: (خدای باران، خدای جنگ، خدای صلح، خدای زمین و...) ولی در آیۀ مبارکه میفرماید: خدای همه چیز و همه جایکی است.
«وَهُوَ اَللهُ فِي اَلسَّماواتِ وَفِي اَلْأَرْضِ»: او تعالی کسی است که الوهیت و عبودیت تنها از اوست. تمام آنچه در آسمان‌ها از قبیل ملائکه و در زمین از قبیل مؤمنان وجود دارند او را به یگانگی می پرستند.
ابن کثیر میفرماید: یعنی هرچه و هرکس در آسمان ها و زمین است او را پرستش می کنند و او را یگانه می دانند و به خدائیش مقرند. و از روی رغبت و رهبت او را می خوانند و با نام الله می طلبند. (تفسیر ابن کثیر 568/1.).
«يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَ جَهْرَكُمْ»: از نهان و آشکار شما باخبر است. یعنی و او می داند که اینها در نیت های خود چه چیزی را پنهان می دارند و در اقوال خود ظاهر می نمایند.
قابل دقت و توجه است که: ایمان به احاطه علمی پروردگار باعظمت، هم انگیزه برای کار نیك است و هم باز دارنده انسان از کار بد و زشت می باشد.
«وَيَعْلَمُ ما تَكْسِبُونَ(3)»: چون در تمام آسمانها و زمین حکومت اوست، و او تعالی مستقیماً به هر چیز، به پنهان و آشکار، به ظاهر و باطن، به عمل کوچك و بزرگ انسان، مطّلع است. هم نهان انسانها را میداند و هم آشکار انسانها را و از نیک و بدی که کسب میکنید نیز آگاه است. یعنی هر عمل خیر و شری را که انسان انجام میدهید، از آن آگاه و مطلع است و باید گفت که هیچ پوشیده‌ای بر او پنهان نیست. و مطابق آن در روز قیامت ثواب و سزا می دهد.

خوانندگان گرامی!

در آیات قبلی بحث از توحید، معاد و روز رستاخیز و از دلایل واضح و روشنی - که اینها را ثابت میکند بعمل آمد، اینک در آیات متبرکه (4 الی 9) به رسالت پیامبران اشاره بعمل می آورد.
واضح است که عامل روی گردانیدن ومخالفت کفار از نشانه های پروردگار، پس از آمدن پیامبران بوده است که آنگاه برای الله شریک و همتا می ساختند وپیامبران را تکذیب میکردند؛ آن «پیام آوران دلسوزي» که: آنان را همچون ملتهای نافرمان پیشین از سرانجام دروغ پردازی هایشان هشدار می دادند.

وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ﴿۴﴾

و هیچ آیتی از آیات پروردگارشان (کفار) برایشان نمی‌آید، مگر اینکه (به عوض تصدیق و ایمان) از آن رویگردان اند.(۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«معرضین»: رویگردانان، إعراض کنندگان.

تفسیر:

«وَما تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آياتِ رَبِّهِمْ»: و آنچه ما برای این کفار از قبیل دلائل روشن و برهان قاطع بر صحت الوهیت الله متعال و صدق رسالت پیامبر صلی الله علیه وسلم ارائه می نمائیم آن ها در برابر آن بی مبالات اند.
«إِلاّ كانُوا عَنْها مُعْرِضِينَ(4)»: برای دشمنان لجباز، نوع دلیل وآیه تفاوتی ندارد، همه آنهارا بدون تفکر رد ودرمقابل آن قرار میگیرند و درآن هیچگونه دقت و تفکر نمی کنند و به آن توجه و التفاتی ندارند. و علاوه بر اینها همواره در غفلت و اعراض قرار دارند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

محدثین می نویسند که: مشرکان مکه به رسول الله صلی الله علیه وسلم گفتند؛ دعاکن تا ماه دو نیم شود، آنگاه ما ایمان می‌آوریم! ایشان دعاکردند و ماه دونیم شد، نیمی ازآن به جانب کوه حراء رفت و نیمی به جانب دیگر، چنانکه ابن مسعود(رض) میگوید: «من کوه حراء را در میان دو نیمه ماه دیدم». اما آنها با وجود مشاهده این معجزه ایمان نیاوردند و گفتند: این سحری است آشکار!.

مفسر قرطبی میفرماید: منظور این است که آنها درآیات و دلایل نمی‌أندیشند؛ تأمل و أندیشه‌ای که به وسیله‌ی آن به یگانگی و توحید خدا برسند، و به معجزاتی که الله متعال برای پیامبرش جاری ساخته است اهتمام نمی دهند و در آن تعمق نمیکنند که به وسیله‌ی آن میتوان بر صدق و درستی تمام مطالبی که از جانب پروردگارش آورده است استدلال کرد. (تفسیر قرطبی 390/6).

فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ أَنْبَاءُ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٥﴾

آنان حق را هنگامي كه سراغشان آمد، تكذيب كردند، ولي به زودي خبر آنچه را به باد مسخره گرفتند به آنها خواهد رسيد (و از نتائج كار خود آگاه مي‌شوند).(٥)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«ألحق»: قرآن، دین الله، شریعت. «أنباء»: جمع نبأ، اخبار، خبرهای مهم. برخی از مفسران بدین عقیده اند که: شاید مراد از «خبرهای بزرگ» در آیه، خبر فتح مکّه یا شکست مشرکان در جنگ بدر و امثال آن باشد.

تفسیر:

«فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمّا جاءَهُمْ» آنها اصلاً قرآن را نپذیرفتند، قرآنی که بزرگترین معجزه الهی برای عالم بشریت است. آنها قرآن را تکذیب نموده، آنها نه تنها قرآن عظیم الشأن را تکذیب ورد نمودند، بلکه در صحت آن تردید کردند که حضرت محمد صلّی الله علیه و سلّم آن را از جانب الله آورده بود.

«فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ أَنْباءُ ماكانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ(5)»: پس در آینده دور یا نزدیک اخبار آنچه را که بدان اِستهزاء میکردند به آنان خواهد رسید. هنگامی که عذاب را مشاهده کنند چون آنها به پیامبری و پیامبر صلی الله علیه وسلم تمسخر واستهزاء نموده و به آیات واضح و آشکار الهی استهزاء نمودند؛ روی این اساس آنها اولاً اعراض نموده در ثانی تکذیب و استهزاء نمودند. ولی در این هیچ جای شکی نیست که؛ استهزاء، شیوه‌ی همیشگی کفّار است.

باید متذکر شد که سقوط انسان دارای سه مرحله میباشد: اِعراض، تکذیب و اِستهزاء. طوریکه دراین دوآیه مبارکه به هرسه موارد سقوط انسان اِشاره بعمل آمده است: «مُعْرِضِينَ- كَذَّبُوا يَسْتَهْزِؤُنَ». سپس خداوند متعال آنها را تحریک و تشویق کرده است که از ملت های گذشته پند و عبرت بگیرند و میفرماید:

أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ مَا لَمْ نُمَكِّنْ لَكُمْ وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا وَجَعَلْنَا الْأَنْهَارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَأَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ﴿٦﴾

آیا مشاهده نکردند که پیش از آنها چه (بسیار) امتها را هلاک کرده ایم؟ (امتهای) که در زمین به آنها (قدرت و) اقتدار داده بودیم قوتی که به شما نداده‌ایم و بر آنها از آسمان بارانهای بسیار (پی در پی) فرستادیم و نهرها را از زیر (باغ ها و قصرهای شان) جاری

(c) ketabton.com: The Digital Library

ساختیم. پس آن ها را به سبب گناهانشان هلاک کردیم و پس از آنها مردمی دیگر را آفریدیم.(۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«ألم یروا»: آیا ندیده اند. «قَرْنٍ»: ملتی که با هم در مقطعی از زمان وهم عصر باهم زندگی می کنند. در حدیث آمده: خیر القرون قرنی. در أصل قرن یک صد سال است، سپس بر مردمانی اطلاق شد که در یک زمان زندگی میکنند. (و چون معمولاً يك نسل، از 60 تا 100 سال طول میکشد، از این رو به 60 یا 80 یا 100 سال يك قرن میگویند. تفسیر فخررازی) «مَكَّنَّاهُمْ»: قدرت و امکاناتی به ایشان عطا کردیم.

«مِدْرَارًا»: باران شدید و مستمر، بسیار ریزان و پیاپی، ریزش تند. «قَرْنًا آخَرِينَ»: نسلها و ملتهای دیگری، جماعت دیگری. (تفسیر فرقان)

تفسیر:

«أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ»: به یاد داشته باشید کسانیکه از تجارب تأریخی پند و عبرت نمیگیرند، مطمین باشد که روزی آمدنی است که توبیخ میشوند. طوریکه در آیة مبارکه با زیبای خاصی میفرماید: آیا از ملت های قبل گذشته ازخود مانند قوم نوح، قوم عاد، قوم ثمود و سایر اقوام که قبل از شما گذشته أند، عبرت نمي گيرند؟ و آیا آنها آثار این ها را مشاهده نکرده و هلاکتشان را هنگامی که ما را تکذیب کردند حتّی نشنیده‌اند؟ چرا این‌ها پند و أندرز نمی‌گیرند؟و این واقعیت ها را نمی دانند؟

واضح است که: مجازات آنعده اشخاصیکه که از امکانات الهی سوء استفاده کنند، حتماً نابود می شوند.

«مَكَّنَّاهُمْ فِي اَلْأَرْضِ مالَمْ نُمَكِّنْ لَكُمْ»: ما به این امت‌ها نیرو، قوت، اسباب و وسایل سعادت وآسایش و رفاه را به گونه ای به آنها دادیم که به شما ای اهل مکه! عطا نکرده ایم.

«وَأَرْسَلْنَا اَلسَّماءَ عَلَيْهِمْ مِدْراراً»: مابه آنها باران پی درپی وفروان فرو فرستادیم که با آن کشت و زراعت آنها و سبزیجات و درختان آنها را زنده نمودیم.

خوانندة محترم توجه به فرماید: در آیة مبارکه به جای «أرسلنا من السماء»، فرمود: «أَرْسَلْنَا السَّماءَ» (آسمان را برای شما فرستادیم) تا نهایت لطف الهی رابرای انسان به بیان بگیرد.

«وَجَعَلْنَا اَلْأَنْهارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ»: و در زیر خانه‌های آن رود بارها جاری کردیم، طوریکه در میان نعمت های فراوان و رودخانه ها و میوه های متنوع زندگی به سر می بردند.

و به این ترتیب آنها در باغها و بوستان‌هایی سرسبز و أنبوه و غذا و آب فراوان قرار گرفتند ولی بادرنظرداشت این همه‌ای نعمت های اعطا شد، هرگز شکر نکردند، «فَأَهْلَكْناهُمْ بِذُنُوبِهِمْ»: کافر و نافرمان شدند، از این روی ما آنها را به سبب همین مخالفت ها، بغاوت ها و تکذیبگری هایی که نسبت به پیامبران انجام داده‌اند باشدیدترین مجازات وسزاها مؤاخذه نمودیم و به سبب عملکرد های زشتشان به خصوص تمسخر به پیامبران الهی بر آنها شدیدترین عذاب را نازل کردیم.

از فحوای آیة مبارکه در می یابیم که: انسان به دو نوع مرگ مواجه میباشد؛ یکی مرگ طبیعی که با فرارسیدن أجل عمر انسان به پایان میرسد، دیگری مرگ غیرطبیعی که به‌خاطر مجازات الهی وباحوادث غیر منتظره از بین میرود.

«وَأَنْشَأْنا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْناً آخَرِينَ(6)»: قدرتمندان گنهکار فکر نکنند که دنیا همیشه به کامشان

(c) ketabton.com: The Digital Library

است، به یاد داشته باشند که (ان شا الله)، روزی میرسد که خداوند متعال دیگران را جایگزین آنان می سازد. طوریکه در آیۀ مبارکه میفرماید: پس شما از این برحذر باشید که ما شما را آنگونه مؤاخذه کنیم که آنها را مؤاخذه کردیم. ما آنها را نابود کردیم و به جای‌شان نسل‌های دیگری پی‌درپی فرستادیم و به این ترتیب از ملک خدا چیزی کاسته نشد و در توان او به اندازۀ ذره‌ای هم تغییر رونما نگردید.

مفسر أبو حیان در تفسیر خویش می نویسد: به صورت کنایی می خواهد به مخاطبان بگوید که درصورت عصیان ونافرمانی مانند اقوام قبلی نابود میشوید. (بحر المحیط 77/4.).

مفسر تفسیر أنوار القرآن می نویسد: این آیه بیانگر سنت الهی در عذاب‌کردن و نابود ساختن جوامعی است که غرق گناه و نافرمانی حق تعالی می شوند.

باید دانست: از اموری که مردم در آن بسیار زود فریب می خورند، این است که بدکاران سرکش و مفسدان عاصی، یا ملحدان کافر را در زمین، مقتدر و متمکن می بینند... ولی حقیقت این است که مردم در قضاوت خویش شتاب میکنند، آنها آغاز یا میانه راه را می بینند اما به پایان راه فکر نمی‌کنند و پایان راه فقط آنگاه دیده میشود که تحقق یابد! پایان راه دیده نمیشود، مگر در ویرانه‌های گذشتگان وخرابه‌های ستمگران. که قرآن در بسیاری ازداستان‌های خود، ما را به همین وادیهای ویران می برد تا درس عبرت بگیریم.

وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ﴿٧﴾

و اگر کتابی (نوشته) بر کاغذ بر تو نازل کنیم، که آن را با دستهای خود لمس کنند؛ قطعاً کسانی که کافر شدند، میگویند: «این (چیزی) جز جادویی آشکار نیست».(۷)

تفسیر:

«وَلَوْ نَزَّلْنا عَلَيْکَ کِتاباً فِی قِرْطاسٍ»: ای محمد! کافران لجوج که در پی بهانه جویی‌اند، و هرگز إیمان نمی‌آورند، حتی اگر قرآن را در ورق‌هایی نبشته شده نازل کنیم، تا بدانجا که از طریق حس بینایی و بساوایی‌شان هر دو، آن را دریابند ولمس کنند باز هم ایمان نمی‌آورند، طوریکه درشأن نزول آیه مبارکه هم آمده است: گروهی از مشرکان میگفتند: ما درصورتی ایمان می‌آوریم که نوشته‌ای بر کاغذ، همراه با فرشته‌ای بر ما نازل کنی. ولی در این گفتار خویش هم دروغ می گفتند و در پی بهانه جویی بودند.

مفسران در تفسیر کلمۀ «قِرْطاسٍ» مینویسند که آن: عبارت از چیزی است که بر روی آن بنویسند، چه کاغذ باشد، چه چوب، یا پوست و یا سنگ، ولی در اصطلاحات امروزی اکثراً به کاغذ گفته اطلاق می شود.

«فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ»: و آن ها این قرآن را ببینند و در بین دستان خود لمس و قرار دهند.

«لَقالَ اَلَّذِينَ کَفَرُوا إِنْ هذا إِلاّ سِحْرٌ مُبِينٌ(7)» درچنین هنگامی نیز آنها خواهند گفت همانا ما با این قرآن جادو شدیم و این اوراق و صُحُف هیچ اساسی ندارند، همۀ این اعمال نظر به سرکشی وتمردی است که از آنان سرزده است. واقعیت امر اینست زمانیکه قضیه لِجاجت در میان باشد، هیچ دلیلی کارساز نیست، حتّی حالاتی پیش می‌آید که همین انسان های لجباز محسوسات را هم منکر میشوند. و آنرا سِحر وجادو بشمار می آورند، باید گفت که مطابق آیات قرآنی: از رایج ترین اتهامات که مشرکان به پیامبر صلی الله علیه وسلم می‌بستند همین اِتهام سحر است.

بنابر این، به آنچه که مشاهده و لمس کرده بودند، از روی عناد و سرکشی ایمان نمی آوردند

(c) ketabton.com: The Digital Library

پس درحالیکه رفتار آنان با یک حقیقت دیدنی و محسوس این‌چنین باشد، دیگر حال آنها با وحی مجرد بر رسول الله صلی الله علیه وسلم که به وسیله فرشته موکلی نازل می شود که نه آن را می بینند و نه احساس میکنند، چگونه خواهد بود؟

شأن نزول آیة مبارکه:

این آیه مبارکه در باره نضربن حارث و دو تن دیگر از قریشیان نازل شد که گفتند: ای محمد! به تو ایمان نمی‌آوریم تا برای ما از نزد خداوند نوشته‌ای نیاوری‌که چهار فرشته همراه آن برصحت آن ودرستی رسالتت شهادت دهند.

آنانکه قرآن رابه حالت موجوده آن «جادو» و آرنده آن را «جادوگر» مسمی نمودند، اگر ما واقعاً کتابی راکه در کاغذ نوشته شده باشد، از آسمان بر آنها فرود آریم، وآنرا بادست خویش لمس کرده بدانندکه کدام تخییل یانظربندی نیست، باوجود آن هم اظهار خواهند کردکه این جادوی صریح است!

وَقَالُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ وَلَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكًا لَقُضِيَ الْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنْظَرُونَ﴿٨﴾

و (کافران) گفتند: (اگر محمد صلّی الله علیه وسلّم پیغمبر است)چرا فرشته ای بر او(برای تأیید پیامبر) نازل نشد؟ و درحالیکه اگر فرشته‌ای را نازل میکردیم، البته کار (آنها) به انجام می رسید (وهلاک می شدند) و هیچ مهلتی به آنان داده نمی شد.(۸)

شأن نزول آیة مبارکه:

در شأن نزول آیة مبارکه مینویسندکه: رسول الله صلی الله علیه وسلم قوم خویش را به سوی اِسلام فرا خواندند وحکم الله متعال را به آنان ابلاغ کردند اما جمعی از سران قریش گفتند: ای محمد! کاش با تو فرشته‌ای همراه گردانیده می شد تا در باره رسالتت با مردم سخن میگفت...! همان بود که این آیه مبارکه نازل شد:

«وَقالُوا لَوْلا أُنْزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ» کفار مکه گفتند: چرا بر محمد صلی الله علیه وسلم مَلَکی از ملائکهٔ آسمان نازل نمی شود تا ما آن را به گونهٔ عیان ملاحظه کنیم و او در حضور ما بر نبوّت محمد صلی الله علیه وسلم شهادت دهد تا او را تصدیق کنیم و از تو پیروی کنیم؟

مفسر أبو سعود در می نویسد: یعنی مگر نمی شد فرشته ای بر محمد صلّی الله علیه وسلّم نازل شود که ما آن را ببینیم و به ما بگوید: محمد پیامبر است؟ این هم قسمتی از ابا طیل و یاوه گویی و خرافات آنان است که هر وقت عرصه برآنان تنگ میشد و حیله و نیرنگ شان نمیگرفت و از استدلال درمانده میشدند، بدان رو آورده و دلیل می تراشیدند. (البحر المحیط 77/4.).

«وَلَوْ أَنْزَلْنا مَلَكاً لَقُضِيَ اَلْأَمْرُ»: واگر همان طور که آنها خواستند وما سخن‌شان را بپیذیریم و چنین ملکی نازل هم بنمائیم و آنها او را ببینند و بازهم کفر ورزند در چنین حالتی در نزول عذاب در حق آنها عجله به خرج خواهیم داد یعنی اگر همان طور که آنها خواستند فرشته را می فرستادیم و آن را میدیدند و با این وجود نیز راه کفر را در پیش میگرفتند، نابودیشان محقق می شد؛ (تفسیر ابو سعود 83/2.) چون عادت الله متعال چنین جاری است که اگر کسی طلب دلیل کند و بعداً ایمان نیاورد وتسلیم نشود، خدا او را فوراً نابود میکند.

در تفسیر مراغی آمده است: سنّت الهی چنین است که اگر معجزه‌ای به درخواست مردم انجام شود و مردم از قبول آن انکار کنند، هلاکت قطعی سراغشان خواهد آمد. (تفسیر مراغی، احمد مصطفی)

«ثُمَّ لايُنْظَرُونَ(8)» آنگاه فرصت و مهلت و تأخیری نمی یابند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

این آیه در واقع میخواهد علت عدم پذیرش پیشنهاد آنها را از سوی خدا بیان کند. آنان با این درخواست به اصطلاح با پای خود به دنبال مرگ می روند.
در مورد اینکه چرا مشرکان وکفار در طول تاریخ می خواستند، تا فرشته ای نزد پیامبر بیاید و رسالتش را تأیید کند تا آنان، ایمان بیاورند؟ چون مردم عرب به فرشتگان ایمان داشتند؛ ولی سرشت آنان را هرگز نمی شناختند و اگر الله متعال به عیان و در حضور آنان، فرشته ای نزد محمد صلی الله علیه وسلم میفرستاد وبرصدق پیامبری وگفتارش شهادت می داد، باز هم این جهال بر جهلشان می افزود و ایمان نمی آوردند. (حجر آیات 14 و15).
قابل تذکر است که: نزول فرشتهی مورد تقاضای کفّار، اگر به صورت انسان باشد که مانند همان پیامبر خواهد بود و اگر به صورت واقعیاش جلوه کند، طاقت و تحمل دیدن آن را برای یك لحظه هم ندارند؛ از رعب و هیبت میحراسند وسکته میکنند، این صرف طاقت پیغمبران است که رؤیت فرشته را در صورت اصلیاش تحمّل کرده میتوانند. پیامبر صلی الله علیه وسلم در تمام عمر خود، صرف دومرتبه حضرت جبرئیل علیه السلام رابه صورت اصلی دیده ونسبت به پیغمبران دیگر یك بار هم ثابت نیست. اگر این فرمایش عظیم الشأن وخارق العاده مشرکان برآورده هم شود، بازهم آن را نمیپذیرند.

وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبِسُونَ﴿٩﴾

و اگر او (پیغمبر) را فرشته قرار میدادیم، البته او را به صورت یک مردی در می آوردیم، و البته آنها را دچار اشتباهی میکردیم که قبلاً در آن (مشتبه) بودند.(۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«رَجُلًا»: شخصی، کسی. «لَبَسْنَا»: میپوشاندیم، مراد مشتبه بودن امر است.

تفسیر:

«وَلَوْ جَعَلْناهُ مَلَكاً لَجَعَلْناهُ رَجُلاً» باید گفت که: سنّت های الهی حکیمانه است و با تمایلات این و آن عوض نمیشود. طوریکه میفرماید: اگر پیامبر را فرشته قرار میدادیم، و او را بر شکل مردی از بشر در می آوردیم؛ زیرا مردم توان مشاهدۀ ورؤیت ملک را در صورت اصلی آن ندارند، «لَوْجَعَلْناهُ مَلَكاً» (حرف «لَوْ» نشانه آن است که ماکار خودمان را میکنیم وکاری به تقاضاهای بی مورد این وآن نداریم.
وَ لَلَبَسْنا عَلَيْهِمْ ما يَلْبِسُونَ(9) و اگر بر صورت مرد باشد بازهم این امر بر آنها پنهان باقی خواهد ماند که آیا این پیام رسان مَلَکی در شکل یک مرد است یا مردی از میان انسانها.
حضرت ابن عباس(رض) فرموده است: اگر فرشته نزد آنها می آمد، جز در شکل مرد نمیآمد؛ چون آنها نمیتوانند فرشته را به صورت نور ببینند و مشاهده کنند. (طبق یک دیدگاه اگر فرشتهای را میفرستادیم، از خوف وترس آن می مردند؛ چون تاب دیدنش را ندارند. از ابن عباس(رض) و قرطبی چنین نقل شده است. قرطبی 293/6.).
مفسران می نویسد: این آیۀ مبارکه دومین جواب به اعتراض کفار است. اولین صورت آمدن فرشته این بود که فرشته به صورت واقعی خود ظاهر شود. اما در آیه قبلی بیان شد که: هنوز زمان آن فرا نرسیده است. دومین صورت آن این است که فرشته به صورت انسانی ظاهر شود. طوریکه در این باره گفته شد که اگر فرشته به صورت انسانی ظاهر شود دربارهی این که آیا او به راستی مأمور الله است شما همان گونه در شک خواهید ماند که در مأموریت و رسالت محمد صلی الله علیه وسلم در شک مانده اید.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یادداشت:

در آیه های قبلی سه وصف را برای کفاربه بیان گرفت:

1 - اعراض وروی گردانیدن از ایمان.

2 - تکذیب نشانه ها و آثار حق.

3 - ریشخند و تمسخر به آن چه که از سوی الله نزد آنان می آید که بصورت قطعی سزای اعمال شان را خواهند چشید.

خوانندگان گرامی!

پیشنهاد برخی از کفار که: الله متعال همراه پیامبر فرشته ای بر صدق پیامبری وی بفرستد، تمسخری بیش نبود و شنیدن همچون کلام جاهلانه آنان، قلب پیامبر راآزار میداد. اینک الله متعال درآیات(10 الی 11) جهت دلداری پیامبر صلی الله علیه وسلم اثر بی ادبی و ریشخند آنان، سبک معرفی داشته است.

همچنان در آیات ذیل دروسی است از سرنوشت ملتهای دروغگوی پیشین که نباید گرفتار همچو سرنوشتی شوند.

وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ﴿١٠﴾

(با این حال نگران نباش) البته پیغمبرانی که پیش از تو را هم به باد استهزا گرفتند اما سرانجام آنچه را مسخره میکردند دامانشان را گرفت (که البته عذاب الهي بر آنها نازل شد).(١٠)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«اسْتُهْزِئَ» (هُزُو): مورد ریشخند قرار گرفته است. استهزاء مصدر آن است؛ یعنی، به کسی ریشخند کردن، کسی را تحقیر نمودن که غالباً همراه خندیدن است. «حاق»: فراگرفت، گرفتار کرد. «سَخِرُوا مِنْهُمْ»: آنان را مسخره کردند.

تفسیر:

سپس حق تعالی پیامبر اکرم صلی الله علیه وسلم را از اینکه با تکذیب دروغ انگاران قومش روبرو میگردد، تسلیت، تسکین و دلجویی می نماید که:

اوّلاً: پیامبران پیشین هم مورد استهزاء قرار گرفته‌اند.

ثانیاً: نه تنها عذاب اخروی؛ بلکه قهر دنیوی هم دامنگیر استهزاء کنندگان میشود.

طوریکه میفرماید: «وَ لَقَدِ اُسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِکَ» ای محمد صلی الله علیه وسلم! صبر کن و از تکذیب استهزاء و تمسخر کفّار غمگین مباش. ما پیش از تو نیز پیامبران زیادی را فرستادیم در حالی که اقوامشان آنها را تکذیب و به آنها استهزاء کردند. آنها برای تو مثال، و نمونه ای هستند و تو اولین کسی که تکذیب شده نیستی! یعنی: اگر تو با استهزای آنان روبرو هستی، أنبیای پیشین نیز در معرض چنین استهزایی قرار داشته اند.

باید یادآور شد که ذکر و یاد مشکلات سایرین، قوت صبر انسان را زیاد میکند، و در ضمن فحوای آیۀ مبارکه برای ما می آموزاند که مبلغ دین نباید از استهزای مخالفان دلتنگ و ورخطا و در نهایت امر دلسرد شود.

و دراین هیچ جای شکی نیست که: استهزاء و تمسخر، از جمله یکی از وسایل جنگ های روانی دشمن است که برای تضعیف روحیه‌ی رهبران یک جامعه بکاربرده میشود که: باید در برابر آن مقاومت و مبارزه کرد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«فَحاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ ما كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ(10)»: استهزای دین، یکی از گناهان کبیره است که وعده‌ی عذاب بر آن داده شده است. و مسخره کنندگان، بدون هیچگونه شک و شبهه، در نهایت ذلیل میشوند و استهزاء، دامن خودشان را میگیرد. طوریکه درآیة متبرکه آمده است: و چون کفار به پیامبران خود تمسخرکردند آنهارا به شدیدترین عذاب گرفتار کردیم و سزای عملکرد زشت آنها را در تمسخر به پیامبران دادیم. یعنی: آنچه بدان ریشخند می‌کردند، برخودشان فرود آمد واستهزایشان به**«حق»**، سبب نابودیشان گردید.
باید گفت که: استهزاء از جمله شیوه دائمی کفّار بشمار می رود، و الله متعال حامی أنبیاست و استهزاء کنندگان را هلاك می‌کند.
مفسر جار الله زمخشری در تفسیر خویش «تفسیر الکشاف عن حقایق التنزیل و عیون الأقاویل فی وجوه التأویل» مشهور به تفسیر کشاف می نویسد: جمله «لقد استهزئ» را برای آن ذکر میکند که رسول الله صلی الله علیه وسلم را در برابر آزاری که از قوم خود می دید، دلداری دهد. اما کلمه «فحاق» یعنی: سزای حقیقتی که داشتند آن را به ریشخند میگرفتند، آنان را فرو گرفت و به دلیل همین ریشخند خویش نابود شدند.

آیات قرآنی در استهزاء نمودن پیامبران:

1 - **در سورة أنعام آیة 10** میفرماید: **«وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِّن قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُواْ مِنْهُم مَّا كَانُواْ بِهِ يَسْتَهْزِؤُونَ»**: و پیش از تو پیامبرانی به استهزا گرفته شدند پس آنچه را ریشخند می کردند گریبانگیر ریشخند کنندگان ایشان گردید.

2 - **در سورة رعد آیة 32** میفرماید: **«وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِّن قَبْلِكَ فَأَمْلَيْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُواْ ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ»** و بی‌گمان فرستادگان پیش از تو [نیز] مسخره شدند پس به کسانیکه کافر شده بودند مهلت دادم آنگاه آنان را [به کیفر] گرفتم پس چگونه بود کیفر من؟

3 - **در سورة یس آیات 30 تا 32** میفرماید: **«يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ مَا يَأْتِيهِم مِّن رَّسُولٍ إِلاَّ كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤون»** دریغا بر این بندگان که هیچ فرستاده‌ای بر آنان نیامد مگر آنکه او را به استهزاء گرفتند.

«أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّنْ الْقُرُونِ أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لاَ يَرْجِعُونَ» مگر ندیده‌اند که چه بسیار نسلها را پیش از آنان هلاک گردانیدیم که دیگر آنها به سویشان باز نمی‌گردند، **«وَإِن كُلٌّ لَّمَّا جَمِيعٌ لَّدَيْنَا مُحْضَرُونَ»** و قطعاً همه آنان در پیشگاه ما احضار خواهند شد.

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ﴿١١﴾

بگو: در زمین بگردید، سپس با تأمل بنگرید که سرنوشت تکذیب کنندگان چگونه بوده است؟ (١١)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«انظروا»: بیندیشید، بنگرید.

تفسیر:

ای محمد! به آن مسخره کنندگان بگو: در سرزمین ها سفر نمایند و ببینند و دقت کنند که پیشینیانتان به چه مجازات ها، مصیبت و عذاب های دردناکی دامن کافران قبل از شما را گرفته و چه بلاهایی به سرشان آمده است، یعنی آثار باستانی أقوام گذشته و افسانه های تأریخی آنها شهادت خواهند داد که آنها به سزای روی گردانیدن از حق و پای فشردن بر باطل دچار چه سرأنجام عبرت أنگیزی شده اند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بناءً از آثار و علایم ملت های گذشته درس عبرت بگیرند، و بنگرند که خدا چگونه آنها را نابود کرده و مایه‌ی پند و عبرت دیگران قرار داده است؟
هدایت «سِيرُوا فِي الْأَرْضِ» (در زمین بگردید) بصورت کل شش بار در قرآن عظیم الشأن تذکر رفته است که همانا هدف اساسی سیر در زمین عبرت گرفتن است ولی با تأسف کافران هیچ وخت به این دستور عمل نکردند.
در ضمن قابل تذکر است که: مخالفان راه حق حتماً شکست خوردنی اند، و اگر احیاناً کسی در تاریخ آنان شک داشته باشد باید به تأریخ این ملل مراجعه و آنرا مطالعه نمایند، ویا هم باسفر این سرزمین ها، آثارشان آنان را از نزدیک مشاهده نمایند و از آن عبرت بگیرید.
با تمام وضاحت در می یابییم که یکی از عوامل سقوط تمدّن ها، همانا تکذیب أنبیاست.

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه(12 الی 16) دلایلی، بر اثبات اصول سه گانه‌ی دین؛ یعنی، اثبات وجود آفریننده و یکتایی او، اثبات معاد (روز بازگشت) و روز جزا و اثبات پیامبری دلالت دارند. دلایل تذکر رفته دراین آیات، طوری است تا عقیده را در قلبها و روانها استوار و پایدار گرداند و دیدها را به آن سو جلب نماید. پس از اثبات این سه مورد، توانایی مطلق خدا بر دوباره زنده گردانیدن فرمانروایی او در هر دو جهان محقق می شود.

قُلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلْ لِلَّهِ كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴿١٢﴾

بگو: «آنچه از مخلوقاتی که در آسمانها و زمین است، برای کیست (و در تصرف کیست؟) بگو: «از آن الله است، (و در تصرف الله) است که رحمت را بر خود مقرر داشته است، قطعاً شما را در روز قیامت که در آن شکی نیست، گرد خواهد آورد، کسانی که به خویش زیان رسانده اند پس ایمان نمی‌آورند.(۱۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«كَتَبَ»: واجب کرده است. «عَلَى نَفْسِهِ»: بر عهده‌ی خود. لَيَجْمَعَنَّكُمْ: تا شما را گرد آورد.
خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ: به خود زیان وارد کردند، خود باختگان.

فهم کلمه قُلْ در سوره الأنعام:

باید گفت که در هیچ سوره‌ای از قرآن عظیم الشأن به اندازه ی این سوره، کلمه‌ی «قل» بطور تکرار نیامده است. تکرار 44 بار این کلمه در خطاب به پیامبر صلی الله علیه والسلام، شاید به خاطر آن است که در این سوره، عقائد باطل و انحراف ها و توقّعات بی جای مشرکان بیان شده و لازم است قاطعیّت در کار باشد. این مطلب بیانگر آن است که پیامبر صلی الله علیه وسلم مأمور است متن وحی را بی کم و کاست به انسانها برساند.

تفسیر:

«قُلْ لِمَنْ ما فِي اَلسَّماواتِ وَ اَلْأَرْضِ»: ای محمد! از مشرکان بپرس، ملکیت، پادشاهی وتصرف آسمان و زمین و تمام کائنات از آن کیست؟
«قُلْ لِلّهِ» سپس به آنها خبر بده که این پادشاهی همانگونه که کفار به ناچار اعتراف میکنند، از آن الله است پس چرا او را عبادت نمیکنید و به یکتائی پرستش نمی نمائید؟
مفسر تفسیر تفهیم القرآن در ذیل این آیه مبارکه می نویسد: روش بیان بسیار لطیفی است. اولاً هدایت فرموده است که: از آنان بپرسی که آن چه در آسمانها و زمین است از آن کیست. سؤال کننده سؤال کرد و در انتظار جواب نشست. سؤال شونده گرچه می داند که

(c) ketabton.com: The Digital Library

همه چیز از آن الله است، اما نه جرأت آنرا دارد که انکار کند و نه میخواهد جواب درست بدهد. چرا که اگر جواب درست بدهد می ترسد سؤال کننده از آن علیه عقاید و باور های مشرکانه‌ی او استدلال کند. از این رو ترجیح می دهد ساکت بماند. آنگاه است که امر میشود که تو خودت جواب بده که همه چیز از آن الله متعال است.

«كَتَبَ عَلى نَفْسِهِ اَلرَّحْمَةَ»: از روی فضل و احسان با بندگانش بخشش رحمت و مهر را بر خود مقرر داشته است. «کتب علی نفسه الرحمة» در «صحیح مسلم» از حضرت ابو هریره مروی است که رسول الله(ص) فرمود: زمانی که خداوند مخلوقات را آفرید وعده نامهای بر عهده خود نوشت که پیش او موجود است که مضمونش از این قرار است «ان رحمتی تغلب عن غضبی» یعنی رحمت من بر غضبم غالب خواهد آمد. (تفسیر قرطبی).

غرض این است که در دعوتشان به ایمان باید لطف و نرمش داشت و با مهر و محبت آنها را به سوی الله فرا خواند.

«لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلى يَوْمِ اَلْقِيامَةِ لارَيْبَ فِيهِ»: شما را از قبرها بیرون آورده و شما را روانه‌ی روز رستاخیز میکند که در وقوع آن شکی نیست، تا در مقابل اعمالتان شما را مجازات و مکافات نماید.

لفظ «إلى» در جمله «لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلى يَوْمِ اَلْقِيامَةِ»: یا به معنی «فی» هست، و مرادش این است که خداوند، همه اولین و آخرین را در روز قیامت جمع خواهد کرد؛ و یا مراد از آن جمع في القبور است. پس منظور این است که تا قیامت همه مردم را در قبرها جمع میکند تا اینکه در روز قیامت همه را زنده میگرداند. (تفسیر قرطبی).

«اَلَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لا يُؤْمِنُونَ(12)» ویقیناً در آن روز مشرکان زیانمند خواهند بود؛ و جز دوزخ و عذاب دردناک سهم و نصیبی ندارند. زیرا آنها به الله متعال شریک آورده و به ملاقات او باور و به رسالت محمد صلی الله علیه وسلم اعتراف نکردند.

در این شکی نیست که: رحمت الهی وسیع وهمه جانبه و لازم است، ولی با تأسف باید گفت که هستند گروهی که خود را از رحمت وسیعی الهی محروم میسازند.

امام قرطبی در تفسیر آیة مبارکه: «اَلَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ» مینویسد: در این اشاره به آن است که وسعت وعمومیت رحمت که در ابتدا آیه آمده بود، بجای خود درست است؛ ولی محروم ماندن کفار و مشرکین از آن در اثر کردار خود آنهاست زیرا آنها راه کسب رحمت را که ایمان باشد اختیار ننمودند. (تفسیر قرطبی)

مفسر تفسیر کابلی در تفسیر این آیه مبارکه مینویسد: چون در تمام آسمانها و زمین سلطنت الهی است؛ چنانکه مشرکین هم اقرار داشتند؛ پس مکذّبان و مستهزئان از سزای فوری کجا پناه جسته میتوانند؟ صرف رحمت عامّ اوست که گناهان را دیده فورا سزا نمی دهد. روز قیامت بلاشبهه آمدنی است. سزای بی‌ایمانی بدبختان را می دهد، که دیده و دانسته، به اختیار، خویشتن را در قعر نقصان و هلاکت افگندند.

وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴿١٣﴾

و همه موجوداتی که در [عرصه] شب و روز آرام دارند، در سیطره مالکیّت الله هستند؛ و او شنوا و داناست.(۱۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«سکن»: آرامیده است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تفسیر:

«وَلَهُ ما سَكَنَ فِي اَللَّيْلِ وَ اَلنَّهارِ» در «قُلْ لِمَنْ ما فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ» تعمیم مکان بود؛ در «لَهُ ما سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَ النَّهارِ» به اعتبار زمانه تعمیم است؛ یعنی، حکومت و قبضه و اقتدار او هر جا و هر وقت است، یعنی اینکه خداوند متعال مالک همۀ آن چیزی است که در هستی ساکن ویا متحرک است و تحت پوشش شب یا روز قرار دارد. این پدیده‌ها چه پنهان باشند یا آشکار بر الله متعال پنهان نیست.

«وَهُوَ اَلسَّمِيعُ اَلْعَلِيمُ (13)» گفتار بندگان را می شنود و هیچ صدایی بر او خلط نمیشود از احوالشان و نیت ها باخبر است.

یعنی هم کلّ نظام از الله متعال است؛ «وَ لَهُ ما سَكَنَ»، هم نظارت و کنترل از آنِ اوست.

«وهو السمیع العلیم» یعنی: الله متعال هرچه شنیدنی را میشنود و هرچه دانستنی را میداند و هیچ چیز از آنچه در شب و روز او در هر زمان و مکانی می گذرد، بر او پوشیده نیست.

قُلْ أَغَيْرَ اللَّهِ أَتَّخِذُ وَلِيًّا فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴿١٤﴾

بگو: آیا غیر از الله را که آفریننده آسمان ها و زمین است، سرپرست و یاور خود گیرم؟ و او همه(مخلوقات) را روزی میدهد، و کسی به او روزی نمیدهد (و او تعالی به روزی نیازی ندارد) بگو: به من امر شده که اولین کسی باشم که منقاد و تسلیم اوست، و (خداوند به من دستور داده که) هرگز از مشرکان مباش.(۱۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«فَاطِرِ»: آفریننده، به وجود آورنده‌ی بدون سابقه.

تفسیر:

«قُلْ أَغَيْرَ اَللَّهِ أَتَّخِذُ وَلِيًّا»: انسان به دلیل محتاج بودن، خواهشات و محدودیّت ها به طور فطری به سراغ سرپرست و پناهگاه می رود، لیکن بحث اصلی بر سر آن است که به سراغ چه کسی باید برویم. طوریکه در آیه مبارکه میفرماید: ای محمد! به آن مشرکان بگو: آیا الله را رها کرده دیگری را بحیث سرپرست و ولی خود قرار دهم؟ منظور از استفهام توبیخ است.

«فاطِرِ اَلسَّماواتِ وَاَلْأَرْضِ»: خدایی را ترک کنم که آفریدگار آسمانها و زمین است و آنها را بدون نمونه ومثال قبلی ابداع کرده است.

«وَهُوَ يُطْعِمُ وَلا يُطْعَمُ»: او روزی میدهد و روزی نمی گیرد. یعنی: حق تعالی به مردم رزق وخوراک میدهد درحالیکه خود از خورد و خوراک و کسی‌که اطعامش کند بی نیاز است پس از آنجایی که هیچ نیرویی جز خدای سبحان نمی‌آفریند و روزی نمیدهد لذا شایستگی این را که به پرستش گرفته شود، نیز ندارد. ابن کثیر گفته است: الله متعال بدون این که به مخلوقاتش محتاج باشد آنان را روزی می دهد.

مفسیر تفهیم القرآن در ذیل این آیه مبارکه می نویسد: کنایه‌ی بسیار لطیفی است. همه‌ی کسانیکه مشرکان آنها را به خدایی گرفته اند، به جای روزی دادن به بندگان خود، برعکس نیازمند دریافت روزی از آنان هستند. هیچ فرعونی تا زمانی که از ملت مالیات و خراج و باج نگیرد نمیتواند اکت خدایی بگیرد. معبودیت هیچ صاحب قبری برقرار نمی ماند مگر پرستش کنندگانش مقبره ی باشکوهی برای او بنا کنند و بارگاه باشکوه آن را نصب کنند و

(c) ketabton.com: The Digital Library

برای زیبا کردن و تزئینش از انواع تزیینات استفاده کنند. این خدایان ساختگی محتاج بندگان خود هستند و این تنها خداوند عالم و خدای واقعی است که خدایی اش به خودی خود پابرجاست و نیازمند کمک کسی نیست و همه نیازمند او هستند.

«قُلْ إِنِّی أُمِرْتُ أَنْ أَکُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ»ای محمد! به آنها بگو: الله به من امر کرده است که در میان این امت اولین فرد فرمانبردار و مطیع باشم. یعنی من مأمورم تا اولین کسی از قوم خود باشم که به طاعت و توحید حق تعالی گردن می‌نهد و اولین کس از این امت باشم که دربست تسلیم فرمان الله متعال است. به راستی هم چنین بود زیرا رسول الله صلی الله علیه وسلم از همه امت خویش در اسلام جلو بودند.

«وَلا تَکُونَنَّ مِنَ اَلْمُشْرِکِینَ(14)»: به من گفته شده است از زمره‌ی مشرکان مباش. زمخشری فرموده است: معنایش این است: به اسلام امر شده ام و از شرک نهی شده ام. (مختصر ابن کثیر 570/1).

قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ﴿١٥﴾

بگو: من (نیز) اگر نافرماني پروردگارم کنم از عذاب آن روز بزرگ (رستاخیز) میترسم.(١٥)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«عَصَیْتُ»: نافرمانی کردم، سرباز زدم.

تفسیر:

«قُلْ إِنِّی أَخافُ إِنْ عَصَیْتُ رَبِّی عَذابَ یَوْمٍ عَظِیمٍ(15)» ای محمد! برای مشرکان بگو من پیامبری از جانب خدای تعالی می باشم اگر از پروردگارم نافرمانی کنم وغیر او را بپرستم، از عذاب روزی بس بزرگ و هولناک یعنی روز قیامت می ترسم.

مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ وَذَلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ﴿١٦﴾

آن کس که مجازات الهي درآن روز به او نرسد يقيناً الله او را مشمول رحمت خويش ساخته و اين پيروزي آشکاري است.(١٦)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«یُصْرَفْ عَنْهُ»: از او برگردانده شود، از او دور داشته شود. الْفَوْزُ: عبارت از به دست آوردن سود و منتفی شدن زیان است لذا مسلم است که نجات در روز قیامت، فوز و رستگاری کامل و آشکاری است.

تفسیر:

«مَنْ یُصْرَفْ عَنْهُ یَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ»: هرکس در آن روز عذاب خدا از او دفع شود، مورد رحم الله قرار گرفته است. یعنی: یقیناً او از اهل رحمت عظمی، یعنی از اهل نجات است و به زودی به بهشت وارد خواهد شد.

«ذلِکَ هُوَ اَلْفَوْزُ اَلْمُبِینُ(16)»: این پیروزی و رستگاریی بزرگ است، زیرا چنین کسی به مطلوب خویش دست یافته و از بدی‌ها نجات یافته است. واقعاً هم حصول مدارج اعلای جنّت و رضای الهی بسیار مقام بلند است؛ اگر انسان ازعذاب روز قیامت دفع شود، آن را روزی کامیابی بزرگ برایش بشمار میرود طوریکه عمر(رض) فرموده است: «کفافا؛ لالی ولا علیّ» «برابر، يك به يك؛ نه به سود من، و نه بر زيان من!».

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه(17 الی 24) موضوعات از قبیل مظاهر قدرت الله متعال، شهادت بر

(c) ketabton.com: The Digital Library

صدقی و درستی رسالت پیامبر، کتمان شهادت و افترای اهل کتاب بر الله متعال.
در آیات متبرکه قبلی دریافتیم که: اقتضای رحمت الهی، مردم را برای حسابرسی روز قیامت مهلت میدهد و رحمت او در دنیا موجب جلب خیر و منفعت ودفع شر وضرر است و این که: جزالله کسی گرداننده ی هستی نیست.
هکذا در آیه مبارکه(19) نیز در مورد سؤال مشرکان از یهود و نصاری در وصف پیامبر است که نبوت او را در تورات و انجیل انکار میکردند؛ خداوند هم بر صحت و درستی و اثبات پیامبری محمد صلی الله علیه وسلم گواهی کافی داده است و سخن بی باوران مشرک را تکذیب می کند که گویند: ما، محمد را نمیشناسیم؛ اما او را بسی بهتر از فرزندان خود میشناختند. میگویند: وقتی پیامبر به مدینه مهاجرت کرد؛ عمر فاروق، به عبدالله پسر سلام گفت: با توجه به این آیه، پیامبر را چگونه می شناسی؟ گفت: ای عمر! وقتی پیامبر را دیدم، بهتر از پسرانم، او را شناختم؛ زیرا از کار نهانی زنان خبر ندارم؛ اما به یقین شهادت میدهم که رسالت او حق و از سوی الله متعال آمده است. (بنقل از تفسیر فخررازی).

وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴿١٧﴾

و اگر الله تو را آسیب و محنتی رساند، کسی جز او برطرف کننده آن نیست، و اگر تو را خیری رساند [حفظ و دوامش فقط به دست اوست]؛ پس او بر هر کاری تواناست.(۱۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«يَمْسَسْكَ» (مس، مسس): تو را میکند، لمس نماید، به تو برسد. «کاشف»: برطرف کننده، بازدارنده.

تفسیر:

«وَإِنْ يَمْسَسْكَ اَللّٰهُ بِضُرٍّ فَلا كاشِفَ لَهُ إِلاّٰ هُوَ» ای انسان! اگر خداوند متعال نسبت به تو ارادۀ ضرر داشته باشد و خواسته باشد تو را دچار فقر، مریضی و بلاها کند مطمئن باش هیچکس نمیتواند جز خود الله متعال این ضرر را از تو دفع کند. نه کسی به مقابله پرداخته جلوگیری آن را کرده میتواند، و نه از حیطه غلبه و اقتداری وی برآمده جایی گریخته می‌تواند. وی آگاه است که هر یك از بندگان او چه حال دارد و مناسب به حال او چه تدبیری قرین حکمت می باشد.
«وَإِنْ يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ(17)» و اگر اراده خیری به تو داشته باشد از قبیل ثروت، صحت و توفیق برساند مطمئن باش هیچکس وهیچ قدرتی نمیتواند این خیر و فضل را از تو بازدارد؛ ویا هم زایل کند. چون او بر همه چیز قادر و تواناست و هرگاه او ارادۀ کاری را بکند حتماً اجرایش مینماید و اگر چیزی مقدر کند بر اجرای آن توان دارد. فقط ذات پروردگار است که: قدرت رساندن خیر و زیان را دارد.
از فحوای آیه مبارکه بر می‌آید که: سرچشمه‌ی همه‌ی امور یکی است، نه آنکه خیرات از منبعی و شرور از منبع دیگر سرچشمه گیرد. بس باید همه‌ی امیدها به الله متعال و همه‌ی خوف ها از او باشد.
در حدیث شریف آمده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم چنین دعا میکردند: «اللهم لامانع لما أعطيت ولا معطي لما منعت ولا ينفع ذا الجد منك الجد». «بارخدایا! عطای تو را هیچ باز دارنده‌ای نیست و آنچه را که تو بازش داری، هیچ بخشنده‌ای نیست وجایگاه و ثروت هیچ صاحب جلال و ثروتی در دنیا، در آخرت به وی از جانبت سودی نمیرساند»

(c) ketabton.com: The Digital Library

بلکه آنچه که به وی سود میرساند، ایمان و عمل صالح است و بس.
در التسهیل آمده است: آیه دال بر وحدانیت است؛ زیرا الله متعال در رساندن زیان و خیر یک وتنها است، و همچنین اوصافی که از این به بعد برای خداوند ذکر میگردد، براهین وحجت آشکاری است که برمشرکین وارد میباشند. (التسهیل 4/2.).
امام بغوی در تحت آیه مذکور از حضرت عبدالله بن عباس(رض) نقل فرموده است که: یک بار رسول خدا بر سواری، سوار شده، مرا پشت سر خود نشاند؛ قدری راه رفته روی به سوی من کرد و فرمود: پسرک! من عرض نمودم حاضرم، فرمانی باشد؟ فرمود: خدا را یاد کن او تو را یاد میکند. شما که خدا را یاد کنید او را در هر حال در جلوی خود خواهید یافت. شما که خدا را در حین امن وعافیت وخوشی بشناسید او شما را در وقت مصیبت میشناسد. اگر سوالی دارید فقط از خدا سؤال کنید، و اگر کمک می خواهید فقط از خدا کمک بخواهید. آنچه در دنیا بودنی است قلم تقدیر آنها را نوشته است، و اگر همه مخلوق باهم متفق شوند و بخواهند که نفعی به شما برسانند که خداوند برای شما مقدر نکرده است؛ هرگز نمیتوانند چنین بکنند، و اگر همه با هم بخواهند که ضرری بر شما وارد نمایند که خداوند بر شما مقدر نفرموده است؛ باز هم هرگز بر آن قادر نخواهند شد. اگر میتوانید همراه با یقین بر صبر عمل کنید؛ حتماً آنرا انجام دهید، و اگر بر این توان نداشتید پس صبر کنید؛ زیرا در صبر، برخلاف چیزهای موافق طبع، خیر و برکتی زیاد وجود دارد، و کاملاً توجه داشته باشید که کمک خدا با صبر همراه است، و با مصیبت راحت و با تنگی گشادگی است. (این حدیث در ترمذی و مسند امام احمد با سند صحیح مذکور است).

وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ﴿١٨﴾

اواست که برتمام بندگان خود قاهر ومسلط است واو است حکیم وآگاه.(۱۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الْقَاهِرُ»: غالب، غلبه و ذلیل کردن چیره، مسلط. (باید یادآور شد: در «قهر» معنای مزیدی است که در «قدرت» نیست و آن بازداشتن دیگران از رسیدن به مراد و مقصود خویش است.). «وَهُوَ الْحَكِيمُ»: **«و اوست حکیم»** در اجرای مراد خود، «الْخَبِيرُ»: **«آگاه»** به آن کس که سزاوار قهر است از بندگان وی.

تفسیر:

قبل ازهمه باید گفت که: درآیه‌ای (14) ملاحظه فرمودیم که موضوع؛ ولایت و رزّاقیّت الله متعال مطرح بود» «وَلِيًّا... وَ هُوَ يُطْعِمُ» در آیه‌ی 15 همین سوره موضوع قهر و قیامت الهی مطرح شد «إِنِّي أَخافُ... عَذابَ» و در آیه‌ی 16، نجات و رحمت الهی: «...فَقَدْ رَحِمَهُ» و درآیه‌ی 17، مبحث حلّ مشکلات و رسیدن به خیرات: «فَلا كاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ» ودراین آیه مبارکه، قدرت مطلقه‌ی الله متعال مطرح است: طوریکه میفرماید: «وَ هُوَ اَلْقاهِرُ فَوْقَ عِبادِهِ وَ هُوَ اَلْحَكِيمُ اَلْخَبِيرُ (18)»
نباید از کسی خوف و هراسی داشته باشیم زیرا قدرت و عظمت الهی فوق همه‌ی قدرت‌هاست. وچه زیبا است که: قدرت و قهاریّت الله متعال، همراه با حکمت و علم اوست.
ابن کثیر در تفسیر این آیه مبارکه مینویسد: یعنی او ذاتی است که؛ که گردن فرازان در مقابلش خم گشته و گردن کشان در پیشگاهش خوار شده و به سجده می روند و بر همه چیز چیره و مسلط است و در تمام اعمالش حکیم و دانا است، و از موقعیت همه آگاه است. (تفسیر ابن کثیر 571/1.).

(c) ketabton.com: The Digital Library

مفسر تفسیر مسیر دکتر عایض بن عبدالله القرنی در تفسیر این آیة مبارکه مینویسد: خدای تعالی بر امر خود غلبه داشته و مافوق همهٔ بندگان خود است و همه مقهور جبروت اویند، زیرا او قهار هر جبار و ستمگر است. از این‌روی پرهیزگار با شنیدن امر خدا و متکبر با قهر و غضب در برابر او منقاد می‌شود.

اوتعالی همه چیز را در جایش بنابر حکمت و با دقت گذاشته و هر چیزی که از انظار پوشیده و پنهان باشد بر او معلوم و هوید است. او با حکمت خود مقدر نموده و با علم خود اسرار را دانسته است؛ پس تنها او مستحق این است که پرستش شود و به یگانگی یاد گردد و به او شریک و انباز قرار داده نشود.

قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لِأُنْذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ أَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللَّهِ آلِهَةً أُخْرَى قُلْ لَا أَشْهَدُ قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِنَّنِي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ﴿١٩﴾

[به کافران و مشرکان که برای حق بودنِ نبوتت گواه می طلبند] بگو: گواهی چه کسی از همه گواهان بزرگتر و (قابل اعتمادتر) است؟ [تا او را بر حقّانیّت نبوتم برای شما گواه آورم]؟ بگو: الله میان من و شما گواه است. [که گواهی اش بزرگترین ومطمئن ترین و صحیح ترین گواهی هاست]، و این قرآن به من وحی شده، تا شما را و هر کس را که به او (این پیام الهی) برسد بیم دهم، آیا شما گواهی میدهید که با الله معبودهای دیگری است؟ بگو: من گواهی نمیدهم، بگو: جز این نیست که او معبودی است یکتا، و از آنچه با او شریک می سازید بیزارم.(۱۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لِأُنْذِرَكُمْ»: اِنذار به معنی پیامی است که در آن تخویف و تهدید باشد. «بَلَغَ»: رسید. «مَنْ بَلَغَ»: هرکس، قرآن به او برسد. بری: بیزار، برکنار، دور.

شأن نزول مطلع و سر آغاز آیه مبارکه:

مفسران می نویسند که: مشرکان مکّه به محمد صلّی الله علیه وسلم گفتند: ای محمد! ما هیچکس را نمی یابیم که در امر رسالت و پیامبری تو را تصدیق کند. از یهود و نصاری درباره‌ی تو سؤال کردیم، نام یا صفتی از تو نزد آنان نیست، پس یک نفر را به ما معرفی کن که شهادت بدهد که تو پیامبر الهی هستی. آنگاه الله متعال آیه‌ی «قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهادَةً...» تا آخر را نازل کرد. (اسباب النزول ص 122.).

قابل دقت وتوجه است که: این آیه مبارکه در زمان غربت اسلام، خبر از آینده‌ای روشن و رسالت جهانی اسلام می دهد.

تفسیر:

«قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهادَةً»: (به کافران و مشرکان که برای حق بودن نبوتت شاهد میخواهند) بگو: گواهی چه کسی از همه گواهان بزرگتر و (قابل اعتمادتر) است؟

«قُلِ اَللهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ» در جواب به آنها بگو: خدا بزرگترین شاهد بر این امر است، و شاهد بودن الله متعال مرا بس است.

ابن عباس(رض) گفته است: خدا به پیامبرش گفت: به آنها بگو: چه چیزی بزرگترین شاهد است، اگر جوابت رادادند چه بهتر و اگر نه، به آنها بگو: خدا بین من و شما گواه است. (البحر 90/4.).

(c) ketabton.com: The Digital Library

«وَأُوحِيَ إِلَيَّ هذَا اَلْقُرْآنُ لِأُنْذِرَكُمْ بِهِ وَ مَنْ بَلَغَ»: واقعیت امر اینست که:قرآن، بزرگترین شاهد وگواه بر رسالت پیامبر صلی الله علیه وسلم است طوریکه در آیه مبارکه میفرماید: او بر من قرآن را نازل نموده تا با آن شما را از عذاب الهی در صورتی که مخالفتش کنید بیم دهم و همچنان تا روز قیامت تمام افراد عرب وعجم رابه آن برحذر دارم که این قرآن به آنها رسیده و می رسد.

مفسران مینویسند که در جمله: «وَ مَنْ بَلَغَ» آیه مبارکه نشان داد که رسالت نبیّ کریم- صلی الله علیه وسلم- برای تمام جنّ وانس و مشرق و مغرب است.

ابن جزی گفته است: مقصود از این آیه عبارت است از شاهد قرار دادن الله (که بزرگترین شهادت است) برصدق پیامبر صلّی الله علیه وسلّم، وشهادت الله متعال براین موضوع عبارت است ازعلم اوبه صدق نبوت حضرت محمد صلّی الله علیه وسلّم و اظهار معجزاتی که بر صدقش دلالت دارند. (التسهیل 5/2.).

«أَ إِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اَللهِ آلِهَةً أُخْرى»: استفهام برای توبیخ است؛ یعنی ای مشرکان! پس اگر خدای تعالی خالق همۀ آفریدهها و رازقشان است. شما چگونه به الوهیت غیر او اقرار مینمائید و با او کسی دیگر را شریک و همتای او قرار میدهید. ولی من هرگز بهاعمال شرک آلود شما اقرار و اعتراف ندارم.

«قُلْ لا أَشْهَدُ»: به آنها بگو: من شهادت می دهم که خدائی جز او نیست.

«قُلْ إِنَّما هُوَ إِلهٌ واحِدٌ»: ای محمد! به آنها بگو: او یگانهای است که شریک ندارد و همو ملجأ و پناهگاه به هنگام نیاز است.

«وَإِنَّنِي بَرِيءٌ مِمّا تُشْرِكُونَ(19)» وبر صحت ظلم و جور شاهد نیستم و به سوی الله متعال از هر شرکی و از هر مشرکی بیزارم و به سوی یکتاپرستی و توحید دعوت میکنم. یعنی: از بتانیکه آنها را خدایان خویش قرار می دهید، یا از شرک آوردنتان به الله عزوجل، بیزار و برکنارم زیرا من فقط به یگانگی خداوند متعال گواهی می دهم.

قابل توجه و دقت: اکثریت مطلق مفسران در تفاسیر خویش می نویسند که: این آیه کریمه دلیل بر آن است که تبلیغ إرشادات دین مقدس اسلام بر مسلمانان فرض است.

شأن نزول آية 19:

453- ابن إسحاق و ابن جریر از طریق سعید یا عکرمه از ابن عباس(رض) روایت کرده اند: نحام بن زید و قروم بن کعب و بحری بن عمرو به حضور رسول الله (آمدند و گفتند: ای محمد، مگر تو نمیدانی که جز الله، خدایی دیگر هم هست، پیامبر صلی الله علیه وسلم در جواب شان فرمود: «لا إله إلا الله»: جز الله یگانه خدایی دیگری نیست. برای این فرستاده شدهام و به این راه مردم را دعوت میکنم. پس الله عزوجل آیه «قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً...» را در باره سخن آن ها نازل کرد. (طبری 13132 از ابن اسحاق از محمد بن ابو محمد روایت کرده است).

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمُ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴿٢٠﴾

کسانیکه به آنان کتاب آسمانی دادهایم، او (پیغمبر) را مانند فرزندان خود میشناسند. (البته) آنانی که به خود زیان رساندند، ایمان نمی آورند.(٢٠)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«یعرفونه»: پیامبر را خوب می شناسند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تفسير:

«اَلَّذِينَ آتَيْناهُمُ اَلْكِتابَ يَعْرِفُونَهُ كَما يَعْرِفُونَ أَبْناءَهُمُ»: يهوديان و نصرانيان محمد صلى الله عليه وسلم را با تمام خصوصياتش كه در تورات و انجيل ذكر شده ميشناسند درست همانگونه كه فرزندان خود را ميشناسند. يعنى: رسول الله صلى الله عليه وسلم را با شمايل و اوصافش مى شناسند زيرا اين شمايل و اوصاف در كتاب هايشان بيان شده است.

وهمانگونه كه پدر هيچگاه در شناخت فرزند خود به بيراهه نمى‌رود اهل كتاب نيز درشناخت. اين اوصاف نظر به وضوحى كه دارند به بيراهه نميروند.

پس أهل كتاب در اين سخن خود كه: ما محمد صلى الله عليه وسلم را نميشناسيم، دروغگو هستند.

مفسر زمخشرى در تفسير خويش مى نويسد: اين استشهادى است از أهل مكه كه أهل كتاب از صحّت نبوت پيامبر اطلاع دارند. (تفسير الكشاف 9/2).

حضرت عمر فاروق از حضرت عبدالله بن سلام كه قبلاً يهودى بود و سپس مشرف به دين مقدس اسلام گشت پرسيد كه الله متعال در قرآن خبر داده است كه شما رسول ما را چنان مى شناسيد كه فرزندان خود را ميشناسيد؛ علت آن چيست؟ حضرت عبدالله بن سلام فرمود كه: مارسول الله رابا اوصاف بيان شده او كه در تورات آمده است مى شناسيم؛ لذا شناخت ما نسبت به او قطعى و يقينى است؛ بخلاف فرزندان مان كه درباره آنها مى توان شبهه وارد كرد كه آيا اينها فرزندان ما هستند يا خير؟

حضرت زيد بن سعنه كه از اهل كتاب بود، آن حضرت صلى الله عليه وسلم را بوسيله اوصاف بيان كرده تورات وانجيل شناخت؛ فقط يک وصف آنحضرت صلى الله عليه وسلم به‌گونه‌اى بود كه اولين بار راجع به آن نتوانست تصديق كند؛ پس از امتحان به او تصديق كرد، و آن اينكه حلم آن حضرت بر خشمش غالب ميباشد. لذا درمحضر آنحضرت صلى الله عليه وسلم آمد و آن را آزمايش نمود و اين وصف نيز در وجود آن حضرت صلى الله عليه وسلم كاملاً پديدار گشت و او مسلمان شد. در آخر آيه فرمود كه: اين اهل كتاب كه با وجود شناخت كامل آن حضرت مسلمان نمى شوند، دارند خود را با دستهاى خويش در هلاكت مى اندازند و در نقصان قرار ميگيرند؛

«اَلَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لا يُؤْمِنُونَ(20)»: ولى آن‌ها هدايت را رد نموده و چون قرآن حكيم را تكذيب كرده و از پيامبر صلى الله عليه وسلم پيروى نكردند به سوى زيان و خشم پروردگار بازگشتند. يعنى: انكارشان از رسالت پيامبر صلى الله عليه وسلم ناشى از عدم شناخت نيست بلكه ناشى از عِناد و تَمَرُدشان است، عِناد و حسد، كِبر، تقليد پدران، حبّ مال و جاه، و أمثال آن، اجازه نمى دهد كه مشرّف به ايمان شده، خويشتن را از زيان جاودان و هلاك أبدى نجات دهند.

بايد گفت كه: تنها شناخت و علم، مايه‌ى نجات انسان ها نيست، زيرا هستند بسيارى از خداشناسان و پيامبر شناسان و دين شناسان كه به خاطر عناد و لجاجت از جمله زيان كارانند. و در اين هيچ جاى شكى نيست كتمان حقّ، سبب سوء عاقبت و خسارت به خويشتن است.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ﴿٢١﴾

وكيست ظالمتر از آنكه بر الله دروغ بندد؟ (و شريك براي او قائل شده است) يا اينكه آيات او را تكذيب كند؟، يقيناً ظالمان روي رستگاري نخواهند ديد.(٢١)

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى»، «افترى»: جعل، دروغ بستن. در قرآن عظیم الشأن بصورت کل پانزده مرتبه تعبیر «مَنْ أَظْلَمُ» تذکر یافته که در مورد اِفترا بر الله متعال، بازداشتن مردم از مسجد و کتمان شهادت و حقّ است. این فهم اینرا میرساند که ظلم فرهنگی و باز داشتن مردم از رشد و فهم، بدترین ظلم به جامعه بشمار می رود.

«وَمَنْ أَظْلَمُ»: ظالمتر از آنکه. هر چیز که عزیزتر و مقدّس‌تر باشد، خطر ظلم درباره‌ی آن بیشتر است. از این رو ظلم به الله و افترا بر ذات مقدس الهی، بدترین ظلم ها بشمار می رود.

تفسیر:

«وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ اِفْتَرى عَلَى اَللّهِ كَذِباً أَوْ كَذَّبَ بِآياتِهِ»: هیچکس در جهان ظالمتر و گنهکارتر از کسی نیست که ادعای شریک به الله متعال را مینماید و به اوتعالی زن و فرزند قایل است، یا قرآن و یا هم معجزات درخشان آنرا تکذیب کرده و آنرا سحر به نامد، و یا هم یا یکی از آیات و نشانه های وحدانیتش را و یا شواهد نبوت پیامبرش را رد وتکذیب کند.

ابو سعود گفته است: کلمه‌ی «أَوْ» بیانگر آن است که هر یک از افترا و تکذیب به معنی نهایت اِفراط و ظلم است. تا چه رسد به این که کسی هردو را با هم داشته باشد، و آنچه الله آن را اثبات کرده آنها نفی کرده اند. و آنچه که الله آن را نفی کرده است، آنها آن را اثبات نموده اند، خدا آنان را نابود کند! چگونه و تا کی افترا مي گویند. (ابو سعود 88/2).

بصورکل باید بعرض رسانید که: ظلم به تفکر و فرهنگ انسان‌ها، از جمله بدترین ظلم ها بشمار میرود. شِرك، افترا به الله متعال، ادّعای نبوّت دروغین، بدعت، وغیره، همه نمونه‌ای از این گونه ظلم‌ها می باشد.

«إِنَّهُ لايُفْلِحُ اَلظّالِمُونَ(21)»: هرکسی چنین کند ظالم و ستمگار است و چنین کسی هرگز راه درست را طی نمینماید وازعذاب الهی نیزنجاب پیدا نمی‌کند.

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا أَيْنَ شُرَكَاؤُكُمُ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ﴿٢٢﴾

و روزی که همهٔ آنها را محشور کنیم (معبودها و عبادت کنندگان آنها را) باز به کسانی که شرک آورده بودند میگوییم: معبودهایتان که آنها را شریك الله مي پنداشتید کجا هستند؟ (و چرا به یاری شما نمي‌شتابند؟).(۲۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«نَحْشُرُهُمْ»: آنان را گرد می آوریم، محشور می کنیم. «أَيْنَ»: کجا؟ «كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ»: می پنداشتید، گمان می بردید.

تفسیر:

«وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعاً ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا»: آیا این مشرکان به یاد نمی‌آورند روزی را که ما همهٔ آنها را در روزی که شکی در آن نیست برای محاسبه و بازخواست حشر میکنیم، و در ملاء عام به آنها میگوییم و از آنها میپرسیم: «أَيْنَ شُرَكاؤُكُمُ اَلَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ(22)»: باید گفت که: قیامت روز حقّ بودن توحید، برای مشرکان است. طوریکه درآیه مبارکه خطاب به مشرکان میگوید: کجا شدند خدایانی که شما به غیر از الله متعال پرستش میکردید؟ و هنگام شداید آنرا شفیع و مددگار خویش بشمار مي آورید، چرا این خدایان امروز در چنین شدّت و مصیبت کجا رفته‌اند که هیچ به کار شما نمی‌آیند؟! وشما را یاری نمی‌رسانند

(c) ketabton.com: The Digital Library

و از شما عذاب را دفع نمی‌نمایند و یا در رفع عذاب شفاعت نمی‌کنند؟ یعنی: کجایند خدایان پنداری شما که در چنین حالی به شما هیچ سودی نمی رسانند؟ یا خدایانشان احضار میشوند ولی از آنجایی که به هیچ وجه منفعتی از آنان بر نمی آید، وجود آنها همانند عدم وجودشان است بنابر این، خدای سبحان با این خطاب آنان را توبیخ می‌کند.

اِمام بیضاوی هم فرموده است که: منظور از اِستفهام توبیخ است، «و تَزْعُمُونَ» یعنی «تزعمونهم آلهة وشركاء مع الله»: گمان می برید که آنها الله و شریک الله می باشند، بدین ترتیب هردو مفعول حذف شده اند. گویا در بین مشرکین و خدایان آنها مانع ایجاد شده است و در موقع امید و احتیاج آنها را از دست میدهند و به آنها دسترسی پیدا نمیکنند. (تفسیر بیضاوی ص 169.).

بصورت کل باید گفت که: شرك، خیالی بیش نیست. حضرت ابن عباس(رض) گفته است: هر «زعمی» که در قرآن آمده است به معنی دروغ است.

ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ﴿٢٣﴾

سپس جواب و عذر آنها چیزي جز این نیست که میگویند: قسم به الله، ای پروردگار ما، ما مشرک نبودیم. (۲۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«فِتْنَتُهُمْ»: کفر آنان، معذرت از آنان، جواب آنان، فرجام کفرشان.

تفسیر:

«ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ»: آنها بعد از اینکه خدایان خود را در آن روز می‌بینند که در برابر بی‌تفاوت‌اند از حجتی باطل و ادعایی دروغین استفاده می‌کنند.

مفسران در بیان معنای کلمه «فتنه» در این آیه مبارکه، چند وجه ذکر کرده‌اند که قوی‌ترین آن «عاقبت» است. یعنی: عاقبت و فرجام کفرشان که به آن افتخار کردند و بر سر آن جنگیدند، چیزی جز انکار و بیزاری جستن ازشرک نیست. از دیگر وجوه در معنای «فتنه»، این نظر ابن عباس(رض) است: «فتنه آنان، یعنی‌حجت آنان». عطاء میگوید: «فتنه آنان، یعنی عذرخواهی آنان».

«إِلاّ أَنْ قالُوا وَ اَللهِ رَبِّنا ما كُنّا مُشْرِكِينَ(23)» دروغگویان به مقتضای خصلتی که در دنیا کسب کرده‌اند، در قیامت نیز توصل به دروغ میشوند و می گویند: به خدا قسم ای پروردگار! ما مشرک نبودیم.ما آن‌ها را در دنیا عبادت نکردیم و به الله شریک نیاوردیم در حالی که در این ادعای خود دروغ می گویند و افترا می کنند.

امام قرطبی در این مورد میفرماید: وقتی صرف نظر و بخشودگی او را نسبت به مؤمنان دیدند زبانشان بند می آید و دستانشان اعتراف میکند و پاهایشان بر اعمالشان گواهی میدهند. (تفسیر قرطبی 401/6).

انْظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ﴿٢٤﴾

ببین، چگونه بر خود دروغ می‌بندند وآنچه از معبودهای که با الله شریک قرار داده و افترا می‌کردند، از آنها گم گشت.(۲۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«ضَلَّ عَنْهُمْ»: ناپدید شد، نابود گشت از آنان

تفسیر:

«اُنْظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلى أَنْفُسِهِمْ» ای محمد! بین که چگونه با خود نیز دروغ میگویند، باکفر

(c) ketabton.com: The Digital Library

وشرک در پیشگاه خداوند دانا خود را تکذیب کردند، و این کذب و دروغ صریح مایه‌ی تعجب است.

«وَضَلَّ عَنْهُمْ ما كانُوا يَفْتَرُونَ(24)» درمحاکم الهی، نه دروغ انسان کارساز است، نه سوگند ها وقسم های او. گمان شفاعتی که از خدایان خود داشتند باطل و متلاشی و نقش برآب شد. و دروغ و افترا و شرکایی که به خدا نسبت میدادند از دیدشان نهان شد. آن همه اصرار بر تکیه‌گاه های غیر الهی، خیالی بیش نیست یعنی: افترایشان برباد رفت ونابود شد واین پندار یاوه‌شان که شریکان آنها را به خدا أ نزدیک میکنند، متلاشی و باطل گشت و میان آنها و چیزهایی که بجز الله پرستش میکردند، جدایی افتاد و در نتیجه، این معبودان باطل نتوانستند هیچ نیازی را برای آنان برآورده کنند.

قابل توجه و دقت است که در موارد متعددی از قرآن عظیم الشأن در حق کاذب لعنت آمده است، و رسول الله صلی الله علیه وسلم فرموده است که: از دروغ پرهیز کنید زیرا دروغ با فجور همراه است و هر دو به جهنم می روند. (صحیح ابن حبان)

از رسول الله(ص) سؤال شد که چه عملی مردم را به جهنم می برد، فرمود که: عمل دروغ. (مسند امام احمد)

سرور کائنات صلی الله علیه وسلم در شب معراج کسی را دید که دو تا شدق (کنج دهان) او چاک داده میشوند باز سالم می گردند، سپس چاک میگردند باز سالم میشوند، و بدین ترتیب این روش با او تا قیامت انجام میگیرد؛ آن حضرت از جبرئیل امین پرسید که این چه کسی است؟ او فرمود: این دروغگو است.

و در روایت دیگری از مسند امام احمد آمده است که رسول الله فرمود که: مردم، مؤمن کامل نمی شود مگر وقتی که کاملاً دروغ را ترک نماید که در شوخی هم دروغ نگوید.

و نیز در «بیهقی» و غیره با سند صحیح آمده است که می تواند در طبع مسلمان خصایل بد دیگری باشد اما خیانت و دروغ باهم نمی توانند جمع باشند. و در حدیثی دیگر وارد است که دروغ رزق انسان را کم می کند.

خوانندگان گرامی!

بعد از اینکه احوال مشرکان در آخرت و آشفتگی و اضطرابی که عاید حال مشرکان میگردد،به بیان گرفته شد. اینک در آیات (25 الی 26) یک باردیگر، در باره اعتراف به اعمال ناپسند مشرکان و هکذا ناامیدی آنان را در ایمان آوردن به بیان میگیرد.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا حَتَّى إِذَا جَاءُوكَ يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ﴿٢٥﴾

گروهی از آنان (مشرکان) کسانی هستند که به سخنانت گوش میدهند و (لیکن) ما در دل‌های آنها پرده‌ها قرار داده‌ایم تا آن را نفهمند و در گوش‌های آنها سنگینی را گذاشته‌ایم (تا نشنوند)، و اگر ببینند (آنها بقدري لجوجند) که اگر تمام نشانه هاي حق را ببینند ایمان نمي‌آورند، تا وقتی که نزد تو آیند با تو مجادله میکنند و میگویند: این (قرآن) نیست مگر افسانه‌های پیشینیان.(۲۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَكِنَّةً»: جمع کنان و به معنی پوشش است. «أن یفقهوه» (فقه): این که قرآن را بفهمند، دریابند. «وَقْراً وقرت أذنه»: یعنی گوشش سنگین یا کر شد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«یجادلونک» (جدل): با توجدال میکنند، می ستیزند. «أَساطِیرُ»: خرافات و یاوه و جمع اسطوره است. جوهری گفته است: أساطیر یعنی أباطیل وقصه های ساختگی. (مجمع البیان 286/4.).

تفسیر:

«وَمِنْهُمْ مَنْ یَسْتَمِعُ إِلَیْکَ»: از جمله‌ی آن مشرکان کسانی هستند، که صدای تو را هنگامی که قرآن را تلاوت میکنی به تو گوش می دهند.

مفسران مینویسند: که تذکر این أشخاص کسانی‌اندکه به: به غرض عیب‌جویی و اعتراض، به قرآن کریم و سخنان حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم گوش می نهادند، و مقصود آنها انتفاع از هدایت و پذیرفتن حق نمی باشد.

«وَجَعَلْنا عَلی قُلُوبِهِمْ أَکِنَّةً أَنْ یَفْقَهُوهُ»: اما شنیدنی بدون فهم، بدون درک و بدون بهره‌گیری زیرا هوی و هوس بر دل های آنها چیره شده و منافذ بصیرت را بر آنها بسته و قلب های شان را در حجاب قرار داده است از این روی آنها نمی فهمند.

واقعیت أمر اینست که: شنیدن صدای تلاوت قرآن،زمانی برای انسان موثر و ارزشمند تمام میشود که بر قلب انسان أثر بگزارد.

«وَ فِی آذانِهِمْ وَقْراً»: و گوش هایشان را سنگین و کر کردیم تا نشنوند. یعنی: از شنیدن قرآن ناشنوایشان ساخته‌ایم.

ابن جزی گفته است: معنی آیه چنین است: وقتی قرآن را می شنیدند، خدا بین آنها و فهم قرآن پرده و مانعی ایجاد می کرد. از طریق مبالغه از آن به «اکنّه» و «وقر» تعبیر کرده است. (التسهیل 6/2.).

«وَ إِنْ یَرَوْا کُلَّ آیَةٍ لا یُؤْمِنُوا»: و اگر تو هر نشانه‌ای بر صدق خویش ارائه کنی در حالی که تمام معجزات بر رسالت تو شهادت میدهند آنها بازهم تکذیب می کنند و انکار می نمایند.

متاسفانه لجاجت، از جمله درد های بی درمان است و مثل آینه‌ی موج دار، بهترین چهره ها را هم قبیح و بد نشان می دهد.

«حَتّی إِذا جاؤُکَ یُجادِلُونَکَ یَقُولُ الَّذِینَ کَفَرُوا إِنْ هذا إِلاّ أَساطِیرُ الْأَوَّلِینَ(25)»:

آنها بازهم تکذیب میکنند و انکار مینمایند، یعنی: آنها در کفر وعنادشان بدانجا رسیده‌اند که به صرف ایمان نیاوردن اکتفا نکرده بلکه جدال‌کنان نزد تو می آیند و میگویند: این جز افسانه های پیشینان نیست. یعنی: این قرآن، جز از جنس داستان‌ها و افسانه‌های بی‌پایه‌ای که پیشینیان آن را در کتاب‌هایشان نوشته‌اند، نیست. آری! آنها پنداشتند که حضرت محمد(ص) قرآن را از این داستان‌ها و اخبار برگرفته است درحالیکه قرآن جزفروفرستاده خدای عزیز وحمید نیست.

شأن نزول آیة 25:

از ابن عباس(رض) روایت شده است که «أبوسفیان» و «ولید بن مغیره» و «نضر بن حارث» در کنار پیامبر صلّی الله علیه وسلم نشسته بودند در حالیکه او قرآن را تلاوت می نمود. از نضر سؤال کردند، محمد چه می خواند؟ گفت: همان طور که من از حوادث زمان های گذشته می گفتم او هم اساطیر و افسانه ها می خواند. آنگاه الله متعالی «وَ مِنْهُمْ مَنْ یَسْتَمِعُ إِلَیْکَ وَ جَعَلْنا عَلی قُلُوبِهِمْ أَکِنَّةً أَنْ یَفْقَهُوهُ...» را نازل کرد.

وَهُمْ یَنْهَوْنَ عَنْهُ وَیَنْأَوْنَ عَنْهُ وَإِنْ یُهْلِکُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا یَشْعُرُونَ﴿۲۶﴾

آنها دیگران را از آن قرآن یا محمد منع می‌کنند و خود نیز از او دور میشوند، و هلاک

(c) ketabton.com: The Digital Library

نمی کنند مگر خود را، ولی نمی دانند.(۲۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«يَنْأَوْنَ»: دور میشوند. نأی یعنی دور شد. «يَنْهَوْنَ»: باز می دارند. يَنْأَوْنَ(نأي): دوری می شوند نأی یعنی دور شد. روی می گردانند، فاصله می گیرند.

تفسیر:

«وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَ يَنْأَوْنَ عَنْهُ»: «وهم ينهون» آن مشرکان تکذیب کننده مردم را از شنیدن قرآن و ایمان آوردن به آن وگرویدن به پیامبر اکرم صلی الله علیه وسلم و پیروی کردن از آن حضرت باز می دارند.

«وهم ينهون عنه» در نزد عموم مفسرین «ضحاک»، «قتاده» و «محمد بن حنیفه، این آیة در باره عموم کفار مکه نازل شده است که مردم را از شنیدن و اتباع قرآن باز می داشتند، و خود نیز از آن دوری می جستند. و از حضرت عبدالله بن عباس نیز منقول است که این آیه درباره أبو طالب کاکای پیامبر اسلام نازل شده است. أبو طالب مردم را از أذیت و آزار رسانی به آن حضرت باز می داشتند و از آن حضرت حمایت میکردند اما نه به قرآن ایمان آوردند و نه به آن گوش فرا داشتند؛ پس در این صورت ضمیرینهون عنه، بجای قرآن به سوی آن حضرت بر میگردد. (مظهری بروایت ابن ابی حاتم عن سعید بن ابی هلال)، «و ينأون عنه» و خود نیز از پیروی کردن آن دور میشوند و خویشتن را از آن دور نگاه می دارند و هم خود گمراه گر هم خودشان کافر می شوند و هم مردم را از هدایت باز می دارند.

مفسران در شأن نزول می نویسند:

این آیه در بارة أبو طالب کاکای پیامبر صلی الله علیه وسلم نازل شد زیرا او در همان حالیکه کفار را از آزار دادن پیامبر صلی الله علیه وسلم بازمی‌داشت، خود نیز از اِجابت دعوت پیامبر صلی الله علیه وسلم در مورد پذیرش اِسلام دوری می کرد.

«وَإِنْ يُهْلِكُونَ إِلاّ أَنْفُسَهُمْ وَما يَشْعُرُونَ(26)»: دوری از پذیرفتن حق، سبب به هلاکت أنداختن خود اِنسان میگردد، طوریکه در آیة مبارکه آمده است. «و إن يهلكون إلا أنفسهم» یعنی: با این کارشان جز خویشتن را به نابودی نمیکشانند و ضرر حاصل شده از آن جز به آنان نمیرسد، هرچند که خود فکر میکنند که با این کارشان دارند به اصطلاح به رسول الله صلی الله علیه وسلم زیان و ضرر میرسانند. البتّه، این بی‌دانشان أسباب هلاك أبدی خود را فراهم میکنند، و نمي دانند که با دست خود به پای خود تیشه می زنند.

واقعیت اینست: شعور واقعی، یافتن راه حقّ است و گم کردن راه حقّ و رهبر حقّ، از سوی هر کسیکه صورت گیرد، بی‌شعوری است.

مفسر کبیر جهان اِسلام شیخ ابن کثیر میفرماید: آنان دو عمل زشت را با هم جمع کرده بودند؛ خود از قرآن بهره نمیگرفتند و نمیگذاشتند أحدی نیز از آن بهره بگیرد و کیفر آن فقط بر خود آنان می باشد اما نمی فهمند. (تفسیر ابن کثیر 573/1).

توضیح مختصر:

دلیل دوری گرفتن از قرآن، حماقت و جهالت مشرکان است که درک و فهم ندارند.

این آیات، پند و اندرز گویایی است که جز با تأمل و اندیشه و نگریستن با دیده‌ی دل به‌آن، سودمند نیست. بی گمان، کسانی که این آیات را نمیفهمند، قلب بیدار، گوش شنوا وچشم بینا ندارند. متأسفانه این آسیب، فراگیر و در میان هر نسلی و هر گروه ودسته ای، مشهود

(c) ketabton.com: The Digital Library

است. و در هر دوره و زمانی، شیوه‌ی خاصی دارد و هرکس با ساز کردن بهانه هایی در برابر بسیاری از آیات روشن قرآن، کروگونگ است؛ هر چند از صحتمندی ظاهر جسمی برخوردار هم باشد. (بقره: 171)، (انفال آیه: 23).

خوانندگان گرامی!

در آیات قبلی در باره صفت آنعده از أشخاصیکه؛ مردم را از پیروی باز میدارند و خود نیز از آن راه دوری میگزینند و عمر خویش را تباه میگردانند، اشاراتی بعمل آمد و هکذا از آرزوهای آنان در جهان آخرت، که: ارزوی داشتند که: ای کاش بار دیگر به دنیا باز میگشتیم و کار نیک أنجام میدادیم؛ اما الله متعال، سخنشان را تکذیب میکند. بحث بعمل آمد. اینک درآیات متبرکه(27 الی 32) موضوعاتی ازقبیلی مشرکان دربرابر آتش دوزخ، مشرکان در برابر پروردگار در روز قیامت، و حقیقت دنیا مورد بحث گرفته میشود.

وَلَوْ تَرَى إِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴿٢٧﴾

اگر(حال آنهارا) ببيني هنگامي كه بركناره آتش دوزخ ايستاده اندكه ميگويند اي كاش (بار ديگر به دنيا) باز ميگشتيم و آيات پروردگارمان را تكذيب نمي‌كرديم و از مؤ منان مي‌شديم.(٢٧)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«وَلَوْتَرَى»: اگر میدیدی، تری: می بینی. «وُقِفُوا»: عرضه شده اند، نگهداشته شده اند، بازداشته شده اند. «نُرَدُّ»: برگردانده شویم.

تفسیر:

«وَلَوْ تَرى إِذْ وُقِفُوا عَلَى اَلنّارِ»: و ای کاش تو ای محمد! اگر آن مشرکان را هنگامی مشاهده می نمودی که برآتش عرضه میشوند و خشم خدای جبّار را وهمچنان هولناکی صحنه، غلّ و زنجیرها را مشاهده می نمایند، آنگاه خواهند گفت:

مفسر بیضاوی گفته است: جواب (لو) محذوف است و تقدیر عبارت چنین است: وضعی بس زشت می دیدی. علت حذف این است که شنونده آن را به بلیغترین وجه تقدیر نماید.

در ضمن قابل یادآوری است که: کفّار هنگام عرضه بر آتش، وحشت زده و ذلّتبار ناله می زنند. «إِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّارِ فَقالُوا» مراحل و مواقف قیامت متعدّد است، دربعضی از مراحل گنهکاران ناله میزنند ودربعضی مواقف مهر سکوت بردهانشان می خورد.

«فَقالُوا يا لَيْتَنا نُرَدُّ وَلا نُكَذِّبَ بِآياتِ رَبِّنا»: ای کاش زنده می شدیم و به دنیا باز میگشتیم و به الله متعال ایمان می‌آوردیم، آیات پروردگار خویش را هیچگاه تکذیب نکنیم و پیامبر صلی الله علیه وسلم را تصدیق می‌کردیم، «وَ نَكُونَ مِنَ اَلْمُؤْمِنِينَ (27)» اگر به دنیا برگردیم آیات راتصدیق و به خدا ایمان مي‌آوریم. پس برگشت به دنیا را برای أنجام عمل صالح و جبران لغزش ها تمنّا کردند.

بلی! چنین آرزویی می‌کنند ولی متاسفانه که همچو ارزوی شان برآورده نمیشود. الآن قد ندمت و ما ینفع النّدم! در حقیقت به این دلیل آنان چنین میگویند که حقیقتی که بر آن پرده می انداختند برایشان آشکار شده است.».

یعنی این قول آنان نتیجه یک تصمیم عاقلانه و اندیشیده شده و یک تغییر واقعی نیست، بلکه محصول مشاهده‌ی حقیقت است که پیداست پس از آن شدیدترین و متعصب ترین منکر نیز جرأت انکار نخواهد داشت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خواننده محترم !

طبق آیات قرآنی، آرزوی برگشت به دنیا، هم در لحظه‌ی مرگ است و هم در قبر وهم درقیامت، «رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّي أَعْمَلُ صالِحاً»(مؤمنون، 100.)، و هم در جهنّم «رَبَّنا أَخْرِجْنا مِنْها فَإِنْ عُدْنا فَإِنَّا ظالِمُونَ» (مؤمنون، 107)

همچنان در آیه‌ی 23، مشرکان شرك خود را انکار می‌کردند، ولی در این آیه، اعتراف و تقاضای برگشت و جبران می‌کنند.

باید گفت که: این آرزو، دروغی بیش نیست. ولوکه اگر باز هم به دنیا بازگردند، به دنبال همان چیزی اند که در پیش بوده اند؟ چون گناه، کفر، نفاق و نافرمانی در نهادشان قرار دارد و سرشتشان ستیزه جویی و دروغگویی است و اگر به دنیا بار دیگر آورده شوند، بی تردید بار دیگر معاد و روز جزا را انکار خواهند کرد و جز زندگی دنیا چیزی نمی جویند. الله متعال، سرشت آنان را میشناسد و میداند که اصرارشان بیهوده و بی اساس است و از بیم آتش دوزخ چنین آرزویی میکنند وگرنه سرشت آنان، تهی از ایمان است. وآرزویشان دروغی بیش نیست و هرگز به زندگانی جهان آخرت باور ندارند و در ماورای این دنیا، عالمی دیگر نه، می بینند و نه، می پذیرند و نه، به پاداش و کیفر، ایمان دارند.

بَلْ بَدَا لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ﴿٢٨﴾

[ولی آرزوی آنان از روی صدق و راستی نیست] بلکه آنچه [از حقّانیّت توحید ونبوّت و معاد] پیش از این پنهان می داشتند برای آنان آشکار شده [که این گونه آرزو میکنند]، و اگر به دنیا بازگردانده شوند، یقیناً به کفر و شرکی که از آن نهی شده اند بازمی گردند؛ و مسلماً آنان دروغگویند.(۲۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«بَدَا لَهُمْ»: برایشان آشکار شد.

تفسیر:

«بَلْ بَدا لَهُمْ ما كانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ»: روز قیامت، روز آشکار شدن اسرار پنهانی مردم است و قرآن بارها به این حقیقت در آیات مختلفی اشاره بعمل آورده است. از جمله: در (آیه 33 سوره جاثیه) میفرماید: «وَ بَدا لَهُمْ سَيِّئاتُ ما عَمِلُوا»، همچنان در آیه 48 سوره میفرماید: «وَ بَدا لَهُمْ سَيِّئاتُ ما كَسَبُوا» بناءً کفار در آنچه گفتند راست نگفتند چون صداقت پیامبر و صحت رسالتش را در روز رستاخیز بزرگ دانستند، در روز قیامت. عیب ها و زشتی هایی را که در دنیا پنهان کرده بودند، برای آنان عیان و آشکار شد، از این رو چنان آرزویی را میکنند. چون عقاید و اعمال نابکارشان برآنان آشکار شد و دانستند که حتما به سبب شرکشان نابود می‌شوند، از روی استیصال و درماندگی، به آرزوها و وعده‌های دروغین روی آوردند، «وَ لَوْ رُدُّوا لَعادُوا لِما نُهُوا عَنْهُ وَ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ (28)»: برگشتن از آخرت به دنیا، محال است. «وَلَوْ رُدُّوا» و اگر باز گردانده هم بشوند به سوی دنیا، آن طور که آرزو کردند **«قطعاً برمی‌گردند به»** انجام دادن **«آنچه از آن نهی شده بودند»** از امور ناروایی که در رأس آنها شرک است، همان‌گونه که ابلیس دید آنچه را از آیات الهی دید ولی بازهم عناد ورزید و سر به تمرد برداشت.

«وَإِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ»: **«و قطعاً آنان دروغگویند»** در این وعده‌شان که در صورت بازگشت به دنیا از مؤمنان می‌گردند بلکه این سخن را فقط به انگیزه نجات از مهلکه‌ای که در آن در افتاده‌اند، می‌گویند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

باید گفت: زمانیکه دروغگویی بمثابه خصلت یک انسان مبدل شود، در قیامت هم دروغ میگوید. طوریکه در آیه 23 نیز خواندیم که مشرکان در قیامت به دروغ قسم می خورند و میگویند: «وَاللَّهِ رَبِّنا ما كُنَّا مُشْرِكِينَ»

وَقَالُوا إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ﴿٢٩﴾

و [زمانی که در دنیا بودند] گفتند: جز این زندگی دنیای ما زندگی دیگری نیست و [پس از مرگ] ما (دوباره زنده و) برانگیخته نخواهیم شد.(۲۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«قَالُوا»: مشرکان ومنکران قیامت میگفتند. «إِنْ هِيَ»: نیست زندگانی دنیا. «الدُّنْيَا»: نزدیکتر، مراد، این جهان است. «مبعوثین»: برانگیخته شدگان، زنده شدگان.

تفسیر:

«وَقالُوا إِنْ هِيَ إِلاّ حَياتُنَا اَلدُّنْيا وَ ما نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ(29)»

مشرکان، انسانهای سطحی‌نگر ومادّی پرست هستند ومحدوده‌ی حیات را تنها در همین دنیا می بینند و منکر رستاخیزند. بنابر همین عقیده و تفکر میگفتند: جز این زندگی دنیوی چیز دیگری در میان نیست، یعنی هرگز زنده شدن بعد از مرگ و حشر و نشری در میان نیست و هرگاه ما بمیریم هرگز از قبرهای خود به منظور حساب و کتاب زنده نمی‌شویم؛ زیرا حیات ما فقط مربوط به همین دنیاست.

وَلَوْ تَرَى إِذْ وُقِفُوا عَلَى رَبِّهِمْ قَالَ أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلَى وَرَبِّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ﴿٣٠﴾

اگر آنان را در آن هنگام ببینی که در بارگاه پروردگارشان، باز داشته شوند، [چیزهای شگفت انگیزی خواهی دید و] پروردگار به آنان میفرماید: آیا این، (رستاخیز و حساب و کتاب) حق نیست؟! گویند: بلی، قسم به پروردگارمان، حق است! الله میفرماید: پس به سبب آنکه (در دنیا) کفر می ورزیدید، این عذاب را بچشید.(۳۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«عَلَى رَبِّهِمْ»: در محضر پروردگارشان.

تفسیر:

خداوند متعال پیامبرش را تسلیت و دلجویی میدهد که همه‌ی لجاجت‌ها بی جواب باقی نخواهد ماند. «وَلَوْ تَرى إِذْ وُقِفُوا عَلى رَبِّهِمْ»: و اگر تو ای محمد! این کفار را در روز قیامت در حالتی بنگری که به منظور محاسبه به حساب شان در پیشگاه الله متعال ایستاده‌اند و ترس و لرز شان را هنگامی که به آنها گفته شود: «قالَ أَلَيْسَ هذا بِالْحَقِّ»: آیا این همان زنده شدن بعد از مرگی که شما تکذیب میکردید حق نیست؟ یعنی: آیا این رستاخیزی که شما منکر آن بودید، حقیقت ندارد؟ وآیا این مجازات که شما آنرا انکار میکردید، حاضر و آماده نیست؟

«قالُوا بَلى وَ رَبِّنا»: در آن هنگام خواهند گفت: بلی قسم به الله متعال که حقیقتاً خود آن است. می بینیم که: اعترافات کفّار و مشرکان در قیامت، فایده ای را ببار نیاورد. آنها به آنچه منکر آن بودند، اعتراف می‌کنند و این اعتراف شان را با سوگند، مؤکد هم می سازند. «قالَ فَذُوقُوا اَلْعَذابَ بِما كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ(30)»: مجازات های قیامت، به خاطر مداومت درکفر وانکار معاد در دنیاست. طوریکه برای آنها در نهایت سرزنش گفته میشود این عذابی که شما دچار آن شُدید! علت آن کفر شما به الله متعال و تکذیبگری‌تان نسبت به پیامبر

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلام صلی الله علیه وسلم است.

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ حَتَّى إِذَا جَاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلَى مَا فَرَّطْنَا فِيهَا وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلَى ظُهُورِهِمْ أَلَا سَاءَ مَا يَزِرُونَ﴿٣١﴾

یقیناً کسانی که لقاي پروردگار را انکار کردند مسلماً (روز قیامت) زیان کار شدند. تا آن که قیامت ناگهانی بر آنها بیاید (پس) گویند: ای افسوس بر ما، بر اینکه دربارۀ ایمان به قیامت کوتاهی کردیم، (درحالیکه)آنها بارهای (سنگینی گناهان) خود را بر پشت هایشان بر میدارند، آگاه شوید! چه بد است آنچه میبردارند.(۳۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«بِلِقَاءِ اللَّهِ»: دیدار الهی. لقاء اللّه: ملاقات رحمت یا عذاب خدا در آخرت. (مراد از «لقاء الله»، ملاقات معنوی و شهود باطنی در قیامت است، چون در قیامت همه‌ی وابستگی‌های انسان از جمله به مال و مقام و اقارب و دوستان قطع میشود و با روبرو شدن با مکافات و مجازات الهی، حاکمیّت مطلقه‌ی الهی را درك می کند.).

«الساعة»: روز رستاخیز. (به قیامت، «ساعت» میگویند، چون در ساعتی و لحظه‌ای برق آسا ایجاد میشود. (در آیه‌ی 77 سوره‌ی نحل) آمده است: «وَ ما أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ»، برپایی قیامت، مانند چشم به هم زدن یا نزدیك‌تر از آن است).

«بَغْتَةً»: ناگهان، به ناگاه سرزده. «فَرَّطْنا فرّط»: یعنی باوجود اینکه توانایی انجام آن کار راداشت، اما درانجام آن کوتاهی نمود. ابو عبید گفته است: فرّط یعنی ضایع کرد.

«أَوْزارَهُمْ»: گناهان آنان، جمع وزر است.

تفسیر:

«قَدْ خَسِرَ اَلَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقاءِ اَللّهِ»: تمام تلاش کافران موجب زیان شد و عمل‌شان تباه گردید، زیرا آنها به روز آخرت باور نکردند، و تکذیب کردند ملاقات الله را، باید گفت که بزرگترین شقاوت انسان این است که از لقای الله تعالی انکار ورزد، و این مقصد عالی و بزرگ زندگی را دروغ بشمارد؛ «قَدْ خَسِرَ» واقعیت امر همین است؛ کسیکه قیامت را نپذیرد، بدین معنی است که هستی خود را با دنیای فانی معامله کرده و این از جمله بزرگترین خسارت بشمار می رود.

«حَتّى إِذا جاءَتْهُمُ اَلسّاعَةُ بَغْتَةً»: و هرگاه قیامت برپا گردد و آن‌ها عاقبت تکذیبگری خود را ناگهان ملاحظه کنند از شدّت ترس فریاد می‌دارند و بر عملکرد بدخود افسوس وحسرت میخورند، مفسرقرطبی فرموده است:به سبب سرعت محاسبات درروز قیامت آنرا ساعت نامیده اند.(تفسیر قرطبی 412/2).

باید متذکر شد که از فحوای جمله: «جاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً» معلوم میگردد که: قیامت، ناگهانی فرا میرسد و کسی از زمان آن آگاه نیست، پس باید برای محاسبه همیشه آماده بود.

«قالُوا يا حَسْرَتَنا عَلى ما فَرَّطْنا فِيها» گفتند: زهی پشیمانی از تقصیرات و ترک عمل صالح در دنیا.

«وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزارَهُمْ عَلى ظُهُورِهِمْ»: گناهان، در قیامت تجسّم یافته و بر انسان بار میشوند. و آنان بار های سنگین گناهان خویش را بر میدارند به این معنی که چون‌گناهان گریبانگیرشان شده است، از بردوش کشیدن آن گرانبار شده‌اند، گویی این‌گناهان بر پشت آنهاست.

مفسر بیضاوی در تفسیر خویش می نویسد: این تمثیل است؛ چون آنها مستحق مجازات

(c) ketabton.com: The Digital Library

گناهان میباشند (تفسیر بیضاوی ص 169.) وگفته است: «عَلی ظُهُورِهِمْ»؛ چون عادت بر این است که بار سنگین را بر دوش حمل کنند.
ابن جزی گفته است: این کنایه از تحمل گناهان است، و گویا به صورت حقیقی آنرا به دوش میکشند. روایت شده است که در روز قیامت اعمال کافر بعد از این که به صورت زشت ترین چهره درمی آید بر او سوار میشود و مؤمن بعد از این که به صورت زیباترین چهره در می آید بر اعمال خود سوار می شود. (التسهیل 7/2.).
«أَلا ساءَ ما يَزِرُونَ (31)»: اگاه شوید؛ چه بد است آنچه بر می دارند و چه زشت است آنچه بر دوش می‌کشند! یعنی: آنها در حالی حشر میشوند که گناهانشان بر پشت‌شان است تا به سبب آن عذاب شوند.

وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَلَلدَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴿٣٢﴾

و زندگی دنیا [بدون ایمان و عمل صالح] بازی و سرگرمی است، و یقیناً سرای آخرت برای آنان که همواره پرهیزکاری می کنند، بهتر است. آیا نمی اندیشید؟ عقل ندارید؟. (۳۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لَعِبٌ»:بازی،«لَهْوٌ»: سرگرمی،«أَفَلَا تَعْقِلُونَ»؟:آیانمی‌اندیشید؟ تعقل نمیکنید؟
واقعیت امر اینست که اگر دنیا مزرعه‌ی آخرت قرار نگیرد، بازیچه پیش نیست ومردم مانند اطفال که سرگرم به اسباب بازی‌هایی مانند، مال، منصب ومقام وغیره شده اند. خیر بودن آخرت به خاطر آن است که هم لذّت‌هایش آمیخته به رنج نیست و هم زودگذر و موهوم و خیالی نیست.
قابل تذکر میدانم که با در نظر داشت مفاهیم آیات دیگر قرآنی، نباید این آیه را بمثابه دعوت به رهبانیّت و ترك دنیا به حساب آوریم.

تفسیر:

«وَمَا اَلْحَياةُ اَلدُّنْيا إِلاّ لَعِبٌ وَ لَهْوٌ»: حیات وزندگی دنیا جز بازی وسرگرمی پیش نیست، و دنیا باطل و فریبنده و غرور انگیز است؛ چون مدتش کوتاه و لذتش ناپایدار است. درست مانند رؤیایی که یک انسان خواب شده می‌بیند. در حیات این جهان، همان لمحات در زندگانی محسوب مي شود که برای اصلاح آخرت بمصرف برسد؛ دیگر تمام اوقاتی که خالی از فکر آخرت است، نزد مردم دوراندیش، زاید از لهو و لعب، ارزشی ندارد!
«وَلَلدّارُ اَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ»: آنچه بهتر است آخرت است که برای متقیان و کسانی که اعمال صالح انجام میدهند مایهٔ سعادت است. چنین کسی در نعمت ماندگار قرار دارد، چون دایمی است و نعمت هایش زوال پذیر نیست، و سرور و شادیش از آنان گرفته نمی شود، پرهیزگاران و دانایان دانند که خانه اصلی، خانه آخرت؛ و حیات حقیقی، حیات آخرت است. عاقلان هیچ وقت، فریب دنیارا نمیخورد، «أَفَلا تَعْقِلُونَ(32)»: آیا نمیفهمیدکه آخرت از دنیا بهتر است؟ آیا شما در این امر تدبر نمی‌کنید تا کوتاهی دنیا و سرعت زوال وگذشت وفنای آن را بنگرید وآخرت و نعمت‌های آن را در بهشت‌های ماندگار تا به خاطر آن تلاش کنید؟ آخر باید بیندیشید که حیات؛ محدود به این مقطع کوتاه عمر دنیوی نیست بلکه حیات از نظر طولی در عمق زمان، از نظر عرضی در عمق آفاق و از نظر عمقی در ژرفای عوالم بی‌کران باری تعالی امتداد یافته و از نظر حقیقت خود هم متنوع است.
بطور مؤجز و خلاصه باید بعرض رسانده شود که: در این جهان چنین چیزی که هر انسان به آن نایل آید و از همه بیشتر ارزش و محبوبیت داشته باشد، آن زندگی اوست واین نیز

(c) ketabton.com: The Digital Library

هویداست که برای زندگی هر انسانی، وقت محدودی هست و این نیز معلوم است که هیچکسی حد صحیح زندگی خود را نمیداند که هفتاد سال است و یا هفتاد ساعت، یا به یک تنفس مهلت نمیرسد. از طرف دیگر این نیز معلوم گردید که متاع گرانمایه رضای الهی که متکفل راحتی و عیش و آرامش ابدی دنیا و آخرت است، فقط در این حیات محدود دنیا بدست می آید. اکنون هر انسانی که خداوند به او عقل و هوش عنایت کرده است، خود، شخصاً میتواند قضاوت نماید که این لمحات و ساعات زندگی محدود دنیا را در چه کارهایی باید صرف کرد. بدون شک و تردید مقتضای عقل این است که این اوقات گرانمایه را بیشتر در آن کارهایی باید صرف کرد که ازآنها رضای خدا بدست بیاید؛ بقیه کارهاییکه برای برقراری این زندگی لازم و ضروری هستند، آنها را باید به قدر ضرورت اختیار نمود.

در حدیثی رسول الله صلی الله علیه وسلم فرموده است: «الکیس من دان نفسه و رضي بالکفاف و عمل لما بعد الموت» یعنی عاقل و هوشیار کسی است که نفس و خواهشات خود راکم کند، و بقدر کفایت معاش راضی باشد، و همه عمل خود را برای ما بعد موت وقف کند.».

«لَعِبٌ وَلَهْوٌ»: کلمه‌ی «لَعِبٌ» به کاری گفته میشود که قصد صحیحی در آن نباشد وکلمه‌ی «لَهْوٌ» به کاری گفته میشودکه انسان را از کارهای مهم و اصلی باز دارد.(مفردات راغب.) مفسران مینویسند که: دنیا محوری، فکری کودکانه و پوچ است. (لهو ولعب معمولاً کار اطفال است و سرگرم شدن به دنیا انسان را از آخرت باز می دارد) راه نجات از حسرت آخرت، فکر و تعقّل است

شباهت دنیا به لهو و لعب از جهاتی ذیل است:

الف: دنیا مثل بازی، مدّتش کوتاه است.

ب: دنیا مثل بازی، تفریح وخستگی دارد وآمیخته‌ای از تلخی و شیرینی است.

ج: غافلان بی هدف، بازی را شغل خود قرار می‌دهند.

د: دنیاگرایی مثل بازی، انسان را از اهداف مهم باز می‌دارد.

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (33 الی 35) موضوعاتی استمرار مجادله‌ی کفار و مشرکان مکه و دعوت آنان به دین اسلام و کشمکش و سرکشی های آنان در باره‌ی توحید، پیامبری و معاد به بحث گرفته میشود.

همچنان در این آیات موضوع غم و أندوه پیامبر صلی الله علیه وسلم به خاطر رویگردانی قومش از راه حق و اینکه کفار با گفتار خویش، پیامبر صلی الله علیه وسلم را آزار میدهند و او را شاعر، ساحر و جادوگر و دیوانه خطاب مینامند، بحث گردیده و این ادعا دشمنانه و جاهلانه شان مردود شمرده شده و در نهایت به پیامبر صلی الله علیه وسلم دلداری داده میشود.

قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ﴿٣٣﴾

آنچه را کافران و مشرکان [بر ضد قرآن و تو] میگویند میدانیم که تو را غمگین میکند. پس آنان تو را تکذیب نمی کنند، بلکه این ظالمان آیات الله را تکذیب می نمایند.(۳۳)

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشريح لغات و اصطلاحات:

«لَيَحْزُنُكَ»: تو را غمگين ميكند. «يَجْحَدُونَ»: انكار ميكنند، دشمنانه انكار مى‌كنند.

شأن نزول آية 33:

روايت شده است كه «اخنس بن شريق» به «ابو جهل بن هشام» رسيد و گفت: اى ابا الحكم! درباره‌ى محمد به من بگو، آيا راست مي گويد يا دروغ؟ فعلاً غير از ما دو نفر هيچكس ديگرى نيست، ابو جهل گفت: و الله محمد صادق است و هرگز دروغ نگفته است، اما اگر بنى قصى پرچم و سقايت و پرده دارى و نبوت را ببرند، براى بقيه‌ى قريش چه چيزى باقى مى ماند؟ آنگاه آيه‌ى «قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ اَلَّذِى يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لا يُكَذِّبُونَكَ...» نازل شد. (تفسير الكبير 205/12.).

تفسير:

«قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ اَلَّذِى يَقُولُونَ»: خداوند متعال به حالات درونى انسان آگاه است وكاملاً ميداند كه تو اى محمد از اين كه قوم تو را تكذيب ميكنند و تو بر آنان تأسف مى خورى و محزون هستى، باخبراست.

حسن بصري(رح) گفته است: آنها مى گفتند: ساحر و جادوگر است، شاعر است، كاهن و ديوانه است. «فَإِنَّهُمْ لايُكَذِّبُونَكَ وَ لكِنَّ اَلظّالِمِينَ بِآياتِ اَللهِ يَجْحَدُونَ(33)»: قبل از همه بايد گفت كه: تكذيب پيامبر، بمثابه تكذيب الله متعال است، همانگونه كه بيعت باپيامبر صلى الله عليه وسلم، بيعت با الله متعال بشمار ميرود.

در آية مباركه آمده است: در أعماق قلبشان تو را تكذيب نمى كنند، بلكه به صداقت تو معتقدند، اما به خاطر كينه‌اى كه در دل دارند به انكار مى پردازند، بنابر اين به خاطر تكذيب آنها افسرده خاطر مشو. از فحواى آيه مباركه در مى‌يابيم كه مخالفان رسول الله، با مكتب در تقابل اند، نه با شخص.

طوريكه حضرت ابن عباس(رض) ميفرمايد: پيامبر صلى الله عليه وسلم در بين مردم به امين معروف ومشهور بود، ميدانستند در هيچ موردى دروغ نميگويد، اما با اين وجود او را انكار مى كردند. أبو جهل مى گفت: اى محمد! تو را تكذيب نميكنم، وتو در نزد ما تصديق شده اى، ولى چيزى را تكذيب ميكنيم كه براى ما آورده اى. (البحر المحيط 112/4.).

همچنان در «تفسير مظهرى» به روايت «سدى» چنين منقول است كه يک مرتبه دو سردار از كفار قريش به نامهاى أخنس بن شريق و أبو جهل با هم ملاقاتى داشتند؛ اخنس از ابو جهل پرسيد كه اى ابوالحكم (در ميان عربها ابو جهل به نام ابو الحكم ملقب بود و در اسلام بنا به ضديت و كفر و عنادى كه داشت به ابو جهل ملقب گرديد. اكنون جاى تنهايى است صحبت من و تو را شخص ثالثى نمى شنود، نظريه خويش را راجع به محمد بن عبدالله درست و صحيح به من بگو كه تو او را دروغگو مى پندارى يا راستگو، ابو جهل به نام خدا قسم ياد نموده گفت بدون شک محمد راستگو است؛ او در طول عمرش هيچوقت دروغ نگفته است؛ اما حقيقت امر اين است كه تمام خوبيها و كمالات در يک شاخه اى از قبيله قريش به نام قصى جمع باشند و بقيه شاخه ها خالى بمانند اين را چطور ميتوان تحمل نمود پرچم عرب در دست فرزندان قصى مى باشد، آب دادن حجاج در حرم كه پست مهمى تلقى ميشود به دست آنهاست؛ دربانى بيت الله و كليد كعبة الله در دست آنهاست؛ اكنون ما پيامبرى را نيز براى آنها بپذيريم پس براى بقيه قريش چه چيزى باقى مى ماند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

روایتی دیگر از ناجیه بن کعب منقول است که أبوجهل باری شخصاً خود با رسول الله صلی الله علیه وسلم گفت که ما نسبت به شما گمان دروغ نداریم و نه شما را تکذیب می کنیم؛ آری ما آن کتاب و یا دینی را تکذیب می نماییم که شما تقدیم داشته اید. [مظهری]
از دروس حاصله این آیه مبارکه اینست که: زعیم و رهبر نباید از تکذیب مخالفان خویش محزون شود. به همین دلیل، خداوند متعال به پیامبرخویش دلداری وتسلی می دهد و حمایت می‌کند.
و از جانب دیگر باید گفت که: تکذیب آیات الهی، هم ظلم به خود است، هم ظلم به رسول الله، هم ظلم به مکتب و هم ظلم به نسل های بعد.
در آیة مبارکه ملاحظه نمودیم که: به پیامبر صلی الله علیه وسلم تسلّی، و به بدبختان تیره روز تهدید بعمل آورده است، که تو از إعراض و تکذیب آنها دلگیر و محزون مباش؛ این مکذّبان در حقیقت ترا تکذیب نمی‌کنند؛ زیرا، از اوّل ترا متّفقاً صادق و امین می دانستند؛ بلکه آنها آیات و نشانه‌هایی را که برای تصدیق پیغمبر وتبلیغ فرستاده شده می دانند، و از ظلم و عناد قصداً انکار میورزند. تو معامله این ظالمان را به پروردگار باعظمت بگذار، و مطمئن باش؛ خدا خود نتیجه ظلم آنها و ثمره صبر ترا آشکار می‌گرداند.

وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَى مَا كُذِّبُوا وَأُوذُوا حَتَّى أَتَاهُمْ نَصْرُنَا وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبَإِ الْمُرْسَلِينَ﴿٣٤﴾

و البته پیغمبرانی پیش از تو نیز تکذیب شدند، [و مورد آزار قرار گرفتند] ولی بر آنچه تکذیب شدند و بر اذیت‌های که دیدند، صبر کردند. تا آن که مدد ما به آنها رسید. [تو نیز شکیبایی کن تا یاری ما به تو برسد. این سنّت الله است،] وسنّت های خدا را تغییر دهنده ای نیست. و قطعاً بخشی از سرگذشت پیامبران [در آیاتی که پیش از این نازل شده] به تو رسیده است.(۳۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«كُذِّبُوا»: تکذیب شدند. «أُوذُوا» (اذی): آزار دیدند، أذیت شدند. «لِكَلِمَاتِ اللَّهِ»: سخنان الله. «نَبَإِ»: خبر مهم، مورد توجه، سرگذشت.

تفسیر:

«وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلى ما كُذِّبُوا»: قبل از همه باید گفت که:راه حقّ، هیچگاه راه هموار و بی درد سر نبوده و تحقّق آرمان أنبیاء همراه باتحمّل مشکلات موانع و دشواري‌ها بوده است. طوریکه در آیة مبارکه میفرماید: ای محمد! صبر کن، همانطوریکه پیامبران پیش از توتوسط أقوام شان نیز تکذیب شدند، أما آنان در مقابل تکذیب و اِستهزاء قوم خود صبر و شکیبایی رادر پیش گرفتند.
و درس حاصله از این آیة مبارکه در جمله سایر دروس اینست که: شرط اصلی پیروزی، همانا صبر است.
از صبر أنبیای پیشین و نابودی أقوامی چون قوم هود و صالح ولوط و... که تکذیب کردند، باید عبرت گرفت، سنّت و برنامه الهی، فرستادن رسولان و آزادی مردم در انتخاب راه است. کافران را به مجازات میرساند و رسولان را در راه دعوت، امداد میکند. در ضمن از فحوای آیه مبارکه آموختیم که: نباید رهبران، انتظار اطاعت همه افراد جامعه را داشته باشند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«وَ أُوذُوا حَتّى أَتاهُمْ نَصْرُنا»: «ولی» آن پیامبران، برآنچه تکذیب شدند وآزاری که دیدند صبر کردندتا یاری ما به آنان رسید.
یکی از بهترین اهرم‌های مقاومت در برابر شداید، بیان امدادهای الهی است. این آیه پیامبر صلی الله علیه وسلم را به صبر و شکیبایی راهنمایی می کند، و خدا وعده‌ی یاری و نصرت را به وی میدهد. صبر مستمر، زمینه ساز نزول نصرت و رحمت الهی است.
«وَلا مُبَدِّلَ لِكَلِماتِ اَللهِ» سنّت های الهی تغییر ناپذیر است و خداوند خلاف وعده نمی‌کند، **و طوریکه میفرماید: «و برای وعده‌های الله»** در یاری دادن به پیامبرانش **«هیچ تغییر دهنده‌ای نیست»** این آیه، دلجویی از رسول الله صلی الله علیه وسلم و تسلی بخش ایشان است. یعنی: ای رسول گرامی ما! بر آزارها و انکارها شکیبا باش و به پیامبران پیش از خود اقتداکن وغم نخور چنانکه آنان بر آزارها و انکارها صبر پیشه کردند تا پیروزی و نصرت ما به تو نیز برسد چنانکه به ایشان رسید و تو یقیناً بر دروغگویان پیروز و غالب هستی، و سپاس از پروردگار باعظمت که؛ چنین هم شد.
همچنان ابن عباس(رض) فرموده است که: یعنی وعده های خدا تغییرپذیر نیستند. این بخش از آیه در واقع وعده‌ی خدا را تأکید و تقویت می کند.
«وَلَقَدْ جاءَكَ مِنْ نَبَإِ اَلْمُرْسَلِينَ(34)» و همانا از أخبار پیامبران به تو رسیده است، یعنی: در حقیقت اخبار بعضی از پیامبران که تکذیب شده و آزار دیدند، به تو رسیده است که چگونه آنها را نجات داده و آنها را یاری دادیم و بر قوم خود پیروز کردیم، پس آرام باش و افسرده مشو، که خدا مانند آنها تو را نیز یاری می دهد.
وعده ظفر و نصرت که به تو داده شده يك يك انجام میشود؛ کوه از جای خویش میلغزد، امّا وعده الله متعال منحرف نمیشود؛ که میتواند سخنان او را تبدیل کند؛ یعنی آنچه را وی میگوید، غیرواقع گرداند؟! مکذّبین به یاد داشته باشند که جنگ آنها با شخص محمّد صلّی الله علیه وسلّم نیست؛ بلکه با پروردگار محمّد است که وی را سفیر اعظم و معتمد خویش گردانیده، و با نشانه‌های واضح فرستاده؛ تکذیب محمّد صلی الله علیه وسلم تکذیب آیات الله متعال است.

وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَى فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴿٣٥﴾

و اگر روی گرداندن آنان [از قرآن و نبوّت] بر تو سنگین و دشوار است،، پس اگر بتوانی راهی در زیر زمین بجویی، یا زینه ای در آسمان بجویی، تا (از زمین یا آسمان) معجزه به آنها بیاوری (ولی چنین نمیتوانی، پس اندوهگین مشو این لجوجان ایمان نمي‌آورند) و اگر الله میخواست البته همه را (اجباراً) به‌راه راست جمع (وهدایت میکرد، پس (به حکمت الله) از نادانان مباش. (۳۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«كَبُرَ عَلَيْكَ»: برتو سخت وگران است. «أَنْ تَبْتَغِيَ»: که بجویی، که طلب کنی، «نَفَقًا»: نقب، سوراخ، دالان، تونل. «سُلَّمًا»: زینه. «الْجَاهِلِينَ»: نادانان.

تفسیر:

«وَإِنْ كانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْراضُهُمْ»: پیامبر، برای هدایت مردم، سخت دلسوز و نسبت به اعراضشان سخت غمگین میشود. طوریکه دراین آیة مبارکه میفرماید: ای محمد! اِعراض و رویگردانی مشرکان از اسلام و از اِجابت دعوت حق بر تو سخت و گران تمام میشود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

واقعیت امر اینست که: پیامبر اکرم صلی الله علیه وسلم میخواست به هر طریق که میشود مردم هدایت شوند، امّا مشکل در روحیّه‌ی لجاجت کفّار است که الله متعال هشدار میدهد.
طوریکه در آیه مبارکه میفرماید: «فَإِنِ اِسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقاً فِي اَلْأَرْضِ»
اگر میتوانی سوراخی را درزمین ایجاد کن (و خود را از این تنگنا نجات بده).
«أَوْ سُلَّماً فِي اَلسَّماءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ» یا وسیله‌ی صعود و عروج به آسمان ها بیا تا برای آنان آیت و دلیلی بیاوری که آنها درخواست کرده اند.
«وَلَوْ شاءَ اَللّٰهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى اَلْهُدى فَلا تَكُونَنَّ مِنَ اَلْجاهِلِينَ(35)» اگر الله میخواست آنانرا به ایمان هدایت میکرد، حتماً این کار را میکرد ولی حکمت او تعالی ایجاب نموده تا آنها را بر ایمان موفق نکند. و انسان آزاد باشد.
پس ای محمد! تو از جملهٔ کسانی که زیاد حسرت و تأسف میخورند و داد و فریاد میکنند و به اسرار قضا و حکمت‌های مقاصد الهی آگاهی ندارند مباش!
مفسر تفسیرکابلی در ذیل این آیة مبارکه مینویسد: مطالبة کفّار این بود که اگر پیامبر صلی الله علیه وسلم، پیغمبر است، باید همیشه با وی نشانی باشد که هرکه آن را بیند، به یقین و ایمان مجبور شود! چون حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم به هدایت تمام جهان حرص داشت، شاید به دل مبارك میگذشت که این مطالبه کفّار نفاذ یابد؛ بدین جهت، خداوند تربیت فرموده که در تکوینیّات پیرو مشیت الهی باش؛ مصالح تکوینی مقتضی این نیست که تمام جهان به ایمان آوردن مجبور شود؛ ورنه الله قادر بود بدون وساطت پیغمبران و معجزات و آیات، از نخست، همه را به راه راست جمع گرداند. چون حکمت خداوند متعال به نشان دادن چنین معجزات مجبورکننده و نشانه‌های فرمایشی مقتضی نیست؛ پس که قدرت دارد که برخلاف مشیّت الهی در زمین نقب زند، و بر آسمان زینه نهد، و چنین معجزی که مجبور کننده و برطبق فرمایش آنها باشد، نشان دهد؟! امید وقوع چیزی که برخلاف قوانین حکمت و تدبیر الله باشد، کار جاهلان است. (تفسیر کابلی).

شأن نزول آیه:

مفسران در شأن نزول این آیة مبارکه می نویسند: کفّار به رسول الله صلی الله علیه وسلم میگفتند: ما هرگز به تو اِیمان نخواهیم آورد، مگر آنکه زمین را شکافته برایمان چشمه‌ای جاری سازی: «لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعاً» (اسراء، 90.)، یا به آسمان روی: «أَوْ تَرْقى فِي السَّماءِ» (اسراء، 93) شاید آیة اشاره به نوع درخواست‌های نابجای آنان باشد که اگر زمین را بکاوی یا زینه به آسمان بگذاری و خود را به اصطلاح با آب و آتش بزنی، سودی ندارد. در دعوت تو نقصی نیست، اینان لجوج اند، پس برای ارشادشان این همه دلسوزی نکن.

خوانندگان گرامی!

خداوند متعال در آیات متذکره قبلی، مردم را به دو دسته تقسیم کرد: دسته ای هدایت را بر گمراهی ترجیح میدهند و دسته‌ی دیگر گمراهی را از هدایت برتر و نیکوتر می پندارند.
اینک در آیات (36 الی 37) یکبار دیگر به گروه دسته‌ی اول اشاره می کند که: با اندیشه و تأمل و درک و فهم عمیق، دلایل قرآن را می شنوند و به آن عمل میکنند؛ اما دسته‌ی دوم، مرده دلانی هستند که راه درک و اندیشه را بر روی خود بسته اند و حقیقت را نمی پذیرند.

إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَالْمَوْتَى يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ﴿٣٦﴾

(c) ketabton.com: The Digital Library

فقط کسانی [دعوتت را] می پذیرند که [سخنانت را با دقّت، تدبّر، اندیشه و تفکّر] میشنوند، [مشرکان و کافران لجوج، مردگان اند و آنها که روح انساني را از دست داده اند ایمان نمي آورند] وخدا مردگان را [در قیامت] زنده میکند، آنگه [برای حسابرسی] به سوی او بازگردانده می شوند.(۳۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«یَسْتَجِیبُ»: می پذیرد، اِجابت می کند. «یَسْمَعُونَ»: می شنوند، می فهمند و از آن پند میگیرند. «الْمَوْتَی»: جمع میت، مردگان، کافران، بی باوران، کافران به مردگان تشبیه شده اند. «یَبْعَثُهُم»: آنان را زنده می کند. (فرقان)

تفسیر:

«إِنَّما یَسْتَجِیبُ اَلَّذِینَ یَسْمَعُونَ»: از تو ای محمد تنها کسانی پیروی واستجابت میکنند، دعوت حق را «که میشنوند» به شنوایی فهم وقبول و به آنچه آورده‌ای ایمان می‌آورند که نزد آنها استعداد پذیرش و قبول باشد و به اصطلاح گوش شنوا و پذیرا دارند و به دقت گوش فرا می دهند.

«وَ اَلْمَوْتی یَبْعَثُهُمُ اَللّهُ»: «و مردگان را خداوند در روز قیامت بر می اگیزد پس به سوی او بازگردانیده می شوند.»: چنانکه الله متعال در روز قیامت مردگان را بر می‌انگیزد، همین طور ممکن است که دل‌های مرده این گروه کفار را به سوی فهم آنچه که تو به همراه آورده‌ای، متمایل و راهیاب گردانیده و این دلمردگان را زنده دل گرداند.

بلی واقعیت همین است؛ کسیکه حیات معنوی ندارد و حقّ پذیر نیست، مرده است. چون حیات به معنای خوردن و خوابیدن حیوانات هم دارند.

ابن کثیر در این مورد می نویسد: مقصود از آن کفار است؛ چون آنها قلبشان مرده است، پس خدا آنها را به مرده تشبیه کرده است. این تعبیر از باب توهین و سرزنش آنها است. (ابن کثیر 576/1.).

طبری گفته است: یعنی خدا کفار را با مرده ها حشر و زنده می کند، از این رو الله متعال آنها را در شمار مردگان قرار داده است که صدا را نمی شنوند و دعا را درک و فهم نمی کنند، و فهم سخن را ندارند؛ چون در آیات و دلایل خدا نمی اندیشیدند و از آیاتش پند نمیگیرند و متذکر نمیشوند، تا از تکذیب پیامبران منزجر شوند. (تفسیر طبری 341/11.).

«ثُمَّ إِلَیْهِ یُرْجَعُونَ(36)» اما خدای تعالی مردگان مقبره ها را از قبر ها بیرون میکند تا در روز قیامت به حساب و کتابشان رسیدگی کند.

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يُنَزِّلَ آيَةً وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴿۳۷﴾

و (مشرکین به طور اعتراض) گفتند: چرا معجزه به خواست آنها از طرف پروردگارش بر او (پیغمبر) نازل نشد؟ بگو: یقیناً الله قادر است بر اینکه معجزه نازل کند. ولیکن بیشتر آنها (حکمت از نازل نکردن معجزۀ فرمایشی را) نمی‌دانند.(۳۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«آیَة»: معجزه. «لایعلمون»: نمی دانند، نزول معجزه، مایه‌ی نابودی آنان خواهد بود، اگر آن را نپذیرند.

تفسیر:

«وَقالُوا لَوْلا نُزِّلَ عَلَیْهِ آیَةٌ مِنْ رَبِّهِ» مشرکان میگفتند: چه میشد که بر محمد صلّی الله علیه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وسلّم معجزه‌ای که دال بر صدقش باشد مانند شتر صالح و عصای موسی و دسترخوان مسیح نازل می شد.
امام قرطبی میفرماید: بعد از ظهور دلایل و اقامه ی حجت به وسیله ی قرآن که از آوردن یک سوره مانند آن ناتوان ماندند، از روی لجاجت و ایجاد دردسر چنین خواستند. (تفسیر قرطبی 419/6.).
«قُلْ إِنَّ اَللّهَ قادِرٌ عَلى أَنْ يُنَزِّلَ آيَةً» «بی گمان خداوند قادر است برآن که آیه ای فرو فرستد» یعنی به آنها بگو حق تعالی از این امر ناتوان نیست، زیرا او بر هر کاری قدرت و توان دارد.
طوریکه یادآور شدیم: خداوند متعال قادر است، ولی حکیم هم می باشد و قدرتش آنگاه جلوه میکند که کار و تقاضا حکیمانه باشد.
«وَلكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لايَعْلَمُونَ(37)»: ولی او آیات خودرا بنابر حکمت نازل مینماید ولی مشرکان نمیدانند. یعنی الله متعال بر فرودآوردن معجزه پیشنهادی آنان قادر است، همچنان نمیدانند که در صورت فرودآوردن این معجزه پیشنهادی، فرجام آن، چه قدر برای‌شان سنگین و فاجعه بار خواهد بود.
مشرکان و بی باوران زنده نما، از فرمان پیامبر خاتم سرپیچی میکنند و هیچ دلیل ومعجزه‌ای را لبیک نمیگویند و با ریشخند میگویند: چرا معجزه‌ای حسّی چون عصا، ناقه و مائده از سوی پروردگار بر محمد نازل نگشته است؟ به آنان بگو که: اگرچنین معجزه ای هم فرود آید به آن نمی گروند و نابود می شوند.
معجزاتی راکه مشرکان برای پیامبر صلی الله علیه وسلم مطرح ساختند و انتظار وقوع آنرا داشتند در (سورة الاسراء آیات 90 الی 93). چنین به بیان گرفته شده است: «وَقالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّى تَفْجُرَ لَنا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعاً. أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَ عِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْأَنْهارَ خِلالَها تَفْجِيراً. أَوْ تُسْقِطَ السَّماءَ كَما زَعَمْتَ عَلَيْنا كِسَفاً، أَوْ تَأْتِيَ بِاللَّهِ وَ الْمَلائِكَةِ قَبِيلًا. أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ، أَوْ تَرْقى فِي السَّماءِ، وَ لَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتّى تُنَزِّلَ عَلَيْنا كِتاباً نَقْرَؤُهُ؛ قُلْ سُبْحانَ رَبِّي هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَراً رَسُولًا».
واضح است که بر حضرت پیغمبر معجزات و آیات علمی و عملی بی شمار به سان باران می آمد.

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه قبلی بیان یافت که: فروفرستادن معجزات حسی و مادی برای الله متعال بسیار سهل وساده است و اگر به سود و مصلحت آنان می بود، چنین می کرد. او به تمام جنبندگان روی زمین مهر می ورزد و آنان را مورد توجه قرار میدهد؛ اما آنان از این مصلحت بی خبر بودند.
اینک درآیات متبرکه(38 الی 39) موضوع دلایل قدرت وکمال علم خداوند متعال مورد بحث قرار داده میشود.

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَالُكُمْ مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ﴿٣٨﴾

و هیچ جنبنده ای در زمین نیست، و هیچ پرنده ای که با دو بال خود می‌پرد، مگر اینکه آنها (نیز) امتهای گوناگونی مانند شما هستند (که از هدف آفرینش خود تجاوز نمی کنند). و ما در کتاب (قرآن) از بیان هیچ چیزی کوتاهی نکردیم، باز همگی به سوی پروردگار

(c) ketabton.com: The Digital Library

شان محشور می شوند.(۳۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«دَابَّةٍ» (دبّ): جنبنده. «يَطِيرُ بجناحيه»: با دوبال خود به پرواز در می آید.
«أُمَمٌ»: جمع امت، گروه‌ها، دسته ها. «مَا فَرَّطْنَا»: فروگذار نکرده ایم، کوتاهی و غفلت نورزیده ایم. «الْكِتَابِ»: در این جا؛ یعنی، لوح محفوظ.

تفسیر:

«وَما مِنْ دَابَّة فِی اَلْأَرْضِ»: هر حیوانی که بر روی زمین قرار دارد، «وَلا طائِر يَطِيرُ بِجَناحَيْهِ» و هر پرنده ای که در هوا با دو بالش پرواز میکند، «إِلاّ أُمَمٌ أَمْثالُكُمْ» آنها نیز «امت هایی همانند شماهستند» یعنی: آنها گروه‌ها و دسته‌های گوناگونی همانند شما هستند که هریک درپیدایش، چگونگی زیست، تجمع، تغذیه، نیاز به کار پرداز و مدبرو غیر این از شئون زندگی خویش، دارای نظام و برنامه مخصوص به خود میباشند و خداوند متعال آنان را نیز همچون شما آفریده و روزی داده است و این گروه های مختلف از مخلوقات خدای عزوجل نیز، در حیطه علم و تقدیر و سلطه و احاطه وی قرار دارند.
مفسیر بیضاوی در تفسیر خویش مینویسد: مقصود بیان کمال قدرت و وسعت علم وتدبیر خدا است واین که او بر نزول آیه قادر است. (بیضاوی ص 170.).
«ما فَرَّطْنا فِی اَلْكِتابِ مِنْ شَیْءٍ»: یک ذره از امر دین را که مورد نیاز انسان باشد ترک نکرده و از آن غافل نبوده ایم. و تمام امور مربوط به آنان را بیان کرده ایم. گویا منظور از کتاب، لوح المحفوظ است. و معنی آن چنین است: که خداوند متعال تمام حوادث را در آن به ثبت رسانده است و هیچ چیز را در لوح المحفوظ نانوشته نگذاشته است. (طبری و زمخشری و جلالین این را اختیار کرده اند. أبو حیان در البحر المحیط ترجیح داده است که منظور از کتاب، قرآن است پس گفته است: سیاق آیه چنین اقتضا می کند، و ابن عطیه نیز چنین معتقد است.).
یا مراد؛ قرآن است. یعنی: هیچ چیز از آنچه را که خلق به بیان آن نیاز دارند، فروگذار نکردیم، مگر اینکه قرآن را فراگیر آن ساختیم.
«ثُمَّ إِلى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ(38)»: و به زودی همه به سوی پروردگار خویش جمع میشوند و آنها را در قبال أعمال شان مورد محاسبه قرار میدهند.
مفسر زمخشری درتفسیر خویش مینویسد: یعنی تمام ملت ها را أعم از حیوان و پرنده جمع میکنیم، تاوان میگیرند و خدا حق بعضی را از دیگران میگیرد. روایت شده استکه حق بی شاخ را ازشاخدار میگیرد. (تفسیر کشاف 16/2.).

معاد و حشر، تنها مخصوص انسان‌ها نیست !

و حرکت همه موجودات به سوی خداوند يك حرکت تکاملی و جلوه‌ای از ربوبیّت الهی است. این تعبیر براین حقیقت دلالت دارد که امت‌های جنبنده و پرنده نیز همچون انسانها محشور می شوند.
ابن جریر، ابن ابی حاتم و بیهقی بروایت ابو هریره نقل کرده اند که در روز قیامت تمام حیوانات، بهایم و پرنده ها نیز دوباره زنده کرده می شوند، و عدل و انصاف خداوندی تا جایی برگزار میشود که اگر حیوان شاخداری حیوان بی شاخی را زده است در آن روز ازآن انتقام گرفته میشود (وهمچنین مظالمی که بین بقیه حیوانات شده به معرض انتقام گذاشته میشوند و هنگامی که نسبت به همه حقوق و مظالم انتقام گرفته میشود به آنها دستور

(c) ketabton.com: The Digital Library

میرسد که همه خاک باشید؛ همه حیوانات فوراً خاک میگردند. این آن زمانی است که کفار در آن می گویند: یالیتنی کنت ترابا، یعنی کاشکی با من هم همین برخورد می شد که من هم خاک می شدم و از عذاب جهنم نجات می یافتم.

امام بغوی در روایتی دیگر از حضرت ابو هریره نقل کرده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم فرموده است که در روز قیامت همه حقوق حقداران ادا میگردند تا اینکه انتقام بز بی شاخ از شاخدار نیز گرفته می شود.

اِهتمام خاص به حقوق مخلوقات:

این در نزد هرکسی معلوم ومسلم است که حیوانات به هیچ شریعت و احکامی مکلف نیستند؛ تنها جن و انس هستند که به اینها مکلف می باشند بدیهی است که با غیرمکلف برخورد سزا و جزا نخواهد شد؛ لذا علما فرموده اند که: اِنتقام گیری بین حیوانات از نظر مکلفیت نمی تواند باشد، بلکه مبتنی بر نهایت عدل و انصاف خداوندی است، که اگر حیوانی بر دیگری ظلمی انجام داده باشد انتقام از اوگرفته خواهد شد وروی بقیه اعمال آنها سزا وجزایی مرتب نخواهد شد. از این معلوم گردید که معامله حقوق و مظالم خلق الله با همدیگر آنقدر سنگین است که حیوانهای غیر مکلف نیز از آن نمی توانند آزاد گردند؛ اما متاسفانه بسیاری مردم متدین و عبادت گذار نیز از این غفلت می ورزند.

مطالعه کنندگان محترم!

قرآن عظیم الشأن توجّه خاصّی به زندگی حیوانات بعمل آورده است و از یادآوری خلقت، شعور وصفات آنهادر راه هدایت مردم استفاده میکند. «وَ فِي خَلْقِكُمْ وَما يَبُثُّ مِنْ دابَّةٍ آياتٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ»(جاثیه، 4.) در روایات و تجارب انسانی هم نمونه‌های فراوانی درباره‌ی شعور ودرك حیوانات به چشم میخورد و برای یافتن شباهت‌ها و آشنایی با زندگی حیوانات، باید اندیشه و دقّت داشت. (تفسیر مراغی).

حیوانات هم دارای شعور أند:

از آیات قرآنی و تجارب بر می آید که: شعور، تنها از خصوصیت انسان نبوده بلکه حیوانات هم دارای شعور میباشد. بطور مثال:

1 - زمانیکه سلیمان علیهم ألسلام با لشکر خویش از منطقه‌ای عبور می‌کردند، مورچه‌ای به سایر مورچگان گفت: «فوری به خانه‌هایتان بروید، تا زیر پای لشکر سلیمان له نشوید». (نمل، 18) ملاحظه میشود که: شناخت دشمن، جزو غریزه‌ی مورچه است، ولی اینکه نامش سلیمان و همراهانش أرتش اویند، این بالاتر از غریزه است.

2 - هُدهُد از شرك قوم سبا مطلع شده، به سلیمان علیهم السلام اطلاع می‌دهد که مردم منطقه‌ی سبأ، خداپرست نیستند. آنگاه مکلف به مأموریّت خاصی میگردد. شناخت توحید و شرك و خطرات و بدی های شرك و ضرورت گزارش به سلیمان علیهم السلام واجرای مأموریّت خاص پیام رسانی، مسأله‌ای بالاتر از غریزه است. (سوره نمل، 22.)

3 - اینکه هدهد در جواب بازخواست حضرت سلیمان از علّت غایب بودنش، عذری موجّه و دلیلی مقبول می‌آورد، نشانه شعوری بالاتر از غریزه است. (نمل، 22- 26.)

4 - هکذا طوریکه قرآن عظیم الشأن میفرماید: همه موجودات، تسبیح گوی پروردگار باعظمت آند ولی شما نمی فهمید، (اسراء 44).

(c) ketabton.com: The Digital Library

5 - در آیات قرآن، سجده برای خدا، به همه موجودات نسبت داده شده است. «وَ لِلَّهِ يَسْجُدُ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ...»(نساء، 114)
6 - پرندگان در مانور حضرت سلیمان شرکت داشتند. «وَ حُشِرَ لِسُلَيْمانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ وَ الطَّيْرِ» (نساء، 5.)
7 - آیه‌ی «وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ» (مائده، 101.) محشور شدن برخی از حیوانات را در قیامت مطرح می کند.
8 - آیه‌ی «وَ الطَّيْرُ صَافَّاتٍ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَ تَسْبِيحَهُ» (نمل، 18)، نشانه‌ی شعور و عبادت آگاهانه‌ی حیوانات است.
9 - وجود وفا در برخی ازحیوانات، از جمله اسب و سگ نسبت به صاحبخانه.
10 - و در نهایت تعلیم سگ شکاری و سگ پلیس برای کشف مواد مخدره، نشانه‌ی آگاهی خاصّ آن حیوان است.

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا صُمٌّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ مَنْ يَشَإِ اللَّهُ يُضْلِلْهُ وَمَنْ يَشَأْ يَجْعَلْهُ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴿٣٩﴾

و آنانی که آیات (و دلائل روشن) ما را تکذیب نمودند، آنها (در حقیقت) کراند و گنگ‌اند و همیشه در تاریکی‌ها اند (تاریکی های کفر وجهل). الله هر کسی را بخواهد، (و مستحق باشد) گمراه میکند، و هر کسی را بخواهد (و لایق وشایسته بیند) به راه راست قرار می دهد.(۳۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«صُمٌّ»: جمع اصم، ناشنوایان، کران. «بُكْمٌ»: جمع أبکم: گنگان، (بایدگفت که: تکذیب وکتمانِ حقّ، «گنگی» و نشنیدن حقّ، «کری» است). «صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»: راه راست، دین اسلام.

تفسیر:

«وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا صُمٌّ وَ بُكْمٌ فِي اَلظُّلُماتِ»: کسانی که قرآن و سنّت را تکذیب ودروغ میشمارند، چون کر و ناشنوا هستند کلام الله متعال را نمیشنوند و آن را نمی پذیرند، گنگه اند و حق را به زبان نمی آورند و در تأریکی کفر دست و پا می زنند.
یعنی نه ازگوینده میشنوند، ونه از دیگری می پرسند، و نه چیزی را در تاریکی دیده میتوانند؛ چون تمام قوای خود را از عدم اعتدال عاطل گردانیدند، به قبول و تصدیق حق چه وسیله می ماند؟
مفسر ابن کثیر در تفسیر این آیة مبارکه مینویسد: این مثل است؛ یعنی حال آنها درجهل وکم علمی ونفهمی، مانند حال کر است که نمیشنود ومانند کرو گنگ است که سخن نمیگوید، وبا وجود این درتاریکی قرار دارد و نمی‌بیند، پس چنین موجودی چگونه به راه راست هدایت شده و از حالتی که در آن قرار دارد بیرون می آید. (تفسیر ابن کثیر 577/1.).
واقعیت اینست که: کفر و عِناد، تاریکی و ظلمتی است که سبب محروم شدن انسان از بهره‌گیری از ابزار شناخت می شود.
«مَنْ يَشَأِ اَللّٰهُ يُضْلِلْهُ وَمَنْ يَشَأْيَجْعَلْهُ عَلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ(39)»: و هرکه خدای تعالی ارادۀ گمراهی‌اش را داشته باشد هیچکس نمی‌تواند هدایتش وارشاداش کند و هرکه را هدایت کند هیچکس نمیتواند او را گمراه کند. به یاد داشته باشید که: نتیجه‌ی تکذیب آیات الهی، اضلال و قهر الهی است. و حرکت در راه مستقیم، گوش شنوا و زبان حقگو و روشنایی درون

(c) ketabton.com: The Digital Library

میخواهد.

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (40 الی 45) در مورد پناه بردن به پیشگاه الله متعال، هنگام سختی و تنگدستی بحث بعمل آمده است.

قُلْ أَرَأَيْتَكُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ أَغَيْرَ اللَّهِ تَدْعُونَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴿۴۰﴾

بگو: اگر راستگویید مرا آگاه سازید، اگر عذاب الله به شما آید، یا قیامت به شما برسد آیا (در آن وقت هم) کسی جز الله را براي حل مشکلات خود) میخوانید اگر (در این گمان تان) صادق هستید؟ (۴۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَرَأَيْتَكُم»: آیا خودتان را دیدید؟ به من خبر دهید، به نظر شما، چه می بینید؟ آیا اندیشیده اید؟ رأی خود را بگویید. [این تعابیر، شیوه و اسلوب زبان عربی است که مطلب پس ازاین جمله، شگفتی نشان میدهد]. «الساعة»: قیامت، وقت مرگ. تدعون: فرامی خوانید.

تفسیر:

«قُلْ أَرَأَيْتَكُمْ إِنْ أَتاكُمْ عَذابُ اَللهِ أَوْ أَتَتْكُمُ اَلسّاعَةُ»: بگو: چه می بینید، اگر عذاب الله متعال در دنیا به سراغ شما بیاید آیا کسی هست که این عذاب را از شما دفع کند؟ و یا قیامت شما را دریابد - اگر راستگویید - آیا غیر خدا را به فریاد می خوانید؟

یعنی به من بگویید: اگر عذاب خدا همان طور که دامنگیر پیشینیان شد بر شما نیزنازل شود یاروز رستاخیز به ناگهانی فرارسد از چه کسی استمداد میجویید؟ و چه کسی را می خوانید؟

«أَغَيْرَ اَللهِ تَدْعُونَ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ(40)»: اگر در این که بت ها برایتان سودی دارند صادق هستید، آیا جز خدا از کسی دیگر میخواهید که سختی و گزند را از شما دفع کند؟

انسان در حال رفاه و زندگی عادّی معمولاً غافل است، ولی هنگام برخورد با سختی‌ها پرده‌ی غفلت از پیش اش کنار زده میشود و فطرت خداجویی و یکتاپرستی انسان ظاهر می شود.

تجربه نشان میدهد که در همه‌ی انسان‌ها (گرچه به ظاهر کفر ورزند،) فطرت خداجویی هست و به هنگام حوادث در انسان ظاهر میگردد و رسول الله صلی الله علیه وسلم مأمور است مردم را به این فطرت خفته توجّه دهد.

بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِنْ شَاءَ وَتَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ﴿۴۱﴾

[قطعاً چنین نیست]، بلکه (در آن وقت) فقط الله را می‌خوانید، پس اگر (الله) بخواهد آنچه را برای دفع آن دعا می‌کنید، از شما دفع می‌کند، و آنچه را که با او شریک مقرر کرده اید، در آن وقت فراموش می‌کنید.(۴۱)

تفسیر:

«بَلْ إِيّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ ما تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِنْ شاءَ»: واقعیت این است که هرگاه مشکلات و سختی های زیاد گردد شما جز خدای یگانه هیچکس دیگر را نمی خوانید که سختی و مشکلات را از شما دفع کند و از خواندن بت‌ها و تندیس های تراشیده دست بر می دارید، واضح است که: همه معبود های خیالی و خود ساخته به هنگام برخورد انسان باحوادث فراموش میشوند. آنان نه تنها فراموش، بلکه اِنکارهم میشوند. طوریکه در آیه‌ی (23 سورة

(c) ketabton.com: The Digital Library

أنعام) خواندیم: «وَ اللَّهِ رَبِّنا ما كُنَّا مُشْرِكِينَ» مشركان در قيامت با سوگند شرك خود را اِنكار ميكنند.
«وَتَنْسَوْنَ ماتُشْرِكُونَ(41)»: زيرا عبادت شما نسبت به اين تنديس‌ها بنابر دروغ وبهتان وزيان است. درسختی‌هاست كه حق و باطل واضح می‌گردد. بلی واقعاً بازگشت انسان درمواقع سختی به‌سوی خدای عزوجل، خوددليل قاطعی است براين كه ايمان به الله متعال و يگانگی وی، در فطرت انسان سرشته شده است.
مفسر تفسير تفهيم القرآن می نويسد: اگر مصيبت بزرگی بر انسان فرود آيد و يا مرگ با آن چهره ی وحشتناک خود در برابر انسان قرار گيرد، او پناهگاهی به جز الله يگانه نخواهد يافت. در چنين شرايطی حتی مشرک ترين مشركان معبودان خود را فراموش كرده الله واحد را به فرياد می خوانند و متعصب ترين ملحدان نيز دست ها را به سوی خدا دراز ميكنند. در اين جا همين نشانه برای حق نمايی ارائه شده است، چرا كه اين نشانه دليلی بر اين امر است كه شهادت خداپرستی و توحيد در وجود هر انسانی وجود دارد و هر چند پرده های غفلت و جهالت آن را پوشانده باشند اما باز هم روزی خودش را نشان خواهد داد.
عكرمه پسر أبو جهل بامشاهده‌ی همين نشانه توفيق ايمان نصيبش شد. هنگامی كه مكه به دست محمد صلی الله عليه السلام فتح شد او به سوی جده گريخت و با سوار شدن بر يک كشتی راه حبشه را در پيش گرفت. در بين راه طوفان سختی به وقوع پيوست وكشتی با خطر مواجه شد. در آغاز همه بتها و خدايان را صدا می زدند، اما هنگامی كه شدت طوفان افزايش يافت و مسافران يقين كردند كه هم اكنون غرق خواهند شد، همه گفتند، اكنون زمانی نيست كه كسی به جز الله را به فرياد بخوانيم، تنها او اگر بخواهد می توانيم نجات پيدا كنيم. در اين هنگام بود كه چشمان عكرمه باز شدند و قلب او ندا در داد كه اگر در اين جا به جز الله ياوری وجود ندارد، در جاهای ديگر و شرايط ديگر نيز وجود نخواهد داشت. اين يک نقطه‌ی عطف در زندگی عكرمه بود. او در همان لحظه با الله پيمان بست كه اگر از اين طوفان نجات پيدا كند، راساً نزد محمد صلی الله عليه السلام ميرود و دست در دست او می گذارد.
او به اين عهد خود وفا كرد و نه تنها مسلمان شد، بلكه بقيه ی عمر خود را در سعی و تلاش در راه خدا سپری كرد.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَى أُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَأَخَذْنَاهُمْ بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ﴿۴۲﴾

و بی ترديد ما به سوی امت هايی كه پيش از تو بودند [پيامبرانی] فرستاديم؛ (ليكن ايشان را تكذيب نمودند با پيامبران به مخالفت و دشمنی برخاستند) پس آنها را به سختی‌ها (در اموال) و مصيبت‌ها (در ابدان) دچار كرديم، تا تضرع و زاری نمايند (بيدار شوند و در برابر حق) تسليم گردند.(۴۲)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«الباساء»: از بؤس به معنی فقر، تنگی معيشت و سختی، مصيبت، گرسنگی.
«الضَّرَّاءِ»: از ضرر به معنی بلا آمده است. زيان، مريضی، غم و اندوه.
«يَتَضَرَّعُونَ» (ضرع): خاكساری و فروتنی می كنند، اطاعت و فرمانبرداری ميكنند. (فرقان)

(c) ketabton.com: The Digital Library

تفسیر:

«وَلَقَدْ أَرْسَلْنا إِلى أُمَمٍ مِنْ قَبْلِکَ»: بعثت انبیا در میان مردم، یکی از سنّت‌های الهی در طول تاریخ بوده است. طوریکه در آیه مبارکه میفرماید: پیش از تو (این هم تسلی خاطر پیامبر صلّی الله علیه وسلّم) است؛ پیامبرانی متعددی را به سوی أقوام شان مبعوث کردیم، اما آنها را تکذیب کردند.

«فَأَخَذْناهُمْ بِالْبَأْساءِ وَالضَّرّاءِ»: این بود که ما آن‌ها را در زندگی‌شان دچار فقر، سختی، کمبود أموال، آفات و بلیات نموده در أجسام شان نیز آنها را آسیب رسانیدیم.

امام قرطبی گفته است: بأساء مربوط به أموال است و ضراء مربوط به بدن، و اکثر علماء نیز همین نظر را دارند. (تفسیر قرطبی 424/6).

«لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ(42)» به این امید که با دعا ونیایش به سوی خدای خود بازگردند و از گناهان توبه کنند و در برابر او تعالی با طاعت و عبادت خاضع و فروتن شوند.

باید گفت که: پیامبران راه خیر و سعادت را به مردم آموختند و آنان را اندرز حکیمانه دادند؛ چون سودی نکرد، خدا به أنواع رنج و مشقت دچارشان نمود تا بیدار شوند و از عذاب سخت و آخرت نجات یابند. چون بسیاری در شرک وتباهی فرورفته بودند، آزمون أثر نکرد و دلهایشان، از سنگ سخت تر گشت و شیطان هم کردار بدشان را زیبا ساخت.

بار دیگر خداوند، در نعمتها را برایشان بازکرد تا آن طور که بخواهند، از آن برخوردار شوند؛ اما ناگهان، آن همه ناز و نعمت، به ناامیدی مبدل شد و جهانی از شرک و فساد آنان، آسوده خاطر گشت و شرک برچیده شد.

نمونه این نوع عذابها بر امم گذشته به شکل های مختلف از زمین یا آسمان و یا عذاب عمومی دیگر نازل گردیده است. مثلاً قوم نوح(ع) علل به وسیله طوفان آب که قله کوه‌ها هم از آن محفوظ نماند، نابود گشت. قوم عاد با وزش متوالی هشت روز طوفان باد وقوم ثمود توسط صدای مهیبی از بین برده شدند. آبادی قوم لوط(ع) چنان زیر و روی شد که به صورت پست ترین ناحیه خشکیها در روی زمین در کشور اردن قرار دارد. این ناحیه دارای آبی است که هیچ موجود زنده ای قادر نیست در آن زندگی کند. لذا بحر المیت یا بحر لوط نامیده شده است.

خلاصه اینکه امم گذشته در اثر عصیانشان به عذاب های گوناگونی از أنواع مذکور گرفتار می گردیدند که دفعتاً سبب هلاک شدن تمام قوم می شد.

البته گاهی هم برحسب اتفاق، افراد چنین قوم بامرگ طبیعی ازبین میرفتند به نحوی که بعد از مدتی نه چندان طولانی اسم و رسمی از آنان باقی نمی ماند.

نتیجه دیگری که از آیه مذکور به دست می آید آن است که خداوند متعال هیچ ملتی را دفعتاً به یک عذاب عمومی دچار نمی سازد؛ بلکه جهت آگاه شدن مردم به تدریج با عذاب دچار میگردند، تا شاید انسانهای خوش بخت با درک و مشاهده آن، بر سر عقل آمده و راه انحرافی خود را ترک و به راه راست روی آورند، چنین مصیبتی که سبب هدایت مردم میگردد در حقیقت رحمت الهی است زیرا سبب بیداری از غفلت انسان می گردد.

طوریکه درآیه 21 سوره سجده آمده است: «وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَى دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»: یعنی پیش از اینکه ما ایشان را به عذاب بزرگی مبتلا کنیم عذاب کوچکی بر آنها می آوریم تا که به حقیقت پی برده از راه اشتباه بازگردند.

فَلَوْلَا إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا وَلَكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا

(c) ketabton.com: The Digital Library

يَعْمَلُونَ﴿۴۳﴾

پس چرا هنگامی که سختی و عذاب ما به ایشان آمد، زاری نکردند (و منقاد نشدند؟) و لیکن (حقیقت این است که) دل‌هایشان سخت شد. و شیطان هر کاري را که مي‌کردند در نظرشان زینت داد.(۴۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«بَأْسُنَا»: منظور شکنجه و عذاب است. «قَسَتْ»: سخت شد، سنگدل گردید.

تفسیر:

«فَلَوْلا إِذْ جاءَهُمْ بَأْسُنا تَضَرَّعُوا»: لولا برای تحضیض و تشویق است؛ یعنی چرا وقتی عذاب بر آنان نازل شد سر ذلت و تسلیم فرو نیاوردند؟ و این به معنی سرزنش و عتاب بر ترک دعا است، و از آنان خبر می دهد که باوجود سبب تضرع، سر تضرع و تسلیم خم نکردند.

درحالیکه تضرّع به درگاه خداوند، سبب رشد وقرب به او و ترك آن نشانه‌ی سنگدلی و فریفتگی است.

«وَلكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ»: علت این امرقساوت قلب‌های‌شان است که پند و اندرز به آنها نفعی ندارد، از اینکه قلبشان سخت بود و برای پذیرش ایمان نرم نشد.

«وَ زَيَّنَ لَهُمُ اَلشَّيْطانُ ما كانُوا يَعْمَلُونَ(43)»: ودیگراینکه شیطان تکذیب آیات و نشانه‌ها و نافرمانی ما را در نظر آنها خوب جلوه داده است، از این‌روی پند لازم را از آیات و نشانه‌های ما نگرفتند. یعنی: با مصمم ساختن‌شان بر کفر، به اغوایشان پرداخت. در این هیچ جای شکی نیست که: انسان فطرتاً زیبایی را دوست دارد تا آنجا که شیطان نیز از همین غریزه، او را اغفال می‌کند. در نهایت باید بعرض رسانیده شود که: ریشه‌ی غرور و ترك تضرّع، مفتون شدن به تزیینات شیطانی است.

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ﴿۴۴﴾

پس چون حقایقی را که [برای عبرت گرفتن شان] به آن یادآوری شده بودند، فراموش کردند، دروازه‌های هر چیز را بر آنها گشودیم، تا چون به آنچه که داده شده بودند خوشحال شدند؛ (و دل به آنها بستند) ناگهان آنها را گرفتیم (و سخت مجازات کردیم) در این هنگام همه مایوس شدند (و درهاي امید به روي آنها بسته شد!)(۴۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مَا ذُكِّرُوا بِهِ»: آنچه به آنان اندرز داده شد.«مُبْلِسُونَ»: ناامیدان و سرگشتگان، غمناکان. «ابلس»: محزون و اندوهناک شد، «مبلس»: کسی‌است که به سبب شدت بدبختی و بدروزی‌ای که بر وی فرود آمده است، غرق حُزن و أندوه گردیده و از هر خیری مأیوس می شود. و «ابلیس» نیز از آن است؛ چون از رحمت خدا نومید است. (غریب القرآن ابن قتیبه ص 23.).

تفسیر:

«فَلَمّا نَسُوا ما ذُكِّرُوا بِهِ»: بی‌توجّهی به هشدار أنبیاء ظلم است. آیة مبارکه میفرماید: پس وقتیکه از ما نافرمانی نموده و آیات و نشانه‌های ما را تکذیب کردند و مصیبت ها و بلیات نیز به حال آن ها نفعی نکرد.

در دو آیة فوق الذکر خواندیم: ما أفرادی را مبتلا وگرفتار می‌کنیم تا تضرّع کنند، در این

(c) ketabton.com: The Digital Library

آیه بیان میدارد: «نَسُوا ما ذُكِّرُوا» برخی از انسانها بادرنظرداشت اینکه مبتلا به مشکلات میشوند، باز الله متعال را فراموش میکنند. ولی باید گفت که: مهلت دادن به مجرمان وسرگرم شدن خلافکاران، یکی ازسنّت‌های الهی است.
«فَتَحْنا عَلَيْهِمْ أَبْوابَ كُلِّ شَيْءٍ»: به عنوان فریب و سرگرم کردن، دروازه‌های خیر و برکت هر چیز را بر آنها بازکردیم و آنها در دنیا به کثرت اموال و اولاد و صحت جسمی و رفاهیت رسیدند، «حَتّى إِذا فَرِحُوا بِما أُوتُوا» تا به آن نعمت دل خوش و مسرور شدند و بیشتر در ناز و نعمت فرو رفتند.
تا زمانی که اِسراف کردند و در راه بد گام برداشته و سرکش شدند و ثروت و سرمایه آنان را پسند آمد و این همه فریب شان داد، «أَخَذْناهُمْ بَغْتَةً فَإِذا هُمْ مُبْلِسُونَ (44)»
مرگ و قهر الهی، ناگهانی می‌آید، پس باید همیشه برای آن آماده بود، طوریکه در آیه مبارکه میفرماید: در چنین حالتی آنها را به طور غیر مترقبه و به‌گونه‌ای که اصلاً انتظار آن را نداشتند، به عذاب گرفتار کردیم و از آنها تمام نعمت های شان را ربودیم و بر آنها سخت‌ترین عذاب و مجازات را نازل کردیم این بود که همهٔ خیرها و برکت‌ها از آنها قطع شد و از هر فضلی در افلاس قرار گرفته و همه چیز خود را از دست دادند. نباید فراموش کرد که: روزی آمدنی است که: شادی و خوشحالی عیّاشان، ناگهان به ناله‌ی مأیوسانه تبدیل خواهد شد.
در حدیثی عقبه‌بن عامر (رض) از رسول الله صلی الله علیه وسلم روایت کرده است که فرمودند: «هرگاه شخصی را که دارای ثروت و نعمت های زیادی بود وبرانجام کارهای گناه اصرار داشت، مشاهده کردید بدانید که با او «استدراج» میشود، یعنی اینکه خوشی زندگانی وی علامت آن است که عذاب شدیدی به دنبال خواهد داشت. (رواه أحمد عن عقبة بن عامر كذا في تفسير ابن كثير)
همچنین از عباده بن صامت(رض) روایت شده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم در حدیث شریف فرمودند: «چون الله متعال برای قومی بقا یا رشدو بالندگی را اراده داشته باشد، به‌آنان وارستگی ومیانه‌روی در تنعمات را ارزانی میکند و چون به آنان اراده نابودی و ریشه‌کن شدن را داشته باشد، دروازه خیانتی را بر آنان میگشاید». آنگاه این آیه کریمه وآیه بعدی راتلاوت کردند.
ابن جریر از مفسرین معروف به روایت از عباده بن صامت و نقل کرده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم فرموده است: هرگاه خداوند بخواهد ملتی را ترقی دهد آن را از دو ویژگی برخوردار می سازد: ۱- اعتدال و میانه روی در کارها ۲- عفت وعصمت یعنی اجتناب ازکارهایی که بر خلاف حق است؛ و هرگاه بخواهد قومی را هلاک و برباد گرداند در خیانت را بر او می گشاید یعنی او با وجود خیانت و بدکرداری هم پیروز به نظر می رسد.

فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴿۴۵﴾

و (به این ترتیب) بنیان قوم ظالم ریشه کن شد. و تمامی ستایش مخصوص الله است که پروردگار جهانیان است.(۴۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«دابِرُ»: آخر. دابر القوم یعنی نسل بعدی آنان، قرطبی گفته است: یعنی منقرض و نابود شدند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تفسیر:

قبل از همه باید گفت که؛ ظلم ماندنی نیست ظلم تمدّن‌ها را ریشه‌کن می‌کند. و در این هیچ جای شکی نیست که: انقراض و نابودی ظالمان بطور، حتمی و ضروری است. طوریکه درآیه مبارکه میفرماید:«فَقُطِعَ دابِرُ اَلْقَوْمِ اَلَّذِينَ ظَلَمُوا»: پس بنیان وریشه ظالمان برکنده شدند و همگی آنها هلاک و تباه شدند. یعنی: همه آنها از اول تا آخر به طور یکپارچه ریشه‌کن و نابود شدند و بعد از آن، دیگر به ساحت وجود دنیوی ودوران رشد و توسعه و بالندگی باز نمی‌گردند.

«وَاَلْحَمْدُ لِلّهِ رَبِّ اَلْعالَمِينَ(45)» بناءً هنگام نابودی ظالمان، باید الله را شکر کرد و از الله متعال شکر وسپاس بعمل آریم که آنها را هلاک و نابود ساختند، چون در این امر نصرت حق ومحو باطل نهفته است وحق تعالی در هر حالی ستایش می گردد، زیرا رحمت او فضل و عذابش عین عدالت است.

حسن بصري(رح) گفته است: قسم به خدای کعبه! حیله ای بود که دامنگیر این قوم شد، نیازشان برآورده شد وآنگاه گرفتار شدند.(اخراج از امام احمد.).

همچنین ازفحوای این آیه مبارکه درمی‌یابیم که: رفاه و نعمت، همچون ابتلای شدت، ابتلای دیگری است وابتلا درنعمت، سخت‌تر از ابتلا در مصیبت است.

مفسر زمخشری درتفسیر خود و در رابطه با آیه مبارکه: «فَقُطِعَ دابِرُ اَلْقَوْمِ اَلَّذِينَ ظَلَمُوا وَ اَلْحَمْدُ لِلّهِ رَبِّ اَلْعالَمِينَ» فرموده است که: این آیه وجوب حمد و ثنا را هنگام فرود آمدن نعمت ها، که نابودی ظالمان از بزرگ‌ترین آنهاست، الله متعال را ستایش گویند زیرا ظالمان - یعنی آنان که در زمین فساد کرده و در صلاح نمی کوشند، بر بندگان الله متعال از هر سختی و مصیبتی سخت‌تر و خطرناکترند.

پس بارخدایا! بندگان مؤمنت را از ظلم ظالمان برهان و شر آنها را از سرشان کم کن و ریشه آنها را برکن و بر ویرانه‌های ستم آنان کاخ عدل همگانی و همه‌جایی را برافراز. (تفسیر الکشاف 18/2.).

خوانندگان گرامی!

موضوع و مبحث اساسی آیات (46 الی 49) وایات که قبلاً به بیان گرفته شد، در مورد اِثبات قدرت الهی، آوردن دلیل بر وجود و یکتایی الله متعال و بیان وظایف مهم پیامبران است که شرک را باطل و تباه گردانیده اند.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ وَأَبْصَارَكُمْ وَخَتَمَ عَلَى قُلُوبِكُمْ مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِهِ انْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ﴿۴۶﴾

[به آنان که برای الله به خیال باطلشان شریکانی قرار داده اند] بگو: مرا آگاه سازید، اگر الله شنوائی تان را و چشم های تان (بینائی تان) را بگیرد و بر دل‌های تان مهر زند، (که چیزي را نفهمید) کیست معبودی به جز الله که آنها را به شما برگرداند؟ ببین که چطور آیات خود را به شیوه‌های مختلف بیان میکنیم؟ بازهم آنها (از این آیات) اعراض می‌کنند.(۴۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَرَأَيْتُمْ»: به من خبر دهید، چه می بینید؟. «خَتَمَ»: مهر نهاد، پایان داد. «نُصَرِّفُ»: به گونه های مختلف بیان میکنیم. «يَصْدِفُونَ»: روی میگردانند، روی بر میگردانند، پشت می کنند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تفسیر:
«قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَخَذَ اَللّٰهُ سَمْعَكُمْ وَ أَبْصارَكُمْ» بگو: ای پیامبر صلی الله علیه وسلم مرا با خبر کنید، اگر الله شنوایی وبینایی شمارا بگیرد وکر وکور بمانید، در این هیچ جای شکی نیست که: گوش وچشم و عقل، ابزار شناخت انسان و از مهمترین نعمت‌های الهی بشمار می رود.
«وَخَتَمَ عَلى قُلُوبِكُمْ» و پرده و مهر غفلت بر قلوبتان بکشد و عقل و فهم و دانش زایل شود،، آیا جزالله متعال، کدامین معبود آنها را به شما باز میگرداند؟ در این جا مراد از مهر نهادن بر قلب ها سلب کردن توان اندیشیدن و درک کردن از آنهاست.
«مَنْ إِلٰهٌ غَيْرُ اَللّٰهِ يَأْتِيكُمْ بِهِ» آیا غیر از خدا هیچ احدی قادر است آن را به شما بازگرداند؟
«اُنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ اَلْآياتِ ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ(46)» بنگر، چگونه آیات و دلایل خود را به شیوه‌های گوناگون بیان میکنیم؛ و توضیح میدهیم ولی آن ناباوران، روی بر میگردانند. و پندپذیر نیستند؟ واقعیت امر اینست که: برای انسان‌های لجوج، هر نوع بیانی بی‌اثر است.

قُلْ أَرَأَيْتَكُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ بَغْتَةً أَوْ جَهْرَةً هَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ﴿۴۷﴾

بگو: به من خبر دهید اگر عذاب خدا ناگهان [مانند صاعقه و صیحه آسمانی] یا آشکار [مانند امراض مهلک] بر شما بیاید، (پس شما چه می‌توانید کرد؟ و) آیا جز قوم ظالم و ستمگار (کسی دیگر) هلاک می شود؟ (۴۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:
«بَغْتَةً»: ناگهان. «جَهْرَةً»: آشکارا. «بغتة أو جهرة»: شب و روز.

تفسیر:
«قُلْ أَرَأَيْتَكُمْ إِنْ أَتاكُمْ عَذابُ اَللّٰهِ بَغْتَةً أَوْ جَهْرَةً»: به آن تکذیب کنندگان بگو: به من خبر دهید که اگر بر شما عذاب الهی به طور ناگهان و بدون هشدار و اطلاع قبلی و در شب یا در روز روشن بر شما نازل شود.
«بَغْتَةً»: (ناگهانی) یعنی به طور غافلگیرانه و بدون بروز هیچگونه علامت، نشانه و مقدمه‌ای که بر رسیدن عذاب دلالت کند، یعنی از سرکشی خود و مهلت الهی مغرور نشوید، شاید عذاب خدا ناگهانی فرارسد. «أَوْ جَهْرَةً، یا آشکارا» جهره: عذاب آشکار این است که بعد از بروز مقدماتی که بر وقوع آن دلالت کند، روی دهد و با آن نشانه‌ها دریابند که لابد عذاب الهی آمدنی است.بلی! اگر چنین شود؛ «هَلْ يُهْلَكُ إِلاَّ اَلْقَوْمُ اَلظّالِمُونَ (47)»: اِستفهام اِنکاری و به معنی نفی است؛ یعنی عذاب الله تعالی جز شما هیچکس را نابود نمی کند؛ چون شما کافر و ستیزه گر بودید.
باید گفت وقتی که عذاب الهی نازل شود، هلاکت قطعی است، نه خودشان و نه دیگران قدرت دفاع ندارند. بناءً در توبه نباید تأخیر صورت گیرد. شاید در مماطلت آن عذابی فرود آید که تنها ظالمان متحمّل آن می شوند. هرکه در اوّل از ظلم و عدوان توبه کرده باشد، ازین عذاب نجات می یابد.

وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ فَمَنْ آمَنَ وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴿۴۸﴾

و ما پیغمبران را نمی فرستیم مگر مژده دهنده و بیم دهنده، لذا هرکس ایمان آورد و اعمال خود را اصلاح کرد، پس هیچ ترسی بر آنها (در روز آخرت) نخواهد بود و نه غمگین می شوند.(۴۸)

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشریح لغات و اصطلاحات:
«مُبَشِّرِينَ»: نوید دهندگان. «مُنْذِرِين»: هشدار دهندگان. «أَصْلَحَ»: کار نیک کرد و بدیها را زدود.
تفسیر:
«وَما نُرْسِلُ اَلْمُرْسَلِينَ إِلاّ مُبَشِّرِينَ وَ مُنْذِرِينَ»: ما پیامبران را اعزام نمی کنیم مگر برای بشارت مؤمنان به بهشت و انذار کافران به دوزخ. و هدف از ارسال آنها اجابت نمودن درخواست و پیشنهادهای کافران نیست.
«فَمَنْ آمَنَ وَأَصْلَحَ فَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلا هُمْ يَحْزَنُونَ(48)»: قبل از آن باید گفت که: صالح بودن کافی نیست، مصلح بودن لازم است. طوریکه میفرماید: و هرکه به الله ایمان آورد و عمل صالح انجام بدهد و پیامبران را تصدیق کند هرگز از امور هولناکی که در آینده‌اش واقع میگردد و همچنان از اعمال خویش در واهمه و نگرانی قرار نخواهد داشت. چون آخرت منزلگاه مکافات پرهیزگاران است.
باید گفت که: اِیمان و عمل صالح، انسان را از أمراض روحی وروانی چون خوف ترس و أندوه بیمه میکند. و بصورت کل گفته میتوانیم که بیمه نامهٔ صحی انسان، در سایه‌ی ایمان و عمل صالح است.
وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا يَمَسُّهُمُ الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ﴿۴۹﴾
و آنان که آیات ما را تکذیب کردند، به سزای نافرمانی هایشان عذاب به آنان خواهد رسید.(۴۹)
تشریح لغات و اصطلاحات:
«يَمَسُّهُم»: به آنان میرسد، آنان را لمس می کند. «بِمَا كَانُواْ يَفْسُقُون»: به خاطر نافرمانی که می کردند. «يَفْسُقُون»: نافرمانی می کنند، سرباز می زنند.
تفسیر:
«وَاَلَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا يَمَسُّهُمُ اَلْعَذابُ بِما كانُوا يَفْسُقُونَ(49)» و آنانی که تمام آیات قرآنی و نشانه‌های موجود در هستی که ما ارائه کردیم تکذیب کند آنها را به علت خروج از طاعت خویش و پیروی نکردن پیامبران ما عذاب سخت خواهیم کرد. و باید گفت که: مداومت بر فسق، زمینه‌ساز عذاب الهی است. ابن عباس(رض) گفته است: «یفسقون» به معنی «یکفرون» است.(زاد المسیر 42/3.).
خوانندگان گرامی!
آیات متبرکه(50 الی 53) ادامه مبحث گذشته وتبیین حدود ووظایف پیامبران الهی را به بیان گرفت است. خداوند متعال میخواهد، پیامبر، به همه بفهماند که برانگیختن وی، برای بشارت وهشدار است وبگوید: گنجینه ها وخزاین الله نزد من نیست، ازعلم غیب بی خبرم(سوره جن 26 و27)ومن، فرشته نیستم. آوردن معجزات تنها وتنها به دستور الله می باشد و بس.
قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَى إِلَيَّ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ﴿۵۰﴾
بگو: من به شما نمی گویم که خزانه ها و گنجینه های الله نزد من است، و نیز غیب هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

نمیدانم، ونمیگویم که فرشته‌ام؛ فقط از آنچه به من وحی شده پیروی میکنم. بگو: آیا [اعراض کننده از وحی که] نابینا [ست] و [پیروِ وحی که] بینا [ست] یکسانند؟! آیا تفکر نمی‌کنید؟(۵۰)

تشریح کلمات و اصطلاحات:

«خَزَآئِنُ»: جمع خزینه و خزانه، گنجینه ها، جایگاه اندوخته ها. «خزائن الله»: گنجینه های غیبی خدا که جز او کسی از آن خبر ندارد، کانون گنجینه های غیبی الهی. «ملک»: فرشته. «الاعمی و البصیر»: کور و بینا، منظور شخصی گمراه و آگاه است، گمراه چراغ فرا راه ندارد، انسان آگاه و مؤمن، نور تابان حق، راه را برایش تابناک و هموار می سازد. (تفسیر فرقان)

تفسیر:

باید گفت که: گویا مردم بی ایمان خیال می‌کردند کسی می‌تواند پیامبر باشد که خزائن الهی در اختیارش باشد، یا انتظار داشتند تمام کارهای خود را از مسیر غیب حل کند، پیامبر اکرم صلی الله علیه وسلم در این آیه مأمور میشود با صراحت جلوی توقّعات نابجا و پندارهای غلط آنان را بگیرد و محدوده‌ی وظائف خود را بیان کند و بگوید: معجزات من نیز در چهارچوب وحی الهی است، نه تمایلات شما وبدانید که هرکجا به من وحی شد معجزه ارائه خواهم داد، نه هر کجا وهرچه شما هوس کنید.

«قُلْ لاأَقُولُ لَكُمْ عِنْدِى خَزائِنُ اَللهِ وَلا أَعْلَمُ اَلْغَيْبَ»: ای محمد! به مشرکان که از تو درخواست آیات و خوارق عادت می کنند بگو: که تو مالک خزینه‌های وکنجینه های زمین نیستی تابه کسی چیزی رابخشی و ازکسی دیگر بازداری! او غیب را مگر آنچه من تو را بر آن آگاه مینمایم نمیدانی. فحوای آیه مبارکه باتمام صراحت میرساند که: از پیامبران، نباید توقعات بیجا وبیمورد بعمل اریم.

«وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّى مَلَكٌ»: و تو از جملۀ فرشتگان نیز نمی باشی! برای آنها بگو که تو مانند آنها بشری هستی که خداوند متعال به سوی تو قرآن را نازل نموده و تو را به عنوان پیامبر به سوی آنها فرستاده است.

مفسر بیضاوی گفته است: این آیه زمانی نازل شد که به پیامبر صلّی الله علیه وسلّم می گفتند: اگر پیامبر هستی از خدایت بخواه که روزی ما را فراوان کند و بینوایی ما را به غنا و بی نیازی تبدیل کند، و نفع و ضرر ما را به ما خبر دهد، پیامبر صلّی الله علیه وسلم فرمود: چنین امری در قبضه‌ی قدرت خداست و در دست من نیست؛ (حاشیه‌ی صاوی بر جلالین 16/2.) یعنی من ادعای هیچ یک از این سه چیز را نمی کنم، تا عدم اجابت آن را دلیل بر عدم صحت رسالتم قرار دهید.

آیۀ مبارکه می‌آموزاند که: نگذارید مردم، شمارا بیش ازآنچه هستید بپندارند. شخصیّت‌ها اگر القاب کاذب را از خود نفی کنند، مطمین باشید که جلوی غلوها و بسیاری از انحرافات گرفته می شود.

«إِنْ أَتَّبِعُ إِلاّ ما يُوحى إِلَىَّ»: در مورد مطالبی که شما را برایش می خوانم، از چیزی پیروی نمیکنم جز آنچه از جانب خدا به من وحکمی میشود.

باید گفت بادرنظرداشت اینکه: پیامبر خزائن الهی و علم غیب ندارد، ولی چون به او «وحی» میشود باید از او پیروی کرد. در ضمن قابل تذکر است که: رسالت پیامبر نه براساس خیال وسلیقه است، نه بر اساس تمایلات اجتماعی یا محیط زدگی، بلکه تنها وتنها براساس پیروی از وحی الهی میباشد. و در این هیچ جای شکی نیست که گفتار و اعمال

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیامبران، برای ما حجّت است، چون بر مبنای وحی است.
«قُلْ هَلْ يَسْتَوِي اَلْأَعْمى وَاَلْبَصِيرُ»: همچنان به آنها بگو: که کافر مانند یک انسان کور و مؤمن مانند یک انسان بیناست، کافر از مشاهدهٔ آیات و نشانه‌های الهی کور شده درحالیکه مؤمن آن را دیده است پس این دوتن به هیچ وجه با یکدیگر برابر و مساوی نیستند.
«أَفَلا تَتَفَكَّرُونَ(50)»: آیا آیات و نشانه‌های وحدانیت الله متعال وصدق پیامبر صلی الله علیه وسلم را ملاحظه نمی‌کنند.
مفسر تفسیر کابلی در ذیل این آیهٔ مبارکه می نویسد: اگر چه پیغمبر جدا از نوع بشر نیست؛ امّا، میان او و دیگران تفاوت از زمین تا آسمان است. قوای بشری دو نوع است علمی، عملی؛ میان پیغمبر و غیرپیغمبر در نیروی علمی چنان تفاوت است که میان اعمی و بصیر (بینا و نابینا) تفاوت میباشد؛ چشم دل پیغمبر هر دم برای نظاره مرضیّات الهی وتجلّیات ربّانی باز میباشد، که دیگران از مشاهده آن بلاواسطه محرومند؛ امّا، حال نیروی عملی چنان است که پیغمبر در هر گفتار وکردار خود، و در هر جنبش و سکون خویش، تابع رضای الهی و منقاد حکم خدا میباشد؛ مخالف وحی آسمانی و احکام الهی هرگز قدمی فرانمی‌گذارد، و زبانش حرکتی نمیکند؛ هستی مقدّس او، اخلاق و اعمال او، در تمام وقایع زندگی، تصویری روشن است از تعلیمات ربّانی و مرضیّات الهی، که چون متفکّر در آن فرانگرد، در صداقت و مأمور بودن آن از سوی خدا، ذرّه‌وار شبهتی به وی باقی نمی ماند.

وَأَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا إِلَى رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ﴿٥١﴾

و به وسیله این قرآن کسانی را که از محشور شدن به سوی پروردگارشان میترسند، (چون برای آنها غیر از الله هیچ کارساز و شفاعت کننده ای نیست.
(بترسان آنها را) تا ایشان پرهیزگاری کنند. (۵۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَنْذِرْ»: بترسان، هشدار ده. «أَنْ يُحْشَرُوا»: حشر: جمع کردن به يك مكان آن که گرد آورده شوند، محشور گردند. «مِنْ دُونِهِ»: سوای او، غیر او. «شَفِيعٌ»: واسطه، میانجیگر.

تفسیر:

«وَ أَنْذِرْ بِهِ اَلَّذِينَ يَخافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا إِلى رَبِّهِمْ»: ای محمد! به وسیله ی این قرآن مؤمنان را آنانیکه به ملاقات پروردگار خویش یقین و باور کامل دارند، با کتاب الهی بترسان وبرحذر بدار. واقعیت هم همین است که: آمادگی افراد، شرط تأثیر گذاری هدایت انبیاست.
مفسر ابو حیان در این مورد می نویسد: این بدین مفهوم است که: به وسیله‌ی قرآن کسی را بترسان که امید ایمانش می رود. ولی کافران نافرمان را به حال خودشان بگذار. (البحر 134/4.).
باید یادآور شد که در قرآن عظیم الشأن بارها خداوند متعال به پیامبر صلی الله علیه وسلم هدایت فرموده است که هشدار توتنها دردل خداترسان اثر میکند، بطور مثال در (آیه 11 سوره یس) میفرماید: «إِنَّما تُنْذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَ خَشِيَ الرَّحْمنَ» همچنان در(آیه 11 سوره فاطر) آمده است: «إِنَّما تُنْذِرُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ»
«لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلا شَفِيعٌ»: که برای آنها غیر از الله هیچ ولی و دوستداری نیست که بتواند نفع را به آنها جلب و یا ضرری را از آنها دفع کند و نه هم شفاعتگری دارند که در پیشگاه خداوند و به منظور رفع عذاب از آنها شفاعت کند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ(51)»: آنان را با این کتاب بر حذر بدار، به این امید که با این ترس طاعت الله متعال را انجام دهند و از نواهی او بپرهیزند.
مفسر تفسیر تفهیم القرآن در ذیل این آیه مبارکه می نویسد: یعنی کسانی که زندگی دنیا چنان مست و غافلشان کرده است که نه در فکر و اندیشه مرگ اند و نه به این می اندیشند که روزی در برابر خدا قرار خواهند گرفت، این پند واندرز هیچ سودی به آنان نمی رساند. هم چنین این پند و اندرز به کسانی که به این امید واهی دل بسته اند که ما در دنیا هر کاری که انجام بدهیم، در آخرت دچار مشکل نخواهیم شد، چرا که دست ما به دامان فلان بزرگ است و او سفارش مارا خواهد کرد ویا فلانی کفاره‌ی گناهان ما شده است، سودی نمی رساند. از این رو این افراد را رها کن و روی سخنت با کسانی باشد که هم در اندیشه‌ی مرگ و حضور در پیشگاه پروردگار جهانیان هستند و هم به امیدهای واهی دل نبسته اند. این پند و اندرز تنها بر چنین کسانی میتواند اثر کند و تنها چنین کسانی هستند که امید اصلاح آنان می رود.

وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ﴿٥٢﴾

و کسانی را که پروردگار خود را صبح و شام می‌خوانند، در حالیکه خشنودی او را می‌طلبند، از خود مران. چیزی از حساب آنها بر تو نیست و چیزی از حساب تو بر آنها نیست. اگر آنها را از خود برانی، پس از ظالمان خواهی بود.(۵۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لَا تَطْرُدِ»: مران، دور مگردان، طرد مکن. «الْغَدَاةِ»: سحرگاهان، بامدادان.
«الْعَشِيِّ»: شامگاهان، هدف از غداة و عشی، همه‌ی اوقات است. «وَجْهَهُ»: ذات حق.

تفسیر:

شأن نزول آیة مبارکه:

قبل از همه باید گفت که: دین مقدس اسلام، مکتب مبارزه با تبعیض، نژاد پرستی، امتیاز طلبی و باج خواهی است. صحابی جلیل القدر ابن مسعود(رض) در شأن نزول این آیه مبارکه روایت نموده میفرماید: جمعی از بزرگان قریش از کنار حضرت محمد صلّی الله علیه وسلّم گذشتند، دیدند که مصعب، بلال، عمار، خباب وغیر آنها از ضعفا وفقرای مسلمانان درمحضر رسول الله صلی الله علیه وسلم بودند، این گروهی از اشراف قریش نزد آن حضرت صلی الله علیه سلم آمدند و گفتند: ای محمد! آیا به همین گروه بی‌همه‌چیز دل خوش کرده و از قومت بریده‌ای؟ آیا همین گروه بینوا هستند که خداوند از میان ما بر آنان منت نهاده است؟ آیا می‌پنداری که ما پیرو همین‌ها می‌شویم؟! آنان را از خود بران! شاید اگر آنان را برانی، ما از تو پیروی کنیم! بدین مناسبت آیه‌ی «وَلا تَطْرُدِ اَلَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَداةِ...» نازل شد. (اسباب النزول ص 124.).
«وَلا تَطْرُدِ اَلَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَداةِ وَ اَلْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ» ای محمد! آن مؤمنان مستضعف و فقرا را از مجلس خویش طردنکن! آنانی که با ذکر و دعا در اول روز وآخر آن به حسن نیت و در کمال اخلاص الله را پرستش می‌کنند، و به درگاه الله تقرب می جویند و جلب رضایتش را می طلبند.
مفسر طبری میفرماید: این آیه در مورد جمعی از مسلمانان مستضعف نازل شد که مشرکان به پیامبر صلّی الله علیه وسلم گفتند: اگر آنها را از خود برانی، ما در کنارت جمع شده و

(c) ketabton.com: The Digital Library

در مجلست حاضر خواهیم شد (طبری 374/11.) و پیامبر صلّی الله علیه وسلم به امید مسلمان شدن آنها چنان قصدی کرد.
باید یادآور شدکه: حفظ نیروهای مخلص، فقیر و مجاهد، مهمتر از جذب سرمایه داران کافر وغیر متعهد است. در ضمن باید یادآور شد که: هیچ امتیازی با «ایمان» برابری کرده نمیتواند.
«ما عَلَيْکَ مِنْ حِسابِهِمْ مِنْ شَیْءٍ»: زیرا نه تو در مورد اعمال آنها مورد بازپرس قرار میگیری و نه آنها در مورد اعمال تویعنی در مقابل اعمال و گناه آنها از تو بازخواست نمیشود، همان طور که حضرت نوح علیه السّلام فرمود: «إِنْ حِسابُهُمْ إِلاّ عَلی رَبّی» باید گفت: حساب همه با الله است، حتّی رسول اکرم صلی الله علیه وسلم نیز مسئول انتخاب وعمل دیگران نیست، «ما عَلَيْكَ مِنْ حِسابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ» و خود نیز حساب و کتاب دارد. «وَ ما مِنْ حِسابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ».
مُفَسِر صاوی فرموده است: این قسمت صورت تعلیل ما قبل است و معنی آیه چنین است: اگر در مصاحبت ورفاقت باتو غیر ازجلب رضایت خدا را مدّنظر داشته باشند، در مقابل گناهیکه مرتکب میشوند و آنچه که درقلبشان میگذرد، تو مؤاخذه نمیشوی. این تعبیر به فرض تسلیم شدن در مقابل سخن مشرکان و پذیرش آن می باشد و گرنه الله متعال به صدق و اخلاص آنان گواهی داده و فرموده است: يُرِيدُونَ وَجْهَهُ (حاشیهی صاوی 17/2.).
«وَما مِنْ حِسابِکَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَیْءٍ»: این تأکید به منظور مطابقت کلام با معنی آمده است، و معنی آیه چنین است: تو به حساب آنها مؤاخذه و مورد عتاب قرار نمیگیری و آنها نیز به حساب تو مؤاخذه نمیشوند، پس چرا آنها را از خود می رانی؟ و گویا مقصود از حساب رزق و روزی است؛ یعنی نه روزی آنها بر تو میباشد و نه روزی تو بر آنها، بلکه خداست که روزی تو و آنها را میدهد. (طبری و بعضی از مفسرین چنین نظری دارند.).
یعنی هر شخصی خودش مسئول کارهای نیک و بد خویش است. نه شما جوابگوی کارهای هیچ یکی ازاین ایمان آورندگان هستیدونه آنان جوابگوی کارهای شما هستند. آنان نه میتوانند نیکی ای از نیکی های شما را سلب کنند ونه میتوانند بدی ای از بدی های خود را بر دوش شما بگذارند. پس چرا آنان را در حالیکه تنها در جستجوی حق نزد تو آیند باید از خودت برانی.
«فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ اَلظّالِمِينَ(52)»: واگر تو آنها را از مجلس خود طرد کنی در واقع اشتباه بزرگی را مرتکب شده و هرگز راه حق را نپیمودی و مرتکب ظلم و ستم شدی و عدالت نکردی!
این تعبیر برای بیان احکام است وگرنه وقوع چنین امری از پیامبر صلی الله علیه وسلم بسی بعید و غیر ممکن است.
مفسر امام قرطبی فرموده است: این مانند فرمودهی لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ میباشد. خدا می دانست که او شریک قرار نمی دهد و عملش هم تباه نمیشود. (تفسیر قرطبی 434/6.).

وَكَذَلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِيَقُولُوا أَهَؤُلَاءِ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ﴿٥٣﴾

و این گونه ما بعضی از آنها را (مستکبران را) به بعضی دیگر (مستضعفان) آزمودیم، تا(مستکبران با تعجب و استهزا) بگویند: آیا اینها (همان مردمی)اند که الله از میان ما بر

(c) ketabton.com: The Digital Library

آنها منت نهاده است؟ (و نعمت ایمان به آنها بخشیده) (بلی!) آیا الله به احوال شکر گزاران دانا نیست؟.(۵۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«فَتَنَّا»:آزمودیم، امتحان کردیم.«أهؤلاء»:آیااینها.«منَّ»:منت نهاد، نعمت داد.

تفسیر:

«وَكَذٰلِكَ فَتَنّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ»: این سنّت و روش الله متعال است که برخی ازبندگان خود را توسط بعضی دیگر مورد ابتلا و آزمایش قرار می‌دهد.

حق تعالی به برخی ثروت، نیرو و تندرستی می دهد و از برخی دیگر این ها را سلب می‌نماید تا بعضی به برخی دیگر نیاز داشته باشند و تا که دانسته شود چه کسی شکر می کند و چه کسی صبر می نماید.

«لِيَقُولُوا أَهؤُلاءِ مَنَّ اَللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنا»: تا اشراف و ثروتمندان کفاربگویند: آیا خدا در بین ما برضعیفان وفقیران منت هدایت وسبقت به اسلام را نهاده است؟ این را از روی انکار و ریشخند میگفتند، همان طور که می گفتند: «أَهٰذَا اَلَّذِی بَعَثَ اَللّٰهُ رَسُولاً» خدا در رد آن ها فرمود: «أَلَيْسَ اَللّٰهُ بِأَعْلَمَ بِالشّاكِرِينَ (53)»

آیا خداوند خودبه احوال شکر گزاران اگاه نیست ؟پس شما را چه شده است که جاهلانه اعتراض می کنید و منکر فضل فضلا می گردید؟

شایان یادآوری است که غالب پیروان رسول الله صلی الله علیه وسلم در آغاز بَعْثَتْ، مُستَضعَفان و بینوایان - از مردان و زنان و بردگان - بودند و از أشراف - جز أندکی - از آن حضرت صلی الله علیه وسلم پیروی نکردند، که خداوند متعال در این آیات، از این مستضعفان و همه مستضعفان دیگری که در طول تأریخ، پیشگام پذیرفتن حق و پیشاهنگ قافله آن می‌شوند، تجلیل کرده است.

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه(54 الی 58) در بارة برخی از مظاهر رحمت الهی، موقف پیامبر با مشرکان را مورد بحث قرار میدهد.

خداوند متعال به پیامبر صلی الله علیه وسلم دستور میفرماید که: همه ی مؤمنان را با درود و سلام با اکرام و احترام فراوان، عزت و سربلندی بخشد و پس از تبیین راه گناهکاران وبدرفتاران، مؤمنان را ازپیروی راه و رسم آنان منع دارد.

وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴿۵۴﴾

و هرگاه کسانی که به آیات ما ایمان می آورند به نزد تو بیایند، پس بگو: سلام بر شما و اینکه پروردگار تان بر خود رحمت را لازم گردانیده است. به این طور که هر کس از شما به نادانی کار بدی کند، باز بعد از آن توبه کند و (عمل خود را) اصلاح کند، [مشمول آمرزش و رحمت الله شود]؛ زیرا او بسیار آمرزنده و مهربان است.(۵۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«كَتَبَ»: نوشته است، مقرر گردانیده است، واجب کرده است. «بِجَهَالَةٍ»: از روی نادانی، از سر نا آگاهی و بی خبری، به نادانی.

تفسیر:

«وَإِذا جاءَكَ اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآياتِنا فَقُلْ سَلامٌ عَلَيْكُمْ»: مفسر امام قرطبی در تفسیر این آیه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مبارکه مینویسد که این آیة مبارکه: درباره‌ی اشخاصی نازل شد که خدا پیامبرش را از طرد کردن آنان نهی کرد، پس هروقت آنها را میدید اول او سلام میکرد ومیگفت: خدایی شایسته‌ی سپاس است که در امتم افرادی را قرار داده است که من به آنها سلام کنم. (تفسیر قرطبی 435/6.).

و به خاطر به دست آوردن دل آنها الله به پیامبر صلّی الله علیه وسلّم فرمان داد که اول او سلام کند.

«كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلى نَفْسِهِ اَلرَّحْمَةَ»: «پروردگار تان برخود رحمت را لازم گردانیده» یعنی: به‌آن مستضعفان بگو که پروردگارتان از روی فضل و احسان خویش، این رحمت و مهربانی را بر خود واجب گردانیده پس ایشان را به رحمت وسیع پروردگارشان مژده بده.

به قولی دیگر، معنی این است: پروردگارتان در لوح محفوظ برخود رحمت را نوشته است.

«أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءاً بِجَهالَةٍ»: اگر گناه از روی لجاجت و استکبار نباشد، توبه قابل پذیرش است طوریکه میفرماید: «هرکس از شما که از روی جهالت مرتکب کار ناشایستی شود» یعنی: کار جاهلان را انجام دهد، نه کار اهل حکمت و تدبیر را مجاهد میگوید: یعنی حرام و حلال را تشخیص ندهد و از روی نادانی مرتکب آن شود.

مفسر تفسیر معارف القرآن در ذیل این آیه مبارکه می نویسد: به ظاهر از این آیه چنین استنباط میشود که وعده بخشایش گناه تنها در صورتی امکان پذیر است که عمل گناه به صورت نا آگاهانه انجام گرفته باشد نه به صورت عمد.

اما حقیقت امر چنین نیست؛ زیرا غرض از جهالت، عمل جاهلانه است؛ خواه ازشخص جاهل به معنای واقعی سر زند خواه از شخص غیر جاهل. این مطلب از لفظ خود جهالت تأیید می شود؛ زیرا جهل مقابل علم است و جهالت در مقابل حلم و وقار.

لفظ جهالت در محاوره بر جهالت عملی اطلاق میگردد؛ یعنی اینکه هرگاه با فکر و اندیشه گناه انجام شود در اثر جهالت عملی خواهد شد؛ لذا مقوله بزرگان است که کسی که خلاف احکام خدا و رسول عمل کند جاهل است که مراد از آن جهالت عملی است و نادان و نا آگاه بودن هم لازم نیست؛ زیرا که نصوص بی شمار قرآن و احادیث صحیحه بر این دلالت دارند که گناه با توبه بخشوده میشود چه در اثر جهل و غفلت باشد و چه به صورت عمد انجام گیرد که به سبب شرارت نفس و اتباع هوی باشد در این باره آنچه قابل توجه بوده این است که وعده مغفرت و رحمت گنهکاران مشروط به دو چیز است: اول توبه ودیگری اصلاح عمل؛ توبه عبارت است از ندامت برگناه. در حدیث آمده: «التوبة الندم» یعنی توبه عبارت از ندامت است.

«ثُمَّ تابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ(54)»: خداوند، رحمت را بر خویش واجب کرده؛ ولی شرط دریافت آن، عذرخواهی و توبه است، طوریکه میفرماید: بعد از آن از گناه پشیمان شده و توبه کند و عملش را نیکو نماید، آنچه را که با معصیت و گناه فاسد کرده بود پس، از روی اخلاص به راه صواب و عمل طاعت باز آید.

«باید بداند که خداوند آمرزنده مهربان است» بر اهل ایمان می‌آمرزد و رحم میکند.

از جمله: «تابَ وَ أَصْلَحَ» آیة مبارکه به وضاحت معلوم میشود که: توبه، تنها يك لفظ نیست، تصمیم و اصلاح هم می خواهد.

یعنی اصلاح عمل در آینده میخواهد؛ اصلاح عمل یعنی تصمیم گرفتن و نهایت سعی و کوشش نمودن تا مجدداً گناه مذکور را مرتکب نگردد که اگر در اثر گناه سابق حق کسی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضایع شده باشد تا حد توان آن را ادا کند چه از حقوق الله باشد و چه از حقوق العباد. حقوق الله مانند نماز، روزه، زکوة، حج و غیره که اگر در این فرایض کوتاهی شده قضا گردند. و حقوق العباد مانند تصرف ناجایز بر اموال کسی یا هتک حرمت آبروی کسی یا ایذارسانی به کسی به وسیله سب و شتم و غیره؛ بنابر این همانطوریکه بر شخص توبه کننده لازم است برای تکمیل توبه ازخداوند طلب آمرزش و مغفرت گناهان خویش را نموده؛ در اصلاح عمل خویش تلاش نماید.

شروط توبه راستین:

علماء در شروط توبه راستین میفرمایند:

1 - پشیمانی حقیقی و راستین از گناه،

2 - بازنگشتن به سوی آن،

3 - ردّ مظالم به صاحب آن،

4 - و پس از توبه کردن، أنجام دادن کردار نیکو و پسندیده.

خواننده محترم!

در توضیح و بیان این آیة مبارکه باید گفت که: ای محمد! هرگاه مؤمنان به خدا و پیامبر و تصدیق کنندگان کتابهای آسمانی با دل و جان و در عمل، نزد تو آیند وازگناهان و لغزشهایشان سؤال کند که آیا راه بازگشت و توبه دارند؟ به آنان بگو: «سلام علیکم» درودتان باد! شما درامان هستید. پس، بدین وسیله، آنان را اکرام کن، دلهایشان را پاک وپاکیزه گردان وآنان را به رحمت فراوان و فراگیر خدا بشارت ده. و بگو: قبول توبه از سوی خدا برای کسانی است، جاهلانه به بدی آلوده شده اند؛ اما بی درنگ پشیمان میشوند...(نساء/17).

وَكَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ الْمُجْرِمِينَ﴿٥٥﴾

و اینچنین آیات خود را با تفصیل و روشنی بیان می‌کنیم (تا بفهمند) و تا راه مجرمان آشکار گردد.(۵۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«نُفَصِّلُ»: بیان میکنیم، از هم جدا می سازیم. «لِتَسْتَبِينَ»(بین): تا روشن گردد، تا آشکار شود. «الْمُجْرِمِينَ»: گناهکاران.

تفسیر:

«وَكَذٰلِكَ نُفَصِّلُ اَلْآيَاتِ»: همان طور که در این سوره دلایل و براهین را بر گمراهی های مشرکین به تفصیل بیان کردیم، دلائل را نیز بر تو بیان می‌کنیم و حجّت و معجزات را واضح می سازیم تا حق ظاهر شود و باطل و راه منحرفان تکذیبگر واضح گردد.

«وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ اَلْمُجْرِمِينَ(55)» «تا راه و رسم مجرمان آشکارگردد» یعنی: تا ای پیامبر صلی الله علیه وسلم! راه و روش کافران و معاندانی که تو را به راندن مستضعفان امر میکنند، از راه و روش مؤمنان، بر تو متمایز گردد.

قُلْ إِنِّي نُهِيتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قُلْ لَا أَتَّبِعُ أَهْوَاءَكُمْ قَدْ ضَلَلْتُ إِذًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُهْتَدِينَ﴿٥٦﴾

بگو: من نهی شدم از این که آن کسانی را که شما به جز الله عبادت می‌کنید, عبادت کنم. بگو: من از هوا و خواهشات شما پیروی نمی‌کنم، اگر چنین کنم گمراه شده ام و از هدایت یافتگان نخواهم بود. (۵۶)

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشریح لغات و اصطلاحات:
«نُهِيتُ»: منع شده ام، باز داشته شده ام. «أَهْوَاءَ»: جمع هوی، خواسته های بیهوده، هوس ها و آرزوهای باطل. «الْمُهْتَدِينَ»: راه یافتگان.

تفسیر:
«قُلْ إِنِّي نُهِيتُ أَنْ أَعْبُدَ اَلَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اَللهِ» ای محمد! به آن مشرکان بگو: پروردگار من مرا از شرک نهی نموده یعنی: به ادله سمعی و عقلی برگردانیده شدم از این «که آن کسانی را که شما بجز الله می پرستید، عبادت کنم.» واضح است که در جواب به تمایلات نابجای مشرکان مبنی بر پذیرش بت‌ها و روش آنان، باید با صراحت جواب نفی داد. **در می یابیم که** برخورد و موضع‌گیری‌های پیامبر صلی الله علیه وسلم، از وحی سرچشمه می‌گیرد.
«قُلْ لاَأَتَّبِعُ أَهْواءَكُمْ قَدْ ضَلَلْتُ إِذاً وَ ما أَنَا مِنَ اَلْمُهْتَدِينَ(56)» در عبادت غیر الله هرگز از هوی و هوس شما پیروی نمی نمایم که شما گمراهید.
من هدایت پروردگار خود را که به سوی من وحی نموده پیروی می‌نمایم و اگر از راه شما پیروی کنم راه راست را گم خواهم نمود و هدایتی را که خدایم من را با آن گرامی داشته ترک خواهم کرد.
آیه کریمه روشن میسازدکه پیروی ازهوا وهوس، سبب فروافتادن در گمراهی است و هوا پرستی، زمینه‌ی هدایت را در انسان از بین می برد و آنان به همین سبب، از راه یافتگان نبودند.

قُلْ إِنِّي عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَكَذَّبْتُمْ بِهِ مَا عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ يَقُصُّ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ﴿٥٧﴾

بگو من دلیل روشني ازطرف پروردگارم دارم و شما آنرا تکذیب کرده اید (و نپذیرفته اید)و آنچه از عذاب الهی را به شتاب از من می‌طلبید، در نزد من نیست. حکم (نزول عذاب یا رحمت) نیست مگر بدست الله. او بیان کننده سخن حق است، و او بهترین فیصله کنندگان (حق از باطل) است.(۵۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:
«بَيِّنَةٍ»: دلیل، شریعت، قرآن.«كَذَّبْتُمْ بِهِ»: آن را دروغ انگاشتید. «يَقُصُّ الْحَقَّ»: حق رابیان میکند، پیرو حق است.«الْفَاصِلِينَ»:داوران، جدا سازندگان.(فرقان)

تفسیر:
«قُلْ إِنِّي عَلى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي»: ای محمد! به این کفار بگو: من از سوی پروردگارم دلیل روشنی آورده ام؛ یعنی بر حجتی واضح و آشکار و بر راه راست توحید و عبادت الله متعال قرار دارم که آن را به من وحی کرده است.
واقعیت اینست که: أنبیاء باید بیّنه‌ی الهی داشته باشند، نه آنکه طبق تقاضای روزمرّه‌ی مردم کار کنند.
«وَكَذَّبْتُمْ بِهِ»: ولی شما این وحی را دروغ شماریده.کافران، بیّنه‌ی پیامبر را تکذیب می‌کنند، ولی انتظار دارند او از هواهای نفسانی آنان پیروی کند.
«ما عِنْدِي ما تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ» عذابی که شما در وقوعش شتاب می ورزید، در اِختیار من نیست.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زمخشری گفته است: یعنی عذابی که در آیه‌ی: فَأَمْطِرْ عَلَيْنا حِجارَةً مِنَ اَلسَّماءِ تعجیل، آن را خواسته بودید. (تفسیر کشاف 23/2.).
همچنان مفسران مینویسند: که مشرکان از فرط تکذیب و از روی استهزاء و تمسخر، خواستار نزول عذاب عاجل و شتابان الهی میشدند. بعضی در معنای آن گفته‌اند: معجزاتی‌که از من به شتاب می طلبید در نزد من نیست.
باید گفت که پیامبر صلی الله علیه وسلم، تنها فرستاده‌ای همراه با منطق و بیّنه است و نظام هستی به دست الله متعال است. با مطرح کردن وبا تقاضای نزول سریع قهر الهی از پیامبر، بجز قلع و قمع خود یا نابودی هستی را نخواهید.
«إِنِ اَلْحُكْمُ إِلاّٰ لِلّٰهِ»: حکمت و تعیین تعجیل در عذاب یا تأخیر آن فقط نزد الله متعال است در همه چیز، از جمله در اجابت یا عدم اجابت درخواست عجولانه عذاب، یا فرود آوردن معجزات، «يَقُصُّ اَلْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ اَلْفاصِلِينَ (57)» تصمیم گیری به طور کامل دراختیار الله است، و او تعالی حق را واضح میسازد یعنی «او گویا حق است» و تنها او هدایت را بیان می‌نماید، او خدایی است که بین حق وباطل فرق میگذارد وباحکم خود دربین مؤمنان وکافران فیصله می نماید.

شأن نزول آیه:

کلبی میفرماید که آیة 57 درباره‌ی نضر پسر حارث و سران قریش نازل گشت که با تمسخر می گفتند: ای محمد! عذابی که به ما وعده می دهی، بیاور. هکذا کفّار می‌گفتند: اگر راست میگویی، چرا قهر الهی بر ما نازل نمیشود؟ «تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ»: نظیر آیه‌ای که میگفتند: اگر این مطلب راست است، خدایا! بر ما سنگ بباران، «فَأَمْطِرْ عَلَيْنا حِجارَةً مِنَ السَّماءِ» (أنفال، 32) باید متذکر شد که: «استعجال» وعذاب خواهی درأقوام دیگر نیز رایج بوده ازجمله به حضرت هود و صالح و نوح هم میگفتند: اگر راست می‌گویی عذاب موعود را سریعاً برای ما بیاور. «فَأْتِنا بِما تَعِدُنا» (اعراف، 70 و 77؛ هود، 32.).

قُلْ لَوْ أَنَّ عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ لَقُضِيَ الْأَمْرُ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ﴿٥٨﴾

بگو: اگر آنچه را که با این شتاب می طلبید، نزد من می بود. البته کار میان من و شما فیصله می‌شد، زیرا الله (به احوال) ظالمان داناتر است.(۵۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لَقُضِيَ الْأَمْرُ»: قطعاً کار به انجام می رسید، کار پایان می یافت، کار فیصله پیدا می کرد، کار یکسره می شد.

تفسیر:

«قُلْ لَوْ أَنَّ عِنْدِی ما تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ» ای محمد! به این مشرکان بگو: اگر عذابی که تعجیل آنرا مي طلبید در اختیارم بود، یعنی: اگر فرود آوردن عذاب درخواست شده شما در توان من بود، «لَقُضِیَ اَلْأَمْرُ بَيْنِی وَ بَيْنَكُمْ»: آنرا برایتان تعجیل میکردم و از شرتان آسوده می شدم، اما مجازات ها به دست پروردگار باعظمت است.
ابن عباس(رض) گفته است: یک ساعت فرصت نمی دادم و شما را نابود میکردم. (زاد المسیر 52/3.) ولی باید گفت که: عجله‌ی مردم، حکمت خدا را تغییر نمی دهد.
«وَاَللّٰهُ أَعْلَمُ بِالظّٰالِمِينَ(58)» و خداوند متعال به این امر اگاه و داناست که چه کسی با تجاوز از حد و اعراض از ایمان مستحق عذاب است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

در ضمن قابل یادآوري است که: تأخیر در قهر و عذاب الهی سبب نشود که کافران خیال کنند کفرشان از یاد رفته است.

خوانندگان گرامی!

موضوعاتی مطروحه در آیات (59 الی 62) با آیات قبلی دارای پیوند میباشد؛ زیرا الله متعال در آیات قبلی فرمود: «والله اعلم بالظالمین» الله به حال ظالمان آگاه است. و در این آیات نیز، علم بی پایان و قدرت بی مثال او را نشان میدهند که: کلید گنج های غیبی در دست توانای اوست، هرطور که بخواهد، در تمام هستی دخالت میکند، برهمه چیز غالب و چیره و نگهبان؛ و جان ستان حقیقی اوست و در چشم بهم زدنی بهحساب آغاز وفرجام آفرینش میرساند.

وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ﴿٥٩﴾

کلیدهای غیب تنها درنزد اوست. جز او کسی از غیب آگاهی ندارد. وهر چه را که در خشکی و بحر است اگاه است. هیچ برگی از درختی نمیافتد مگر آنکه الله از آن آگاه است. و هیچ دانه ای در تاریکیهای زمین و هیچ تری و خشکی نیست مگر اینکه (تفصیل آن) در کتاب مبین درج است. (۵۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مَفاتِحُ»: یا جمع «مِفتَح» به معنای گنجینه و خزانه است، یا جمع «مِفتاح» به معنای کلید است، ولی معنای اوّل مناسبتر است. «رَطْب»: تر. «يَابِس»: خشک. «كِتَاب مُبِين»: علم الهی، لوح محفوظ.

کلمهی تر و خشك، کنایه از همهی چیزهایی است که مقابل هم اند، مثل مرگ وحیات، سلامتی و مرض، فقر و غنا، نیك و بد، مجرّد و مادّی. (فرقان)

تفسیر:

«وَعِنْدَهُ مَفاتِحُ اَلْغَيْبِ لايَعْلَمُها إلاّ هُوَ»: جز خداوند، هیچکس از پیش خود علم غیب ندارد و نزد الله متعال خزینههای غیب است، که عبارتند از امور نهانی و مخفی نزد خداوند است جز او کسی این خزینه ها را نمی داند.

«وَعِنْدَهُ مَفاتِحُ اَلْغَيْبِ»: مفاتح برای امور غیبی به استعاره گرفته شده است، به اصطلاح مخازنی هستند که غیبیات در آن أنبار شده اند.

مفسر زمخشری فرموده است: به طریق استعاره کلید را برای غیب و نهان قرار داده است؛ چون به وسیلهی کلید میتوان از محتویات درون یک خزانه قفل شده اطلاع حاصل نمود، پس فقط خداوند سبحان وتعال از امور غیبی اطلاع دارد. (الکشاف 24/2.).

أمور غیبی:

در حدیث شریف راجع به «علم غیب» آمده است: کلید غیب پنج چیز است که جز الله کسی به آنها علم ندارد:

1 - کسی جز الله متعال نمی داند که فردا چهکاری انجام می دهد.
2 - کسی جز الله متعال نمی داند که در رحمها چیست؟ «از اوصاف اخلاقی و ایمانیجنین».
3 - کسی جز الله متعال نمی داند که باران چه وقت نازل می شود.
4 - کسی جز الله متعال نمی داند که قیامت چه وقت برپا می شود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

5 - و کسی جز الله متعال نمی داند که در کدام سرزمین می میرد.»
«وَيَعْلَمُ ما فِي اَلْبَرِّ وَ اَلْبَحْرِ» خداوند بر تمام امور پنهان خشکی‌ها و ابحار آگاه است، درمورد موجودات زنده ای که در خشکی و در بحر قرار دارند کاملاً آگاه است و از شگفتی های تمامی جهان ها با خبر و آگاه است و علمش وسعت و گنجایش همه چیز را دارد.
«وَما تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلاّ يَعْلَمُها»: این بخش بیانگر مبالغه در علم الله به جزئیات امور است؛ یعنی حتی یک برگ بدون علم او فرو نمی افتد مگر این که از وقت سقوط و زمین محل سقوطش باخبر است.
بر خلاف کسانی که مي گويند خداوند تنها به کلیّات علم دارد، خداوند به همه چیز دانا و از همه‌ی جزئیّات هستی آگاه است. پس باید مواظب اعمال خود باشیم.
شاید مراد از سقوط برگ‌ها، حرکات نزولی و مراد از دانه‌های در حال رشد زیر زمین، حرکات صعودي باشد. (تفسیر فی ظلال القرآن).
«وَلا حَبَّة فِي ظُلُماتِ اَلْأَرْضِ»: از یک دانه‌ی ناچیز در داخل زمین سیاه و تاریک باخبر است. از محل آن و این که می روید یا خیر و چه مقداری از آن به عمل می آید و چه کسی آن را مي خورد، آگاه است.
«وَلا رَطْب وَلا يابِس إِلاّ فِي كِتاب مُبِين(59)»: نزد خدا هر تری و خشکی معلوم و مشخص است و در لوح المحفوظ ثبت گردیده است. (البحر المحیط 146/4.).
مفسر ابوحیان گفته است: حسن ترتیب این معلومات را بنگر، اول أمری معقول را آورده است که آن را حس نمیکنیم؛ مانند کلیدهای خزانه‌ی غیب. و در مرحله‌ی دوم چیزی را آورده است که ما قسمت اعظم آنرا حس میکنیم که عبارتند از: (بر) و (بحر)، و در مرتبه‌ی سوم دو جزء لطیف را آورده است: یکی از آنها به عالم بالا مربوط است؛ مانند فرو افتادن برگ از بالا به پایین و دیگر مربوط است به عالم سفلی که عبارت است از اختفای دانه در دل زمین، پس این ترتیب جالب بر این دلالت دارد که خدا بر کلیات و جزئیات امور آگاه است. (قرطبی 5/7.).
درتفسیر فی ظلال قرآن، پیرامون«وَلا رَطْب وَلايابِس إِلاّ فِي كِتاب مُبِين(59)» می نویسد: این آیه تصویری است از علم خدا که شامل همه چیز میباشد و هیچ چیز نه در زمان و نه در مکان، نه در زمین و نه در آسمان، نه در بر و نه در بحر، نه در أعماق زمین و نه در طبقات فضا از مرده و زنده و تر و خشک از او پنهان نمیشود. وجدان بشری در پی دستیابی نهانی به مجهولات گذشته و آینده و حال و آفاق دور دست مرتعش و لرزان میشود، کلیدهای تمام آنها در دست الله متعال است و جز او احدی آن را نمیداند، دانش او در ناشناخته های خشکی و در اعماق بحر در جولان است که تمام آن در مقابل علم الله عیان است. سقوط اوراق بی شمار درختان زمین را دنبال میکند. چشم بینای خدا هربرگ که اینجا و آنجا میافتد، می یابد. و هردانه نهان شده دردل تیره‌ی زمین ازچشم بصیر خدا نهان نمیشود.
و در این جهان بیکران هر خشک و تری را زیر نظر دارد، و یک ذره ی آن از دایره ی علم محیط خدا خارج نمیشود، و واقعاً جولان و گردشی است که سر را خیره وعقل را مدهوش میکند. گردشی است در اعماق دیدنی ها و نادیدنی ها، در اعماق معلوم و مجهول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تمام اینها را به طور کامل و فراگیر در چند کلمه ترسیم می کند و اینها واقعا اعجاز است. (فی ظلال القرآن 247/7.)

یادداشت:

حاکم گفته است: آیه‌ی «وَعِنْدَهُ مَفاتِحُ اَلْغَیْبِ» بر بطلان نظر امامیه دلالت دارد که میگویند: اِمام از عالم غیب چیزی می داند. (محاسن التأویل 452/11.).

مفسر صفواة التفاسیر میفرماید: من نیزمیگویم: چنین قولی کذب و بهتان است؛ چون جز خدا هیچکس غیب نمی داند.

وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضَى أَجَلٌ مُسَمًّى ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴿٦٠﴾

و او (الله) ذاتی است که شما را در شب می‌میراند و هر چه را در روز [از نیکی وبدی] کسب کرده اید می‌داند، باز شما را در بامداد زنده میسازد، تا آن وقتی که مدت معین عمرتان به پایان رسد. باز بازگشت شما به نزد اوست. باز شما را از آنچه (در دنیا) کرده اید آگاه می‌کند.(۶۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«یَتَوَفَّاکُمْ»: شمارا می میراند، نفس شما را میگیرد، در این جا منظور خوابانیدن است.

«جَرَحْتُمْ»: به دست آورده باشید، أنجام داده اید، با أعضا و أندامت کسب کرده اید.

«یَبْعَثُکُمْ»: شما را بیدار میکند. «لِیُقْضَی»: تا پایان داده شود، به سر آید. «أَجَلٌ مُسَمًّی»: زمان معین، دوران زندگانی.

تفسیر:

«وَهُوَ اَلَّذِی یَتَوَفّاکُمْ بِاللَّیْلِ وَیَعْلَمُ ما جَرَحْتُمْ بِالنَّهارِ»: او خدایی است که ارواح شما را هنگام خواب یعنی شب به صورت مرده درمی آورد و شما مانند مردگان میشوید (از این‌رو گفته‌اند که: خواب مرگ صغری است.) و میداند در خلال روز چکار کرده اید.

یعنی: آنچه را ازخیر وشر با اندامها واعضای وجود خود در روز انجام داده‌اید. «میداند» این تعبیر بدان معنی نیست که حق تعالی افعالی راکه ما در شب انجام می دهیم، نمی‌داند، یا ما را در روز به وسیله خواب قبض روح نمی‌کند زیرا مخصوص ساختن یک چیز به یادآوری، دلیل بر نفی ماعدای آن نیست.

طوریکه یادآور شدیم که: پروردگار باعظمت ما با این‌که کار بد ما را می‌داند ولی باز هم به ما مهلت داده و روح گرفته را به بدن بر می گرداند.

مفسر قرطبی گفته است: مراد از «توفّی» در این آیه مرگ حقیقی نیست، بلکه عبارت است از قبض ارواح به طور موقت.

ابن عباس(رض) گفته است: در موقع خواب روح شما را میگیرد. (زاد المسیر 55/3.)

در این آیه بر بعث و حشر اخروی استدلال شده است.

«ثُمَّ یَبْعَثُکُمْ فِیهِ لِیُقْضی أَجَلٌ مُسَمًّی»: این اوست که شما را از خواب بیدار میکند تا به زمانی که از جانب خدا معین شده است گویا که بعد از مرگ خویش برانگیخته می شوید.

ضمیر «فیه» به نهار بر میگردد؛ چون بیشتر بیداری در خلال روز است و بیشتر خواب در خلال شب.

باید گفت که: خواب، یك مرگ موقتی است و هربیداری نوعی رستاخیز.

(c) ketabton.com: The Digital Library

باید گفت که از جمله «أَجَلٌ مُسَمًّى» بر می آید که: زندگی ما، تاریخ و برنامه و مدّت معیّن دارد.
«ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ»: آنگاه در روز قیامت شما به پیشگاه او بر میگردید. که باید خود را برای جوابگوی قیامت آماده کنیم.
«ثُمَّ يُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ(60)»: قیامت، روز روشن شدن حقیقت اعمال است طوریکه میفرماید: او برکاری که در روز انجام میدهید آگاه است و بر مبنای آن جزا و مکافات میدهد، یعنی همۀ اینها به این منظور است که تا اجل محدود وعمر معدود شما دردنیا خاتمه یابد و او در روز قیامت شما را به سوی خود باز میگرداند و برآنچه انجام میدهید محاسبه میکند و بنابر اعمالتان جزا میدهد. یعنی اگر عمل نیکو باشد پاداش نیک است و اگر عمل بد باشد، پاداش بد است.
زندگانی و مرگ، برانگیختن و سراز خاک گور برآوردن و حسابرسی روز بازپسین، همه و همه در دست توانای الله متعال است و بس، الله متعال در این آیه، خواب را به مرگ تشبیه کرده و یکی دیگر از عظمت و شکوه خود را نشان داده است... علم اول و آخر از آن خداست. (سوره نمل آیات: 65 و74 و75)، (سوره لقمان: آیه 34)، (سوره زمر آیه: 42)، (سوره غافر آیه 19)، (سوره حدید:22)، (سوره جن آیات متبرکه 26 و27).
همچنان خداوند متعال در این آیه مبارکه، خواب را «وفات»، و در جای دیگری آن را «مرگ» نامیده؛ بنابر این، از تعابیر فوق چنین بر میآید که ما میتوانیم به وسیله خواب، چیزهایی را در مورد عالم مرگ، عالم برزخ، عذاب، یا نعمتهای قبر بدانیم زیرا در همان حالیکه ما شخص به خواب رفته را ساکن و آرام و بی حرکت می بینیم، ممکن است او در حال عذاب یا نعمت قرار داشته باشد و با خوابهایی که می بیند، این حالات را احساس کند. البته این بدان معنی نیست که حال شخص مرده و شخص به خواب رفته یکی است بلکه این بدان معنی است که خواب تابلویی کوچک شده از مرگ است. در حدیث شریف آمده است: «النوم اخو الموت: خواب برادر مرگ است». «تفسیر انوار القرآن»

وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً حَتَّى إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ﴿٦١﴾

و الله بالای بندگان خود قرار داشته و بر آنها غالب است، و همواره برای شما نگهبانانی [از فرشتگان] برای [حفاظتِ] شما [از حوادث و بلاها] می فرستد، تا چون مرگ یکی از شما فرا رسد، فرستادگان ما (فرشتهها) جان او را بگیرند و در حکم ما هیچ کوتاهی نکنند.(۶۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«حَفَظَةً»: جمع حافظ، نگهبانان، فرشتگان مراقب. «تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا»: فرشتگان ما جانش را میگیرند. «لَايُفَرِّطُونَ» (فرط): کوتاهی نمی ورزند.

تفسیر:

«وَهُوَ اَلْقاهِرُ فَوْقَ عِبادِهِ»: همو است که بر همه چیز غالب است و همه چیز در مقابل جلال و عظمت و کبریایی او سر فروتنی خم کرده است.
و خداوند متعال بندگان خود را مقهور خود نموده، قهر او بر بندگان قهر علو، قدرت و جبروت است و فوقیت و برتری مطلق آنگونه که سزاوار اوست مخصوص او می باشد. هر آفریدهای در برابر عظمت او خاضع و فروتن است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً»: او فرشتگانی رامامور حفظ وثبت آنچه انجام می‌دهید بپردازند و شما را از آنچه می‌ترسید نگهدارند، که عبارتند از کرام الکاتبین.
در حدیث شریف آمده است: «در میان شما فرشتگانی در شب و فرشتگانی در روز پی در پی می‌آیند، این دوگروه در نماز صبح و نماز عصر باهم یکجا می‌شوند، سپس آنان که شب را در میان شما گذرانده بودند، عروج‌می‌کنند، آنگاه پروردگارشان، در حالی که او خود به کار ایشان داناتر است، ازایشان میپرسد: بندگانم رادرچه حالی بجا گذاشتید؟ میگویند: آنان را درحالی ترک کردیم‌که نماز می خواندند و در حالی به میان‌شان آمدیم‌که نماز میخواندند».
ابو سعود گفته است: در آن امر حکمتی زیبا و نعمتی وافر مقرر است؛ چون انسان مکلف وقتی بفهمد اعمالش ثبت و ضبط و نگهداری و سپس بر ملا میشود، این امر او را از ارتکاب نافرمانی و گناه ها باز می دارد. (ابو سعود 107/2).
«حَتّى إِذا جاءَ أَحَدَكُمُ اَلْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنا»: و هرگاه موعد مرگ یکی از شما فرا رسد و مدت عمر انسان خاتمه می یابد آنگاه فرشته مأمور قبض ارواح جان او را می گیرد، در حالیکه به هیچکس مهلت نمی دهند و آنچه را که به آن موکل شده‌اند ضایع نمیسازند، بلکه اوامر را با کمال دقت انجام میدهند. یعنی محافظت ونگهبانی فرشته درآخر عمر اشخاص به آخر میرسد، پس آنان تا زمانی که بنی آدم زنده است مأمور حفظ او می باشند. و هر وقت مدت عمرش خاتمه یافت، حراست و حفظ آنها نیز به آخر می رسد.
«وَهُمْ لايُفَرِّطُونَ (61)»«لایفرطون» فرشتگان درانجام مأموریّت، سهل‌انگاری، کوتاهی وتقصیر نمیکنند یعنی و آنچه را که به آن موکل شده‌اند ضایع نمیسازند، بلکه اوامر را با کمال دقت انجام می دهند. یعنی (قبض روح) یک ذره کوتاهی نمیکنند. طوریکه در (آیه 6 سوره تحریم) آمده است: «لايَعْصُونَ اللَّهَ ما أَمَرَهُمْ وَ يَفْعَلُونَ ما يُؤْمَرُونَ.» (نافرمانی نکنند و آنچه را فرمان یابند انجام دهند.)

ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقِّ أَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ﴿٦٢﴾

سپس (تمام بندگان) به سوي الله که مولاي حقيقي آنها است باز میگردند، بدان که حکم، حکم اوست و او سریع‌ترین حسابگران است.(۶۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مولی»: سرپرست، سرور، صاحب و متصرف. «الْحُكْمُ»: داوری، دستور و فرمان. «أَسْرَعُ»: سریع ترین. «الحاسبین»: حسابرسان، حسابگران، خدا بسیار زود و سریع به حساب بندگانش می رسد. (فرقان)

تفسیر:

«ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اَللَّهِ مَوْلاهُمُ اَلْحَقِّ»: بازگشت همه به سوی خداست و او یگانه قاضی قیامت است یعنی بعد از بعث و زنده شدن، بندگان به نزد خدای خالق و مالک خود که حکم و تصرف و فرمان از آن اوست بر می گردند، تا به حساب‌شان عادلانه رسیدگی کند. یعنی: فرشتگان موکل مرگ، ارواح بندگان را بعد از قبض نمودن آنها، به سوی الله متعال که مالک عادل آنهاست باز می گردانند.
«إِلَى اللَّهِ مَوْلاهُمُ الْحَقِّ»: مولای حقیقی کسی است که آفریدن، نظارت کردن، خواب و بیداری، مرگ و بعثت، داوری و حسابرسی به دست او باشد.
أَلا لَهُ اَلْحُكْمُ وَ هُوَ أَسْرَعُ اَلْحاسِبِينَ (62)»: آگاه باشید که حکم از اوست، او سریع‌ترین حسابگر است که در وقتی اندک تعداد کثیری را محاسبه مینماید و دربین خلایق در مدتی

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوتاه فیصله صورت میدهد چون قدرت و حکمتش کامل است. سرعت حسابرسی خداوند، از هر نوع و هر وسیلهی حسابرسی سریعتر است و در لحظه معیّن، حسنات و سیّئات تمام عمر انسان را آشکار میکند. محاسبه کردن یک نفر او را از محاسبهی نفری دیگر باز نمی دارد و او را مشغول نمیکند. و حالتی او را از حالتی دیگر غافل نمیکند. تمام بندگان را در کمتر از نصف یک روز دنیا محاسبه میکند. در حدیث است که در مدت زمان دوشیدن گوسفند، انسان ها را محاسبه می کند.

خوانندگان گرامی!

درآیات قبلی، برخی از دلایل الوهیت، احاطهی علم، قدرت وچیرگی خداوند متعال را بر تمام هستی ثبت و کردار بندگان را تبیین کردند، اینک در آیات (63 الی 67) در مورد مظاهر قدرت ورحمت الهی بحث بعمل می آورد و اینکه خداوند هر طور بخواهد، بر مشرکان و ناسپاسان عذاب می فرستد، تا از آن پند گیرند و به راه راست هدایت شوند.

قُلْ مَنْ يُنَجِّيكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً لَئِنْ أَنْجَانَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ﴿٦٣﴾

بگو: چه کسی شما را از تاریکی هایِ بیابان و بحر نجات دهد؟ در حالیکه او را [برای نجات خود] به زاری و در نهان به کمک می طلبید؛ [و میگویید] که اگر ما را از این [تنگناها و مهلکه ها] نجات دهد، بی تردید ازشکرگزاران خواهیم بود.(۶۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ»: تاریکی های خشکی و بحر، تاریکیهای حسی مانند: تاریکی شب و تاریکی أبر و باران و بادهای تند و زیان آور، گردباد و توفان دریا. تاریکی های معنوی مانند: تاریکی جهل و نادانی به شیوه های گوناگون که همگی موجب هول و هراس است. «تَضَرُّعًا»: به معنای دعای آشکار، زاری کردن با صدای بلند، اظهار خواری، ذلت و تسلیم. «خُفْيَةً»: به معنای دعای پنهانی. (فرقان)

تفسیر:

«قُلْ مَنْ يُنَجِّيكُمْ مِنْ ظُلُماتِ اَلْبَرِّ وَاَلْبَحْرِ» این آیه، به روشنی میفرماید: برای مشرکان بگو چه کسی شما را از امور مُخَوِف و از سختی ها و بیم هراس های خشکی نجات میدهد؟ و از خطرهای بحرو مهلکه هایش سالم بیرون مینماید؟ علماء بدین باور آند که: یکی از شیوه های تبلیغ و موعظه، سؤال از وجدان مردم است.

«تَدْعُونَهُ تَضَرُّعاً وَخُفْيَةً»: یادآوری و توجّه دادن انسان به خلوص، از بهترین روشهای خداشناسی است. طوریکه در آیه مبارکه میفرماید: هرگاه عرصه بر شما تنگ شود و در مخمصه و در هالهای از خطر قرارگیرید، فوراً به سوی خدای تعالی اِلتجا زاری واِلتماس مینمائید و به صورت پنهان و آشکار او را میطلبید و با او پیمان می بندید.

طوریکه همین مطلب درآیة12سورهی یونس نیزبا زیبای خاصی به بیان گرفته شده و در آن آمده است: انسان هنگام خطر، به یاد الله میاُفتد و او را میخواند، امّا «فَلَمَّا كَشَفْنا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَنْ لَمْ يَدْعُنا إِلى ضُرٍّ مَسَّهُ» همین که مشکلش حل شد، سرش را پایین أنداخته و میرود، گویا ما را اصلاً صدا نزده است.

باید گفت که: شداید برای انسان، چهار حالت به وجود می آورد: احساس نیاز، تضرّع، اِخلاص و اِلتزام به شکرگزاری. بلی، شداید و سختیها و قطع شدن اسباب مادّی، روح خدا جویی را در انسان شکوفا می سازد و انسان در مشکلات، دست کمک کننده الله را می بیند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بصورت کل باید گفت: که در این جای هیچگونه شک وتردید نیست که: انسان در سختی‌ها و شداید، دست از کفر و شرك برداشته و موحّد می شود.
«لَئِنْ أَنْجانا مِنْ هذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ اَلشّاكِرِينَ(63)»: انسان مشرك به تعهّدات خود در برابرالله متعال بی‌وفاست طوریکه میفرماید: که اگر شما را از این مخمصه وسختی سالم بیرون کند و نجات دهد. پس از رهایی و رسیدن به ساحل امن و سلامت، پیمان می شکنند و به قسم های یاد شده خود، وقعی نمی گزارید و باز به سراغ شرک و نافرمانی می روید. (سوره یونس آیات: 22 و23)، (سوره اسراء آیه 67).
امام قرطبی فرموده است: خدا آنان را توبیخ کرده است که در مواقع سختی او را می طلبند، و درحالت آسایش و راحتی برای او شریک قرار می دهند. (تفسیر قرطبی8/7.).

قُلِ اللَّهُ يُنَجِّيكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ﴿٦٤﴾

بگو: الله شما را از این تاریکی‌ها (بلکه) از هر مصیبتی دیگر، نجات می‌دهد. باز شما به او شرک می ورزید [و به ناسپاسی می گرایید.](۶۴)
«كَرْبٍ»: غم و اندوهی است که روح انسان را می‌آزارد.

تفسیر:

«قُلِ اَللّٰهُ يُنَجِّيكُمْ مِنْها وَ مِنْ كُلِّ كَرْب»: بگو ای پیامبر صلی الله: این تنها الله است که متولی نجات شما از تمام این خطرها، مهلکه‌ها، سختی ها و تمام ناگواری‌ها و افسردگی هاست. وهیچکس جز خداوند متعال توان چنین کاری را ندارد، او ذاتی است که شما را از هر خطری که بر شما احاطه نموده نجات می دهد وشما را از هر موقف هولناکی سالم نگهمیدارد و هر سختیی را از شما دور می نماید.
«ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ (64)»: ولی بعد از این نجات، این شمائید که با الله شریک و همتا قرار میدهید و به این ترتیب در هنگام آسودگی و آسایش نافرمانی میکنید و هنگام سختی اطاعت و زاری می نمائید.
زمانی که شرایط برشما سخت میشوند و چنین به نظر می آید که از اسباب کاری ساخته نیست، در آن هنگام شما بدون اختیار به او رجوع می کنید. اما با وجود این نشانه‌ی روشن، بدون هیچ نشانه ودلیل روشنی و بدون هیچ مدرکی دیگران را با خدا شریک می کنید. رزق و روزی الله را می خورید و دیگران را حاجت دهنده می نامید. به فضل وکرم او یاری می شوید، اما دیگران را یار و یاور خود میخوانید. بنده‌ی او هستید اما بندگی می کنید دیگران را. مشکل گشایی میکند او، به هنگام سختی دربرابر او تضرع وزاری میکنید، اما هنگامی که مشکل رفع میشود دیگران مشکل گشای شما می شوند و نذرها و نیازها تقدیم به دیگران می شوند.

خواننده محترم!

فحوای این آیة مبارکه به روشنی، به فطرت سالم و آفرینش پاک انسان شهادت می دهد که هنگام محنت و تنگی، جز به الله متعال، پناه نمی برد و جز فضل او نمی جوید. پس باید این اخلاص و پاکی نیت در همه ی احوال، بر انسان فرمانروا باشد و یک باره آنرا ترک نگوید و در وقت شادی و تلخی نیز از این چهار صفت:

1 - دعا
2 - تضرع وزاری
3 - اِخلاص قلبی

(c) ketabton.com: The Digital Library

4 - شکرگزاری، غفلت نکند تا به سر منزل مقصد و سعادت دست یابد.

فواید اِخلاص:

از جمله فواید اِخلاص، میتوان از:

1 - عشق و محبت الهی نسبت به انسان مخلص،
2 - پذیرفتن اعمال انسان مخلص،
3 - زدودن و سوسه از انسان،
4 - زدودن پلیدی و تباهی از او،
5 - روان شدن چشمه‌ی خروشان حکمت و دانایی بر قلب و زبان او،
6 - نزول مدد الهی،
7 - افزونی پاداش نیکویی،
8 - نجات از دوگانگی و تعارض شخصیت.

در ضمن قابل یاد آوری است که: دشمن ترین دشمن اخلاص، ریا و ظاهر سازی است. اگر انسان ریا کند و در کارها هدفش پروردگار نباشد، عملش تباه می گردد.

فضیلت اخلاص در روان آدمی، انگیزه و تشویق ارزنده می آفریند و هیچ گاه آرزوی خِسَّت بار، کینه‌ی پست و ناهموار و ریای درهم شکننده را نخواهد کرد؛ بلکه خشنودی یار، عشق به کار نیک، رغبت به همکار با مردم و احترام گذاشتن به ساحت آنان و-اندک اندک- آشنایی با ارزشمندی حق، دادگری و نیکویی را به وجود می آورد... [دایرة المعارف اخلاق قرآنی، جلد 2، مطلب اخلاص].

قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَى أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ أَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا وَيُذِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ انْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ﴿٦٥﴾

بگو: او قادر و توانا بر آن است که از بالای سرتان یا از زیر پاهایتان عذابی بر شما بفرستد، یا شما را به صورت گروه های مختلف با هم درگیر کند و دشمنی و عذاب بعضی از شما را به بعضی دیگر بچشاند. با تأمل بنگر چگونه آیات خود را به صورت های گوناگون بیان می کنیم تا بفهمند.(۶۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَنْ يَبْعَثَ»: که بفرستد. «مِنْ فَوْقِكُمْ»: بالای سرتان. «يَلْبِسَكُمْ»: شما را به هم اندازد، شمارا درگیر اختلاف نظر کند و دچار تفرقه سازد. «شِيَعًا»: جمع شیعه، گروه ها و دسته ها. «بَأْسَ»: عذاب و درگیری و کشمکش، گزند.

تفسیر:

«قُلْ هُوَ اَلْقادِرُ عَلى أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذاباً مِنْ فَوْقِكُمْ»: در آیه‌ی قبلی، قدرت نجات بخش پروردگار باعظمت مطرح شد، و در این آیه مبارکه قدرت قهر و عذاب الله متعال مورد بحث قرار داده میشود. طوریکه میفرماید: ای محمد! به آن کافران بگو: خدای یگانه توان این را دارد تا برشما عذابی با ارسال صواعق ازآسمان، بارانهای ویرانگر، وآتشفشانها و باریدن سنگ‌های گداخته و رجم، سنگسار کردن، طوفان ها و صدای رعد و باد وغیره، طوریکه ملت های پیشین از جمله، قوم لوط و اصحاب فیل را سنگباران کرد، شما را نیز عذاب دهد.

باید گفت که: خداوند، هم نجات بخش است، هم عذابگر، آنکه آگاهانه سراغ غیر الله می رود، باید منتظر عذاب باشد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ»: و یا شما را از زیر پای تان با فروبردنتان در زمین (خسف) و با زلزله و شکافته شدن زمین و غرق ساختن طوریکه فرعون را غرق و قارون را در زمین فرو برد، شما نیز هلاک کند.
در حدیث شریف مربوط به «نشانه های قیامت» آمده‌است: «همانا در میان این امت، قذف، خسف و مسخ پدید می‌آید».
«أَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعاً وَ يُذِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ»: یا شما را از هم متفرق سازد و در بین شما اختلاف ایجاد کند طوریکه شما را به صورت فرقه های متحزب و گروه گرا در بیاورد که با یکدیگر به جنگ و ستیز برخیزید و خودتان دیگران‌تان را از بین ببرید. (بیضاوی صفحه 173).
مفسر بیضاوی فرموده است: شما را به فرقه های حزبگرا در می آورد، که آرزو و تمایلات گوناگونی خواهید داشت، آنگاه جنگ و ستیز در بین شما درمی گیرد.
و ابن عباس(رض) گفته است: یعنی در بین شما هوس ها و تمایلات مختلف بر می انگیزد و پخش میکند و در نتیجه‌ی آن به صورت فرقه ها درمی آیید. (زاد المسیر 59/3.)
تمام تفسیرها به هم نزدیکند و غرض از آن وعید است.
بصورت کل باید گفت که: تفرقه و تشتّت، از عذاب‌های الهی و در کنار عذاب آسمانی و زمینی مطرح شده است.
«أُنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ اَلْآياتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ(65)»: تو در این امر تدبر کن که چگونه ما به آنها و اقسام موعظه‌ها و براهین را ارائه و بیان می نمائیم تا بعد از فهم و درک از پیامبر صلی الله علیه وسلم پیروی کنند و بین حق و باطل فرق قایل شوند؛ ولی هیهات که گناهان بر قلب های آنها متراکم شده و این قلب‌ها را از مشاهدهٔ هدایت خدای دانای غیب کور کرده است از این روی گمراه کور و از مسیر درست خارج می باشد.
سه نوع عذاب الهی:

خوانندهٔ محترم!

در این آیه از سه نوع عذاب الهی یاد شده است:

1 - عذابی که از آسمان نازل گردد.
2 - عذابی که از زمین صادر شود.
3 - عذابی که از جانب خود انسانها بوجود آید.

کلمه «عذابا» که با تنوین نکره آمده است طبق قواعد عربی دلالت بر انواع و صور مختلف عذاب دارد. مفسرین بیان داشته اند که بر امم سابق عذابهای فوقانی زیادی نازل شده است (مثلا) به عذاب نوع اول انهدام امم مختلفی در طول تاریخ چون قوم نوح علیه‌السلام به وسیله باران و سیل های حاصله از آن، قوم عاد توسط طوفان، باد، باریدن سنگ بر قوم الوط، باریدن خون و فرود آمدن بقه بر قوم بنی اسرائیل، از بین رفتن أصحاب فیل در هنگام حمله به مکه به وسیله پرندگان که به وسیله سنگریزه آنها را نابود ساختند.
در مورد عذاب نوع دوم علاوه بر فرود آمدن طوفان و باران بر قوم نوح علیه السلام فوران آب از زمین نیز وجود داشت. در واقع این قوم به دو نوع عذاب فوقانی و تحتانی گرفتار گردیدند. قوم فرعون به وسیله عذاب زیر پایش غرق ونابود گردید، وقارون باخزاینش در زمین غرق شد. حضرت عبدالله بن عباس و مجاهد وائمه دیگردر تفاسیر خویش فرموده اند که مراد از عذاب بالا مسلط شدن حکام ظالم ومستبد هستند که برملت

(c) ketabton.com: The Digital Library

حکومت میکنند. و هدف از عذاب زیر پا آن است که خدمت گزاران وغلامان و کارگران بی وفا و غدار و خاین درآیند. و از فرمایشاتی چند از رسول الله صلی الله علیه السلام این تفسیر حضرت عبدالله بن‌عباس تأیید میگردد؛ در «مشکوة المصابیح» به حواله «شعب الایمان» از بیهقی این قول رسول کریم صلی الله علیه وسلم منقول است. «ما تکونون یؤمر علیکم» یعنی همانگونه که اعمال شما نیک و یا بد باشد همانگونه حکام و امرا برشما مسلط کرده میشوند. اگر شما نیک و فرمانبردار باشید همینگونه حکام و امرای شما رحیم دل و انصاف پسند خواهند شد و اگر شما بد کردار باشید بر شما حکام ظالم و بی رحم گمارده می شود. و مفهوم مقوله مشهور «اعمالکم عمالکم» هم همین است. و در «مشکوة» به حواله «حلیه ابی نعیم» مروی است که رسول کریم صلی الله علیه وسلم فرمودند، الله تعالی میفرماید که: من الله هستم و به جز از من معبود دیگری نیست من پادشاه و مالک تمام شاهانم و دل تمام پادشاهان در دست من است هرگاه بندگان من اطاعت مرا به جای آورند من در دل پادشاهان و حکام شان شفقت و رحمت القا می کنم و هرگاه بندگانم نافرمانی مرا به جای آورند من دل حکامشان را سخت خواهم گردانید. و آنان به ایشان هرگونه عذاب می چشانند لهذا شما در بد گفتن حکام و امراء اوقات خود را ضایع نکنید؛ بلکه به طرف خداوند رجوع کرده در فکر اصلاح اعمال خویش باشید تا که تمام کارهای شمارا درست کنم. ونیز درسنن ابی داود» و «نسائی» از حضرت عائشه رضي الله عنها مروی است که آن حضرت فرمودند: هرگاه خداوند بهبودی امیر و حاکمی را بخواهد برای او وزیر و نایب خوبی مقرر می کند که اگر امیر چیزی را فراموش کند او را تذکر دهد و اگر امیر کار خوبی انجام دهد با او کمک کند و هرگاه برای امیر و حاکمی خرابی مقدر باشد مردمان بد برای او وزیر و ما تحت قرار می گیرند. (الحدیث)

خلاصه این روایات و تفسیر آیه مذکور، این است که اگر به کسی از ناحیة حکام مشقت و مصیبتی برسد آن عذابی است که از مافوق به او رسیده و اگر رنج و اندوه از جانب خدمت گزاران و کارگران باشد آن عذاب ماتحت است واینگونه حوادث اتفاقی نبوده، بلکه در محدوده قانون الهی سزای اعمال انسان می باشند.

حضرت سفیان ثوری و فرمود که: هرگاه من به گناه مبتلا می شوم اثر آن را در مزاج خدمت گزار و اسب سواری و خر بارکش نیز احساس می کنم؛ زیرا همه اینها از من نافرمانی خواهند کرد. (بنقل از تفسیر معارف القرآن)

شأن نزول آیة مبارکه:

از جابر بن عبد الله روایت شده است وقتی آیه‌ی «قُلْ هُوَ اَلْقادِرُ عَلی أَنْ یَبْعَثَ عَلَیْکُمْ عَذاباً مِنْ فَوْقِکُمْ» نازل شد، پیامبر صلی الله علیه وسلم گفت: «أعوذ بوجهک» به ذات تو پناه می آورم. «أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِکُمْ» یا عذابی را زیر پاهایتان (عذاب زمینی از قبیل زلزله، وچاک شدن زمین و...) برای شما ایجاد کند. «أَوْ یَلْبِسَکُمْ شِیَعاً وَ یُذِیقَ بَعْضَکُمْ بَأْسَ بَعْضٍ» پیامبر صلی الله علیه وسلم فرمود: همین سهل تر و آسانتر است. (اخراج از بخاری).

در حدیث شریف به روایت سعد بن ابی وقاص(رض) آمده است که فرمود: روزی رسول الله صلی الله علیه وسلم از محل اقامت خود در بالای مدینه، به سوی قسمت سفلای آن آمدند و چون در راه شان به مسجد بنی معاویه (قریه‌ای از قرای انصار) رسیدند، به آن مسجد وارد شده و در آن دو رکعت نماز گزاردند و ما نیز با ایشان نماز گزاردیم، آنگاه با پروردگارشان مناجات طولانی‌ای نمودند، سپس به سوی ما بازگشتند و فرمودند: «از پروردگارم سه چیز

(c) ketabton.com: The Digital Library

را درخواست کردم؛ اما او دو تا از آنها را به من داد و یکی را از من بازداشت: از او خواستم که امتم را با غرق نمودن و با قحطی هلاک نکند؛ و او این دو را به من عطا کرد و از او خواستم که شر و بلای آنان را در میان خودشان نیفگند (آنان را دچار اختلاف کلمه نگرداند) اما او آن را از من بازداشت». البته این حدیث شریف بدین معنی نیست که بخش‌هایی از این امت، هرگز به قحطی وغرق گرفتار نمی شوند بلکه به این معنی است که امت اسلام با این بلیات ریشه‌کن نمی شود و کاملاً نابود نمی‌گردد.

ابن کثیر نقل میکند که رسول اکرم صلی الله علیه وسلم در حدیث شریف فرمودند: «من بر امتم جز از ائمه (حکام) گمراه‌گر بیم ندارم زیرا چون شمشیر در میان امتم نهاده شد تا روز قیامت از میان شان برداشته نخواهد شد».

وَكَذَّبَ بِهِ قَوْمُكَ وَهُوَ الْحَقُّ قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ﴿٦٦﴾

و قوم تو این (قرآن) را دروغ پنداشتند، در حالیکه سخن حق و راست است، (به آنها) بگو من وکیل و مسئول (قبول و ایمان آوردن) شما نیستم (وظیفه من تنها ابلاغ رسالت است نه اجبار شما بر ایمان).(۶۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«وَكِيلٍ»: نگهبان، حافظ، مسؤول.

تفسیر:

«وَكَذَّبَ بِهِ قَوْمُکَ وَهُوَ اَلْحَقُّ»: ای محمد! مشرکان یعنی قوم قریش،کتاب الله متعال را در حالیکه همه‌اش حقیقت و راست است وبه حق نازل شده است، تکذیب کردند.

«قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ(66)»: ای محمد برای آنها بگو من حافظ اعمال شما نیستم تا براساس آن جزا و پاداش‌تان دهم، چنان‌چه اسرار شما را نیز نمی‌دانم.

من نگهبان اعمال شما نیستم تا شما را در برابر تکذیبتان مجازات دهم بلکه من رسول پروردگارم هستم و بر رسولان بلاغ است و بس. و در اخیر حساب همه بر پروردگار است.

یعنی وظیفه‌ی من این نیست که اگر شما نخواهید چیزی را ببینید، من به زور آن را به شما نشان بدهم و اگر نخواهید چیزی را درک کنید من به زور آن را در مغز شما فرو کنم. این هم وظیفه‌ی من نیست که اگر نخواستید ببینید و نخواستید بفهمید، بر شما عذاب نازل کنم. وظیفه‌ی من این است که حق را از باطل جدا ساخته به شما عرضه کنم. اگر نپذیرید، سرانجام بدی که شما را نسبت به آن هشدار می دهم، در وقت خودش خود به خود بر شما می آید.

قابل یادآوري است که: یکی از وظایف پیامبر، یادآوری قدرت بی‌مانند الله متعال است. در ضمن قابل یادآوری است که در قرآن عظیم الشأن در خطاب به پیامبر صلی الله علیه وسلم این مضمون به بیان گرفته شده است که: پیامبر مسئولِ ابلاغ دین الله است، نه اجبار مردم به ایمان آوردن. از جمله: «ما جَعَلْناكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظاً» (انعام، 107)، «لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ» (غاشیه، 22)، «ما أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ» (ق، 45.)، «ما عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلاغُ» (مائده، 99)، «أَ فَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ» (یونس، 99)، «لا إِكْراهَ فِي الدِّينِ» (بقره، 256)، «إِنْ أَنْتَ إِلَّا نَذِيرٌ» ((فاطر، 23) و «قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ».

لِكُلِّ نَبَإٍ مُسْتَقَرٌّ وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ﴿٦٧﴾

برای هر خبری وقت مقرر است، (از جمله فرود آمدن عذاب بر شما) و به زودی خواهید

(c) ketabton.com: The Digital Library

دانست.(۶۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«نَبَإٍ»: خبر،مستقر:محل رویداد، محل استقرار، هنگام رویداد، موعد، سرانجام.

تفسیر:

در آیه‌ی قبلی بیان یافت که: الله متعال قدرت آنرا دارد که از هر سو بر شما عذاب نازل کند، در آین آیه مبارکه میفرماید که: اگر عذابی بر کفّار لجوج نازل نشد، عجله نکنید، زیرا برای تحقّق هر خبری زمانی معیّن است. طوریکه در آیة مبارکه آمده است: «لِكُلِّ نَبَإٍ مُسْتَقَرٌّ»: هریک از اخبار الله زمان معینی دارد که بدون تقدیم و تأخیر در آن واقع خواهد شد. یعنی: هر خبری که قرآن از آن خبر میدهد - اعم از امور دنیا یا آخرت - وقت وقوعی دارد که لابد در آن وقت به وقوع می پیوندد. یا برای هر خبر در آینده سرانجامی است که این امرکه آن خبر حق یا باطل بوده است، در آن آشکار می شود. بصورت کل باید گفت که: تحقّق همه‌ی خبرها و برنامه های الهی، قطعی و بر اساس حکمت وزمان بندی معیّن است. (هیچ حادثه‌ای بدون برنامه و هدف و تصادفی نیست).

«وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (67)» نهایت و سرانجام آنچه را که من از وقوع و نزول آن بر شما خبر داده‌ام. این هشداری محکم و مؤکد بر وقوع و تحقق اخبار قرآن است.

فحوای آیه مبارکه میرساند: گر چه مجبور به ایمان‌آوردن نیستید، ولی فکر عاقبت وفرجام کار خودتان باشید. مبالغه دروعید وتهدید است؛ یعنی خواهید دانست چه عذابی را خواهید چشید؟

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه قبلی به بیان گرفته شد که: حفظ و نگهبانی کردار و اعمال دروغ پردازان و بی باوران به عهده‌ی پیامبر نیست. او، مسؤول رسانیدن دین به مردم است، زمان به آنان خبر می دهد که فرجام دروغشان چیست.

اینک درآیات(68 و73) یکبار دیگر، پیامبر ومؤمنان را از همنشینی با مشرکان - که راه کفر کسانی را در پیش دارند، و از مجالست آنعده از اشخاصیکه آیات قرآن عظیم الشأن، پیامبر و دین را با باد تمسخر میگیرند، باید آنرا ترک و دوری جست. در ضمن در این آیات متبرکه مزایای ایمان و زیانهای شرک و بی باوری، به بحث گرفته میشود.

وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ وَإِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرَى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴿۶۸﴾

وهرگاه کسانی را دیدی که در آیات ما از روی تمسخر گفت و گو می‌کنند، پس از آنها روی بگردان تا به سخن دیگری بپردازند. و اگر شیطان تو را به فراموشی انداخت، پس بعد از یاد آمدن با آن مردم ستمکاره منشین.(۶۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«يَخُوضُونَ» (خوض): فرومیروند، در این آیه به معنای تمسخر کردن به آیات قرآن است که یاوه سرایی میکنند.«يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا»: با استهزاء و ریشخند درآیات ما به سخن می پردازند. [نسا/۱۴۰]. يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ: شیطان از یاد تو می برد، تو را به فراموشی می اندازد. الذِّكْرَى: متوجه شدن، به یاد آوردن.

تفسیر:

«وَإِذا رَأَيْتَ اَلَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آياتِنا» وقتی دیدی که کفار به قرآن طعنه زده و آیات مارا

(c) ketabton.com: The Digital Library

به استهزاء و به قصد طعن به تمسخر میپردازند و آن را تکذیب نموده، شخص مسلمان باید غیرت و تعصّب دینی خود نسبت به مقدّسات را باید به دشمنان نشان دهد.
«فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ» نشستن با آنها را رها کن از آنان روی بگردان تا آن که در سخنی غیر از آن به تمسخر پردازند و اگر شیطان تو را به فراموشی اندازد، بعد از یاد آوردن با گروه ستمکاران منشین.
«فأعرض عنهم» از آنان روی بگردان یعنی: با آنان همنشینی مکن و از مجالس آنان برخیز و بیرون بیا. «حتى يخوضوا في حديث غيره» تا به سخنی غیر از آن بپردازند که آنگاه در همنشینی با آنان بیمی نیست. باید گفت که به جای هضم شدن در جامعه، یا گروه و مجلس ناپسند، سعی وکوشش بعمل ارید تا وضع آن را در صورت ممکن تغییر دهید.
مشابه محتوای این آیه مبارکه؛ در سورهی نساء آیهی 140 نیز آمده است: «إِذا سَمِعْتُمْ آياتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِها وَ يُسْتَهْزَأُ بِها فَلا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ...» اگر شنیدید که به آیات الهی کفر میورزند یا مسخره میکنند با آنان منشینید تا سخن را عوض کنند.
مفسر سدّی کبیر «ابو محمد اسماعیل بن عبدالرحمان»، معروف به سدّی کبیر فرموده است: کافران وقتی با مؤمنان می نشستند دربارهی پیامبر صلی الله علیه وسلم و قرآن وارد بحث میشدند، به پیامبر صلی الله علیه وسلم ناسزا میگفتند و ایشان را مسخره می کردند، آنگاه الله متعال به آنها دستور داد که با کفار ننشینند تا وارد بحثی دیگر می شوند. (تفسیر طبری 437/11.).
«وَإِمّا يُنْسِيَنَّكَ اَلشَّيْطانُ» و اگر شیطان تو را به فراموشی اندازد. یعنی: اگر شیطان با وسوسه خود تو را مشغول بدارد، این نهي الهی را در باره همنشینی با آنان ازیاد ببری. پس هرگاه که به یادت آمد ازمجلس آنها برخیز و بیرون شو.
در باره «إِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطانُ» بایدگفت که شرط تکلیف، توجّه و آگاهی است. ولی دراین هیچ جای شکی نیستکه: فراموشی،عذرپذیرفته شدنیاست.
بدین ترتیب خداوند متعال پیامبرخویش وبه تبع ایشان مؤمنان را،به رویگردانی و اعراض از مجالسی که در آنها به آیات خداوند متعال توهین بعمل میآید، از هم نشینی و انسگرفتن با بدعتگذاران گمراهکننده نهی مینماید، زیرا در همنشینی و مؤانست با آنان، چندین برابر آفاتی است که در همنشینی با گناهکاران وجود دارد.
از ابن عباس(رض) روایت شده است که فرمود: آیه کریمه ناظر بر همنشینی با کسانی است که در آیات الله متعال جدال و بگو مگو می کنند.
«فَلا تَقْعُدْ بَعْدَ اَلذِّكْرى مَعَ اَلْقَوْمِ اَلظّالِمِينَ (68)» **«واگر شیطان تو را به فراموشی انداخت»** که از مجلس آنان برخیزی و ترکشان کنی **«پس بعد از آن که بهیاد آوردی»** فرمان ما را **«با قوم ستمکار منشین»** بلکه دردم برخیز. مجالست با ظالمان نارواست، پس باید پرهیز کنیم.
ابن عباس(رض) گفته است: یعنی هر وقت نهی را به یاد آوردی برخیز و با مشرکان منشین.
باید یادآور شد که بر انبیا علیهم السلام در تبلیغ احکام شرع که برایشان واجب است، اصلاً فراموشی روی نمیدهد بلکه پدید آمدن فراموشی بر ایشان، در امور عادی همچون سهو در اثنای نماز و مانند آن ممکن است.
علما گفتهاند: هرکس در آیات الله متعال به ناحق و در غیر صواب فروروی کرد - چه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مؤمن باشد، چه کافر - باید همنشینی با وی فروگذاشته شود و آمیزش و معاشرت با فاسق مطلقاً مکروه است، مگر اینکه معاشرت با بدعتیان و فساد پیشگان، به قصد موعظه و اندرز دهی و اصلاح مفاسد شان باشد.

شأن نزول آیه:

طبری بەنقل ازسُدی میگوید:مورد نزول آیەی:«وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ...» آن است که: وقتی مشرکان با مؤمنان می نشستند، قرآن را مسخره می کردند. خدا فرمود: تا سرسخنی دیگر نروند، آنان را ترک کنید.

پس، در هر زمانی مردم آیات خدا را دروغ پندارند و مورد بی حرمتی قرارش دهند، همنشینی با چنان کسانی نارو است. مشرکان به مسلمانان می گفتند: راه ما را در پیش گیرید و محمد را رها کنید. قرآن در جوابشان به پیامبر گفت:

وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَلَكِنْ ذِكْرَى لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ﴿٦٩﴾

و پرهیزگاران به گناه آنها (کافران) بازخواست نخواهند شد. و لیکن باید آنان را پند دهند تا شاید پرهیزگار شوند.(۶۹)

تفسیر:

«وَما عَلَى اَلَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ» بر کسانی که ایمان آورده و از پیامبرش پیروی کرده‌اند بازخواستی راجع به استهزای استهزاگران که نسبت به آیات الهی انجام می دهند بعد از اینکه آن ها را تبلیغ و نصیحت کنند نیست؛

در «تفسیر انوار القرآن» آمده است: تفسیر آیه کریمه بردو وجه آمده است: بنابر وجه اول؛ هم نشینی با کفار برای متقیان مؤمن - چنانچه در فروروی هایشان مشارکت نورزند - رخصت داده شده زیرا روایت شده‌است که مسلمانان گفتند: اگر مادر هروقتیکه آنان به قرآن استهزا میکنند، از مجالسشان برخیزیم، دیگر نه میتوانیم در مسجدالحرام بنشینیم و نه طواف کنیم! همان بود که به ایشان در این امر رخصت دادەشد. وجه دوم این‌است: اگر از هم نشینی باآنان پرهیزکردید، گناه فروروی آنان در آیات الله متعال بر عهده شما نیست.

از همنشینی با یاوه سرایان باید تا حد اعظمی کوشش بعمل اریم که پرهیز کنیم و سخنانشان را استماع نکنیم، ولی اگر به ناچار چیزی به گوش ما، رسید مانعی ندارد.

«وَلَكِنْ ذِكْرَى لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ(69)» علاوه برتقوای خود، باید به فکر متّقی کردن دیگران نیز باشیم. طوریکه در آیه مبارکه آمده است: اما بر مؤمنان لازم است، به آنها تذکر دهند وآنان را از زشتی و بدی ها منع کنند و تا حد امکان آنها را یادآوری نمایند و ناخوشایندی خود را نسبت به عملکرد آنها نشان دهند، شاید وقتی دیدند آنها همنشینی آنانرا ترک می کنند، از بحث دربارەی قرآن و زندگی مؤمنان اجتناب ورزند.

ابن عطیه گفته است: لازم است مؤمنان معنی و حکم این آیه را با ملحدان و اهل جدل اجرا کنند.

وَذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَذَكِّرْ بِهِ أَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ وَإِنْ تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لَا يُؤْخَذْ مِنْهَا أُولَئِكَ الَّذِينَ أُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ﴿٧٠﴾

وکسانیکه دین خویش را به بازی و لهو گرفته‌اند و زندگانی دنیا فریبشان داده است. وبه

(c) ketabton.com: The Digital Library

قرآن پندشان ده که به سزای اعمال خویش درجهنم محبوس خواهند ماند در حالیکه جز الله هیچ مددگار و شفیعی ندارند و اگر برای نجات خویش هر گونه فدیه دهند پذیرفته نخواهد شد. آنان به سبب آنچه کرده‌اند در جهنم محبوس اند و به سزای آنکه کافر شده‌اند برایشان شرابی از آب جوشان و عذابی دردناک خواهد بود.(۷۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«ذَرِ»: رهاکن، متعرض مشو. «غَرَّتْهُمُ»: زندگانی دنیا آنان را فریفته است، فریبشان داده است.«ذَكِّرْ بِهِ»: به وسیله‌ی قرآن پند ده.«أَنْ تُبْسَلَ»: آن که نابود شود، آنکه گروگان گردد.«تَعْدِلْ»: فدیه دهد، عوض پرداخت کند.«أُبْسِلُوا»: نابود شده اند، در ورطه‌ی نابودی أند، در گرو هستند، گرفتارند.«حَمِيمٍ»: آب جوشان، آب بسیار گرم.

تفسیر:

«وَذَرِ اَلَّذِينَ اِتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِباً وَلَهْواً»: و از کسی که به دین و شریعت استهزاء، و آنرا بازیچه گرفته أند، روی‌گردان که زندگانی‌اش بازی و أعمالش لهو و بیهوده است.

باید گفت: مراد از رها کردن منحرفان در جمله‌ی ذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ...، اِظهار تَنَفّر و قطع رابطه کردن با آنان است که گاهی هم به مبارزه با آنها می‌أنجامد، نه اینکه تنها به معنای ترك جهاد با آنان باشد.

به تمسخر وبازی گرفتن دین، در هر زمان به شکلی از أشکال صورت میگیرد، که در برخی از اوقات با اظهار عقائد خرافی، در برخی از اوقات با قابل اِجرا ندانستن أحکام، در برخی از اوقات با توجیه گناهان و در برخی از اوقات با بدعت وتفسیر به رأی و پیروی از متشابهات و غیره وغیره میباشد.

«وَغَرَّتْهُمُ اَلْحَياةُ اَلدُّنْيا»: او کسی است که دنیایش او را با فتنه‌ها و امور زیبندهٔ خود فریب داده از این روی به کتاب الهی پشت کرده و حساب و کتاب را فراموش نموده است. و گمان می بردند بعد از آن هرگز حیاتی نیست. واقعیت هم همین است که: دلبستگی و فریفته شدن به دنیا، زمینه‌ی به بازی گرفتن دین است.

«وَ ذَكِّرْ بِهِ أَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِما كَسَبَتْ»: و تو به وسیله با کتاب الهی مردم را بیم ده تا دل‌های آنها از ایمان تهی نگردد و در دام عصیان سقوط نکند که گناه موجب هلاکت بنده است. تذکّر و موعظه، می‌تواند سبب نجات انسان از قهر و عذاب الهی گردد.

ابسال: تسلیم شدن شخص به هلاکت است. یعنی: چه بسا کسی که به وسیله قرآن پند گرفته، بخواهد که خود را از عذاب الهی قبل از آن که بدان گرفتار آید - نجات دهد زیرا آنگاه که عذاب نازل شد: «لَيْسَ لَها مِنْ دُونِ اَللّهِ وَلِيٌّ وَلا شَفِيعٌ وَ إِنْ تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لايُؤْخَذْ مِنْها»: به دنیا نباید مغرور شویم که در قیامت جز خداوند متعال چیزی به کمك ما نمی‌آید، **طوریکه در ایه مبارکه آمده است: «او را در برابر خداوند نه یاوری است و نه شفیعی و اگر هر فدیه‌ای بدهد، از او پذیرفته نمی شود»** یعنی: اگر این انسانی که به عذاب الهی وا نهاده شده، هر فدیه و عوضی را برای رهایی خود تقدیم کند، آن فدیه از وی پذیرفته نمیشود و در نتیجه، او همچنان در مهلکه خویش دست‌وپا می‌زند.

مفسر قتاده فرموده است: اگر مالامال زمین طلا را فدیه بدهد از او پذیرفته نمی شود. (البحر 154/4.).

باید گفت: کسانیکه بنابر تکذیب و استهزای خویش مأخوذ شده‌اند، نه حمایتگری می یابندکه آنها را به غلبه از عذاب الهی نجات دهد، ونه شفاعت کننده که به سعی شفاعت کامشان را

(c) ketabton.com: The Digital Library

برآرد، و نه هیچگونه فدیه و معاوضه قبول میشود. بالفرض اگر گنهکاری تمام دنیا را عوض دهد، و نجات خویش را طلبد، نجات یافته نمی تواند.
«أُولئِکَ اَلَّذِینَ أُبْسِلُوا بِما کَسَبُوا»: عامل بدبختی‌های انسان، خود او و عملکرد اوست **طوریکه میفرماید: «آن گروه»** که دین خویش را به بازی گرفته‌اند، همآنان **«اند که به و بال آنچه کردند به مهلکه گذاشته شدند»** یعنی: همان گروه هستند که به سبب کار و کردار خویش، به هلاکت سپرده شدند.
«لَهُمْ شَرابٌ مِنْ حَمِیمٍ وَعَذابٌ أَلِیمٌ بِما کانُوا یَکْفُرُونَ(70)»: برای آن گمراهان نوشیدنی ازآب جوشان مقرر است که در شکمشان می جوشد و روده هایشان را پاره میکند، و به سبب کفر مستمرشان آتشی فروزان بدنشان را فرا میگیرد پس در کنار آب جوشان عذاب دردناک و خواری ابدی دارند.
باید گفت که در آیات متبرکه گذشته، خاص حکم اِجتناب بود از مجلس کسانیکه در باره آیات الهی طعن و استهزاء و جدال ناحق برپا می‌کردند؛ در این آیه، ارشاد به ترك صحبت و مجالست عامّه اینگونه مردم است؛ امّا، با وجود این، حکم است که از نصیحت خود داری نکنند، تا آنها از عاقبت خویش آگاه شوند.

قُلْ أَ نَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا یَنْفَعُنَا وَلَا یَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلَى أَعْقَابِنَا بَعْدَ إِذْ هَدَانَا اللَّهُ کَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّیَاطِینُ فِي الْأَرْضِ حَیْرَانَ لَهُ أَصْحَابٌ یَدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَى ائْتِنَا قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَى وَأُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِینَ﴿٧١﴾

بگو: آیا به جای خدا معبودی را بپرستیم که نه سودی به ما رساند و نه زیانی؟ و آیا پس از آنکه الله ما را هدایت کرده است، مانند آن کس که شیطان گمراهش ساخته و حیران بر روی زمین رهایش کرده، از دین باز گردیم؟ او یارانی (دلسوز) دارد که به سوی هدایت دعوتش می دهند که نزد ما بیا. بگو: هدایتی که از سوی الله باشد، هدایت واقعی است و به ما حکم شده که در برابر پروردگار جهانیان منقاد و تسلیم باشیم.(۷۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَنَدْعُوا»: آیا به فریاد بخوانیم، به کمک بطلبیم؟ بپرستیم؟ «نُرَدُّ عَلَى أَعْقَابِنَا»: به عقب بازگردیم، از عقیده‌ی خود دست برداریم؟ «اسْتَهْوَتْهُ الشَّیَاطِینُ»: شیاطین، او را از راه به دور انداخته، او را سرگردان و آواره کرده اند. «حیران»: سرگردان، آواره. «لِنُسْلِمَ»: این که تسلیم شویم.

تفسیر:

«قُلْ أَنَدْعُوا مِنْ دُونِ اَللهِ مالا یَنْفَعُنا وَلا یَضُرُّنا»: ای محمد! برای مشرکان بگو آیا بت‌هایی را پرستش کنیم که نه نفعی میرسانند و نه ضرری دارند و عبادت خدای یکتا و یگانه را ترک کنیم؟ خدایی که مالک نفع و ضرر است و زمام امور همه چیز در ید بلاکیف اوست؟!
باید یادآور شد که: اساساً شرك، غیر منطقی است، چون انگیزه‌ی پرستش، کسب سود یا دفع ضرر است و بت‌ها قادر به هیچ نفع وضرر رساندن نیستند، «وَنُرَدُّ عَلى أَعْقابِنا»: شرك، نوعی عقب گرد وارتجاع اعتقادی است طوریکه میفرماید: آیا ما بار دیگر و بعد از رهایی و هدایت به سوی ظلمات و تاریکی های شرک گام برداریم، «بَعْدَ إِذْ هَدانَا اَللهُ»: آن هم بعد از اینکه خداوند متعال ما را به سوی نور ایمان هدایت و رهنمایی کرده است یعنی بعد از این که الله متعال ما را به اسلام هدایت کرد.
«کَالَّذِی اِسْتَهْوَتْهُ اَلشَّیاطِینُ فِی اَلْأَرْضِ»: و به این ترتیب مثل و حالت ما مانند مثل و حالت

(c) ketabton.com: The Digital Library

کسی شود که شیطان او را فریب داده او را درست را گم کرده است یعنی او را به بیابان ها و مهالک کشانده تا به دره‌ی عمیق پرت کنند.
«حَيْرانَ»: متحیر و سرگردان گردد و نداند به کجا برود. یعنی اینکه شرك، مایه‌ی سرگردانی و تحیّر برای انسان است.
«لَهُ أَصْحابٌ يَدْعُونَهُ إِلَى اَلْهُدَى اِئْتِنا»: و به نصیحت و توصیه‌های دوستانش که او را به سوی ایمان فرا میخوانند گوش فرا نداده و به دنبال هوی و هوس خود رفته است.
«قُلْ إِنَّ هُدَى اَللهِ هُوَ اَلْهُدى»: در برابر انحرافات، باید موضع‌گیری صریح و مکرّری اتخاذ کنیم، طوریکه درآیه مبارکه آمده است: تو به این اعراض‌گران خبر بده و بگو: به راستی هدایت(واقعی) همان هدایت خداست.» مراد از هدایت در این جا اسلام است، یعنی: اسلام تنها راه هدایت است و جز آن هر آنچه باشد بیراهی وگمراهی است. چنانکه میفرماید: «و من یبتغ غیر الاسلام دینا فلا یقبل منه و هرکس که آیینی جز اسلام برگزیند از او پذیرفته نخواهد شد» [آل عمران، ۸۵). همچنین میفرماید: «فماذا بعد الحق إلا الضلال / پس از حق جز گمراهی دیگر چیست؟» (یونس، 32).
«وَأُمِرْنا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ اَلْعالَمِينَ(71)»: و خدای تعالی بر ما واجب نموده تا در برابر دین اوگردن نهیم و ازپیامبرش اطاعت کنیم وبه او هیچ چیزی را شریک و همتای قرار ندهیم، زیرا او پرورش دهندهٔ بندگان خود با نعمت‌هایش است و او متولی امور آن‌هاست که امور زندگانی آنها را به پیش میبرد. یعنی گفته میتوانیم که: تسلیم الله شدن، مایه‌ی رشد خودماست.
و این مثلی است برای آنکه از هدایت گمراه گشته، در حالي که اورا به اسلام میخوانند اما آن را اجابت نمی کند.
ابن عباس(رض) دراین مورد فرموده است: این مثلی است که الله برای خدایان و افرادی که آنها را میخوانند و نیز برای دعوتگران راه الله، آورده است؛ مانند انسانی که راه را گم کرده و حیران و سرگردان باشد، در این هنگام یکی او را بانگ کند: ای فلان پسر فلان! به سر راه بیا (او را به بیراهه دعوت می کند)، و دوستانی هم داشته باشد که به او بگویند: فلان پسر فلان! به سوی راه راست بشتاب، درصورتی که ازدرخواست اول پیروی کند، اورا به هلاکت و نابودی سوق میدهد، و اگر دعوت دومی را اجابت کند به طریق حق ارشاد می شود. حال و مثال آن که چنان بتانی را پرستش می کند این است که تا دم مرگ گمان می برد راهش درست است اما هنگام مرگ درمی یابد که در هلاکت و نابودی بوده و پشیمان می شود.(طبری 452/11.).
جوهر وخلاصه این آیه مبارکه همانا ضرورت ترک بت‌پرستی و ایمان به الله متعال است.
باید گفت که: در یکتاپرستی، آرامش و تمرکز است، ولی در شرك و چند تا پرستی، گیجی و تحیّر. «أَأَرْبابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْواحِدُ الْقَهَّارُ» (یوسف، 39.) (آیا خدایان متعدّد و گوناگون بهتر است یا خداوند یکتای مقتدر؟) خداوند هم یکی است: «قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ»: و هم زود راضی میشود «یا سریع الرّضا»، ولی غیر خدا هم زیادند و هم هرکدام توقّعات گوناگونی دارند و زود راضی هم نمی شوند.

وَأَنْ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَاتَّقُوهُ وَهُوَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ﴿٧٢﴾

و (نیز به ما حکم شده که) نماز را به پا دارید و از الله بترسید و اوست که به سوی او محشور می‌شوید.(۷۲)

(c) ketabton.com: The Digital Library

تفسیر:
«وَأَنْ أَقِيمُوا اَلصَّلاةَ وَ اِتَّقُوهُ»: واقعیت همین است که نماز، همراه تقوا کارساز است، طوریکه میفرماید: به ما امر شده است که در تمام احوال نماز را اقامه کرده و از الله بترسیم. و یا اینکه بر شما برپای داشتن نماز را واجب کردیم تا شما را از فحشا و منکر بازدارد و همچنان أنجام اعمال صالح و ترک منکرات را، «وَ هُوَ اَلَّذِی إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (72)» روز قیامت در پیشگاهش جمع میشوید، و هرکس مطابق عملش مورد بازخواست قرار میگیرد. و داشتن ایمان به معاد و رستاخیز، عامل پیدایش تقوا در انسان میگردد.

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ﴿٧٣﴾

و او (الله) کسی است که آسمان‌ها و زمین را به حق (باعدل و تدبیر محکم) آفرید، و روزی که [اراده اش به آفریدن چیزی تعلق گیرد] میگوید: باش، پس بی درنگ موجود میشود؛ سخن او حق است، و روزی که در صور دمیده شود؛ پادشاهی تنها از اوست، دانای همه چیزهای غائب و آشکار است، و اوست ذات باحکمت (و) آگاه (از هرچیزی).(۷۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:
«قَوْلُهُ الْحَقُّ»: سخن راستش، سخنش راست است. «يُنْفَخُ»: دمیده میشود. «فِي الصُّورِ»: در «صور»، در شیپور.

تفسیر:
«وَهُوَ اَلَّذِی خَلَقَ اَلسَّماواتِ وَ اَلْأَرْضَ بِالْحَقِّ» خدای یگانه که از هر عیب و نقصی پاک ومنزه است، تنها کسی است که آسمان‌ها و زمین را به حق آفرید تا عبادتش به جای آورده شود. او به همهٔ آنانی که در آسمان‌ها و زمین‌اند روزی داد تا شکرش ادا گردد.
«يَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ»: «و روزی که بگوید: موجود شو، بی درنگ موجود شود؛ یعنی: چون خلایق را به حشر و رستاخیز فرمان میدهد، جملگی از وی فرمان میبرند، چرا که هر چیزی بی درنگ به دستور او موجود می شود.
ابوحیان گفته است: این مثال است برای اخراج چیزی از عدم به عالم وجود و سرعت ایجاد آن است نه اینکه چیزی باشد و به آن امر شود.(البحر 160/4.).
«قَوْلُهُ اَلْحَقُّ وَ لَهُ اَلْمُلْكُ»: قول و وعدهٔ الهی در این زمینه و در تمام عرصه‌ها حق و راست است؛ و تحقق می پذیرد زیرا پادشاهی از آن اوست و او آنگونه که بخواهد در هستی تصرف می نماید و هیچ بنده‌ای در ملکوتش با او منازعه نمی نماید و در جبروتش کسی با او مشارکت ندارد.
«يَوْمَ يُنْفَخُ فِی اَلصُّورِ»: روزی که اسرافیل برای بار دوم در صور می دمد؛ یعنی نفخه ی احیای مردگان.
صور: شاخی (شیپوری) است که اِسرافیل علیهم السلام در آن می دمد، که دمیدن اول برای میراندن زندگان و دمیدن دوم برای احیای مجدد آنهاست.
مراد در اینجا دمیدن دوم است.
در قرآن عظیم الشأن دو نوع دمیدن در صور آمده است: یکی ویرانگر و دیگری برانگیزنده‌ی مردم برای رستاخیز. در این آیة مبارکه، یك بار آن مطرح شده است، امّا در آیه‌ی 68 سوره‌ی زمر، دمیدن در دو صور مطرح است: «وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرى فَإِذا هُمْ قِيامٌ يَنْظُرُونَ»

(c) ketabton.com: The Digital Library

مفسر ابن کثیر فرموده است که: «درحقیقت سه نفخه (دمیدن) است، نفخه اول؛ برای ایجاد خوف و هراس از قیام قیامت، نفخه دوم؛ برای هلاک ساختن خلق و نفخه سوم؛ نفخه برخاستن برای حضور در پیشگاه رب‌العالمین است»

«عالِمُ اَلْغَيْبِ وَ اَلشَّهادَةِ»: غیب و شهود، نهان و آشکار، برای خداوند یکسان است. یعنی پنهان و آشکار و آنچه به حواس و ابصار انسان در می آید و آنچه در خلال شب و روز قابل مشاهده می باشد، تمام آنها در دایره‌ی علم خدا قرار دارند.

«وَهُوَ اَلْحَكِيمُ اَلْخَبِيرُ(73)»: در اعمالش حکیم و در مورد بندگانش خبیر و آگاه است. یعنی: فرزانه استوارکار درتمام آنچه که ازوی سر میزند، از جمله در زنده ساختن و میراندن **«آگاه»** است به همه چیز، از جمله به حساب و جزا.

خوانندگان گرامی!

آیات متبرکه(74 الی 79) برای اِثبات دلیل علیه مشرکان عرب، در اِبطال بت پرستی از داستان ابراهیم خلیل و پدرش، آزر یاد می کند؛ چون همه ی ملل به فضل وبزرگی وی اعتراف میکنند و مشرکان، خود را از نسل او می پندارند ومدعی هستند که از ملت او میباشند و فضل او را باور دارند. یهودیان و مسیحیان، همگی او را بزرگ وقدر و منزلتش را گرامی می شمرند. پس مادام که ابراهیم یکی بعد از دیگر علیه بت پرستی قومش می ستیزد، عرب نیز -که خود را از سلاله‌ی او به حساب می آورند - باید از گمراهی و سرسختی بازگردند، اشتباه خود را درک نمایند و از بت پرستی بیزار شوند.

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ آزَرَ أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا آلِهَةً إِنِّي أَرَاكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ﴿٧٤﴾

(به خاطر بیاورید) هنگامي که ابراهیم به پدر خود آزر گفت: آیا بت‌ها را معبود خودقرار میدهی؟ یقیناً من تو وقومت رادرگمراهی آشکار می‌بینم.(۷۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

إِبْرَاهِيمُ: خلیل الرحمان أبو الأنبیاء، دهمین شخصی از اولاد «سام» جد بزرگ أعراب است که در شهر «اور» (یعنی نور) از سرزمین «کلدان» که هم اکنون به نام «اورفا» معروف است و در جنوب ترکیه درمجاورت مرز سوریه واقع شده، به دنیا آمد. به قولی: نام پدر اِبراهیم، «تارح» بود، به قولی دیگر: پدرش دو نام داشت: آزر و تارح.

آزر: پدر اِبراهیم، سفر تکوین، لقب یا نام او را «تارح» یا «تارخ» به معنای غمگین یاد کرده است.

«أصنام»: جمع صنم، بتها. «آلهة»: جمع اله، خدایان.

تفسیر:

در آیات قبلی، موضوعاتی از قبیلی، اثبات توحید، نفی شرك بود، و از ارتداد مسلمین کفّار مأیوس گردانیده شده بود. اینجا مقصود از ذکر واقعة حضرت موّحد أعظم، ابراهیم علیه السّلام تأکید آنهاست،وضمناً دراین آیه به مسلمانان تعلیم داده میشود که معاندان و مکذّبان را چگونه نصیحت و تفهیم نمایند و چگونه از آنها اظهار تبرّی و جدایی کنند. طوریکه میفرماید: «وَإِذْ قالَ إِبْراهِيمُ لِأَبِيهِ آزَرَ أَتَتَّخِذُ أَصْناماً آلِهَةً» و یادکن هنگامی را که ابراهیم با پدرش آذر استدلال و مجادله نمود و خطاب به او گفت چگونه بت‌هایی را می پرستی که نه نفعی دارند و نه ضرری و عبادت خدای یکتای قهّار را رها می نمائی!

إِنِّي أَراكَ وَ قَوْمَكَ فِي ضَلالٍ مُبِينٍ(74)

قبل از همه باید گفت که؛ بت‌پرستی، انحرافی است که وجدان‌های سالم و عقل، ازآن انتقاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

میکنند.طوریکه ابراهیم علیهم السلام به پدر خویش میگوید: به این ترتیب تو و قوم تو از حق انحراف کرده و راه درست را گم کرده‌اید و برای من چنین هویدا شده که گمراهی‌تان آفتابی شده؛ زیرا شما به خداوند بزرگ شریک آوردید و عبودیتش را ترک کردید.
درضمن این آیه مبارکه دلالت بردعوت فرزند ازپدر و شروع به اصول توحید هنگام دعوت وهمچنان دوستی بالله متعال ونرمی باپدر ولو مشرک باشد دارد.

مناظرة چهار گانة معروف حضرت اِبراهیم:

1 - اولین مناظرة حضرت ابراهیم علیهم السلام، همانا مناظره با پدرش است که با نهایت احترام صورت پذیرفته است: «يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنكَ شَيْئاً»:(به پدرش گفت:پدرجان! چراچیزی راکه نمیشنود ونمی بیند واز تو چیزی را دور نمیکند، می پرستی؟) (سورة مریم:42)، (سورة أنبیاء/ آیات 51 و52).
2 - دومین مناظره همانا با قومش است طوریکه میفرماید: «فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ» سورة أنعام/ آیة 76).
3 - سومین مناظره با پادشاه زمان خود است که میفرماید: «...رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ...» (سورة بقره/ آیة 258).
4 - چهارمین مناظره با کفار بود طوریکه میفرماید: «فَجَعَلَهُمْ جُذَاذاً إِلَّا كَبِيراً لَّهُمْ»: (ابراهیم، بتها را شکستاند وآنرا پارچه پارچه کرد، مگر بزرگترشان را...) (سوره انبیاءآیه 58).

این جدل و مناظره، دلیل توان و قدرت و بداهه گویی حضرت ابرهیم علیهم السلام در ناتوان کردن و محکوم نمودن طرف مقابل و اثبات هدف از راه دلیل قاطع است.

وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ﴿٧٥﴾

و این گونه به ابراهیم پادشاهی عظیم آسمانها و زمین را نشان دادیم تا (بفهمد و) از جمله یقین کنندگان باشد. (۷۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«نُرِي»: نشان میدهیم، مینمایانیم. «مَلَكُوتَ»: ملک و دارای فراوان و باعظمت، عزت و قدرت و تسلط، عجایب آسمانها، «الْمُوقِنِينَ»: یقین کنندگان.

تفسیر:

«وَكَذَلِكَ نُرِی إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»: و ما این چنین به اِبراهیم نظام سلطنت آسمانها و زمین را نشان می دادیم. یعنی همانگونه که آثار و نشانه های نظام هستی برای شما عیان است و نشانه ها و آیات الهی برای شما ارایه می شود، در برابر ابراهیم علیه السلام نیز همین آثار و همین نشانه ها قرار داشتند. اما شما با وجود مشاهده‌ی آنها همانند نابینایان به آنها توجه نمیکنید، ولی ابراهیم علیه السلام با چشمان باز آنها را دید و به آنها توجه کرد.
به قولی‌دیگر: ابراهیم علیه السلام فقط آنچه را که خداوند متعال در این آیه از ملکوت آسمان‌ها و زمین حکایت کرده‌است، مشاهده کرد. «وَ لِيَكُونَ مِنَ ٱلْمُوقِنِينَ(75)» **«تا ازجمله یقین کنندگان باشد»** یعنی: عجایب آفرینش و غرایب ملکوت خود را به ابراهیم علیهم السلام نشان دادیم تا او پیامبری برخوردار از علم و آگاهی بوده و علم وی از روی یقین باشد به طوری که نسبت به عظمت وقدرت حق تعالی برهمه چیز، ذره شکی درنهاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

خود نداشته باشد. باید گفت که: یقین، عالی‌ترین درجه‌ی ایمان است. به یقین رسیدن، نیاز به امداد الهی دارد.
امام مجاهد گفته است: دریچه‌ی آسمان ها و زمین برایش گشوده شد، به طوری که ملکوت والا و ملکوت اسفل را به چشم سر دید. (البحر 165/4.).

فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ﴿٧٦﴾

پس چون [تاریکی] شب او را پوشانید، او ستاره ای را دید، گفت: به طور تعجب: آیا این پروردگار من است؟ پس چون غروب کرد، گفت: غائب شوندگان را دوست ندارم.(۷۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«جَنَّ»: تاریک نمود، پرده افکند، فراگرفت، وجه تسمیه‌ی پری به جن، به دلیل نامرئی بودن آنهاست. «أَفَلَ»: غروب کرد.

تفسیر:

«فَلَمّا جَنَّ عَلَيْهِ اَللَّيْلُ رَأى كَوْكَباً»: وقتی شب بر ابراهیم پرده انداخت [و سیاهی همه جا را دربرگرفت]، ستاره‌ی درخشان را که زهره یا مشتری است در آسمان مشاهده کرد.
«قالَ هذا رَبِّی»: خواست با قومش مناظره کند و آنها را تدریجاً با ارائهٔ مثل ستاره به حق برساند از این روی به آنها گفت این پروردگار من است؛ این سخن ابراهیم به منظور مناظره و جلب توجه آنها بود تا از این طریق آنها را به بطلان عبادت ستارگان برساند.
یکی از شیوه‌های احتجاج، اظهار همراهی با عقیده‌ی باطل و سپس ردّکردن آن است. مفسر زمخشری در ذیل آیه مبارکه مینویسد: پدر و قوم ابراهیم بت و ستارگان را می پرستیدند، پس ابراهیم خواست آنها را از گمراهیشان باخبر سازد و آنها را به حق و درستی، از طریق مناظره و استدلال هدایت و ارشاد کند و به آنها نشان دهد و توضیح نماید که هیچ یک از آنها نمی تواند خدا باشد، بلکه در و رای آنها ایجاد کننده‌ای هست که آن را ایجاد کرده و تدبیرکننده‌ای هست که طلوع و غروب و نقل و انتقال آنها آن را تدبیر میکند. و گفته ی هذا رَبّی گفته‌ی انسانی است که با علم به بطلان نظر خصم، حق را به او میدهد و سخن او را طوری نقل میکند که گویا برای مذهب خود تعصبی ندارد؛ چون چنان عملی به حق نزدیکتر است، سپس با دلیل به او حمله کرده و آن را باطل میکند. (تفسیر کشاف 31/2.).
«فَلَمّا أَفَلَ قالَ لاأُحِبُّ اَلْآفِلِينَ(76)»: بیدار کردن فطرت‌ها، فعال کردن اندیشه‌ها و توجّه به احساسات، یکی از شیوه‌های تبلیغ است. طوریکه در آیهٔ مبارکه ملاحظه میداریم: وقتی ستاره ناپدید شد اِبراهیم علیهم السلام گفت من خدایی را که پنهان شود دوست ندارم. پس این ستاره صلاحیت این را ندارد که خدا باشد، زیرا پنهان شدن نقصی است که درستاره رونما میگردد درحالیکه موجودی به نام خدا باید قائم به نفس و برای همیشه زنده و بر قرار باشد.یعنی اینکه من پرستش چنان موجودی را دوست ندارم؛ چون پروردگار نباید تغییر پذیر باشد؛ چون تغییر حالت از اوصاف اجسام است.

فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَئِنْ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ﴿٧٧﴾

هنگامی که ماه را در حال طلوع دید [برای محکوم کردن ماه پرستان با تظاهر به ماه پرستی]، گفت: این پروردگار من است؛ چون ماه غروب کرد، گفت: یقیناً اگر پروردگارم مرا هدایت نکند بدون شک از گروه گمراهان خواهم بود.(۷۷)

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشریح لغات و اصطلاحات:

«بَازِغاً»: طلوع کنان. حال (قَمَر) است. مفسر تفسیر کابلی مینویسد: ماه چون سیّاره‌ای فروزان و زیباست؛ اگر مدد الله متعال نباشد انسان به جمال و رعنایی او مفتون می شود. حضرت ابراهیم علیه السلام هم با ستاره پرستان برخورد کرد، و هم با ماه و آفتاب پرستان. در ضمن قابل تذکر است که تعداد کثیری از مفسّران بدین باور اند که این گفتگوی حضرت ابراهیم علیهم السلام با مشرکان در منطقه‌ی بابل صورت پذیرفته است.

تفسیر:

«فَلَمّا رَأَى اَلْقَمَرَ بازِغاً قالَ هذا رَبّي»: وقتی که ماه را در حال طلوع (در کرانه افق) دید باز هم بر سبیل فرض گفت: این پروردگار من است! طبق روش قبلی خواست توجه آنها را به فساد عقیده شان جلب کند و عقیده و نظر آنان را اِبطال کند.

«فَلَمّا أَفَلَ قالَ لَئِنْ لَمْ يَهْدِنِي رَبّي لَأَكُونَنَّ مِنَ اَلْقَوْمِ اَلضّالّينَ(77)» ولی هنگامی که (آن هم) غروب کرد، و از دید پنهان شد گفت: اگر پروردگارم مرا راهنمائی نکند، بدون شک از زمره قوم گمراه (و جمعیت سرگشته در وادی کفر و ضلال) خواهم بود. یعنی: از کسانی می شوم که به حق راه نیافته و بر خود ظلم میکنند و خود را از بهره خیر خویش، محروم می‌گردانند. بدین‌سان، ابراهیم علیهم السلام به قومش فهماند که هرکس ماه را به مثابه ای خدایی بگیرد؛ گمراه است. و چرا ابراهیم علیهم السلام به افول(غروب شدن) استدلال کرد نه به طلوع؟ زیرا استدلال به أفول، بر بطلان الوهیت آن چیز افول کننده، دلالت کننده‌تر است.

فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هَذَا رَبِّي هَذَا أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ﴿٧٨﴾

باز چون آفتاب را طلوع کرده دید، گفت: (آیا) این پروردگار من است؟ (چونکه) این بزرگتر است، پس چون آفتاب(هم) غروب کرد، گفت: ای قوم من، البته من از آنچه (با الله) شریک میسازید بیزارم.(۷۸)

بَازِغَةً: طلوع کننده، در حال طلوع، روشنی بخش، إِنِّي بَرِيءٌ: من بیزارم.

وجهت: متوجه کردم، روی گرداندم.

تفسیر:

«فَلَمّا رَأَى اَلشَّمْسَ بازِغَةً قالَ هذا رَبّي هذا أَكْبَرُ»: و هنگامی که آفتاب را در حال طلوع (در کرانه افق) دید (دوباره بر سبیل فرض) گفت: این پروردگار من است (چرا که) این بزرگتر (از ستاره و ماه) است! «هذا رَبّي»: این جمله در هرسه آیه میتواند به صورت استفهام انکاری خوانده شود. یعنی: هذا رَبّی؟! آیا این خدای من است؟! ممکن نیست.

«ترجمهٔ معانی قرآن» «فَلَمّا أَفَلَتْ قالَ يا قَوْمِ إِنّي بَرِيءٌ مِمّا تُشْرِكُونَ(78)»: امّا هنگامی که آفتاب غروب کرد، گفت: ای قوم من! بی‌گمان من از شرک شما تبری می جویم.

زیرا یگانه مستحق عبادت الله یکتا و یگانه است اما این مخلوقات پس توجیه هیچ عبادتی به سوی اینها جایز نیست، زیرا این ها مخلوقاتی‌اند که مالک هیچ نفع و ضرری نیستند و نمی توانند کسی را زنده کنند یا بمیرانند و یا حشر و نشر کنند.

مفسر ابو حیان میفرماید: وقتی برای آنان روشن ساخت ستاره ای را که دیده است شایستگی خدا بودن را ندارد، منتظر پدیدار شدن کتله نورانی تر و درخشان تر از آن ماند، آنگاه دید ماه دارد طلوع میکند سپس آن هم غروب کرد، منتظر آفتاب ماند؛ چون از ماه پرنورتر و

(c) ketabton.com: The Digital Library

درخشان تر بود، و حجمش از آن بزرگتر و نفعش هم بیشتر بود. آنگاه به طریق احتجاج و استدلال توضیح داد که آفتاب از صفت حدوث برخوردار است و با ستاره برابر است. (البحر 167/4.).

ابن کثیر گفته است: در حقیقت در این مقام حضرت ابراهیم علیه السّلام با قوم خود به مناظره پرداخته و بطلان پرستش بت ها و ستارگان و سیّارگان و پرنورترین آن ها یعنی خورشید و سپس ماه و آنگاه زهره را که آن ها بدان پرداختند، برای آنان بیان کرد، هنگامی که «خدا بودن» این سه جسم که پرنورترین و بزرگترین جرم سماوی هستند، منتفی و با دلیل قطعی و یقینی ثابت شد، گفت: قالَ یا قَوْمِ إِنّی بَرِیءٌ مِمّا تُشْرِکُونَ ای قوم من! از شرک شما بری هستم. (مختصر ابن کثیر 592/1.).

إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴿٧٩﴾

بی‌گمان من روی خود را به سوی کسی گردانیده ام که آسمان‌ها و زمین را آفریده است (از عدم به وجود آورده است) در حالیکه من از شرک متنفرم، و از مشرکان نیستم.(۷۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«وَجْهِيَ»: رویم را. مراد از روکردن رو، قصد پرستش و انجام عبادت است.

«فَطَرَ»: آفریده است. پدیدار کرده است. «حَنِيفًا»: حق گرا، پاکدل، مایل به سوی حق و دین پایدار، پاک دینانه و پاکدلانه.

تفسیر:

همین که راه حقّ برای ما روشن شد، با قاطعیّت باید اعلام کنیم و از تنهایی خوف و هراسی نداشته باشیم طوریکه میفرماید: «إِنِّی وَجَّهْتُ وَجْهِیَ لِلَّذِی فَطَرَ اَلسَّماواتِ وَ اَلْأَرْضَ» بی‌گمان از سر اِخلاص من روی خود را به سوی کسی میکنم که آسمانها و زمین را آفریده است، یعنی به سوی کسی روی آوردم که عالم هستی را اِبداع وآسمانها و زمین را خلق کرده است، یعنی من از همه یکسو شده صرف به بارگاه خدائی متوسّل شدکه تمام علویّات و سفلیّات در قبضه اختیار اوست. واضح است کسکیه از پرستش بت‌های مادّی، محدود و فانی بگذرد، به معبودی معنوی، بی نهایت و ابدی می رسد.

«حَنِیفاً»: «حَنیف» از «حنف»، به معنای خالص و بی انحراف، وگرایش به راه حقّ و مستقیم است. «در حالیکه حنیف هستم» یعنی: گراینده هستم از همه ادیانی که چیزی از خلق الله متعال را با وی شریک می‌آورند به سوی دین حق، پاکدین و پاکدل هستم.

«وَما أَنَا مِنَ اَلْمُشْرِکِینَ (79)» و من (از هر راهی جز راه او) به کنارم و از زمره مشرکان نیستم.که چیزی از خلق الله متعال را با وی شریک گردانم.

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه(80 الی 83) گفتگو ومناظره ی اِبراهیم علیهم السلام و قومش در مورد الله یگانه اِدامه دارد. چون قومش شکست خوردند ناچار به تقلید از پیشینیان خود متوسل شدند و الله یگانه را ناکافی و ناپسند شمردند و به دلیل طعنه هایی که اِبراهیم به خدایان متعدد آنان زده بود، او را به مصایب و بلایا میترساندند و می گفتند: این خدایان پیش خدای یگانه، شافع ما هستند.

وَحَاجَّهُ قَوْمُهُ قَالَ أَتُحَاجُّونِّي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدَانِ وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبِّي شَيْئًا وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ﴿٨٠﴾

و قوم او(ابراهیم) با او محاجه (به گفتگوی بی منطق) می‌کردند، او به ایشان گفت آیا در

(c) ketabton.com: The Digital Library

باره (وحدانیت) الله بامن مجادله می‌کنید؟و حال آنکه مرا به راه راست هدایت کرده است، و من از آنچه با او شریک میسازید بیمی ندارم، مگر اینکه پروردگارم (دربارۀ من) چیزی بخواهد. علم پروردگار من آنچنان وسیع است که همه چیز را در بر مي گیرد پس آیا یادآور نمی شوید و پند نمی‌گیرید؟(۸۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«حَاجَّهُ»: با او ستیزه کرد، مجادله کرد، با او مناظره کرد. «فِي اللهِ»: دربارۀی خدا. «وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ»: از بتها و خدایان دروغیی که همتای خدا میکنید، بیمی ندارم؛ چون هیچگونه توانی ندارند.

یعنی من هرگز از بت های شما نمیترسم، زیرا آنها قدرتی ندارند که به کسی زیانی برسانند.

«إِلاّ أَن يَشَآءَ رَبِّي شَيْئاً»: مگر آن چیزی که خدا بخواهد. لیکن اگر خدا بخواهد زیانی به کسی برساند می تواند.

تفسیر:

«وَحاجَّهُ قَوْمُهُ»: ابراهیم علیهم السلام با قوم خود در مورد مسألۀ الوهیت مجادله کرد و خطاب به آنها گفت: طوریکه ابن عباس در ذیل تفسیر آیۀ مبارکه می نویسد: آنها دربارۀی خدایان خود با او به مجادله برخاستند و او را از آنها ترساندند. ابراهیم در رد و انکار آنها گفت: «قالَ أَتُحاجُّونِّي فِي اَللهِ» چگونه با من در الوهیت پروردگارم و توحیدی که به خالق خود دارم مجادله می کنید؟

«وَ قَدْ هَدانِ» در حالی که بر این عمل دلیل دارم، حق‌تعالی من را بر حق ثابت ساخته و از باطل نگهداشته است. با تمام وضاحت در می یابیم که: حقّ جویی از انسان است ولی هدایت از جانب الله متعال.

بعضی از مفسرین بر این نظرند که گفتۀی حضرت ابراهیم درباره ی ستارگان: هذا رَبِّی درعهد طفولیت و قبل از استحکام نظرش در معرفت خدا بوده است، اما درست همان نظر جمهور است که این گفته را در مقام جدل و مناظره با قومش گفته است تا در بارۀی بطلان عبادت ستارگان و آفتاب و ماه به اقامۀی دلیل برخیزد، موافقت عبارت بر طریق الزام از جمله بلیغترین دلیل و واضح ترین برهان است، فرموده‌ی خدا برآن دلیل است که گفته است: وَ حاجَّهُ قَوْمُهُ وَ تِلْکَ حُجَّتُنا آتَیْناها إِبْراهِیمَ عَلی قَوْمِهِ. این مقام جای مناظره است، همان طور که حافظ ابن کثیر گفته است؛ نه مقام نظر و رای. بسی دور است ابراهیم خلیل دربارۀی پروردگار جلیل مشکوک باشد که او پدر پیامبران و پیشوای حنیفان است. امام فخر رازی دوازده دلیل را بر صدق نظر جمهور و نظر مفسران بزرگ امثال قرطبی وزمخشری و ابو سعود و ابن کثیر و صاحب البحر المحیط در تفسیر کبیر 47/13 آورده است. و الله اعلم.

«وَلا أَخافُ ما تُشْرِكُونَ بِهِ» نترسیدن از غیر خدا، نشانۀی توحید است. «لا أَخافُ» (مشرکان، حضرت ابراهیم رابه خطر وانتقام تهدید میکردند) مشرکان، حضرت ابراهیم علیهم السلام را به خطر و انتقام تهدید می‌کردند، طوریکه میفرماید: «وَلا أَخافُ ما تُشْرِكُونَ بِهِ» من از خدایان باطل و مزعوم و موهوم شما از قبیل بت‌ها و ستارگان نمی ترسم که شما آنها را می پرستید؛ چون آنها سنگی نه ضرری میرسانند ونه نفعی، نه چشم بصیرت دارند و نه گوش شنیدن. و آن طور که شما گمان مي کنید، قادر به چیزی نیستند. ملاحظه میداریم که: نترسیدن از غیر الله، نشانۀی بارزی توحید میباشد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مفسران می نویسند: قوم ابراهیم علیه السلام می‌گفتند: «تو که معبودان ما را توهین میکنی، بترس؛ مبادا در و بال آن دیوانه شوی، یا در مصیبتی گرفتار آیی! ابراهیم جواب داد: من از اینها چه ترسم که در دست آنها نه سودی است نه زیانی؛ نه رنجی، نه راحتی؛ اگر پروردگار من اراده کند به من رنجی رساند در دنیا، که میتواند مرا از آن مستثنی کند؟! وی از علم محیط خود میداند که نگهداری کی و در کدام حال مناسب است.

«إِلاّ أَنْ يَشاءَ رَبِّي شَيْئاً»: مگر این که خدایم بخواهد برایم مکروهی پیش آید، پس «وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْماً»: زیرا پروردگار من همه چیز را می داند و هیچ امری بر او پوشیده نیست.

«أَفَلا تَتَذَكَّرُونَ(80)»: شما را چه شده که تدبر نمیکنید (استفهام برای توبیخ است) تا بدانید او خدایی است مستحق عبادت و دیگران چنین استحقاقی ندارند. این بخش از آیه مبارکه بیانگر غفلت کامل آنها است؛ چون چیزی را میپرستیدند که نه زیانی میرساند ونه نفعی، و باوجود دلایل روشن بر وحدانیت خدا برایش شریک قرار می دادند.

وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴿٨١﴾

و چگونه از آن چیزی که شما شریک (الله) ساخته اید بترسم، در حالیکه شما چیزهایی را که الله هیچ دلیلی در باره آنها نازل نکرده است می‌پرستید و بیمی به دل راه نمی‌دهید؟ (بگویید) که کدام یک از این دو گروه (بت پرستان و خدا پرستان) شایسته تر به امنیت (از مجازات) هستند اگر شما می‌دانید.(۸۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«سُلْطَانًا»: به معنای دلیل و حجّت و برهان است. «أي»: کدام؟ «الْفَرِيقَيْنِ»: آن دو گروه. «أَحَقُّ»: شایسته‌تر، درخورتر. «الأمْنِ»: امنیت، آرامش.

تفسیر:

«وَكَيْفَ أَخافُ ما أَشْرَكْتُمْ»: چگونه من از چیزی که (بی‌جان است و بت نام دارد و از روی نادانی) آن راهمتای وشریک الله متعال میسازید بترسم؟ یعنی: چگونه از آنچه که نه زیان میرساند ونه سود، نه می‌آفریند و نه روزی میدهد، وهیچگونه امکانات منفعت و مضارّ در دست آنها نیست، بترسم. بناءً نباید از تهدیدات موهوم، بهراسیم در ضمن در می یابیم که: امنیّت روحی، در پرتو توحید حاصل یاب می باشد.

«وَلا تَخافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللهِ ما لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطاناً»: حال آنکه شما از شریک آوردن به الله متعال نمیترسید، با آن که او زیان رسان و نفع رسان و آفریننده و روزی دهنده است و از سوی دیگر، او هیچ حجت، دلیلی وبرهانی هم بر این شرک بر شما نازل نکرده که به آن استدلال و احتجاج کنید.

«فَأَيُّ اَلْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ(81)»: پس کدام یک از دو گروه (بت پرست و خدا پرست) شایسته تر استحقاق امنیت و آسایش دارد؟ (و نترسیدن از مجازات الله) است، اگر می‌دانید (که درست کدام و نادرست کدام است)؟

از جمله: «إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ»: در می یابیم که: علم صحیح، وسیله راهیابی به الله است، اگر آن را درست به کار گیریم، به نتایج صحیح می‌رسیم.

اَلَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ﴿٨٢﴾

(c) ketabton.com: The Digital Library

کسانی که ایمان آوردند وایمانشان را به ستمی [چون شرک] آلوده نکرده‌اند، این گروه‌اند که از عذاب در امن‌اند و این گروه راه یاب‌اند.(۸۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«وَلَمْ يَلْبِسُوا»: آلوده نشده اند، نیامیخته اند، نپوشانده اند. «ظلم»: منظور، شرک است. «لَمْ يَلْبِسُوا»: آمیخته نکرده‌اند. «ظُلْم»: شرک (لقمان / 13). «لَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُم بِظُلْمٍ»: مراد این که همراه ایمان به خدا، در برابر دیگران نیز کرنش نمیبرند وبرای آنها قربانی ونذر نمیکنند و جلب منافع و دفع بلایا نمی‌خواهند. «مُهْتَدُونَ»: مهدیون: راه یافتگان، هدایت یافتگان. ««ترجمهٔ معانی قرآن»

تفسیر:

«اَلَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمانَهُمْ بِظُلْمٍ»: کسانیکه به الله ایمان آورده و از پیامبرش پیروی کردند وبه این ترتیب بین اخلاص و متابعت پیامبر جمع نموده و ایمان خود را با شرک شائبه‌دار نکردند،«أُولئِکَ لَهُمُ اَلْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ (82)»: حق تعالی اینها را از هرغم، اندوه وترسی در امان میسازد و از هر شری حفظ مینماید، زیرا آنها اسباب نجات راتحقق بخشیدند و آنها کسانی‌اند که بر هدایت ربانی و شناخت راه راست توفیق یافتند و باید توجه داشت هیچ امنیتی بدون ایمان نیست وهیچ ایمانی برای کسیکه از شیطان اطاعت کند نمی باشد.

از ابن مسعود(رض) روایت شده‌است که فرمود: چون این آیه کریمه نازل شد، این حکم بر اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم دشوار آمد و گفتند: کدام یک از ما برنفس خود ظلم نمیکند؟ اگر کار چنان باشد که همه ما از ایمنی بی بهره باشیم، دراین صورت همه بیچاره گشته‌ایم؟ همان بودکه رسول الله صلی الله علیه وسلم در حدیث شریف فرمودند: «معنای آیه کریمه چنان نیست که شما تصور میکند بلکه چنان است که لقمان به فرزندش گفت: فرزندم! «يا بُنَيَّ لاتُشْرِكْ بِاللهِ إِنَّ اَلشِّرْکَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ.77»: به الله شریک نیاور زیرا بی گمان شرک ظلمی است عظیم». یعنی: مراد از ظلم در این آیه، شرک است.

وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ﴿۸۳﴾

اینها دلایل ما بود که به ابراهیم در برابر قومش دادیم هرکه را بخواهیم به درجات بالا می بریم، یقیناً پروردگار تو حکیم (و) داناست.(۸۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«وَتِلْكَ حُجَّتُنَا»: آن دلیل و برهان ما بود که ابراهیم به آن استدلال کرد.

تفسیر:

«وَتِلْکَ حُجَّتُنا آتَيْناها إِبْراهِيمَ عَلى قَوْمِهِ» و این است برهان و حجّت ما؛ که بر پیامبر خویش ابراهیم علیهم السلام در برابر قومش عطا کردیم تا بر قوم خود غالب آمد، «نَرْفَعُ دَرَجاتٍ مَنْ نَشاءُ» منزلت هر که را بخواهیم [و خود سزاوار آن باشد] والا میگردانیم، «إِنَّ رَبَّکَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ (83)» و همانا پروردگار تو در همهٔ بخشش‌های علمی و دینی خود حکمت دارد و میداند چه کسی مستحق عطاست و شکر نعمت برجای می‌آورده به این ترتیب صاحب دلیل مقامی بلند دارد و از حامل آثار و روایات نظر به داشتن حجت، تقدیر و توقیر می شود.

یعنی، دادن دلایل قاهره به ابراهیم علیه السلام وغلبه وی برقوم وسربلندی‌اش در این جهان

(c) ketabton.com: The Digital Library

و آن جهان، کار آن خدای علیم و حکیم است که استعداد و قابلیّت هرکه را می‌داند و به حکمت هرچه را مناسب موقع و مقام آن می‌نهد.

خوانندگان گرامی!

همه‌ی این آیات متبرکه (84 الی 90) با دلایل و براهین، به ابراهیم علیه السلام در برابر قومش وبه درجات والا و اعطای فرزندانی به او که همگی پیامبر بودند، اشاره می کند.

وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَى وَهَارُونَ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ﴿٨٤﴾

و ما به او (ابراهیم) اسحاق و یعقوب را بخشیدیم. و هر یکی آنها را هدایت نمودیم، ونوح را (هم) پیش از آنها هدایت کرده بودیم، و از نسل او (ابراهیم) داود و سلیمان و ایوب و یوسف و موسی و هارون را نیز هدایت کردیم و ما اینگونه نیکوکاران را پاداش میدهیم،(۸۴).

تشریح لغات و اصطلاحات:

قابل تذکر است که در این آیه مبارکه و در دو آیه‌ی بعدی، بطور مجموعی نام 17 نفر از پیامبران تذکر می یابد.

تفسیر:

«وَ وَهَبْنا لَهُ إِسْحاقَ وَ يَعْقُوبَ» ما به ابراهیم، اسحاق و یعقوب (فرزند اسحاق) را عطاء نمودیم (و افتخار این دو تن هم تنها در جنبه پیغمبر زادگی نبود، بلکه مانند پدرشان) آن دو را (به سوی حقیقت و خوبی) رهنمود کردیم.

«كُلًّا هَدَيْنا» «و هر یک از آنان را هدایت کردیم» زیرا همه ایشان را به نبوت برگزیدیم.

ابن کثیر مفسر مشهور جهان اسلام می نویسد: خدای متعال یادآور میشود که بعد از این که ابراهیم پا به سن نهاد و از داشتن فرزند ناامید شد، اسحاق را به او عطا کرد و مژده‌ی پیامبریش را داد و مژده داد که او دارای نسل میشود، که این هم کاملترین مژده و بزرگترین نعمت است. چنین نعمتی جزا و پاداش ابراهیم بود که به منظور عبادت خدا از قوم و وطن خود کنار کشید، پس خدا به عوض قوم و عشیرتش اولادی صالح از پشت خود به او عطا فرمود تا به وسیله‌ی آنها قلبش آرام و چشمش روشن گردد. (مختصر ابن کثیر 592/1.).

«وَنُوحاً هَدَيْنا مِنْ قَبْلُ»: پیشتر نیز نوح را (دستگیری و به سوی حق و نیکی) ارشاد نمودیم. یعنی قبل از ابراهیم نوح را هدایت کردیم. الله متعال حضرت نوح علیه السلام را نام برده است؛ چون پدر دوم نسل بشر است، بدین ترتیب شرف اولاد حضرت ابراهیم علیه السلام را یادآور شد و آنگاه به ذکر شرف پدرانش پرداخته است.

«وَ مِنْ ذُرِّيَّتِهِ داوُدَ وَ سُلَيْمانَ»: از ذریت و نسل ابراهیم علیه السلام پیامبران گرامی به وجود آمدند. (در رابطه با ضمیر (ذریته) دو قول آمده است: بنا به قولی به نوح علیه السلام بر میگردد، فراء و ابن جریر آن را اختیار کرده اند. و بنابه قولی به حضرت ابراهیم علیه السلام بر میگردد، عطا و ابو سعود آن را قبول کرده اند؛ زیرا سیاق آیه برای بیان احوال حضرت ابراهیم است.)

از حضرت داوود و حضرت سلیمان شروع کرده؛ چون ملک و سلطنت و نبوت را با هم داشتند، پس پدر و پسر را ذکر کرده است:

«وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ»؛ چون در امتحان شریک بودند پس آنها را با هم آورده است. وَ مُوسی وَ هارُونَ در برادری شریک بودند و موسی قبل از هارون آمده است؛ چون کلیم الله می

(c) ketabton.com: The Digital Library

باشد.
«وَكَذٰلِكَ نَجْزِي اَلْمُحْسِنِينَ(84):» «واین گونه نیکو کاران را مکافات میدهیم» یعنی: همان گونه که این گروه انبیا را که اعمال خود را با جهاد و دعوت و پایداری نیکو ساختند، مکافات دادیم، همچنین به هر کسی که مانند آنها عمل کند و از روش آنها پیروی کند ثواب و مکافات می دهد.

توضیح مفیده:

خداوند متعال، ابراهیم علیه السلام را مُکرم و محترم داشت و در سن کهولت به او و همسرش، «ساره»، مژده‌ی به دنیا آمدن اسحاق داد: (هود آیات: 71 و73)، (صافات آیات 112) و در سوره‌ی مریم مژده‌ی یعقوب فرزند اسحاق را نیز داد: [مریم/۴۹]. هم چنین خدا در میان نسل نوح و ابراهیم، پیامبرانی برگزید، که دارای کتاب وحکمت وامارت بودند.(حدید آیه 26)،(سوره ص آیه 26).

وَزَكَرِيَّا وَيَحْيَى وَعِيسَى وَإِلْيَاسَ كُلٌّ مِنَ الصَّالِحِينَ﴿٨٥﴾

و زکریا و یحیی و عیسی و الیاس را [نیز که از نسل اواند، هدایت نمودیم] و همه از صالحان بودند.(۸۵)

«کلا»: همگی، همه، هر کدام، جملگی، الصَّالِحِينَ: جمع صالح، شایستگان، نیکان.

تفسیر:

و اینگونه خدای تعالی هدایت نموده و زکریا و یحی و عیسی و الیاس علیهم السلام **را که همگی از صالحان بودند، هدایت کردیم، وآنان**را توفیق دادیم تا در منهجی سالم و راهی راست گام بردارند که آن ها پیشوایان هدایت و نشانه‌های اصلاح‌اند که اقوال‌شان نیکو بوده و اعمال‌شان صحیح و احوال‌شان در صداقت و راستی بوده است.

وَإِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ﴿٨٦﴾

و اسماعیل و یسع و یونس و لوط را (نیز هدایت نمودیم)، و همه را بر جهانیان فضیلت دادیم.(۸۶)

«وَإِسْماعِيلَ وَ اَلْيَسَعَ وَ يُونُسَ وَ لُوطاً» [اسماعیل فرزند ابراهیم بود و یونس پسر متی و لوط پسر هاران، برادر زاده‌ی ابراهیم بود.

به قولی: یسع، خضر علیه السلام است. به قولی دیگر: او از اصحاب الیاس است و آن دو، قبل از یحیی و عیسی علیهما السلام زندگی بسر می بردند.

«وَكلاً فَضَّلْنا عَلَى اَلْعالَمِينَ(86)» با اعطای نبوت به افراد مذکور آنها را بر عالم معاصر خود برتری دادیم. یعنی: هریک از این گروه پیامبران را با نبوت، بر غیر وی از مردم برتری دادیم پس انبیا علیهم السلام بهترین بشرند.

وَمِنْ آبَائِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَإِخْوَانِهِمْ وَاجْتَبَيْنَاهُمْ وَهَدَيْنَاهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴿٨٧﴾

و از پدران آنها و فرزندان آنها و برادران آنها کسانی را برگزیدیم و به راه راست هدایت نمودیم.(۸۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«اجْتَبَيْنَاهُمْ»:برگزیدیم. آنانرابرگزیدیم وبرای رسالت خویش گلچین کردیم.

تفسیر:

«وَمِنْ آبائِهِمْ وَذُرِّيّاتِهِمْ وَإِخْوانِهِمْ»: وخداوند متعال ازپدران این پیامبران و ذریه و برادرانشان کسانی را که أراده کرد هدایت نمود، «وَ اِجْتَبَيْناهُمْ وَ هَدَيْناهُمْ إِلى صِراطٍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

مُسْتَقِيمٍ(87)» و آنها را با هدایت خویش برگزیدیم و آنان را به راه راست که هیچ پیچ و خمی در آن وجود ندارد، راهنمایی کردیم. ابن عباس(رض) گفته است: تمام آن پیامبران به ذریت و نسل ابراهیم منسوبند، هرچند در بین آنان هستند افرادی که به او ملحق نمی شوند؛ یعنی از طریق مادر یا پدر، اولاد و نواسه او نیستند. (البحر 173/2.).

ملاحظه میکنیم که حق تعالی در آیات فوق، اولاً چهارتن از انبیا علیهم السلام را نام برد که عبارتند از: نوح، ابراهیم، اسحاق و یعقوب، سپس از ذریه (نسل) آنان چهارده تن دیگر از انبیا را - که در مجموع هجده تن میشوند - ذکر کرد. اما ترتیب در میان شان معتبر نیست زیرا حرف «و» در این آیات، موجب ترتیب نمی باشد.

ذَٰلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَلَوْ أَشْرَكُوا لَحَبِطَ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴿٨٨﴾

این هدایت الله است که هر کس از بندگان خود را بخواهد با آن راهنمائي مي‌كند، و اگر (بالفرض) شرک ورزند البته آنچه انجام داده‌اند نابود میگردید.(۸۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«حَبِطَ»: از دست رفت، نابود شد، باطل و پوچ گردید. بیهوده و بی‌نتیجه وبی ثمرماند. هدر رفت و ضائع شد.

تفسیر: «ذٰلِکَ هُدَی اَللّٰهِ یَهْدِی بِهِ مَنْ یَشاءُ مِنْ عِبادِهِ»: این (توفیق بزرگی که چنین شایستگان وبرگزیدگانی بدان نائل آمدند) توفیق خدائی است و خداوند هرکس از بندگانش را بخواهد بدان نائل می سازد.

«هُدَی اَللّٰهِ» (هدایت) یعنی: هدایت و برتری و گزینشی که از آیات گذشته در مورد انبیا علیهم السلام دانسته شد، همانا هدایت الله متعال است، که هرکه را ازبندگان خویش بخواهد، به هدایت میکند، ازروی فضلش وهرکه را بخواهد گمراه میگرداند؛ از روی عدلش و هدایت یافتگان کسانی هستند که الله متعال ایشان را به گزینش خیر و پیروی از حق توفیق داده است. بناءً باید گفت که: هدایت واقعی، هدایت خداوند است. هدایت های دیگر، سراب است.

«وَلَوْ أَشْرَكُوا لَحَبِطَ عَنْهُمْ ما كانُوا يَعْمَلُونَ(88)» «واگر ایشان» یعنی: آن گروه انبیای یاد شده و وابستگان و پیروانشان **«شریک مقرر می‌کردند، قطعاً حبطه شدی از آنان»** یعنی: از حسناتشان **«آنچه انجام داده بودند»** حبوط: بی‌اثر گردیدن و تباه‌شدن است.

«لَوْ أَشْرَكُوا لَحَبِطَ»: شرك، عامل محو و باطل شدن کارهاست. بایدگفت که: در سنّت الهی، تبعیض نیست. چون اصالت با حقّ است، نه اشخاص.

در جهان بینی الهی، ارزش کارها در اخلاص آنهاست. اگر اخلاص نباشد، چیزی باقی نمی ماند.

حکمت جمع و تقسیم أنبیاء به سه دسته:

در مورد جمع و تقسیم أنبیاء علیهم السلام به سه دسته آمده است:

1 - داؤود، سلیمان، أیوب، یوسف، موسی و هارون علیه السلام در میان نبوت و پادشاهی جمع کردند زیرا داؤود و سلیمان پادشاه بودند، أیوب امیر، یوسف وزیر وموسی وهارون علیهم السلام حاکم بودند چنانکه فرموده خداوند متعال درباره ایشان: «وَكَذَٰلِكَ نَجزِي ٱلمُحسِنِينَ» نیز به این معنی است که نیکوکاران را با یکجا ساختن میان ریاست دنیا و نعمت‌های آن و نعمت هدایت دینی و ارشاد مردم، اینگونه پاداش می دهیم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

2 - زکریا، یحیی، عیسی و الیاس علیهم السلام به زهد در دنیا ممتاز بودند لذا الله متعال ایشان را به وصف (صالحین) توصیف کرد.
3 - اسماعیل، یسع، یونس و لوط، نه از پادشاهان بودند؛ مانند گروه اول و نه از دنیا رویگردان بودند؛ مانندگروه دوم بلکه برجهانیان زمان خود برتری داشتند، از این جهت به فضل و برتری بر جهانیان توصیف شدند.

أُولَئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ فَإِنْ يَكْفُرْ بِهَا هَؤُلَاءِ فَقَدْ وَكَّلْنَا بِهَا قَوْمًا لَيْسُوا بِهَا بِكَافِرِينَ﴿٨٩﴾

آنان کسانی هستند که به ایشان کتاب و فرمان فیصله درست و نبوت دادیم، اگر این قوم (مشرک) به آنان کفر ورزند (غمگین مباش چون ما) قوم دیگری را بر آن گماشته‌ایم که آن را انکار نمی‌کنند.(۸۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«حُکْم»: حکمت، و آن شناخت أسرار شریعت و قراردادن هر چیز در جای خود و أنجام کارها در جای مناسب است. دانش سودمند داوری، آشنایی در دین. «فَإِنْ يَكْفُرْ بِهَا»: اگر به این سه؛ یعنی، کتاب، حکمت و نبوت کافر باشند. «هؤُلآءِ»: اینان. مراد اهل مکه و دیگر کافران هم عصر پیغمبر و همه کسانی است که همچون ایشان باشند. «وَكَّلْنَا بِها»: عهده‌دار حفظ و بهره‌مند شدن از آن کردیم. «قَوْماً لَيْسُوا...»: منظور أهل مدینه و أنصار و همه کسانی است که طریق ایشان جویند و راه آنان پویند. (فرقان)

تفسیر:

«أُولئِکَ اَلَّذِینَ آتَیْناهُمُ اَلْکِتابَ وَاَلْحُکْمَ وَ اَلنُّبُوَّةَ» «این گروه» أنبیایی که ذکر شان رفت کسانی اندکه کتاب (آسمانی) و حکمت (ربّانی) و نبوّت (یزدانی)، به آنها نعمت عطا کردیم. حکم: یعنی علم و حکمت **«و نبوت»** دادیم که بلندترین مراتب بشری و بلندترین مقامات عبودیت برای حق تعالی‌است.

فهم آیة مبارکه «آتَیْناهُمُ الْکِتابَ وَ الْحُکْمَ وَ النُّبُوَّةَ» میرساند که: پیامبران، حقّ حکومت و قضاوت دارند.

«فَإِنْ یَکْفُرْ بِها هؤُلاءِ فَقَدْ وَکَّلْنا بِها قَوْماً لَیْسُوا بِها بِکافِرِینَ(89)»: ای محمد! اگر (این مشرکان مکه و کافران معاصر تو) نسبت بدان (سه چیز) کفر ورزند (مهمّ نیست. زیرا) ماکسانی را عهده‌دار (حفظ وسودبردن از) آن (سه چیز) میسازیم که نسبت بدان کفر نمی ورزند (و بلکه همچون اهل مدینه به جان در راه آن میکوشند). (گویا منظور، انصار اهل مدینه است. نظر ابن عباس چنین است و بنا به قولی عبارتند از هیجده پیامبری که در این آیه ذکر شده اند. این نظر قتاده و زجاج و ابن جریر است.).

أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرَى لِلْعَالَمِينَ﴿٩٠﴾

اینان کسانی هستند که الله (به راه حق) هدایتشان کرده است، پس (تو ای محمد) به هدایت آنها اقتدا کن. و بگو: من هیچ مردی از شما بر آن نمی‌طلبم، این کتاب جز اندرزی برای مردم جهان نیست.(۹۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«اقْتَدِهْ»: اقتدا کن، پیروی کن، «ذِکْرَی»: تذکر، یادآوری، پند و اندرز، «لَا أَسْأَلُکُمْ»: از

(c) ketabton.com: The Digital Library

شما نمی خواهم، از شما درخواست نمی کنم. أَجْرًا: پاداش، مزد.

تفسیر:

«أُولئِکَ اَلَّذِینَ هَدَی اَللهُ فَبِهُداهُمُ اِقْتَدِهْ»: **«این جماعت»** پیامبران ذکر شده این پیامبران راخدا هدایت کرد وبرطریق حق قرارداشتند، پس تو هم به آنها تأسی جسته و ازسیرت معطرشان پیروی کن. لذا رسول الله صلی الله علیه وسلم در اموری که برایشان در باره آن نصی نازل نشده بود، به‌اقتدای أنبیای پیشین مأمور بودند. بایدگفت که: پیروی از هدایت پیامبران، اقتدا به هدایت الهی است. «فَبِهُداهُمُ اقْتَدِهْ»: نسخ أدیان گذشته، به معنای بُطلان اصول و کلیّات آنها نیست، خط کلّی أنبیاء باید تداوم یابد.

أهداف تمام أنبیاء، یکی است. زیرا اقتدا به انبیایی که اهداف متضادّی دارند ممکن نیست.

«قُلْ لاأَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً»: و ای محمد برای مشرکان بگو من در برابرانجام رسالت خویش و تبلیغ دین و قرآن عظیم الشأن از شما مال و یا فایده ای از دنیای زائل را نمی طلبم؛ زیرا عمل من خاص به خاطر رضای الله متعال است و من امید ثواب و پاداش او را دارم.

«إِنْ هُوَ إِلاّ ذِکْری لِلْعالَمِینَ(90)»: و این دینی که به خاطر آن معبوث شده‌ام و رسالتی را که حمل کرده‌ام صرفاً به خاطر تذکیر و یادآوری برای مردم است.

این دین آنها را به سوی هدایت فرا میخواند و از گمراهی برحذر می‌دارد، امید است که موعظه و تذکیر به شما نفع داشته باشد.

این آیه دلالت بر آن دارد که شرائع کسانی که قبل از ما بوده‌اند شریعت ما نیز هست البته در اموری که از آن نهی نشده‌ایم و اینکه یک انسان دعوتگر هیچگاه بر دعوت خود اجر و مزدی نمی طلبد.

یادداشت توضیحی:

بیست وپنج پیامبری که نامشان در قرآن آمده است، (الهداة المهدیون)؛ یعنی، راهنمایان راه یافته نام دارند وبرخی ازکتاب عقاید وغیره،ایمان تفصیلی به آنان را واجب می دانند. هجده نفر از این بزرگواران نامشان در آیه های 83 الی 86 همین سوره تذکر یافته است و هفت نفر مانند: آدم ابوالبشر، ادریس و - به قول برخی - ذوالکفل و پیامبران عرب، هود، صالح، شعیب و خاتم آنان، محمد صلی الله علیهم والسلام هستند.

خوانندگان گرامی!

مدار دستور قرآن بر اثبات توحید، نبوت و معاد است. آیات قبل از زبان ابراهیم، بر اثبات توحید و ابطال شرک بود. اینک در این دو آیه (91 الی 92) به امر نبوت و پیامبری می پردازند.

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍ قُلْ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَى نُورًا وَهُدًى لِلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا وَعُلِّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ﴿٩١﴾

آنها الله را آن چنان که لایق اوست، نشناختند. چون گفتند: الله بر هیچ انسانی چیزی نازل نکرده است، بگو: کتابی را که موسی برای نور و هدایت مردم آورد، چه کسی بر او نازل کرده بود؟ (لیکن) آن را بر ورق‌ها نوشتید، بخشی از آن را آشکار میسازید ولی اکثر آن را پنهان می دارید. و به شما چیزهای آموخته شد که از این پیش نه شما می‌دانستید و نه پدرانتان می دانستند، بگو: آن الله است که آن را بر من نازل کرده است باز ایشان را بگذار تا در انکار و باطل گویی خود غوطه ور باشند.(۹۱)

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشریح لغات و اصطلاحات:

«وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ»: یهودیان ومشرکان عظمت خدا را آنگونه که شایان اوست، نشناخته اند، مقام خدا را درک نکرده اند. «قَرَاطِیسَ»: قرطاس، کاغذ پاره ها، آنچه که نوشتن روی آن مقدور گردد. «عُلِّمْتُمْ»: به شما آموخته شد، یاد داده شد. «ذَرْهُمْ» (ذر): رها کن، بگذار. «خوض»: فرورفتن در باطل، یاوه گویی. «یَلْعَبُونَ»: بازی می کنند.

تفسیر:

تعدادی از جماعت یهودان بادرنظرداشت اینکه به نزول وحی بر حضرت موسی علیه السلام عقیده داشتند، امّا از سر لجاجت می گفتند: خداوند بر هیچ پیامبری کتابی نازل نکرده است. طوریکه در آیه مبارکه میفرماید: «وَ ما قَدَرُوا اَللّهَ حَقَّ قَدْرِهِ»: آنانی که به الله متعال شریک آورده‌اند هرگز او تعالی را آنگونه که شایسته است تعظیم نکرده‌اند.

در این آیه مبارکه میفرماید که: گفتار شما با عقیده شما در تناقض اشکار قرار دارد. اگر خداوند بر هیچکس وحی نمیفرستد، پس تورات را که به آن عقیده دارید چه کسی نازل کرده است؟ درحالیکه فرستادن پیامبران وکتب آسمانی، لطفی از جانب پروردگار باعظمت به بندگان است. کسانی در انکار آن مبادرت مینمایند، در واقع منکر لطف، رحمت و حکمت الهی‌اند.

«إِذْ قالُوا ما أَنْزَلَ اَللّهُ عَلی بَشَرٍ مِنْ شَیْءٍ»: زیرا گفتند که الله متعال وحیی بر هیچ یک از مردم نازل ننموده است. این سخن را به دروغ و بنابر باطل گفتند.

گویندگان عبارت بودند از یهود ملعون. آنها به عنوان مبالغه در انکار نزول قرآن بر حضرت محمد صلی الله علیه وسلم چنین کفری را به زبان آوردند.

«قُلْ مَنْ أَنْزَلَ اَلْکِتابَ اَلَّذِی جاءَ بِهِ مُوسی نُوراً وَ هُدیً لِلنّاسِ»: ای محمد! به مشرکان و یهودیانی که با آنان همرأی و هم صدا می‌گردند، بگو: چه کسی کتابی را نازل کرده است که موسی علیه السلام آن را برای مردم آورده است و نوری (رخشا) و هدایتی (راهنما) بوده است؟

مطابق حکم قرآن تورات اصلی، نور و هدایت بوده است. در تورات مطالبی بوده که علمای یهود آنها را کتمان، وحذف کرده‌اند.

«تَجْعَلُونَهُ قَراطِیسَ تُبْدُونَها وَ تُخْفُونَ کَثِیراً»: این در حالی است که آنها تورات را تبدیل به مجرد صفحاتی کردند که از آن هیچ نفع وفایده ای نمی‌گیرند و آنچه به آنها مناسب است را ظاهر میسازند و آنچه مناسب نیست پنهان می‌دارند و به آن عمل نمی نمایند.

مفسر طبری مینویسد: از جمله‌ی آنچه که کتمان و نهانش میکردند، مطالبی بود در مورد امور نبوت حضرت محمد صلی الله علیه وسلّم.(طبری 527/11).

«وَعُلِّمْتُمْ مالَمْ تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَلا آباؤُکُمْ»: ای جماعت یهود! محققاً که خدای تعالی به شما وحی و رسالت حضرت محمد صلی الله علیه وسلم را تعلیم داده و اموری را که شما نمی دانستید نه شما و نه پدران شما که گذشته‌اند.

«قُلِ اَللّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِی خَوْضِهِمْ یَلْعَبُونَ(91)»: الله متعال قرآن را نازل نموده و کسی را که خواسته هدایت کرده و برایش حجّت و دلیل اقامه نموده است.

پس تو این جاهلان را بگذار که همچنان در گمراهی خود سرگردان باشند و در لهو و لعب خویش بازی کنند؛ زیرا در کار خود هیچ دلیل و برهانی ندارد چون کسی که حق را ترک کند گمراه میشود از این رو سخن آنها دروغ و زندگی‌شان بازی است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قبل از همه باید گفت که: وظیفه‌ی أنبیاء، إبلاغ است، نه إجبار. در ضمن باید تذکر داد که إحتجاج باید به قدر ضرورت باشد نه بیشتر. طوریکه در این آیه مبارکه نوعی ازإحتجاج به بیان گرفته شده است:«ذَرْهُمْ»: اکنون که نمیپذیرند آنان را رها کن.

شأن نزول آیه:

از سعید بن جبیر روایت شده است که «مالک بن صیف» به مخاصمه و جدل نزد پیامبر صلی الله علیه وسلم آمد، پیامبر صلی الله علیه وسلم به او گفت: به آنکه تورات را برحضرت موسی نازل کرد تو را قسم می دهم! آیا در تورات آمده است که خدا از حبر(عالم) چاق متنفر و غضبناک است؟ او خود حبری چاق بود، مالک عصبانی شد و گفت: به خدا قسم هیچ چیز را بر هیچکس نازل نکرده است، افرادی که با او بودند گفتند: بدبخت حتی چیزی را بر موسی نازل نکرده است؟ گفت: خدا هیچ چیز را بر انسان نازل نکرده است، آنگاه الله آیه ی «وَ ما قَدَرُوا اَللّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قالُوا ما أَنْزَلَ اَللّهُ عَلى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍ»رانازل کرد. اماروایت راجح دربیان شأن نزول، روایت حضرت ابن عباس(رض) است که میفرماید: آیه کریمه درباره قریش نازل شد.

وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرَى وَمَنْ حَوْلَهَا وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَهُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ﴿٩٢﴾

و این کتابي است مبارک که آنرا نازل کردیم، تصدیق کننده کتابی است که پیش ازآن نازل شده است. تابه وسیله آن مردم ام القری(مکه) و مردم اطرافش را بترسانی. و آنانی که به روز قیامت ایمان می‌آورند، به آن نیز ایمان دارند. و ایشان بر نمازهای خویش محافظت دارند.(۹۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مُبَارَكٌ»: پر خیر و برکت، پایدار. قرآن، در بردارنده‌ی همه برکات است. (همچون: هدایت، عبرت، شفا، رُشد، عزّت) «مُصَدِّقُ»: تصدیق کننده. قرآن، هماهنگ با کتاب‌های آسمانی دیگر و تصدیق کننده آنهاست و این نشانه‌ی وحدت هدف و الهی بودن آنهاست.

«أُمَّ الْقُرَى»: مادر شهرها، شهر بزرگ، مکه (شورا آیه 7).

تفسیر:

«وَ هذا كِتابٌ أَنْزَلْناهُ مُبارَكٌ»: این قرآنی که ما به سوی تو ای محمد نازل کردیم تلاوت، تدبر و عمل به آن مایۀ بسیار بابرکت و دارای منافع و فواید عظیم است، زیرا قرآن راه رستگاری و مسیری است که به موفقیت و پیروزی منتهی می شود. یعنی اینکه مشتمل بر منافع دنیا و آخرت و علوم اولین و آخرین است.

«مُصَدِّقُ اَلَّذِی بَيْنَ يَدَيْهِ»: قرآن کتاب‌های آسمانی قبل از خود را مانند تورات و اِنجیل تصدیق می نماید.

«وَلِتُنْذِرَ أُمَّ اَلْقُرى وَمَنْ حَوْلَها»: تا تو ای محمد! مردم مکه و أطرافش را بترسانی. و بنا به قول ابن عباس تا مردم سایر نقاط زمین را نیز بترسانی.

خداوند متعال قرآن را نازل نموده تا پیامبرش اهل مکه و اطراف آنها را از گوشه و کنار جهان‌انذار دهد. و بنا به قول ابن عباس تا مردم سایر نقاط زمین را نیز بترساند.

«امّ القری» اصل و اساس قریه‌ها را گویند. «امالقری» (مادرشهر): مکه مکرمه است که در منزلت وجایگاه خویش، از همه شهرها بزرگتر میباشد زیرا اولین خانه‌ای که برای عبادت مردم بنا گردیده، درآن واقع شده است، مکّه معظّمه مرجع دینی ودنیائی تمام عرب

(c) ketabton.com: The Digital Library

بوده، و به حیثیّت جغرافیائی نیز در وسط دنیای قدیم، صورت مرکز واقع شده، و دنیای جدید، یعنی امریکا، مقابل آن است. موافق روایات حدیث، چون زمین بر آب بنا یافت، اوّل اینجا نمایان گردید، بنابرآن وجوه، مکّه «امّ القری» گفته شد؛ مراد از نزدیك (حول) یا عرب است که در دنیا اوّلین مخاطب قرآن بودند، و ذریعه آنها به دیگر جهانیان خطاب شد؛ و یا، تمام جهان مراد است؛ چنانکه خداوند متعال میفرماید: «لِيَكُونَ لِلْعالَمِينَ نَذِيراً».

«وَ اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِهِ»: آنان که به حشر و نشر ایمان دارند و آن را تصدیق میکنند، به این کتاب ایمان می آورند؛ چون شامل ذکر وعده و وعید و مژده و تهدید است.

ملاحظه میداریم که: عقیده به قرآن و قیامت، در کنار هم است.

«وَهُمْ عَلى صَلاتِهِمْ يُحافِظُونَ(92)»: اینها بر ادای نماز در اوقات آن محافظت مینمایند درست آنگونه که حق تعالی مشروع نموده و پیامبر صلی الله علیه وسلم بیان کرده است.

پس قرآن مبارک، پیامبر صادق، دعوت او جهانی و نماز ستون دین است. و اگر کسی به آن پایبند باشد، قطعاً به سایر عبادات نیز پایبند خواهد بود. و باید گفت که: روشنترین مظهر ایمان، همانا نماز است.

هکذا باید گفت که: ایمان به آخرت، از عوامل مراقبت بر نماز است.

مفسر صاوی فرموده است: نماز را مخصوصاً یادآور شده است؛ چون اشرف عبادت می باشد. (حاشیه‌ی صاوی بر جلالین 31/2.).

خوانندگان گرامی!

آیات متبرکه (93 و94) هم از آنان که بر الله متعال دروغ می بندند و مدعی پیامبری اند، بحث بعمل می آورد.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَنْ قَالَ سَأُنْزِلُ مِثْلَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُو أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمُ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ﴿٩٣﴾

و کیست ظالمتر از آنکه بر الله دروغ بست، یا گفت: به من وحی شده است؟ در حالیکه چیزی بر او وحی نشده است، و (کیست ظالمتر از آن که) گفت: من نیز مانند آنچه که الله نازل کرده است، نازل میکنم! و اگر ببینی (تو ای مخاطب) وقتی که آن ظالمان در سختی های نزع گرفتار اند، و فرشتگان دست‌های خود را (به طرف آنها) گشوده‌اند و (میگویند) که جانهای خود را بیرون کنید، امروز شما به عذابی خوار کننده عذاب داده میشوید، و این سزا به سبب آن است که در باره الله به ناحق سخن میگفتید و از آیات او تکبر و سرکشی می‌کردید.(۹۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«إفتری»: دروغ بست، سرهم کرد. «وَلَوْ تَرَى»: اگر می دیدی، می دانستی.

«غَمَرَاتِ»: جمع غمره، گردابها، سختیها، غفلتها، سکرات [مؤمنون/٥٤، في غمرتهم، 63 في غمرة]، [ذريات/١١]. «أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمُ»: جانهایتان را بدهید، قالب راتهی کنید، خودرا رستگار کنید. «تُجْزَوْنَ»: مجازات میبینید. «الْهُونِ»: خواری و زبونی، ذلت. در این آیة مبارکه به معنی پستکننده و خوارکننده است. «تَسْتَكْبِرُونَ»: تکبر می ورزید. (فرقان)

(c) ketabton.com: The Digital Library

تفسیر:

«وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ اِفْتَرى عَلَى اَللّهِ كَذِباً»: در دنیا هیچ کس ظالمتر از کسی نیست که بر الله متعال دروغ ببندد (و بگوید که کتابی بر کسی نازل نشده است. یا این که بگوید: الله را فرزند و همتای است یعنی اینکه برایش شریک و همسان قرار میدهد) باید گفت که: تهمت و افترا به خداوند متعال ظلم فرهنگی است و ادّعای رهبری از سوی نااهلان، بزرگترین ظلم است.

«أَوْ قالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ»: یا این که بگوید: به من وحی شده است، و بدو اصلاً وحی نشده باشد (از قبیل: مُسَیلمه کذّاب و أَسْوَد عَنسی و طُلَیحه أَسَدی.) در صورتی که خدا رسالتی به آنها نداده بود.

«وَ مَنْ قالَ سَأُنْزِلُ مِثْلَ ما أَنْزَلَ اَللّهُ»: یا مانند آن کس که ادعا کرد کلامی مانند کلام خدا تنظیم خواهد کرد. مانند گفتهی تبهکاران که می گفتند: «لَو نَشَآءُ لَقُلنَا مِثلَ هَذَآ إِن هَذَآ»: (الأنفال: 31).(اگر می خواستیم، قطعاً مانند این قرآن را میگفتیم).

ملاحظه میداریم که: دشمن حقّ، کوشش میکند یا حقّ را پایین میآورد، یا خود را بالا می برد. اِبتدا میگوید: قرآن افسانهٔ پیش نیست (العیاذ بالله)، وقتی دید که در این ادعای خویش موافق نیست وکسی اورا اعتبار نمیدهد، باز میگوید: من هم میتوان و امکانات آنرا دارم که مثل قرآن بیاورم.

مفسر ابو حیان در شأن نزول این آیهٔ مبارکه فرموده است که این آیه: در مورد نضر بن حارث، یکی از اِستهزاء کنندگان نازل شده است؛ چون با گفتاری بی مایه وضعیف به معارضهی قرآن برخاست، که حتی لیاقت بازگو شدن را ندارد. (البحر 180/4.).

دریک روایتی دیگری مفسران در شأن نزول این آیهٔ مبارکه می نویسد: که این آیه در بارهٔ عبدالله بن أُبَی نازل شد که کاتب وحی بود و چون رسول الله صلی الله علیه وسلم آیه: «ثُمَّ أَنشَأنَهُ خَلقًا ءَاخَرَ» (المؤمنون: 14) را بر او املا کردند، بیدرنگ با خود گفت: «فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحسَنُ الخَلِقِينَ». آن حضرت صلی الله علیه وسلم به او فرمودند: «بنویس؛ اینچنین نازل شده است که توخواندی». پس چون سخنش با وحی موافق گردید، در شک اُفتاد و با خود گفت: اگر محمد در ادعای نبوت راستگو باشد؛ در واقع به من نیز مانند او وحی فرستاده شده و اگر دروغگو باشد؛ من هم سخنی همسان سخن وی گفتهام! بنابر این، وی از اسلام مرتد شد و به مشرکان پیوست. اما در روز فتح مکه مجدداً اسلام آورد - چنانکه داستان وی در تأریخ اسلام معروف و مشهور است.

«وَلَوْ تَرى إِذِ اَلظّالِمُونَ فِي غَمَراتِ اَلْمَوْتِ»: ای محمد! **(و اگر بنگری آنگاه که ظالمان در غمرات مرگ باشند).**

غمرات: جمع غمره، به معنی شدت است یعنی: اگر بنگری آنگاه که ظالمان - یعنی منکران وحیالهی، یا مدعیان دروغین نبوت، یا پرچمداران معارضه با قرآن-درسکرات مرگ وسختیهای جانکندن قراردارند؛ بیگمان کار بزرگی را دیدهای، «وَ اَلْمَلائِكَةُ باسِطُوا أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمُ»: و ملائکه ارواحشان را قبض میکنند و دستان خود را به سوی آنها با عذاب و خشم دراز میکنند و میگویند: ارواح شریر خویش را بدهید تا از اجساد نجس شما بیرون شود.

مجازات و سزا های اُخروی از لحظهی مرگ شروع وآغازمیشود، به کافران میگویند: جان بده، بمیر، «أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمُ»: که همراه با نوعی تحقیر است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مفسر زمخشری در ذیل آین آیة مبارکه می نویسد: یعنی روحتان را از جسد بیرون آورید و به ما بدهید، و این هم بیانگر فشار و شدت در بیرون آوردن روح از بدن است، بدون آن که به آنان فرصت و مهلتی داده شود.
در تفسیر کشاف آمده است: «أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمُ»: تمثیلی است برای کار و رفتار فرشتگان، در وقت گرفتن روانهای ظالمان که مانند صاحب قرض دستانشان را بهسوی قرضدار دراز میکند و نهیب می زنند و با تندی و خشونت و بدون فرصت و مهلت، طلب خود را از او می گیرند.
در ضمن در جمله «أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمُ»: در می یابیم که: روح انسان از جسم او مجرّد و مستقلّ است.
«اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذابَ اَلْهُونِ»: مجازات و سزای توهین و تمسخر بهوحی و دین، عذاب مهین و خوار کننده را بدنبال دارد. طوریکه میفرماید: امروز عذاب بسیار خفّت آور و خوارکننده ای می بینید. یعنی اینکه در پی آن ذلّت و درد بکشید تا کیفری به افترای شما بر خدا و تمسخرتان نسبت به آیات الهی و تکذیب تان به پیامبران باشد.

وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ وَمَا نَرَى مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكَاءُ لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ﴿٩٤﴾

و محققاً شما یکایک به سوی ما باز آمدید آن گونه که اول بار شما را آفریدیم، اکنون نیز نزد ما تک و تنها آمده اید، در حالیکه هر چه را که به شما داده بودیم (در دنیا) پشت سر گذاشته اید و هیچ یک از شفیعانتان را که می پنداشتید (در سرنوشت شما) شریکان الله اند، با شما نمی بینیم. البته روابط میان شما و آن ها از هم بریده شده و آنچه از شریکانی که به نفع خود میپنداشتید، از شما گم گشته است.(۹۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«فُرَادَى»: جمع فرد،تک وتنها بدون تماموابستگیها وخویشاوندان. «خَوَّلْنَاكُمْ»: به شما عطا کردیم، نعمت بخشیدیم. «وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ»: پشت سرتان. «تقطع»: بریده شد، جدایی اُفتاد. «ضَلَّ عَنْكُمْ»: از شما ناپدید شده است. از دست شما به در رفته است، بر باد رفته است، گم شده است.

تفسیر:

«وَلَقَدْ جِئْتُمُونا فُرادى كَما خَلَقْناكُمْ أَوَّلَ مَرَّة»: همانطور که شما را برای اولین بار [تنها] آفریدیم، اکنون در روز رستاخیز بزرگ برای محاسبه به سوی ما تک و تنها جدا از اهل خانواده بازگشتید، بدون اولاد، أموال، مقام و منصب و بدون یاری دهنده یا لشکر و خدمه.
در حدیث شریف آمده است: ای انسان ها! شما پابرهنه و لخت و ختنه نشده بسان خلق اول درپیشگاه خدا حشر میشوید. (حدیث از روایت شیخین، و (عزلا) یعنی ختنه نشده.).
«وَتَرَكْتُمْ ما خَوَّلْناكُمْ وَراءَ ظُهُورِكُمْ»: در آن روز مالی نیست که در دنیا به شما عطا کرده بودیم به جای میگذارید و در چنین روز سختی برایتان نفعی ندارد.
و یا هم فرزندی که چیزی را از انسان دفع نماید و نه دوستی که بتواند شفاعت کند.
«وَما نَرى مَعَكُمْ شُفَعاءَكُمُ اَلَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكاءُ»: و یا هم فرزندی که چیزی را از انسان دفع نماید و نه دوستی که بتواند شفاعت کند. و خدایانتان را که گمان می کردید

(c) ketabton.com: The Digital Library

به شفاعت از شما بر می خیزند و معتقد بودید که در پرستش با الله شریکند، آنها را در کنار شما نمی بینیم.
«لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ»: اکنون تمام علایق و روابط حلقه ی اتصال بین شما پاره شد و جمعیت شما متفرق و پراگنده گشت.
«وَضَلَّ عَنْكُمْ ما كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ(94)» واعتقادتان در اینکه بت‌ها نفع و ضرر میرسانند باطل شده است وشما به سوی زیان وغضب خدای رحمان بازگشتید.
هیچکس از شما در معاملهٔ خود زیانمندتر است و حسرت نمی‌خورد. علاقه امداد و نصرت گسست، و دعواهای طولانی شما همه به باد رفت. به این ترتیب بر شما پشیمانی و شدّت درد و گام های نادرست جمع شده است.
گمان های بی پایه، اساس بسیاری از گمراهی هاست. باید متذکر شد که: مشرکان همیشه به چهار چیز تکیه و امید داشتند: قوم و قبیله، مال و دارایی، بزرگان و اربابان و بت‌ها و معبودان. در این آیه، بی ثمری و بی نتیجی هر چهار تکیه‌گاه را در قیامت مطرح می کند:
«فُرادی»: بدون قوم و قبیله.
«تَرَكْتُمْ ما خَوَّلْناكُمْ»: بدون مال و ثروت و دارایی.
«ما نَرى مَعَكُمْ شُفَعاءَكُمُ»: بدون یار و یاور.
«ضَلَّ عَنْكُمْ»: محو تمام قدرت‌های خیالی.
واقعیت هم همین است که در قیامت، حقایق ظاهر و سراب‌ها، محو می شوند.

شأن نزول آية مباركه:

ابن‌جریر طبری درشأن نزول آیة مبارکه روایت فرموده است که: نضر بن حارث گفت: لات و عزی برای من شفاعت می‌کنند! همان بود که آیة کریمه نازل شد.

خوانندگان گرامی!

پس از اثبات یگانگی الله متعال، و مقرر نمودن پیامبری و برخی از أحوال قیامت،که به بیان گرفته شد، اکنون در آیات (95 الی 99) به بیان برخی از دلایل که بروجود هستی بخش دلالت کند، میپردازد که عبارتند از: آفریدن، حیات بخشیدن، جان گرفتن و تقدیر و تدبیر گردش ستارگان، سیارات و پی در پی آمدن شب و روز و انواع میوه ها وحاصلات مختلف النوع از شگوفه گرفته تا میوه.

إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ذَلِكُمُ اللَّهُ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ﴿٩٥﴾

بی تردید الله شگافندهٔ (رویانندهٔ) دانه و خسته است، زنده را از مرده بیرون می‌آورد و بیرون آورنده (ایجاد کننده) مرده از زنده است، آن است (الله) معبود شما، پس چگونه [از حق] منصرفتان می کنند؟(۹۵)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«فالِقُ»(فلق): به معنی شق و شکاف است. به وجود آورنده، مصدرهای فلق، فرق و فتق یک معنا دارند. «الْحَبِّ»: دانه. «وَالنَّوَى»: هسته. «مخرج»: بیرون آورنده. «ذَلِكُمُ اللَّهُ»: این خدای شماست، خدای شما چنین است. «تُؤْفَكُونَ»: منصرف و منحرف میگردید. برگردانده میشوید.

تفسير:

جوهر و محتوای اساسی در این آیة مبارکه در اینست که: پروردگار باعظمت ما یکبار

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیگری به محور کلام ابطال دیدگاه های مشرکین پرداخته، و در این راستا صنع و آفرینش عجیب و شگفت انگیز و تدابیر لطیف و دقیق را ارائه داده و میفرماید:
«إِنَّ اَللهَ فالِقُ اَلْحَبِّ وَ اَلنَّوى»: هر آینه الله متعال شکافنده دانه ها وهسته هاست، شکافنده دانه‌هاست که از آنها گیاهان و نباتات را بیرون می‌آورد و شکافنده هسته‌هاست که از آنها درختان تناور را بیرون می‌آورد.
نوی: جمع «نواه»، بر هر میوه و محصولی اطلاق میشود که دارای هسته باشد، مانند خرما و زردآلو و آلو.
شیخ قرطبی میفرماید: هسته‌ی مرده را می شکافد تا برگی سبز از آن بیرون بکشد. و همچنین دانه را. (تفسیر قرطبی 44/7.).
«يُخْرِجُ اَلْحَيَّ مِنَ اَلْمَيِّتِ وَ مُخْرِجُ اَلْمَيِّتِ مِنَ اَلْحَيِّ»: او تنها ذاتی است که زنده را از مرده بیرون میکند مانند طفل که از نطفه و مرغ که از تخم بیرون میشود، و او تنها ذاتی است که مرده را از زنده بیرون می نماید مانند نطفه که از مرد و زن و تخم که از پرنده و هسته که از درخت خرما و دانه که از کشت و از این قبیل بیرون می نماید.
مفسران امروزی مطابق به تجارب علمی مینویسند: مراد از بیرون آوردن مرده از زنده؛ خارج شدن مایعاتی همچون شیر از بدن موجودات زنده است زیرا شیر مایع سیالی است که در آن چیز زنده‌ای وجود ندارد در حالی که نطفه دارای حیوانات (سلولهای) زنده‌ای است که از بدن حیوان زنده خارج میشود.
از ابن عباس(رض) نقل شده است: مؤمن را از کافر و کافر را از مؤمن بیرون می آورد. پس حی و میت استعاره از کافر و مؤمن است.
«ذلِكُمُ اللهُ فَأَنّى تُؤْفَكُونَ(95)»: همان است خدایتان که خالق و باتدبیر است، یعنی کسیکه چنین کند اهل و شایستۀ عبادت و الوهیت است نه دیگران؛ زیرا برای او هیچ شریکی در خلقش نیست بنابر این لازم است تا در عبودیتش نیز شریکی نباشد. از این رو ضروری است کسی عبادت شود که خلق و ایجاد میکند. با وجود چنین لزومی مشرکان چگونه عبادت‌های خود را به سوی غیر الله متحول میسازند وبا اوخدای دیگری بنابر باطل،گناه وبدکاری قرار میدهند.

فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ﴿٩٦﴾

(همان الله) شگافنده روشنی صبح است و شب را برای آرامش قرار داد و خورشید و ماه را برای حساب کردن اوقات. این است تقدیر پروردگار قدرتمند دانا.(۹۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الْإِصْبَاحِ»: سپیده دم، مصدر و به معنای صبح است. سَكَنًا: آرامش، آسودن. آنچه انسان به آن مأنوس میشود و آرامش می یابد. سکن یعنی رحمت.
سکن یعنی رحمت. «حُسْباناً» یعنی از روی حساب و کتاب. مفسر زمخشری میفرماید: حسبان مصدر حسب است همان طور که حسبان مصدر حسب میباشد و نظیر آن کفران و شکران است. (کشاف 39/2.). «تَقْدِيرُ»: اندازه گیری، سنجش، تدبیر أندیشمندانه، مقایسه، بررسی.

تفسیر:

در آیه قبلی، سه نشانه از قدرت الله متعال در زمین مطرح شد، در این آیه نشانه‌هایی از

(c) ketabton.com: The Digital Library

قدرت الهی درآسمان‌ها مورد بحث قرار داده میشود. شب و روز دو نشانه از قدرت الهی است که به واسطه‌ی گردش منظّم آفتاب و مهتاب پدید می‌آیند. طوریکه میفرماید: «فالِقُ اَلْإِصْباحِ»: والله متعال تنها اوصبح رادر میان تاریکی‌های شب شکافت وسفیدی روشن را از سیاهی شدید بیرون کرد.

طبری گفته است: ستون صبح درخشان را از قلب تیره و سیاه شب بیرون میکشد. (طبری 554/11.).

واقعیت امر اینست که: پیدایش شب وروز، محتاج ونیازمند به‌وجودی صاحب قدرت و دانش دارد که این کار را با تقدیر و اندازه‌گیری دقیق انجام دهد.

«وَجَعَلَ اَللَّيْلَ سَكَناً»: او شب را برای آرامش انسان وهر جنبنده‌ای مهیا ساخت از این روی مردم در آن خواب میشوند و چهارپایان آرام می‌گیرند و پرندگان به آشیانه‌های خود بازمی‌گردند و حشرات به سوراخ‌های خویش.

«وَ اَلشَّمْسَ وَ اَلْقَمَرَ حُسْباناً»: او کسی است که آفتاب و ماه را بنابر حساب و کتابی خاص سیّار ساخت به گونه‌ای که هرگز از حساب و کتاب خویش انحراف نمی نمایند و منافع و مصلحت های انسان به آن بستگی دارد ذات پروردگار این ها را به دقت و در اوقاتی معلوم و زمانی مشخص به انجام رسانید که با این دو، حساب روز، ماه و سال فهمیده می شود.

«ذٰلِكَ تَقْدِيرُ اَلْعَزِيزِ اَلْعَلِيمِ(96)»: تقدیر وسنجش همۀ این ها از سوی الله متعال صورت گرفته که در ملک خود تواناست. او کسی است که با قدرت خویش دیگران را مقهور نموده و به کمال خویش تقرد جسته است. او دانائی است که تدبیر خلق را میداند و همچنان محل نفع و دروازه‌ها مصالح را. بنابر این او تعالی با عزّت خود امر کرد و این امر نافذ شد و باعلم ودانش خود قضا و قدر کرد. باید گفت که: تفکّر در نظم دقیق کرات آسمانی، راه خدا شناسی است.

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴿٩٧﴾

و الله آن ذاتی است که برای شما ستاره‌ها را آفرید، تا به وسیله آن در تاریکی‌های خشکی و تاریکی‌های بحر، راه یاب شوید. واقعاً ما آیات را برای آنانی که می دانند، به تفصیل بیان کرده‌ایم. (۹۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«جَعَلَ»: قرار داد، آفرید. «فَصَّلْنَا»: بیان داشتیم، آشکار ساختیم.

تفسیر:

«وَهُوَ اَلَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اَلنُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِها فِي ظُلُماتِ اَلْبَرِّ وَ اَلْبَحْرِ»: و الله متعال ذاتي است که برای شما ستارگان را بیافرید تا به وسیله آنها در تاریکی های شب، به هنگام راه پیمایی‌تان درخشکی وقلب بهر از آنها هدایت و رهنمایی بجوید. بلی! هنگامی که راه های خشکی و در بحر بر شما مشتبه و ناپیدا می شود، ستارگان بهترین وسیله پیداکردن راه برای شماست، کسی که در صحراها راه می رود با همین ستاره‌ها راه را پیدا می‌کند، یعنی نظام ستارگانِ آسمان چنان دقیق است که میتوان راه‌های زمینی را با آن پیدا کرد.

همچنان چه کشتیرانان بحری با نور ستارگان مسیر خود را طی مینمایند. و این یکی از منافعی است که الله متعال ستارگان را برای بر آوردن آن آفریده است.

«قَدْ فَصَّلْنَا اَلْآياتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ(97)»: برای قومی که در باره‌ی عظمت خالق مي‌انديشد،

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلایل فراوانی را بر قدرت خود بیان کردیم.

وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ﴿٩٨﴾

و او همان ذاتی است که شما را از یک نفس آفرید، پس برای شما قرارگاه است (در دنیا) و امانت گاه است (در قبر) واقعاً آیات (توحید) را برای قومی که می فهمند، به تفصیل بیان کرده‌ایم.(۹۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَنْشَأَكُمْ»: پدید آورد، هستی بخشید. مستقر (قر): قرارگاه. «مُسْتَوْدَعٌ» (ودع): محل امانت سپردن (مستقر در رحم و امانت در خاک گور) یا مستقر، رحم مادر و مستودع، پشت پدر.

در تعبیر «أنشأ» دو نکته قابل توجه نهفته است:

1- ابتکار 2- تربیت مستمر.

در آفرینش انسان هم نوآوری و ابتکار است، هم تربیت مستمر. بلی، آفریدن تقلیدی یا آفریدن و رها کردن، دارای چندان ارزشی نمی باشد. (فرقان)

تفسیر:

«وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْس واحِدَة»: واقعاً این همه تنوّع و نوآوری در خلقت انسان ها تنها از یك نفْس، نشانه‌ی عظمت خداوند است.

تفسیر:

«وَهُوَ اَلَّذِی أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْس واحِدَة»: ترجمه چنین است که: **الله متعال ذاتی است که شما را از یک تن»** یعنی: از آدم علیهم السلام پدید آورد.

«فَمُسْتَقَرٌّ وَ مُسْتَوْدَعٌ»: ابن عباس(رض) میفرماید: مستقر یعنی در «ارحام» و مستودع یعنی در «أصلاب - کمرها»؛ یعنی شما در ارحام مادرانتان و اصلاب پدرانتان قرارگاه دارید.

ابو سعود گفته است: مستقر یعنی در رحم و مستودع یعنی در سرزمینی که در آنجا می میرد.(همچنین «مستقر» را به «روی زمین» و«مستودع» را به «زیر زمین» تفسیر کرده و طبری هم عموم نظریه ها را پذیرفته است.).

«قَدْ فَصَّلْنَا اَلْآياتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ(98)»: ما به شما دلائل و براهین بسیاری را در هستی، زندگی و انسان بیان کردیم تا کسی که دارای اندک فهم و تدبری است به سوی حق هدایت شود. اما غافل، هیچگاه دلیل و برهان نفعی به حال او ندارد و راهیاب نمی‌شود. فهم دلیل دلالت بر وضوح آنچه بر آن حجّت اقامه می‌گردد دارد.

مفسر صاوی فرموده است: چون حالت و کیفیت انسان امری است مخفی، و نهان وعقل در مورد آن متحیر است، در اینجا از عبارت «يَفْقَهُونَ» استفاده کرده است، به عکس ستارگان که حالشان نمایان و قابل رؤیت است، از این رو آن را به «يَعْلَمُونَ» بیان کرده است. (حاشیه‌ی صاوی بر جلالین 34/2.). واقعاً این همه تنوّع و نوآوری در خلقت انسان‌ها تنها از یك نفْس، نشانه‌ی عظمت خداوند است.

وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ انْظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ فِي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ذَلِكُمْ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴿٩٩﴾

و او آن ذاتی است که از آسمان آبی فروآورد، پس به وسیله آن آب هرگونه گیاه را بیرون آوردیم، و از آن گیاه، جوانه سبزی را بیرون آوردیم که از آن جوانه سبز دانه‌های به هم پیوسته را بیرون آوردیم، و از شگوفه درختان خرما خوشه‌هایی است نزدیک به زمین، ونیز (رویانیدیم به آن آب) باغ های از درخت های انگور و زیتون و انار را مشابه به همدیگر و غیر مشابه به همدیگر، به میوه آن درخت، چون ثمر آن ظاهر شود نگاه کنید، و (نیز) به پخته شدن آن، وقتی برسد (نگاه کنید). یقیناً در این‌ها (نباتات) برای مردمی که ایمان می‌آورند نشانه‌هاست (که دلیل بر قدرت الله است).(۹۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مُتَرَاكِبًا» (ركب): متراكم، أنباشته وأنبوه، سوار بر هم، مانند خوشه ی گندم وغیره.
«طلع»: شکوفه‌ی خرما، میوه‌ی نارس خرما. «قِنْوَانٌ»: جمع قنو یعنی خوشه خرما.
«دانیه»: نزدیک هم، در دسترس، «أعناب»: جمع عنب، انگور تاکستان. «الرّمان»: أنار.
«ینع»: رسیدن و با طراوت شدن میوه. «وَيَنْعِهِ»: رسیده و بدست آمده، گفته میشود: «ینعت الشجرة و اینعت» میوه اش رسید.

تفسیر:

پروردگار باعظمت ما در قرآن عظیم الشأن میفرماید: انسان‌ها از نفْسِ واحد میباشند، ولی در این آیة مبارکه میفرماید: همه‌ی گیاهان و درختان و میوه‌ها نیز از يك سرچشمه‌اند وآن آب باران است. طوریکه آمده است: «وَ هُوَ اَلَّذِی أَنْزَلَ مِنَ اَلسَّماءِ ماءً فَأَخْرَجْنا بِهِ نَباتَ كُلِّ شَیْءٍ»: و خدای تعالی تنها اوست که باران را از ابر نازل میکند سپس او از کشت دانه‌های استوار بر روی هم بیرون میکند چنان‌چه هر خوشه از خوشه‌های گندم منظومه‌ای است که با دانه‌های خود زیبائی خاصی را به وجود آورده و در حقیقت آفریده‌ای است که به دقت آفریده شده است.

مفسر طبری گفته است: تمام آنچه که نباتات است و به وسیله‌ی باران رشد و نمو میکند و میرسد، بیرون می آوریم. (طبری 573/11.).

یعنی هم نزول باران، هم رویاندن گیاه و میوه، کار پروردگار با عظمت است، «فَأَخْرَجْنا مِنْهُ خَضِراً» از آن نباتات سبز و شاداب و باطراوت بیرون آوردیم.

«نُّخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُّتَرَاكِبًا»: از سبزه دانه های متراکم بیرون آوردیم؛ مانند خوشه های گندم وجو. ابن عباس(رض) گفته است: منظور گندم و جو و برنج است.

«وَ مِنَ اَلنَّخْلِ مِنْ طَلْعِها قِنْوانٌ دانِیَةٌ»: **«و از شکوفه درختان خرما خوشه‌هایی است نزدیک به زمین»** یعنی: به فرمان حق تعالی خوشه‌های درختان خرما از شکوفه‌های آن بیرون می‌آید، در حالی که **«دانیه»** است. دانیه: یعنی: نزدیک است به طوری که شخص در هردو حال ایستاده و نشسته به آن دسترسی دارد.

ابن عباس(رض) میفرماید: منظور خوشه های آویخته است که از شاخه فرود آمده و در دسترس میوه چین قرار می گیرد.

«وَجَنّاتٍ مِنْ أَعْنابٍ»: به وسیله‌ی باران، باغ ها و باغچه های انگور را بیرون آوردیم.

«وَاَلزَّيْتُونَ وَاَلرُّمّانَ مُشْتَبِهاً وَغَيْرَ مُتَشابِهٍ»: **«و نیز باغ هایی از درختان انگور و زیتون و انار - همانند و غیر همانند بیرون آوردیم»** یعنی: میوه‌هایی که در حجم و رنگ همانند و در طعم و مزه غیره مانند هستند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قتاده فرموده است: برگشان مشابه و طعمشان مختلف است، و در آن می توان دلیل قاطع بر وجود خالق مختار و دانا و توانا یافت.
«اُنْظُرُوا إِلى ثَمَرِهِ إِذا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ»: قبل ازهمه بایدگفت که: نباید رابطه‌ی انسان با میوه‌ها فقط وفقط در چوکات رابطه‌ی های مادّی و غذایی خلاصه گردد، بلکه این رابطه‌ی فکری وتوحیدی هم باشد. طوریکه پروردگار باعظمت ما با زیبای خاصی میفرماید: ای انسان! تا به سوی این میوه‌ها در مرحله شکوفه دهی و درمرحله پختگی ونضج آنهاکه مرحله بهره برداری از آنهاست و برای بدنشان در آن هنگام بسیار سازگار و مفید است، به دیده عبرت بنگرند و در این حقیقت نیک تأمل کنند که خداوند متعال چگونه از خاک تاریک و تیره میوه‌های الوان پدید می‌آورد، چگونه از یک خاک و یک آب، هزاران گونه گیاه وثمر باهزاران گونه خواص وطعم و رنگ تقدیم انسان می‌کند؟
«إِنَّ فِي ذٰلِكُمْ لَآياتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ(99)» درحقیقت درخلق این میوه ها و کشت وزرع‌ها با آن همه اختلاف وتفاوتی که درجنس وشکل ورنگ دارند، دلایلی روشن و قاطع بر قدرت و یگانگی خدا وجود دارد و آنان که وجود خدا را تصدیق میکنند به آن پی می برند.
ابن عباس(رض) فرموده است: می پذیرند هر آن کس که این نباتات را بیرون آورده است نیز قادر است مردگان را زنده کند. (تفسیر جوزی 96/3).

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (95 الی 99)، متضمن چهار نوع از أدله بر وجود خدای آفریننده و بر یگانگی، علم، قدرت و حکمت وی است:
نوع اول: برگرفته از دلالت احوال نباتات و حیوانات است.
نوع دوم: برگرفته از احوال نجوم و افلاک است.
نوع سوم: برگرفته ازاحوال انسان وخلقت وی از یک اصل و یک ریشه است.
نوع چهارم: برگرفته از روش رویانیدن و تنوع گونه‌های اشجار و نباتات و اختلاف انواع میوه‌ها و محصولات است. که علم جدید در هر بابی از این ابواب، میادین عظیمی را پیموده و افقهای جدیدی را در جهت ایمان و یقین به روی عقل و قلب انسان رهپوی جستجوگر گشوده است. پس در واقع ما در این آیات، در برابر کتاب باز شده هستی پروردگار قرار داریم. أسفا! که غافلان هر لحظه از کنار آنها می گذرند اما لحظه‌ای هم در برابر آنها درنگ نکرده و دمی دیده جان و دلشان را بر شگفتی‌ها و ابداعات آن باز نمی‌کنند. (بنقل از. «تفسیر انوار القرآن».

خوانندگان گرامی!

پس از بیان دلایل پنج گانه که درآیات متبرکه (95 الی 99)، بر ثبوت الوهیت و کمال قدرت و رحمت الله متعال، شرف نزول یافته اند، اینک در ایات (100 الی 103) به بیان گرفته میشود که که در میان همین انسانها اشخاصی قرار دارند، که نسبت ناروا به ذات پروردگار نموده، و جن را شریک الله متعال میدانند و یا برای او دختر وپسر میتراشند. خداوند نیز سخنشان را مردود شمرد.

وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يَصِفُونَ﴿١٠٠﴾

و (لیکن کافران به آن آیات یقین نکردند بلکه) با الله شریک‌های از جن مقرر کردند،

(c) ketabton.com: The Digital Library

درحالیکه (الله) آنانرا (نیز) آفریده است. و برای الله پسران و دخترانی از روی نادانی خود قرار دادند، در حالیکه پاک و برتر است از آنچه (در حق او تعالی) وصف می‌کنند.(۱۰۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الْجِنَّ»: موجود پنهان از دید انسان است. جنّ که آفریدگانی نهان از دیدگانند. «خَرَقُوا»: از پیش خود ساخته‌اند. سرهم کرده‌اند. به هم بافته‌اند.

تفسیر:

«وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَاءَ اَلْجِنَّ»: (کافران با این همه دلائل روشن) **«و برای خدا شریکانی از جن قرار دادند»** یعنی: مشرکان، شیطان‌های جنی را شریک الله متعال پنداشته و به پرستش و تعظیم آنها پرداختند، همان‌گونه که به پرستش و تعظیم پروردگار می پرداختند، «وَ خَلَقَهُمْ» در صورتی که به یقین می دانستند خدای متعال آنها را خلق کرده است. و او به تنهایی آنها را از عدم به عالم هستی آورده است، پس چگونه آنها را شریک خدا قرار می دهند؟ چنین امری اوج نادانی است.

«وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ» کافران از روی جهالت ونادانی، پسران و دخترانی برای الله متعال قرار داده (و مسیحیان گمان می برند که مسیح پسر خدا است، ویهودیان عُزَیر را پسر خدا میدانند، و برخی از مشرکان عرب نیز فرشتگان را دختران خدا می دانستند!).

«سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى عَمَّا يَصِفُونَ(100)» خداوند پاک و منزّه (از همه این نقص‌ها و عیب‌ها) و به دور از این صفاتی است که او را بدان ها توصیف میکنند. و مقام و منزلتش بسی والاتر از آن است.

در این آیه مبارکه ملاحظه میشود که پروردگار و پیامبرش پیش از توصیف سایرین، خود را با کلمه «سبحانه» وصف نموده که منظور نفی نقص است و با کلمه «تعالی» که منظور اثبات کمال است. (تفسیر مسیر)

بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴿۱۰۱﴾

[او] پدید آورنده و ایجاد کنندهٔ آسمان ها و زمین است، (از عدم محض بدون هیچ نمونه ای) چگونه او را فرزندی باشد؟! در صورتی که برای او همسری نبوده، و همه چیز را او آفریده؛ و او به همه چیز داناست. (۱۰۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«بَدِيعُ»: کسی که بدون نمونه قبلی، چیزی بسازد، نو آفرینی کند. یعنی آینکه «بَدِيعُ» به معنای آفریدن ابتکاری است (نه تقلیدی). «صَاحِبَةٌ»: همسر.

تفسیر:

«بَدِيعُ اَلسَّماواتِ وَ اَلْأَرْضِ»: خداوند ذاتی است که آسمان ها و زمین را بدون نمونه‌ی قبلی بادقت ابداع و ایجاد کرده است. در حالی که مانندی برای آسمان ها و زمین نگذشته بود.

«أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُن لَّهُ صَاحِبَةٌ»: چگونه خداوند متعال دارای فرزندی میشود، در حالیکه نیازی به کمک و مساعدت فرزند ندارد و او از همه بی نیاز است و دیگر اینکه ذات پروردگار محتاج کرم و عطای اویند. در ثانی حق تعالی برای خود زنی بر نگزیده تا از او فرزندی به وجود آید.

بصورت کل باید گفت: ذاتی که آسمان ها و زمین را بدون تقلید و نقشه‌ی قبلی آفرید، چه نیازی و ضرورتی به فرزند و همسر دارد؟ او با یك اراده، آنچه را بخواهد خلق می‌کند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ(101)»: مفسر تفسير المسير درذيل اين آية مباركه مى نويسد: خداى تعالى اولى است كه قبل از او هيچكس نيست.
كسى كه فرزند داشته باشد ميراث برده ميشود در حالى خداوند متعال ميراث برزمين وتمام كسانى است كه بر روى آن قرار دارند و او بهترين وارثان است. او تعالى هر موجودى را از عدم ايجاد نموده پس به كسى نيازى ندارد و همه خلايق بندگان اويند در حاليكه از آنها نه اميد نفع برده مىشود و نه خوف ضرر از آنها وجود دارد. علم و دانش الله واسع، شامل، كامل است و برهر چيزى احاطه دارد. او تمام آنچه را در نهان وجود دارد را مى داند و بر امور پوشيده و مخفى نيز اطلاع دارد. پس او تعالى اِبداع و ايجاد مى كند، نعمت مى دهد و باز مى دارد و او بلند مى برد و پائين مى آورد و حكم مى نمايد و تشريع مى كند.
در التسهيل آمده است: هدف اين است كه به دو طريق گفتهى افرادى را رد كند كه به خدا فرزند نسبت داده اند:
اول؛ اين كه فرزند جز از جنس پدر نمى تواند باشد، وانگهى خدا فوق اجناس است، چون اجناس را ايجاد كرده است پس درست نيست داراى فرزند باشد.
دوم؛ اين كه خدا آسمان ها و زمين را خلق كرده است كه چنين موجودى از فرزند و از هر چيزى بى نياز است. (التسهيل 18/2.).
سپس خداى توانا بر يگانگى خود تأكيد كرده و اين كه فقط او خالق و ايجاد كننده است و ميفرمايد:

ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ﴿١٠٢﴾

اين است الله، مالک و متصرف شما، نيست هيچ معبودى برحق به جز او كه آفريننده همه چيز است، پس تنها او را عبادت كنيد، و او بر هر چيز وكيل و نگهبان است.(١٠٢)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«وَكِيلٌ»: مدبر، نگهبان، مراقب.

تفسير:

«ذلِكُمُ اَللّهُ رَبُّكُمْ لا إِلهَ إِلاّ هُوَ»: آن (متّصف به صفات كمال است كه) خدا و پروردگار شما است. جز او خدائى نيست؛ او خالق و مالک و تدبيركننده و ترتيب دهندهى امور شما تنها او است. و فقط او معبود حقيقى است.
«خالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ»: او آفريننده همه چيز است. يعنى خالق تمام موجودات و فقط چنين موجودى شايستهى پرستش است و بس.
«وَهُوَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ(102)» او آفريننده همه چيز است. پس وى را بايد بپرستيد (و بس؛ چرا كه تنها او مستحقّ پرستش است) و حافظ و مدبّر همه چيز است.

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ﴿١٠٣﴾

چشمها او را درك نمىكند ولي او همه چشمها را درك مىكند و او بخشنده (انواع نعمت ها و با خبر از ريزه كاري ها) و آگاه (از همه چيز) است.(١٠٣)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«لا تُدْرِكُهُ الْأَبْصارُ»: خداوند، جسم مادّى نيست كه چشم ها آنرا درک كند.
كلمهى«بصر»هم به معناى چشم است وهم به معناى بصيرت. (مفردات راغب) بنابر اين

(c) ketabton.com: The Digital Library

آیه را میتوان چنین معنا کرد: نه چشم ظاهری، خداوند را می بیند و نه دل به عمق معرفت او راهی دارد. «اللطیف»: دقیق، باریک بین. «الخبیر»: آگاه.

تفسیر:

«لاتُدْرِكُهُ اَلْأَبْصارُ وَهُوَ يُدْرِكُ اَلْأَبْصارَ»: مفسیر. «تفسیر انوار القرآن» در ذیل این آیه مبارکه مینویسد: «چشم ها او را در نمی یابند» یعنی: چشمها به کنه حقیقت او نمیرسند. لذا آنچه در اینجا نفی شده است، دریافتن و احاطه نمودن بر حق تعالی است، نه اصل رؤیت وی؛ زیرا مؤمنان، خداوند متعال را در آخرت می بینند چنانکه خود میفرماید: «وُجُوه يَومَئِذ نَّاضِرَةٌ ٢٢ إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَة٢٣» [القيامة: 22-23]. «در آن روز، صورت هایی شاداب و مسرورند و به پروردگار خویش می نگرند».

همچنان دیدن حق تعالی در آخرت با احادیث متواتر - به چنان تواتری که شک و شبهه‌ای را در آن راهی نیست - نیز ثابت شده است «و او دیدگان را در می یابد» یعنی: حق تعالی به آنها احاطه می کند و به کنه و حقیقت آنها میرسد به طوری که هیچ پوشیده‌ای از آنها بر او پنهان نمی ماند.

از عکرمه در بارة تفسیر این آیة مبارکه: «لَّا تُدرِكُهُ الأَبصَرُ»: «چشم ها او را در نمی یابند»، سؤال شد، در جواب فرمود: آیا شما آسمان را نمی بینید؟ گفتند: چرا؟ گفت: آیا همه آن را می بینید و نگاهتان همه آن را احاطه می‌کند؟ گفتند: خیر! گفت: پس دیدن خداوند متعال در آخرت نیز این چنین است. قتاده میگوید: «او بزرگتر از آن است که دیدگان او را دریابند».

صاحب تفسیر «فی ظلال القرآن» می نویسد: «بینایی بشر و حواس و ادراکات ذهنی او همه برای آن آفریده شده تا او به وسیله آنها با این کائنات تعامل کرده وبه تکلیف خلافت در زمین قیام نماید وآثار وجود الهی را در صفحات این هستی آفریده شده درک نماید اما در باره ذات خدای سبحان باید گفت که: قدرت دریافت وی به بشر داده نشده زیرا حادث توان آن را ندارد که وجود ازلی و ابدی را ببیند... بگذریم از اینکه قیام به امر خلافت در زمین، مستلزم دیدن خدای سبحان نیز نیست... به هر حال؛ اگر پیشینیان گاهی چنین درخواستی می‌کردند، می گوییم که آنها ساده‌اندیش و کوته‌نظر بوده‌اند ولی درخواست معاصران در این مورد را بر امری جز سماجت (زشتی، بی شرمی) نمیتوان حمل کرد زیرا اینان از «اتم» و «الکترون» و «پروتون» و «نیوترون» سخن میگویند در حالی که هیچ یک از آنها، اتم والکترون و امثال آنها را ندیده‌اند ولی چون آثار این پدیده ها را می بینند؛ وجود آنها را هم مسلم گرفته‌اند اما وقتی برای آنان از وجود خدای سبحان سخن می رود، آن هم از طریق آثار بی‌نهایتی که وجود مطلق وی دارد؛ بی هیچ دانش و هدایت و برهان روشنی، دراین موضوع جدال می کنند و خواهان دلیل مادی محسوس می‌گردند، گویی این هستی به تمامی خود و این زندگی با همه اعجوبه‌هایش کافی نیست که در مقام این دلیل قرار گیرد».

«لا تُدْرِكُهُ اَلْأَبْصارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ اَلْأَبْصارَ»: «واوست لطیف» یعنی: حق تعالی بر بندگانش مهربان است. لطف از سوی حق تعالی: توفیق و عصمت اوست.

بعضی گفته‌اند: لطیف کسی است که رازها را به آسانی درک می‌کند. و اوست «اگاه»که به همه اشیاء، اعم از آشکار و نهان آنها احاطه علمی دارد.

ابن کثیر در این باره میفرماید: نفی ادراک با رؤیت روز قیامت منافی نیست؛ چون در آن موقع هرطور که خود بخواهد برای بندگان مؤمنش تجلی میکند. ولی دید و بصیرت جلال

(c) ketabton.com: The Digital Library

و عظمت او را آن طور که هست نمی تواند درک کند، از این رو حضرت عایشه رضی الله عنها با استدلال به این آیه رؤیت ذات حق را در آخرت قبول داشت و رؤیتش را در دنیا نفی می کرد.(مختصر ابن کثیر 605/1.).

همچنان صاحب تفسیر صفواة التفاسیر شیخ علی صابونی مرحوم در تفسیر خویش در ذیل آیه‌ی «لاتُدْرِكُهُ اَلْأَبْصارُ» احاطه را نفی کرده است نه رؤیت را، به همین جهت خداوند نفرمود: «لا تراه الأبصار»: چشم ها او را نمی بیند، بنابراین آنان که به عدم رؤیت خدا در آخرت نظر داده اند مانند معتزله، از حق منحرف گشته وحق را کنار نهاده اند. و با مخالفت با مدلول کتاب و سنت متواتر پیامبر صلّی الله علیه وسلّم راه راگم کرده اند. در قرآن چنین آمده است: «وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ ناضِرَةٌ إِلى رَبِّها ناظِرَةٌ»: در آن موقع چهره هایی شاد و منورند و به پروردگار خود نگاه میکنند و در حدیث که بخاری روایت کرده است: شما همانطور که این ماه را می بینید و نیازی ندارید به یکدیگر بگویید آن را به من نشان بده، خدا را نیز خواهید دید تا آخر حدیث، و بس است کتاب و سنت دلیل و راهنما باشند.

مسئله رؤیت و ملاقات باری تعالی:

در مورد اینکه آیا انسان میتواند با الله متعال ملاقات کند؟ مفسر تفسیر معارف القرآن مفتی محمد شفیع عثمانی دیوبندی می نویسد: در این مسئله عقیده تمام علمای اهلسنت والجماعت بر این است که نمی توان ذات حق تعالی را در این جهان مشاهده کرد. از اینجاست که وقتی حضرت موسی علیه السلام تقاضا کرد که «وَ لَمَّا جاءَ مُوسى لِمِيقاتِنا وَ كَلَّمَهُ رَبُّهُ قالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قالَ لَنْ تَرانِي...» (سوره اعراف آیه 143) (و چون (قوم تقاضای دیدن خدا کردند) موسی (با هفتاد نفر بزرگان قومش که انتخاب شده بودند) وقت معین به وعده‌گاه ما آمد و خدایش باوی سخن گفت، موسی (به تقاضای جاهلانه قوم خود) عرض کرد که خدایا خود را به من آشکار بنما که جمال تو را مشاهده کنم. الله در جواب او فرمود: «لن ترانی» که تو هرگز نمی توانی مرا ببینی). روشن است که وقتی به موسی کلیم الله علیه السلام چنین جواب میرسد، پس کسی دیگر از جن و انس چنین قدرتی ندارند.

البته رؤیت حق تعالی در آخرت برای مؤمنین از احادیث صحیح و قوی و متواتر ثابت است و در (آیه 23 قیامه) خود قرآن هم موجود است که: «وجوه یومئذ ناضره إلی ربها ناظره» که بسیاری چهره ها در قیامت تر و تازه و شاد بطرف پروردگار خود می نگرند. البته کفار و منکرین در آن روز بصورت سزا به رؤیت حق تعالی مشرف نخواهند شد. کما في (آیه 15 مطففین): «كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ 15»: یعنی کفار در آن روز از ملاقات پروردگار خویش محجوب و محروم خواهند شد.

ملاقات خداوندی در قیامت در مواقع متعددی صورت می گیرد. در میدان محشر هم و بعد از ورود به جنت هم و از همه نعمت ها بزرگترین نعمت بر اهل جنت رؤیت حق تعالی خواهد بود.

رسول کریم صلی الله علیه وسلم فرموده که: هنگامی که اهل جنت در جنت داخل میگردند حق تعالی به ایشان میفرماید که: اگر اضافه بر نعمتهای جنت چیز دیگری می طلبید بگویید تا بشما بدهم. ایشان عرض می کنند که بار الها شما ما را از جهنم نجات داده به جنت داخل فرموده اید از این بیشتر ما چه بخواهیم! آنگاه حجاب از میان برداشته میشود و همه بشرف زیارت حق تعالی نایل میگردند و این از همه نعمتهای جنت بزرگترین نعمت قرار می گیرد. این حدیث در صحیح مسلم بروایت حضرت صهیب منقول است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

و در حدیث صحیح بخاری است که رسول الله صلی الله علیه وسلم در شب ماهتابی تشریف داشت و صحابه کرام جمع بودند آن حضرت بطرف ماه نظر انداخته فرمودند: «که در آخرت شما پروردگارتان را چنان عیان می بینید که این ماه را می بینید.» در «ترمذی» و «مسنداحمد» حدیثی به روایت ابن عمر منقول است که کسانی که خداوند به آنها در جنت درجه ای خاص عنایت میفرماید روزانه هر صبح وشام به رؤیت حق تعالی مشرف خواهند شد.

خلاصه اینکه هیچکس نمی تواند در این جهان بشرف رؤیت حق تعالی نایل گردد. و در آخرت همه اهل جنت به آن مشرف خواهند گشت و آنکه آن حضرت در شب معراج بشرف زیارت مشرف شده اند آن هم در حقیقت زیارت عالم آخرت است چنانکه شیخ محی الدین ابن عربی فرموده که دنیا تنها عبارت از آنست که زیر آسمانها محصور باشد و بالاتر از آسمانها مقام آخرت است و در آنجا رسیدن و بشرف زیارت مشرف شدن را نمی توان زیارت دنیا گفت.

حالا این سؤال باقی است که وقتی ازآیه قرآن «لاتدرکه الأبصار» چنین معلوم شد که انسان نمیتواند خدا رابیند پس در قیامت چگونه رؤیت متحقق میشود؟

جواب روشن آن اینکه معنی قرآن این نیست که رؤیت حق تعالی برای انسان ناممکن است؛ بلکه معنی آیه این است که نگاه انسانی نمی تواند ذات او تعالی را احاطه کند. زیرا ذات او غیر محدود و نگاه انسان محدود است.

رؤیتی که در قیامت تحقق میپذیرد به گونه ای است که نگاه مخلوق نمیتواند او تعالی را احاطه کند. انسان و نگاهش نمیتواند در دنیا چنین رؤیتی را تحمل کند. لذا در دنیا رؤیت خداوند مطلقاً مقدور نیست اما چون در آخرت نیروی جدیدی پدید می آید رویت باری تعالی متحقق می گردد آنهم به صورتی که ذات حق تعالی در احاطه نظر نمی آید. (بنقل از معارف القرآن).

خوانندگان گرامی!

پس از بیان دلایل توحید، کمال قدرت و علم خداوند متعال، آیات (104 الی 107) به بیان دعوت اسلامی و پیامبری و وحی الهی می پردازند.

قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ﴿١٠٤﴾

بی تردید برای شما از سوی پروردگارتان دلایلی روشن آمده است، پس هرکس به دیدهٔ بصیرت (حق را) بنگرد، پس به سود خود اوست، و هر کس نابینا ماند، پس به ضرر خود اوست. بگو: من بر شما محافظ نیستم.(۱۰۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«بصائر»: جمع بصیرت؛ به چند معنی اطلاق می شود: نور و باور قلب، شناخت ثابت و پایدار، یقین، عبرت و نیرویی که به وسیله آن حقایق علمی درک و دریافت میشود. و در مقابل آن «بصر» قرار دارد که اشیای حسی به وسیله آن درک میشود پس مراد از بصائر: حجتها و برهان های روشنی است که هرکس در آنها به چشم خرد بنگرد، حق را می بیند. این حجت ها در آیات این سوره و غیر آن از سوره ها، و همچنین در احادیث رسول الله صلی الله علیه وسلم که وحی خفی می باشد، تجلی یافته است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تفسیر:
قبل از همه باید گفت که از آیة (95) تا این آیة مبارکه در معرّفی الله متعال و اِنتقاد از شِرك بود، این آیه به منزلهی نتیجه و خلاصهی آیات گذشته است. مشابه این آیه در قرآن کریم زیاد است که نتیجهی ایمان وکفر، خوبی وبدی، یا بصیرت و کوردلیِ انسان را متوجّه خود او می داند. طوریکه میفرماید: «قَدْ جاءَكُمْ بَصائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ»: ای مردم! برای شما از جانب پروردگار، براهین روشن و دلائل قاطع عرضه شد که با آن می توانید بین حق و باطل، گمراهی و هدایت تمیز کنید.
زجاج گفته است: یعنی قرآن که حاوی بصیرت و بیان است برایتان آمده است. (تفسیر ابن جوزی 99/3.).
«فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْها»: زمخشری گفته است: یعنی هرکس حق را دید و ایمان آورد، برای خود دیده و نفعش را خود او می برد، و هرکس آن را نادیده بگیرد، زیان نادیده گرفتن آن را همو می بیند.(کشاف 43/2.).
«وَما أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ(104)» وظیفهی پیامبر، ابلاغ است نه اجبار: و من (منظور محمد صلی الله علیه وسلم) بگو: ای محمد! بر احوال شما آگاهی ندارم یعنی من بر شما حافظ و نگهبان و مراقب نیستم تا شما را محاسبه کنم، کار من صرفاً دعوت و تبلیغ است که شما را به سوی هدایت رهنمایی میکنم و از پست و ردی باز میدارم جزا و پاداش بر خداست.
این آیه مبارکه، پیامبر صلی الله علیه وسلم را دلداری داد تا قلب خود را به مشرکان سرگرم ننماید و آزرده خاطر نشود و به گفتار و کردارشان التفات نکند، خدا از آنها انتقام می گیرد.
مشابه این آیه در قرآن زیاد است که نتیجهی ایمان وکفر، خوبی وبدی، یا بصیرت وکوردلیِ انسان را متوجّه خود او می داند. همچون: «لَها ما كَسَبَتْ وَ عَلَيْها مَا اكْتَسَبَتْ» (بقره، 286.) «مَنْ عَمِلَ صالِحاً فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ أَساءَ فَعَلَيْها» (فصّلت، 46.) «إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَ إِنْ أَسَأْتُمْ فَلَها» (اسراء 7).

وَكَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴿١٠٥﴾

و این چنین آیات (دلائل وحدانیت) خود را به اسلوبهای مختلف بیان میکنیم (تا بفهمند)، و مبادا بگویند: تو (این قرآن را از کسی) درس خوانده ای، و تا اینکه آن (دین) را برای قومی که می دانند، بیان کنیم. (۱۰۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:
«نُصَرِّفُ»: بیان می کنیم، توضیح می دهیم. «دَرَسْتَ»: درس خواندهای، درس آموخته ای. «لِنُبَيِّنَهُ»: تا آن را روشن سازیم، بیان نماییم.

تفسیر:
«وَكَذٰلِكَ نُصَرِّفُ اَلْآيَاتِ»: **«پس اینگونه، آیات قرآنی خود را گوناگون بیان میکنیم»** به گونههای وعد و وعید، القای بیم و امید و موعظه و تنبیه در بیان عقیده توحید.
کفّار برای باز کردنِ راه تکذیب بر پیامبر صلی الله علیه وسلم میگفتند: این حرفها را می میزند از خودش نیست، بلکه آنرا از دیگران آموخته است.
«دَرَسْتَ» طوریکه در موارد دیگر نیز میگفتند: «إِنَّما يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ» (نحل، 103) انسانی به او یاد داده است، «أَعانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ» (فرقان آیه 4) گروهی دیگر آنرا کمک و مساعدت نموده است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ»: تا مبادا [اهل عناد] بگویند: تو درس خوانده ای [و نزد کسانی کتب پیشین آموخته ای] یعنی مشرکان در هنگام شنیدن آیات قرآن خواهند گفت: ای محمد! بی‌گمان تو این پیام را از سوی پروردگار نیاورده‌ای بلکه این همان علم و دانش اهل کتاب است که آن را فراگرفته و از آنان آموخته‌ای. پس خدای متعال برای دفع این شبهه؛ قرآن را به طوری گوناگون بیان‌کرد تامجال این القائات نادرست برای آنان فراهم نشود زیرا بیانی این چنین، به‌صرف خواندن کتابهای پیشین وبدون وحی الهی، ازکسی بر نمی‌آید.

«وَ لِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ(105)»: **«و تا اینکه آن را»** یعنی: قرآن را **«برای گروهی که می‌دانند»** حق را؛ پس از آن پیروی می‌کنند و می‌شناسند باطل را؛ پس از آن اجتناب می‌کنند **«بیان کنیم»**.

مفسر تفسیر کابلی در ذیل این آیه مبارکه مینویسد: از آن جهت آیات خویش را به جنبه‌های مختلف و طرز شگفت می‌دانانیم که تو به تمام مردم برسانی و آنها برحسب اختلاف استعداد واحوال دوگروه میشوند: مردم لجوج و بی‌خرد گویند: این همه علوم و معارف و مضامین مؤثّر از مردی امّی چگونه ساخته میشود؟! ضرور، در اوقات مختلف از کسی آموخته؛ و پس از خواندن به ما عرضه داشته! امّا، به دانشمندان واهل انصاف، حق آشکار، وشکوك و شبهات شیطانی زایل خواهد شد.

اتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ﴿١٠٦﴾

از آنچه از سوی پروردگارت به تو وحی شده پیروی کن، هیچ معبودی جز او نیست، و از مشرکان روی بگردان.(۱۰۶).

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أعرض»: روی بگردان، التفات مکن.«وکیل»: مواظب، مراقب، نگهبان احوال.

تفسیر:

در آیة متبرکه قبلی خواندیم که کفار به رسول الله صلی الله علیه وسلم، تهمت وارد نمودند که: کلام تو وحی نیست، بلکه آنرا از دیگران آموزش دیده ای یعنی این کلام را که میفرماید از دیگران گرفته ای وکلام دیگران است. ولی در این آیة مبارکه به پیامبر صلی الله علیه وسلم دلداری داده و میفرماید: «اِتَّبِعْ ما أُوحِيَ إِلَيْکَ مِنْ رَبِّکَ» ای محمد! از قرآنی پیروی کن که الله آن را به تو وحی کرده است. یعنی تو بر خدای یگانه اعتماد [نما]، و به حکم وی تابع باش؛ التفاتی به جهل، عناد و دشمنی مشرکان مکن که چرا بعد از شنیدن این همه دلایل و بیانات روشن نیز به راه راست نیامدند. مفسر قرطبی میفرماید: قلب و نهاد خود را به آنها مشغول مکن بلکه به عبادت خدا مشغول شو. (تفسیر قرطبی 60/7.).

واقعیت هم همین است که رهبران الهی نباید باتهمت‌ها وتحقیرها وتحلیل‌های ناروای دشمنان، و معاندین و مخالفین جاهل در راه خود سست شوند، در ایه مبارکه خداوند متعال به پیامبرش دستور و هدایت فرمود که؛ ذهن و فکر خود را به مشرکان مشغول نکند بلکه به پیروی آنچه که بدان مأمور شده است، مشغول بسازد.

«لا إِلَهَ إِلاّ هُوَ»: جز او معبودی به حق نیست. از این رو فقط باید به وحی و امر وی اندیشید و از آن پیروی کرد.

در برخی از حالات در می یابیم که: بشر چنان از مقام ومنزلت اشرف بودن خود سقوط می‌کند که پیامبر اکرم صلی الله علیه وسلم نیز به فرمان الهی از او روگردان می‌شود. طوریکه میفرماید: «وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ(106)»: از آنان روی برگردان و به نظرشان

(c) ketabton.com: The Digital Library

توجه مکن. یعنی تو به کار خویش ادامه دهی و به حرف مخالفان اعتنایی نداشته باش. باعفو وگذشت و تحمل آزارها و ترک نمودن شان به نرمی و ملایمت؛ تا پروردگار باعظمت بر تو و دعوتت از طریق هجرت و جهاد و غیر آن گشایشی پدید آورد و آنگاه بتوانی احکام خداوند متعال را در میان شان برپاداری. البته این حکم قبل از نزول آیه «قتال» بود که با نزول آیه قتال منسوخ شد.

برخی از شیوه های برخورد با مخالفان:

باید گفت که مطابق هدایت و رهنمود قرآنی تکتیک وبرخورد با مخالفان، در موارد مختلف متفاوت است، که مختصراً برخی از این شیوه ها را به بیان میگریم: در بسیاری از اوقات و حالات وضع چنان پیش می آید که: صرف سلام کردن پیشنهاد گردیده است طوریکه در (آیه 63 سوره فرقان) میفرماید: «وَعِبادُ الرَّحْمنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْناً وَ إِذا خاطَبَهُمُ الْجاهِلُونَ قالُوا سَلاماً 63»: (و بندگان خدای رحمان کسانی‌اند که روی زمین بی‌تکبّر راه می‌روند، وهرگاه جاهلان آنان را طرف خطاب قرار دهند (و سخنان نابخردانه گویند) با ملایمت (و سلامت نفس) جواب دهند.

دربرخی از حالات وضع چنان پیش می آید که: همانا سکوت و عدم برخورد است. «ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَ يَتَمَتَّعُوا وَ يُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ»: ((حجر، 3)(آنان را (به حال خود) رها کن تا بخورند و بهره‌مند شوند و آرزوها سرگرمشان کند، پس به زودی (نتیجه این بی‌تفاوتی‌ها را) خواهند فهمید.) باید متذکر شد که: مسئله رهاکردن کفّار به حال خود که از جمله‌ی «ذَرْهُمْ» استفاده میشود، به خاطر سرکشی خود آنان است، وگرنه خداوند ابتدا برای هدایت همه‌ی انسانها، پیامبر فرستاده وکسي را به‌حال خود رها نکرده است.) ویا هم طوریکه در (آیه 173 سوره آل‌عمران) میفرماید: «حَسْبُنَا اللَّهُ» (آل‌عمران، 173).

در برخی از اوقات حالات طوری پیش می آید که: همانا اعراض و بی‌اعتنایی در برابر معاندین است. طوریکه (آیه 42 سوره مائده) میفرماید: «فَإِنْ جاؤُكَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ وَ إِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ شَيْئاً»: (پس اگر (برای داوری) نزد تو آمدند، یا میانشان داوری کن یا از آنان روی بگردان و اگر از آنان روی بگردانی پس هرگز هیچ زیانی به تو نخواهند رساند.).

در برخی از موارد همانا در پیش گرفتن حالات غلظت و شدت و قهر است. طوریکه درآیه 73 سوره توبه آمده است:«يا أَيُّهَا النَّبِيُّ جاهِدِ الْكُفَّارَ وَ الْمُنافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْواهُمْ جَهَنَّمُ وَ بِئْسَ الْمَصِيرُ73»:(ای پیامبر! با کافران ومنافقان ستیز کن و بر آنان سخت‌گیر وخشن باش که جایگاهشان دوزخ است و بد سرنوشتی دارند).

و هکذا در برخی از اوقات همانا شیوه مقابله به مثل است: طوریکه در (194 سوره بقره) میفرماید: «فَمَنِ اعْتَدى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدى عَلَيْكُمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ»: (اگر دشمنان احترام آنرا شکستند و با شما جنگ کردند، شما نیز حقّ دارید مقابله به مثل کنید. زیرا) حرمت‌ها را (نیز) قصاص است و هرکس به شما تجاوز کرد، به مانند آن تجاوز، بر او تعدی کنید و از خدا بپرهیزید (که زیاده روی نکنید) و بدانید که خداوند با پرهیزگاران است).

وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكُوا وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ﴿١٠٧﴾

(c) ketabton.com: The Digital Library

اگر الله می خواست آنان [به طور اجبار] شرک نمی آوردند، [ولی خواست خدا آزادی انسان در انتخاب است] و ما تو را بر آنان محافظ و کارساز قرار ندادیم [تا آنان را به اجبار به پذیرش دین وادار کنی.](۱۰۷).

تفسیر:

مشیّت و اراده‌ی الهی بر آزاد گذاشتن انسان‌هاست و وجود مشرکان، نشانه‌ای از این آزادی است. طوریکه میفرماید: «وَلَوْشاءَاللّهُ ما أَشْرَكُوا»: اگر الله هدایت آنها را میخواست، آنها را به راه راست راهنمایی می کرد و در نتیجه مشرک نمی شدند، اما خدا هر آنچه را که می خواهد عمل می کند.

یعنی: قطعاً خداوند متعال قادر است براینکه همه آنانرا مؤمن گرداند به‌طوری که شرک نیاورند و اگر می دانست که ایمان را انتخاب می‌کنند، یقیناً آنان را به سوی ایمان رهنمایی می کرد ولی حق تعالی به علم فراگیر خویش دانست که آنان شرک را انتخاب می‌کنند، هم از این رو برای آنان شرک را اراده کرد؛ پس فرمان در دست اوست لذا ای محمد صلی الله علیه وسلم! تو این‌قدر بر ایمانشان حریص نباش. این آیه دلیل بر آن است که: شرک نیز به مشیت خدای سبحان تعلق دارد. «تفسیر انوار القرآن».

بناءً بصورت کل باید گفت که: مشیّت و خواستِ خداوند متعال دوگونه است: خواست تشریعی و خواست تکوینی. خداوند از نظر تشریعی، هدایتِ همه‌ی مردم را خواسته است و لذا پیامبران و کتب آسمانی را فرستاده است، امّا از نظر تکوینی خواسته است که مردم بر اساس اراده و اختیار خود، راه را انتخاب کنند، نه آنکه مجبور به پذیرش دین باشند.

«وَما جَعَلْناكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظاً»: ما شما را ناظر و مراقب آنان قرار نداده ایم؛ چون خود ما آنان را به خاطر اعمالشان مجازات می کنیم.

پیامبر، نه مسئول دفع بلا از مشرکان است و نه مسئول جلب منفعت برای آنان طوریکه میفرماید: «وَما أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ(107)»: و تو ای محمد مراقب اعمال آنها نیستی چنانچه قائم به اعمال مصالح و تدبیر امور آنها نمی باشی! تو صرفاً پیامبری هستی مبلغ وبشارت دهنده وبیم دهنده؛ هیچ مسؤولیت وتعهد دیگری در قبال آنان نداری. محاسبه و مراقبت از آنها فقط بر الله متعال است.

مفسر صاوی میفرماید: این جمله برای ما قبلش تأکید است؛ یعنی نگهبان و مراقب آنها نیستی تا آنان را به ایمان مجبور کنی، این امر قبل از دستور جهاد و قتال بود. (حاشیه‌ی صاوی بر جلالین 37/2).

بناءً بصورکل باید بعرض رسانید که: أنبیاء ضامنِ وظیفه‌اند ونه ضامن نتیجه.در آیه مبارکه در خطاب به پیامبر صلی الله علیه وسلم گفته شده است که: شما بمثابه داعی ومبلغ مبعوث شده اید، نه به عنوان مراقب و نگهبان. وظیفه ی شما تنها این است که این روشنی را به مردم عرضه کنید و در حد توان خود در بیان واظهار حق کوتاهی نکنید. و اگر با وجود این کسی حق را نپذیرد، نه این وظیفه به عهده ی شما گذارده شده است که مردم را به هر قیمتی که شده حق پرست کنید و نه از شما در این مورد سوال خواهد شد که چرا در حوزه‌ی نبوت شما باطل پرستی باقی مانده است. پس ذهن خود را بیهوده مشغول این امر نکن که نابینایان را چگونه باید بینا کرد و کسانی که نمی خواهند چشم ها را باز کرده حق را ببینند، چگونه حق را به آنان نشان داد. اگر اراده خواست خدا این می بود که هیچ باطل پرستی در دنیا نباشد، چه نیازی بود الله تعالی این کار را به عهده‌ی شما بگذارد؟ آیا یک

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشاره‌ی تکوینی الهی نمیتوانست همه‌ی انسان ها را حق پرست بکند؟ ولی هدف اصلاً این نیست. هدف این است که آزادی انتخاب حق و باطل برای انسان باقی بماند و در عین حال نور حق به او ارایه شده مورد آزمایش قرار گیرد که کدام یک از دو چیز را انتخاب میکند. پس راهکار درست برای شما این است که هم خودتان در پرتوی نوری که به شما داده شده است راه راست را بپیمایید و هم دیگران را به سوی آن فرا خوانید. کسانی را که این دعوت را بپذیرند در آغوش بگیرید و آنها را تنها نگذارید ولو از نگاه جهانیان ارزشی نداشته باشند. کسانی که از پذیرفتن آن سر باز زدند از آنان دست بردارید و اجازه بدهید به سوی فرجام بدی که خود خواهان رفتن به سوی آن هستند و بر رفتن به سوی آن اصرار می ورزند، بروند.

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (108 الی 110) موضوعاتی در باره خودداری از دشنام دادن به معبودهای باطل مطالبی به بیان گرفته میشود.

وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ كَذَلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمْ ثُمَّ إِلَى رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴿١٠٨﴾

و (شما ای مؤمنان) به آنچه مشرکان غیر از الله می‌خوانند دشنام ندهید تا مبادا آنها از روی ظلم و جهالت خدا را دشنام دهند. این چنین ما عمل هر قومی را درنظرشان (در دنیا) زینت داده‌ایم، سپس بازگشت آنها به سوی پروردگارشان است و الله آنان را به کردارشان آگاه میگرداند.(۱۰۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لا تَسُبُّوا»(سب): دشنام ندهید. «الَّذِينَ»: کسانی را که. اگر مراد از (الَّذِينَ) خود مشرکان باشد، معنی چنین میشودکه دشنام به معبودها و بت‌های مشرکان در اصل دشنام به خود آنان است. معبودها و بت‌هائی که. با توجّه بدین معنی، به کار رفتن (الَّذِينَ) بنابر عقیده مشرکان است که معبودها و بت‌های خود را متصرّف در امور می بینند و همچون ذوی‌العقول می پندارند. یا بر اثر تغلیب ذوی‌العقولی است از قبیل: فرشتگان، عیسی، عُزَیر و غیره که با دیگر چیزها پرستش میکنند. «فَيَسُبُّواْ»: دشنام میدهند. «يدْعُونَ»: می‌پرستند. «عَدْواً»: تجاوز کردن از حق و گرائیدن به باطل. از روی دشمنی، تجاوز کردن از حق و میل به باطل.

شأن نزول آیه مبارکه:

از ابن عباس(رض) روایت شده است که کفار قریش به ابو طالب گفتند: یا محمد صلّی الله علیه وسلّم و یارانش را از ناسزا گفتن و دست درازی به خدایان ما بازدار و یا ما هم مقابله به مثل کرده و از دردشنام و ناسزا گفتن و هجو او درمی آییم، آنگاه آیه‌ی:

«وَلا تَسُبُّوا اَلَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اَللهِ...» نازل شد. (تفسیر قرطبی 61/7). آنگاه خدا مسلمانان را از ناسزا گفتن به بت های آنان نهی و منع کرد.

در روایتی دیگر آمده است که مشرکان گفتند: ای محمد یا از سب خدایان ما دست بردار یا ماهم خدایت را هجو وناسزا میکنیم، آنگاه این آیه متبرکه نازل شد. (اسباب النزول ص 127).

تفسیر:

«وَلاتَسُبُّوا اَلَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اَللهِ»: ای مسلمانان! بەخدایان باطل وبت های مشرکین

(c) ketabton.com: The Digital Library

دشنام و ناسزا یعنی بد ورد نگویید. در ضمن قابل یاد دهانی است که به دشنام و ناسزا گفتن ها، نمی توان مردم را از مسیر غلط منع ویا باز داشت.
و در این هیچ جای شکی نیست که: دشنام دادن، و ناسزا گویی، عامل بروز دشمنی و کینه و ناسزا شنیدن است، طوریکه میفرماید: «فَيَسُبُّوا اَللّٰهَ عَدْواً بِغَيْرِ عِلْمٍ»: زیرا در آن صورت، آنها از روی ظلم و تجاوز از حق و از روی نادانی نسبت به آنچه که در حق خدای سبحان از تقدیس و تعظیم واجب است، او را دشنام خواهند داد، آنان بر عظمت خدای تعالی، جلال، علو و کمالش واقف نیستند و نمی دانند که الله متعال باید توقیر، احترام، تقدیس، تعظیم، تکریم و حرمت شود.
علماء میفرمایند هرگاه یک امر مباح منجر به کاری حرام شود حرام است و یک امر مشروع هرگاه مفسده‌ای در پی داشته باشد ممنوع می باشد، و سد زرایعی که به سوی محرمات منتهی می‌شود واجب است.
ابن عباس(رض) فرموده است: مشرکین میگفتند: ازدشنام و ناسزا گفتن به خدایان ما دست بردار و گرنه ما هم به خدا دشنام و ناسزا می گوییم، آنگاه الله متعال مسلمانان را از دشنام و ناسزا منع نمود.
باید گفت که دشنام دادن، واهانت کردن، نشانه‌ی نداشتن یا منطق است، یا ادب و یا صبر. شخص مسلمان با پرهیز از ناسزا و دشنام دادن، باید به جامعه نشان دهند که آنان دارای صبر و منطق و ادب قوی اسلامی وپیامبرانه میباشند.
با تأسف باید گفت که در بسیاری از اوقات حالات طوری پیش می آید که انسان ناخود آگاه در گناه دیگران شریك میشود، در حالیکه مقدّمات گناه را دیگران فراهم کرده است.
طوریکه در فوق هم یادآور شدیم: کلمة «لَاتَسُبُّوا» در آیه مبارکه از لفظ «سب» مشتق شده است یعنی بمعنی دشنام و ناسزا گفتن است، رسول الله صلی الله علیه وسلم به بر حسب عادت به صفات حسنه متصف بود و حتی در دوران کودکی وی هم بدزبانی، دشنام، سخط، شتم، ناسزا، هتک حرمت نسبت به انسان یا حیوانی از زبان او سر نزده است. البته شاید صحابه در صحبت های خویش کلمات تند وتیزی را بر زبان جاری ساخته باشد و مشرکین آن را به دشنام و ناسزا و بد ورد تعبیر کرده باشند و سرداران قریش آن را دستاویزی قرار داده و به رسول الله اعلان کردند که اگر شما از سب و شتم بتهای ما دست بر ندارید، ما هم به خدای شما دشنام و ناسزا خواهیم گفت. خداوند متعال با نازل کردن این آیه، مسلمانان را از بد گفتن و تند برخورد کردن با معبودان مشرکین باز داشت.
آنچه در این آیه بیشتر قابل توجه و تعمق است این است که خداوند در آیه قبل، آن پیامبر صلی الله علیه وسلم را بصورت خاص مورد خطاب قرار داده و فرمود: «اتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ لا إِلَهَ إِلاَّ هُوَ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ (106)» «وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظاً وَمَا أَنتَ عَلَيْهِم بِوَكِيلٍ». در تمام عبارات فوق رسول الله صلی الله علیه وسلم مورد خطاب و از جانب خدا امر و نهی گشته است در حالیکه در این آیه مبارکه همه مسلمانان مورد خطاب قرار گرفته اند، زیرا فرمود: «لَا تَسُبُّوا» و اشاره به این کرد که چون آن حضرت هیچگاه کسی را دشنام نداده بود؛ الله متعال صیغه جمع را بکار برد تا رسولش آزرده خاطر نگردد و همه اصحاب نیز در این امر احتیاط را رعایت کنند. (كذا في المحيط).
«كَذٰلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمْ»: این گونه اعمال آنها را بر ایشان آراسته ایم، عمل هر ملتی را برایشان آراسته و مزین جلوه می دهیم. یعنی: به مانند آرایش دادن این باطل آشکار در

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیش چشم و دل مشرکان، برای هر امتی از امت‌های کفر، کردار آنان را آراستیم
ابن عباس(رض) فرموده است: یعنی طاعت را برای اهل طاعت و کفر را برای اهل کفر آراسته ایم. «ثُمَّ إِلى رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ بِما كانُوا يَعْمَلُونَ (108)»: سرانجام و مسیرشان پیش الله متعال است، آنگاه در مقابل اعمالشان آنها را مجازات میکند. این تهدیدی است مبنی بر عذاب و شکنجه ای که در پیشگاه الله متعال خواهند داشت.

آنچه سبب گناه قرار بگیرد آن هم گناه است:

یک اصلی که از مطلب فوق نتیجه گیری می شود این است که: اگر امری در حد خود جایز و تا حدی پسندیده است ولی انجام دادن آن فساد خواهد آورد ویا دراثر آن مردم بگناه مبتلاخواهند گشت پس انجام دادن آن ممنوع است.

مثلاً بد گفتن بتها حداقل جایز است و اگر در اثر مقتضای غیرت ایمانی گفته شود شاید در حد ذات خودش موجب ثواب باشد ولی اگر این خطر وجود داشت که در اثر بد گفتن بتها مردم به بد گفتن خدا خواهند پرداخت و سبب آن هم بد گفتن بت ها شده است چنین امری ناجایز و ممنوع می باشد. مثالی دیگر در این زمینه در حدیث آمده است که آن حضرت صلی الله علیه وسلم به اصحاب کرام خطاب فرمودند که هیچکس نباید به پدر و مادر خویش دشنام وبد رد دهد. صحابه کرام عرض کردند که یا رسول الله! این امکان وجود ندارد که کسی به پدر و مادر خویش دشنام دهد. آن حضرت صلی الله علیه وسلم فرمود بلی خود شخص به پدر و مادر خویش دشنام وبد ورد نمی گوید ولی وقتی که به پدر و مادر کسی دشنام وناسزا دهد او نیز در عوض به پدر و مادر وی دشنام خواهد داد و سبب این بدگویی همان فرزند خواهد بود و این موضوع آن چنان است که گویا خود شخص به پدر و مادر خویش دشنام داده است. و نمونه‌ای دیگر در این زمینه در زمان رسالت آنحضرت صلی الله علیه وسلم چنین اتفاق افتاد که رسول الله به عایشه صدیقه رضي الله عنها فرمود که بیت الله شریف در زمان جاهلیت در اثر حادثه ای منهدم شده بود، قریش مکه قبل ازبعثت و نبوت آن را از نو بنا کردند و در این تعمیر چند تغییر نسبت به بنای ابراهیمی ایجاد گردید. یکی اینکه حطیم که جزء بیت الله است به علت کمی سرمایه از بیت خارج ماند.

مفسر شیخ سعید حوی در تفسیر «الاساس» به مناسبت این آیه، سخنی را از علامه الوسی نقل کرده، آنگاه چنین نتیجه می‌گیرد: «چنانچه طاعت، فرض یا واجب یا سنت یا مستحب بود، باید آن را انجام داد، بدون پروا داشتن از عواقب که بر آن مترتب میشود اما اگر امری از امور، مباح بود و بر انجام دادن آن مفسده و مصلحتی مترتب می‌گشت؛ در این صورت، شخص باید ببیند که جنبه مصلحت مقدمتر است یا جنبه دفع مفسده، آنگاه بادرنظرداشت آن عمل کند و در هر دو صورت هم مأجور یعنی اجرکمایی نموده است).

وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَاءَتْهُمْ آيَةٌ لَيُؤْمِنُنَّ بِهَا قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ﴿١٠٩﴾

و [اینان] با سخت‌ترین قسم هایشان به الله قسم خوردند، که اگر معجزه ای به آنها بیاید حتماً به آن ایمان می آورند، بگو آیات (معجزه‌ها) فقط در اختیار الله می باشد، و شما چه می دانید که اگر معجزه هم بیاید باز (به آن) ایمان نمی‌آورند.(۱۰۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَقْسَمُوا»: قسم خوردند. قسم یاد کردند. «جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ»: با سخت ترین سوگندهایشان، با تمام جدا و جهد خود. «مَا يُشْعِرُكُمْ»: شما چه می دانید؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

شأن نزول آیه:

از محمد بن‌کعب قرظی در مورد شأن نزول آیه متبرکه روایت شده است که گفت: رسول الله صلی الله علیه وسلم باقریش گفت‌وگو کرده و از آنان خواستند که ایمان بیاورند اما آنها در جواب گفتند: ای محمد! به ما خبر میدهی که باموسی عصایی بود... عیسی مردگان را زنده می‌کرد... ثمود ماده شتری داشت و... پس توهم برای ما از این‌گونه معجزات بیاور تا تو را تصدیق کنیم! رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «دوست دارید که به شما چه چیزی را بیاورم»؟ گفتند: کوه صفا را برای ما طلاگردان. فرمودند: «اگر چنین کنم، مرا تصدیق می‌کنید»؟، گفتند: بلی! والله که اگر چنین کنی، ما همه از تو پیروی میکنیم. آنگاه رسول الله صلی الله علیه وسلم برخاستند و به دعا مشغول شدند، همان بود که جبرئیل علیهم السلام دررسید و به ایشان چنین فرمود: «اگر میخواهی، الله متعال کوه صفا را به طلا تبدیل میکند اما اگر در آن هنگام نیز تو را تصدیق نکردند، قطعاً عذابشان می کند و اگر هم میخواهی آنان را به حال خودشان واگذار تا توبه کارشان توبه کند». رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «بلکه ترجیح می دهم که توبه کارشان توبه کند».

همان بود که الله متعال آیه: «وَأَقسَمُواْ بِاللَّهِ جَهدَ أَيمَنِهِم...» را نازل کرد.

تفسیر:

«وَأَقْسَمُوا بِاللهِ جَهْدَ أَيْمانِهِمْ»: کفار مکه غلیظترین و مؤکدترین و سخترین سوگند را یاد کردند که: یعنی: به سخت‌ترین سوگندهایی که در قدرت و توانشان بود قسم یاد کردند.

از فحوای جمله ای «أَقْسَمُوا بِاللَّهِ» آیة مبارکه بر می آید که: مشرکان مکّه، «الله» را قبول داشتند، زیرا به آن قسم یاد می‌کردند.

«لَئِنْ جاءَتْهُمْ آيَةٌ لَيُؤْمِنُنَّ بِها»: اگر معجزه یا امری خارق العاده که در خواست کرده اند برایشان بیاید، حتما به آن ایمان می آورند.

یعنی: اگر محمد صلی الله علیه وسلم معجزه‌ای از معجزاتی را که آنان پیشنهاد داده‌اند یا میدهند، بیاورد؛ قطعاً به او ایمان می‌آورند. و از آنجا که مشرکان عقیده داشتند که خداوند متعال، خدای اعظم است، از این رو به نام اوسوگند خوردند.

«قُلْ إِنَّمَا اَلْآياتُ عِنْدَ اَللهِ»: ای محمد! به آنها بگو: معجزات پیامبران، همه به دست الله متعال است. بناءً ظهور آیات و این معجزه پیشنهادی شما وغیر آن از معجزات، همه در اختیار حق تعالی است و هیچ چیز از این معجزات در اختیار من نیست، پس وقوع معجزات طبق حکمت انجام می‌گیرد، نه هوس‌های مردم، یعنی اگر الله متعال بخواهد، آنرا فرود می آورد و اگر نخواهد فرود نمی‌آورد.

«وَما يُشْعِرُكُمْ أَنَّها إِذا جاءَتْ لايُؤْمِنُونَ(109)» خداوند متعال فرمود ای مؤمنان! شما چه می دانید، شاید این قوم لجوج سرکش، اگر معجزات مطلوبه را هم مشاهده کنند، ایمان نخواهند آورد و آنرا تصدیق نخواهند کرد!

باید گفت که مشرکان، سخت، قسم می خوردند ومی گفتند که: اگر معجزه ای مادی و خارق العاده‌ی مورد نظرشان از آیات جهانی نازل شود، تأییدش میکنند و به پیامبر نیز ایمان می آورند. این مطلب اشاره ای است که: آنان از روی دشمنی و ستیزه جویی، قرآن را از نوع معجزه به شمار نمی آوردند و هدفشان در طلب معجزه، جز نشان دادن نظرات خود نبود. ببین، چگونه آیات قرآن، ما را از دشنام دادن به آن چه که شایان دشنام است، باز می دارد، تا به آن کسی که نباید دشنام داد، دشنام ندهیم؟!

(c) ketabton.com: The Digital Library

خداوند متعال به پیامبر بزرگوار میفرماید، هرچند آن معجزه‌ی مورد تأیید آنان بیاید، قطعاً نمی آورند و اگر دری به سوی آسمان باز شود و بی باوران از آن بالا بروند، میگویند: ما را چشم بندی کرده اند و افسون شده ایم و این کار معجزه نیست؛ بلکه اشیا را عوضی می بینیم. (سوره حجر 14 و15).

در ضمن قابل یادآوري است که: معجزه به مقدار اتمام حجّت لازم است، نه به مقدار ارضای تمایلات اشخاص وافرادی، بگذرید که برخی پیشنهادها مثل دیدن خدا خلاف عقل است وچنان هم نیست که نظام هستی بازیچه‌ی هوس‌های مشرکان باشد. در ضمن نباید فراموش کرد که: لجاجت، درد بی درمانی است که صاحبان آن، با دیدن هر نوع معجزه، باز هم ایمان نمی‌آورند.

وَنُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَنَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ﴿١١٠﴾

و دلها و دیدگانشان را بر می‌گردانیم [در نتیجه به آیات ما ایمان نمی آورند] چنانکه اولین بار به آن ایمان نیاوردند، و آنها را می‌گذاریم تا در سرکشی‌شان سرگردان و حیران بمانند. (۱۱۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«نُقَلِّبُ»: زیر و رومیکنیم، برمیگردانیم. واژگونه وسرگشته مینمائیم. «نَذَرُهُمْ»: آنانراترک میگوئیم وبه حال خود وامی‌گذاریم. «طُغْيَانِ»: سرکشی، نافرمانی، از در مخالفت درآمدن. «يَعْمَهُونَ»: سرگردان بمانند، سرگشته شوند، به نتیجه نرسند. از ریشه‌ی عمه به معنای کوردلی و سرگردانی.

تفسیر:

«وَنُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَ أَبْصارَهُمْ كَما لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ أَوَّلَ مَرَّة»: قلوب قلب‌ها و دیدگان این مشرکان را از دریافت حق برمی گردانیم [چون به آیات الهی باور ندارند]، همان طور که در آغاز امر به نزول قرآن ایمان نیاوردند. واضح است که: ایمان به الله و رسالت نیاز به قلب سالم دارد. گناه و لجاجت، دید و بینش انسان را دگرگون می سازد.

مفسر صاوی میفرماید: استئناف است و به این منظور آمده است که نشان دهد خالق هدایت و گمراهی همانا خداست، هدایت هرکس را بخواهد قلبش را بدان مایل میکند و شقاوت هرکس را هم بخواهد قلبش را بدان مایل می کند. (حاشیه‌ی صاوی بر جلالین 39/2.).

مطالعه کننده گرامی! مطابق فحوای آیه مبارکه «لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ أَوَّلَ مَرَّةٍ» باید گفت: کسی که با دیدن معجزات اولیه ایمان نیاورده، نباید تقاضای معجزات دیگری کند.

«وَنَذَرُهُمْ فِي طُغْيانِهِمْ يَعْمَهُونَ(110)»: به یاد داشته باشید؛ کسی را که خداوند متعال رها کند، در زندگی خویش سرگردان باقی می ماند. طوریکه میفرماید: «وَ نَذَرُهُمْ فِي طُغْيانِهِمْ يَعْمَهُونَ(110)» همانگونه که در آغاز هم به آن، ایمان نیاوردند. آنان را به حال خود رها میکنیم تا در گرداب نافرمانی، سرگردان بمانند. و در گمراهی دست و پا بزنند و سرگردان باشند.

در خاتمه جزء هفتم، از بارگاه ایزد متعال مسألت داریم دلها و دیده هایمان را بر حق استوار، از طغیان، نافرمانی و جهالت در تمام دقایق زندگانی، مصؤن بدارد، از جمله‌ی اهل بینش قرارمان دهد و درون و بیرون ما را اصلاح فرماید. بار الها! آمین.

پایان جزء هفتم

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (111 الی 113) موضوع آزاررسانی و سرسختی مشرکان و ناآمید شدن از ایمان آوردنشان به بحث گرفته میشود. این آیات، تفصیل و تبیین آیه‌ی «وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءتْ لاَ يُؤْمِنُونَ»: است که اگر خواسته‌ی آن بی باوران، برآورده شود، فرشتگان، نزد آنان شهادت دهند، مردگان زنده گردند و به سخن آیند، به آن چه دلخواه آنان است، اعتراف ورزند و حتی همه چیز در برابرشان این شهادت را ادا کنند، نمیگروند؛ چون گمراهی و کوردلی در عمق وجودشان ریشه دوانیده است، مگر آنکه، اراده‌ی خدا غیر آن باشد.

وَلَوْ أَنَّنَا نَزَّلْنَا إِلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتَى وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ﴿١١١﴾

ومسلماً اگر مافرشتگان را به سوی آنان نازل میکردیم، و مردگان با آنان سخن میگفتند، و همه چیز را گروه گروه در برابرشان گرد می آوردیم، باز هم [از روی اراده و اختیار] ایمان نمی آوردند؛ مگر آنکه خدا [ایمان آوردنشان را به طور اجبار] بخواهد، ولی بیشترشان نادانی و جهالت می ورزند.(۱۱۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«حَشَرْنَا»: گرد آوردیم. قبلاً. مقابل و رویارو، برابر (سوره کهف 55).

تفسیر:

«وَلَوْ أَنَّنا نَزَّلْنا إِلَيْهِمُ اَلْمَلائِكَةَ وَ كَلَّمَهُمُ اَلْمَوْتى»: و اگر ما درخواست این گروه مشرکان را بپذیریم و بر مبنای آن از آسمان ملائکه‌ای را نازل کنیم تا آن‌ها با چشم سر نظاره‌گر آنها باشند، بلکه ازآن نیزفراتر؛ بالفرض، فرشتگان ازآسمان فرود آیند، وحضرت پیغمبر را تصدیق کنند؛ و مردگان از قبرها برخیزند، و با آنها سخن گویند؛ و تمام امم گذشته دوباره زنده شوند، و مقابل آنها ایستاده شوند؛ بازهم آنها از سوء استعداد و تعنّت و عناد، پذیرای حق نمیشوند.

مفسران مینویسند که: یکی از درخواست‌های مشرکان، نزول فرشتگان و سخن گفتن مردگان با آنان بوده است، غافل از آنکه این مشرکان به قدری لجوج اند که حتّی اگر امور غیبی مثل فرشتگان برای آنان محسوس شود باز هم ایمان نخواهند آورد.

مشابه فهم این آیه مبارکه، در سوره‌ی حجر آیات 14 و 15 آمده است: «وَ لَوْ فَتَحْنا عَلَيْهِمْ باباً مِنَ السَّماءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ لَقالُوا إِنَّما سُكِّرَتْ أَبْصارُنا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ» اگر از آسمان دری باز شود و کفّار از آن بالا روند، باز هم گویند: چشم ما را جادو کرده‌اند.

«وَحَشَرْنا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلاً» و همه چیز را بر آنان جمع می کردیم و همه چیز را عینا مشاهده میکردند، «ما كانُوا لِيُؤْمِنُوا إِلاّ أَنْ يَشاءَ اَللّهُ» واقعیت امر همین استکه برای انسانهای که دارای قلب لجوج هستند، هیچ آیه و نشانه‌ای زمینه‌ساز ایمان نمیگردد. طوریکه در آیه مبارکه میفرماید: اگر تمام آیات و نشانه هایی راکه درخواست کرده بودند به آنها میدادیم، باز ایمان نمی‌آوردند مگر این که خدا بخواهد. یعنی اگر الله بخواهد، میتواند به اجبار، همه را مؤمن سازد، ولی این خلاف حکمت اوست. منظور ناامیدی از ایمان آنهاست.

«وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ(111)» باید گفت که: جهالت، عامل ایمان نیاوردن به آیات الهی است. مطابق فحوای آیه مبارکه اکثر آن مشرکین جاهل هستند واین مطلب را نمیدانند. اکثر آنها حقی را که تو بر آن مبعوث شده‌ای نمیدانند و به این ترتیب آنها آن را بدون علم رد می کنند و بدون فهم می شنوند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مفسر طبری گفته است: یعنی نمیدانستند که کار در اختیار و مشیت و خواست خدا است، بلکه گمان می بردند ایمان و کفر به میل خود آنها است، هر وقت بخواهند ایمان می آورند و هر وقت بخواهند کافر می شوند. اما موضوع چنان نیست. موضوع دردست من است، هدایت هرکس را بخواهم، توفیقش میدهم و جز آن که من خفت و گمراهیش را خواسته ام، هیچکس کافر نمیشود. (طبری 47/12.).

شأن نزول آية مباركه:

ابن عباس(رض) در بیان شأن نزول آیه کریمه روایت می‌کند که: گروهی از کفار مکه و زعمای به قول ابن عباس(رض) جمعی از سران و مشرکان قریش، نزد پیامبر صلی الله علیه وسلم آمدند و گفتند: فرشتگان را به ما نشان ده تا پیامبری تو را گواهی دهند، یا برخی مردگانمان را زنده کن تا از آنان سؤال کنیم، آن چه تو می گویی راست است یا خیر؟ یا این که: خدا و فرشتگان را در برابر ما حاضر کن.

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ﴿١١٢﴾

و این گونه برای هر پیامبری دشمنانی از شیاطین انس و جن قرار دادیم، که بعضی از آنها به بعضی دیگر دروغهای مزین را (برای فریب دادن مردم) القا می‌کنند، و اگر پروردگارت می‌خواست این کار را نمی‌کردند، پس ایشان را با افترا و دروغشان بگذار.(۱۱۲)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«عَدُوًّا»: دشمن. این کلمه برای مفرد و جمع و مذکر و مؤنث به کار می رود.
«شَيَاطِينَ»: جمع شیطان، سرکشان، نافرمانان. «يُوحِي»: القا میکند، به وسوسه می اندازد، وحی میکند. «زُخْرُفَ الْقَوْلِ»: سخنان آراسته، سخنان فریبنده و ظاهر زیبا وبی پایه ومایه، چرب زبانی. «غُرُورًا»: فریب دادن، فریفتن. «يَفْتَرُونَ»: دروغ می بافند.

تفسير:

«وَكَذٰلِكَ جَعَلْنا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَياطِينَ اَلْإِنْسِ وَاَلْجِنِّ»: همان طور که سایر پیامبران را با دشمنانی از کفار امتحان کردیم تو را نیز ای محمد صلی الله علیه وسلم با گروهی از بدکاران آزمایش نمودیم. این دشمنان از جملهٔ بدترین مردم و از میان جنیات‌اند پس تو هم بسان آنان صبور و شکیبا باش.
ابن جوزی گفته است: همانطور که تو را با دشمنان آزمایش میکنیم پیامبران قبل از تو را نیز آزمایش کردیم، تا در مقابل صبر و استقامت آنان بر اذیت و آزار، اجر و پاداشی عظیم به آنان بدهیم. (زاد المسیر 108/3.).
«يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلى بَعْضٍ زُخْرُفَ اَلْقَوْلِ غُرُوراً»: که برخی برخی دیگر را به باطلی که آن را نیکو جلوه میدهند توصیه می‌نمایند تا مردم را از هدایت باز دارند.آنان را فریب داده و آنها را گول بزنند.
مقاتل گفته است: ابلیس شیاطینی را مأمور کرده است تا انسان ها را گمراه کنند. هر وقت شیطان انس به‌شیطان جن برخورد کند، یکی از آن دو به دیگری میگوید: من رفیق خود را چنین و چنان از راه به در برده ام، تو هم رفیقت را چنین و چنان گمراه کن. این امر در بین آنان رد و بدل می شود و آن را به یکدیگر وحی مي کنند. (تفسیر ابن الجوزی 109/3.).
در حدیث شریف آمده است که ابوذر(رض) نماز می خواند، رسول الله صلی الله علیه وسلم

(c) ketabton.com: The Digital Library

به او فرمودند: «ای ابوذر! آیا از شیاطین انس و جن پناه جستی؟». ابوذر گفت: مگر از انسانها هم شیاطینی وجود دارند؟ رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «بلی!» آنگاه این آیه را تلاوت کردند.

«وَلَوْ شاءَ رَبُّکَ ما فَعَلُوهُ»: و اگر الله متعال اراده میکرد تا از وقوع این امر جلوگیری کند حتماً اینکار را میکرد ولی نظر به حکمت ابتلا و قضایی که صورت گرفته از آن جلوگیری ننمود،

ابن کثیر فرموده است: تمام اینها برمبنای قضا وقدر و اراده و میل خدا صورت گرفته است که هر پیامبر دشمنی داشته باشد. (ابو سعود 131/2.).

مفسر تفسیر کابلی می نویسد: مقابل هر پیغمبر نیروهای شیطانی کار می‌کنند، تا انبیاء به مقاصد پاك خویش (هدایت خلق الله) کامیاب نشوند؛ شیاطین الجنّ وشیاطین الانس برای این غرض فاسد باهم تعاون می‌کنند، و یکدیگر را گفتار فریب‌آمیز و ملمّع یاد می دهند؛ این آزادی عارضی ایشان تحت همان حکمت عمومی و نظام تکوین است که الله متعال در آفرینش عالم مرعی داشته. تو از فتنه و فریب دشمنان الله غمگین مباش؛ از کذب و افترای آنها صرف نظر کن، و معامله را به خدا بگذار.

«فَذَرْهُمْ وَما یَفْتَرُونَ(112)»: چون اهل شقاوت مستحق سرکشی و گمراهی هستند پس آنها را به حال خودشان با دروغ‌های‌شان بگذار و به آنها اهمیت نده، نه به خود آنها و نه به دروغ های آنها که باطل بر پرتگاه سقوط در آتش قرار دارد در حالیکه حق در عزّت خالق جبار است و عاقبت نیز از آن دوستان نیکوکار خداست.

در دو آیه متبرکه قبلی ملاحظه داشتیم که الله متعال فرموده است: ما آنان را به حال خود رها کردیم، «نَذَرُهُمْ فِي طُغْيانِهِمْ يَعْمَهُونَ110»: اینجا میفرماید: «فَذَرْهُمْ» تو نیز آنان را به حال خود رها کن.

واقعیت امر اینست که مرحله سقوط انسان، از قبول وسوسه‌ی شیطان شروع وآغاز میشود،«يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ»(آیه 5 ناس)پس هرزمانیکه وسوسه درانسان اثر گذاشت ازجمله یاران شیطان بحساب می‌آید، «إِخْوانَ الشَّياطِينِ» (اسراء، 27) و در نهایت خودش «شَياطِينَ الْإِنْسِ» بمثابه شیطان می گردد.

وَلِتَصْغَى إِلَيْهِ أَفْئِدَةُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَلِيَرْضَوْهُ وَلِيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ﴿١١٣﴾

و نتیجه (وسوسه های شیطان و تبلیغات شیطان صفتان) این خواهد شد که دلهای کسانی که به روز رستاخیز عقیده ندارند به آنها متمایل میگردد و به آن راضی می‌شوند و هر گناهی بخواهند انجام دهند، أنجام می‌دهند.(113)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لِتَصْغَى» (صغو): بگراید، گرایش یابد، متمایل گردد، بسپارد. «أَفْئِدَةُ»: جمع فؤاد، دلها، قلوب. «لِيَقْتَرِفُوا» (قرف): تا به چنگ آورند، تا مرتکب گردند، انجام دهند. «مُقْتَرِفُونَ»: کنندگان، مرتکب شوندگان.

تفسیر:

«وَلِتَصْغى إِلَيْهِ أَفْئِدَةُ اَلَّذِينَ لايُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ»: و (شیاطین، سخنان فریبنده‌ی خود را بر مردم میخوانند) تا گوش دل آنان که به قیامت ایمان ندارند، به آن سخنان مایل شود، طوریکه در آیه مبارکه میفرماید: [پس، بگذار] قلوب کافران که به روز بازپسین (آخرت) ایمان

(c) ketabton.com: The Digital Library

ندارند، وآنرا تصدیق نمی کنند، به چنان گفته‌ی آراسته رو آورد و مایل شود. در جمله «لایُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ»: در می یابیم که: ایمان نداشتن به آخرت، سبب تسخیر و نفوذ شیطان است. در ضمن باید گفت که: صرف وسوسه‌ها و تبلیغات، به تنهایی عامل انحراف انسان نیست، بلکه گوش دادن ودل سپردن وجذب شدن، مؤثّر است. طوریکه میفرماید: «وَلِيَرْضَوْهُ وَ لِيَقْتَرِفُوا ما هُمْ مُقْتَرِفُونَ(113)» بگذار به چنین باطلی راضی و دل خوش باشند و مرتکب گناهان بشوند.

ضرر وعواقب چنین اعمالی برخود آنهاست و حق تعالی از آنها بی نیاز است ولی مراقب و مترصد آنها میباشد.

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (114 الی 115) در می یابیم که: قرآن بر راستی پیامبر گواهی میدهد. خداوند متعال، قسم خوردن های کافران را آشکار نمود که: اگر معجزاتی نزد آنان بیاید، بازهم ایمان نمی آورند وحتی آمدن چنان معجزاتی به زیان آنان نیز میباشد و بر سر کفر پای می فشارند و فرمود: دلیل پیامبری محمد صلی الله علیه وسلم، دو چیز است:

الف: این که خداوند، کتابی مفصل و گویا، مشتمل بر دانشهای فراوان و در نهایت شیوایی و کامل، فروفرستاد که هر معارض و مخالفی در مقابلش ناتوان و درمانده است. ب: تورات و انجیل حقانیت پیامبری محمد و نزول قرآن را از سوی الله متعال تأیید می کنند. (آیه 114: انعام) و (آیه 43 سوره رعد).

أَفَغَيْرَ اللَّهِ أَبْتَغِي حَكَمًا وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ﴿١١٤﴾

آیا (با این حال) غیر الله را به داوري بطلبم؟ در حالیکه اوست که (برای حکم ساختن) کتاب (قرآن) را به تفصیل به سوی شما نازل کرده است. و آنانیکه (قبلاً) به‌آنها کتاب داده‌ایم، میدانندکه این کتاب(قرآن) ازجانب پروردگارت به حق نازل شده است. پس هیچگاه از شک کنندگان مباش.(۱۱۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَبْتَغِي»(بغی):بجویم، طلب کنم.«حَكَمًا»: قاضی. «مُفَصَّلاً»: به صورت مفصّل ومبین. به گونه مشروح و روشن. «لاتَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ»: از زمره متردّدان مباش. مراد بازداشتن پیغمبر از شک و تردید نیست. زیرا پیغمبر درباره قرآن شک و تردیدی نداشت. بلکه مراد تشویق و ترغیب آن حضرت است بر ماندگاری و ثبات برحق (انعام / 14 و یونس / 105 و قصص / 87). (فرقان)

تفسیر:

«أَفَغَيْرَ اَللهِ أَبْتَغِي حَكَماً»: و به آنان بگو: ای پیامبر صلی الله علیه وسلم آیا غیر از حق تعالی قاضی دیگری را بجویم که در بین من و شما حکم بکند؟

خداوند متعال به پیامبرش دستور میدهد تا درخواست مشرکان را در تعیین داور میان خود وآنان در مورد آنچه که بر سر آن اختلاف دارند، رد کند زیرا خدای سبحان میان او وآنان داوری عادل است وچگونه داوری جز او میطلبند:

مفسر ابو حیان در مورد مینویسد: مشرکین قریش به پیامبر صلّی الله علیه وسلّم گفتند: اگر مایلی یک نفر از علمای یهود ونصاری را در بین ما و خودت به عنوان داور تعیین کن که در مورد اخبار وارده درباره ی تو و رسالت توکه درکتاب هایشان آمده است ما را

(c) ketabton.com: The Digital Library

باخبر سازد، آنگاه آیه‌ی و هوالذي... نازل شد (البحر المحيط 206/4.).
«وَهُوَ اَلَّذِی أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ اَلْكِتابَ مُفَصَّلاً»: نازل شد؛ یعنی همان ذاتی است که قرآن را به واضحترین بیان برایتان نازل کرده که، در آن حق و باطل را به تفصیل آورده و هدایت و گمراهی را از هم جدا ساخته است.
«وَاَلَّذِينَ آتَيْناهُمُ اَلْكِتابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ»: در آیه متبرکه (111 أنعام) خواندیم که: اگر مردگان هم با اینان سخن بزنند یا فرشتگان فرود آیند، ایمان نخواهند آورد. در این آیه مبارکه میفرماید: این در حالی است که یهودیان و نصرانیانی که نزد آنها تورات و انجیل است نیز به رسالت من شهادت میدهند و میدانند که قرآن کریم بطور حتمي از جانب الله متعال وحی شده است نه از جانب من. بناءً تقاضای معجزات دیگر، تنها بهانه است.
«فَلا تَكُونَنَّ مِنَ اَلْمُمْتَرِينَ(114)»: در ادامه خدای تعالی پیامبر خویش را امر مینماید تا بر حق و یقین ثابت و استوار بماند و هیچگاه در صحت آن به خود شک راه ندهد، زیرا اعتماد یک دعوتگر به صحت منهج و روش‌اش از جملهٔ بزرگ‌ترین عوامل ثبات و پیروزی اوست.
در این هیچ جای شکی نیست که: پیامبر صلی الله علیه وسلم در راه خود تردیدی ندارد، لذا خطاب آیه مبارکه «فَلا تَكُونَنَّ مِنَ اَلْمُمْتَرِينَ»: هشدار به مسلمانان است که نگران حقّانیت راه خود نباشند.
طوریکه مفسر ابو سعود(رض) در مورد مینویسد: از باب تهییج و تحریک است. و براساس قولی خطاب به پیامبر صلی الله علیه وسلم بوده و منظور امت است. (ابو سعود 274/4.).

وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴿١١٥﴾

و کلام پروردگار تو باصدق و عدل به انجام رسید هیچکس نمي تواند کلمات او را دگرگون سازد و او شنونده دانا است.(١١٥)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«تَمَّتْ»: تمام شد. پایان یافت، کامل گشت، أنجام گرفت. مراد این است که فرمان خدا انجام می پذیرد و جامه عمل به خود می‌گیرد. «تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ» از فحوای آیة مبارکه در می یابیم؛ که قرآن، آخرین کتاب آسمانی و اسلام، آخرین دین الهی است، قرآن، جوابگوی همه‌ی نیازهای هدایتی جوامع بشری است. و به خوبی در می یابیم که: قرآن، معجزه‌ای کامل برای اثبات رسالت پیامبر اکرم است. «كَلِمَةٌ»: سخن. فرمان. مراد تحقّق وعد و وعید الله است، «صدقا»: از سر راستی، عادلا: از سر داد، دادگرانه. (فرقان)

تفسیر:

«وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقاً وَعَدْلاً»: کلام خدا درآنچه که خبرداده است صادق است ودر قضا و قدر میباشد. یعنی: بی‌گمان خداوند متعال وعده خویش را به اتمام رسانده و شریعت خویش را نازل کرده و به وسیله آن حق را آشکار و باطل را رسوا نموده است، وعده‌ها، هشدارها و خبرهای او آراسته به صدق و راستی و اوامر و احکام و قوانینش برخوردار از عدل و داد است.
«لامُبَدِّلَ لِكَلِماتِهِ»: و هیچ بشری نمي تواند این کلام محکم و قول صادق را تغییر دهد.
«وَهُوَ اَلسَّمِيعُ اَلْعَلِيمُ(115)»: و قدرت شنوائی الله متعال بر هر مسموعی وسعت دارد و دانشش بر هر معلومی؛ بنابر این تمام گفتارها، افعال و احوال بر خدا مسموع و معلوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

است.

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (116 الی 121) در باره عقاید مشرکان و ذبایح آنان بحث بعمل آمده است.

وَإِنْ تُطِعْ أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ﴿١١٦﴾

اگر از بیشتر مردم روی زمین پیروی کنی [و آرا و خواسته هایشان را گردن نهی] تو را از راه الله گمراه میکنند؛ آنان فقط از گمان و پندار [که پایه علمی و منطقی ندارد] پیروی میکنند، و تنها به حدس و تخمین تکیه می زنند.(۱۱۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«سَبِيلِ اللَّهِ»: راه خدا، دین خدا. «إِنْ يَتَّبِعُونَ»: حرف نفی است؛ یعنی، نه، تبعیت نمیکنند. «الظَّنَّ»: حدس وتخمین، گمان. «يَخْرُصُونَ»: با حدس و تخمین سخن میگویند، از روی یقین سخن نمی گویند، دروغ می گویند.

تفسیر:

«وَإِنْ تُطِعْ أَكْثَرَ مَنْ فِي اَلْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اَللَّهِ» و اگر تو از گمراهان که اکثریت أهل زمین را تشکیل می دهند اطاعت و پیروی کنی، آنها تو را از دین الله متعال و راه راست او منحرف می کنند، چون اکثر مردم سرکش و اندکی از آن ها بر هدایت اند.

اِمام طبری فرموده است: از این جهت گفته است: (بیشتر آنان که در زمین قرار دارند)؛ چون در آن موقع بیشتر آنها کافر و گمراه بودند؛ یعنی در آنچه از تو می خواهند از آنان اطاعت مکن؛ چون اگر از آنها اطاعت کنی تو هم بسان آنها راه را گم کرده و مانند آنها می شوی، آنها تو را به راه هدایت نمیخوانند که خود ازآن خطا رفته اند.(طبری 64/12).

بصورت کل باید بعرض رسانید که: راه هدایت و راه قرآن ملاك است، نه راه مردم و اکثریّت.

اکثریّت، دلیل حقانیّت شده نمیتواند، و دلیل حق بودن هم نیست. ملاك، حقّ است نه عدد، پس در پیمودن راه حقّ از کمی اشخاص نباید ترسید. طوریکه در آیه متبارکه میفرماید: «إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلاَّ اَلظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلاّ يَخْرُصُونَ(116)»: اکثریت دلیل و یقینی در امر خویش ندارند، بلکه در وهم وگمان بسر میبرند روی این اساس خیالات آنها فاسد و تصوراتشان دروغ است و یقینی در معتقدات وباورهای خود ندارند و نه هم صدقی در اقوال و صلاحی در اعمال.

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ﴿١١٧﴾

یقیناً پروردگارت به کسی که از راه او گمراه می شود و نیز به هدایت یافتگان (نیز) آگاهتر است.(۱۱۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الْمُهْتَدِينَ»: جمع مهتدی، هدایت پذیرندگان، راه یافتگان (آیه 82 انعام).

تفسیر:

«إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ(117)»: ای محمد! همانا پروردگارت که متولی امور توست میداند چه کسی از راه هدایت انحراف وگم نموده وچه کسی بر اوامرش استقامت دارد و با هدایت او هدایت شده است و این تنها اوست که کسی

(c) ketabton.com: The Digital Library

را بخواهد گمراه میکند و بر اعمال همه آگاه است.
در البحر آمده است: این جملهی خبری است و متضمن وعد و وعید است؛ چون این که الله به گمراه و هدایت شده عالم است و از آنها خبر دارد، کنایه از مجازات آنها می باشد. (البحر 210/4.).

فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ بِآيَاتِهِ مُؤْمِنِينَ ﴿١١٨﴾

پس (مطابق هدایت پروردگارتان) بخورید از ذبحی که نام الله بر آن یاد شده، اگر به آیات الله ایمان دارید.(۱۱۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«فَكُلُوا»: ذکر حرف(فَ) دراوّل آیه بیانگر این واقعیت است که مؤمنان درأمر تحلیل وتحریم باید ازفرمان پروردگارباعظمت نه مشرکان پیروی کنند. «فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَاسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ»: برای تحکیم پایههای توحید، ازهرفرصتی، حتّی ذبح حیوان باید استفاده کرد. بلی؛ توحید، تنها يك مسألهی ذهنی نیست.(فرقان)

تفسیر:

«فَكُلُوا مِمّا ذُكِرَ اِسْمُ اَللهِ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ بِآياتِهِ مُؤْمِنِينَ(118)»: قبل از همه باید گفت که: غذا و خوراك مؤمن باید جهت الهی داشته باشد. پس ای مؤمنان! با مشرکان مخالفت کنید و از ذبائحی که به نام الله صورت نگرفته اگر به قرآن و سنّت ایمان دارید و به پیامبر باور دارید نخورید، زیرا تصدیق پیامبر مقتضی امتثال اوامر با گفتار و کردار خوب و خوردن حلال است.
یعنی پس (از آنجا که الله متعال راه یافتگان و گمراهان را بهتر از هرکسی میشناسد، به ضلالت مشرکان در تحریم برخی از چهارپایان گوش فرا ندهید و) از گوشت چهارپائی بخورید که به هنگام ذبح نام الله را بر آن بردهاند (و آن را به نام الله، نه به نام کسی یا چیزی جز او سر بریدهاند) اگر به آیات الله (و از جمله به آیات وارده در این باره) ایمان دارید.
ابن عباس(رض) فرموده است: مشرکین به مؤمنین میگفتند: شما به خیال خودتان خدا را میپرستید پس آنچه را که خدا کشته است - منظورشان مردار بود - از آنچه خودتان میکشید بیشتر شایستهی خوردن است، آنگاه این آیه نازل شد:
مفسران مینویسند: در کل ذبایح (گوشت حیوانات سربریده شده) مسلمانان زمانی صحیح است که هنگام ذبح حیوان اسم الله (یعنی بسم الله الله اکبر) بر آن برده شود. در غیر این صورت اگر مسلمانی عمداً اسم الله تعالی را ترک گفته باشد، آن ذبیحه حلال نیست.

ذبح شرعی:

علماء در مورد ذبح شرعی مینویسند که: وسایل و أبزار ذبح نیز تیز باشد، بگونهای که خون جاری سازد وگلو را ببرد و قطع کند از قبیل کارد و چاقو و سنگ تیز و چوپ تیز و برنده و شمشیر و شیشه و نی نوک تیز و برندهایکه چونکارد و چاقو ببرد و استخوان تیز بجز ناخن و دندان:
الف: امام مالک روایتکرده استکه زنی گوسفند می چرانید، گوسفندی دچار حادثه شد، آنزن آن را دریافت و با سنگی تیز آن را سربرید. در این باره از پیامبر صلی الله علیه وسلم سوال شد فرمود: «اشکالی ندارد».
ب: روایت شده است که از پیامبر صلی الله علیه وسلم سؤال شد که آیا می توانیم که به

(c) ketabton.com: The Digital Library

وسیله سنگ تیز وعصای پاره شده تیز ذبح را انجام دهیم ؟ گفت: شتاب کن و آن را سر ببر، وهر چیزی که خون را جاری کند و نام الله بر آن ذکر شده باشد، از آن بخور جز با دندان و ناخن. (بروایت مسلم.)

ج: پیامبر صلی الله علیه وسلم از شرایط الشیطان نهی کرد یعنی بگونه ای حیوان را سرببرید که تنها پوست را پاره کند ورگهای گردن را قطع نکنند و بگزارند که حیوان بتدریج بمیرد از این نوع ذبح نهی‌کرد و آن را «شریطه الشیطان» نام نهاد.

این حدیث را ابو داود از ابن عباس(رض) نقل کرده و در اسناد آن عمرو بن عبدالله صنعانی وجود داردکه ضعیف است.

گلو و مری هر دو بریده شوند و بتمامی جدا کردن آنها از تن شرط نیست و همچنین قطع دو شاهرگ گردن نیز شرط نیست (این مذهب امام شافعی و احمد است و بقول اِمام مالک و ابو حنیفه(رح) باید که هر دو شاهرگ همراه گلو قطع و بریده گردند والا ذبح صحیح نیست.).

چون حلقوم ومری تنها راه خوراک وآب هستند و بدون آنها حیات و زندگی ممکن نیست ومراد ازمرگ همان است واگر بکلی سررا جداکردند اشکالی ندارد واگر ازپشت گردن هم آن را ذبح کنند اشکل ندارد، مشروط بر اینکه وسیله ذبح بمحل ذبح یعنی گلو ومری برسد وانها را قطع کند.

فراموش کردن اسم الله در وقت ذبح:

اما اگر مسلمانی در هنگام ذبح فراموش کرده باشد تا اسم الله تعالی را بیاورد، در اینصورت چون عمدی نبوده، کافیست که هنگام خوردن بر آن نام خدا برده شود.

درصحیح بخاری از ام المؤمنین عائشه رضی الله عنها روایت شده که فرمودند: «أَنَّ قَوْمًا قَالُوالِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ قَوْمًايَأْتُونَا بِاللَّحْمِ لَا نَدْرِی أَذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ أَمْ لَا فَقَالَ سَمُّوا عَلَيْهِ أَنْتُمْ وَكُلُوهُ قَالَتْ وَكَانُوا حَدِيثِیعَهْدٍ بِالْكُفْرِ» (بخاری) یعنی: گروهی به پیامبر صلی الله علیه وسلم گفتند: قومی برای ما گوشت آورده اند، و ما نمی دانیم که آیا آنها هنگام ذبح اسم خدا را برآن برده اند یا نه؟ پیامبر صلی الله علیه وسلم فرمودند: نام خدا را بر آن ببرید و بخورید. عائشه رضی الله عنها میگوید: آن قوم تازه مسلمان شده بودند.

لذا چون قومی که گوشت آورده بودند مسلمان بودند و ازطرفی معلوم نبود که آیا (بدلیل نا آشنا بودن به احکام ذبح) هنگام ذبح اسم الله را آورده اند یاخیر؟ پیامبر صلی الله علیه وسلم بدانها میفرماید که هنگام خوردن اسم خدا را بیاورند.

ذبایح اهل کتاب:

ذبایح أهل کتاب (یهودی و نصرانی (مسیحی) نیز برای مسلمانان حلال است. به شرطیکه آن أهل کتاب از دین خود مرتد نشده باشند. یعنی ذبیحه کسی که قبلا یهودی بوده ولی الان به دین خود معتقد نیست (و اسلام هم نیاورده) حلال نیست.

دلایل حلال بودن ذبایح أهل کتاب:

خداوند متعال میفرماید: «الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ» (مائده 5) یعنی: امروز برای شما چیزهای پاکیزه حلال کرده شده، وغذای اهل کتاب برای شما حلال است، و غذای شما برای آنها حلال است.»

آیه به صراحت دلالت برحلال بودن طعام اهل کتاب دارد، (طعامهم: کشتار شان)، همچنانکه امام بخاری از ابن عباس رضی الله عنهما روایت کرده است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

در صحیحین(بخاری و مسلم) ازروایت انس بن مالک رضی الله عنه آمده «أَنَّ يَهُودِيَّةً أَتَتْ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِشَاة مَسْمُومَة فَأَكَلَ مِنْهَا»: یعنی: یهودیی گوشت گوسفندی مسموم را برای پیامبر به عنوان هدیه آورد و پیامبر از آن خورد...».

این حدیث دلیلی بر حلال بودن ذبیحه اهل کتاب است، و گرنه، پیامبر صلی الله علیه وسلم از این گوسفند نمی خورد. أقوال علماء نیز بر این مسئله تأکید دارند، و اکثر أهل علم، اجماع را بر این مسئله نقل کرده اند.

ابن قدامه میفرماید: (و خلاصه مطلب، هر کس از مسلمانان و اهل کتاب، توانایی ذبح کردن داشت اگر حیوانی را ذبح کرد، خوردن ذبیحه اش حلال است، حال فرقی نمیکند، آن شخص، مرد یا زن، بالغ یا صبی و آزاده یابنده باشد، و در این باره هیچ اختلافی نمی بینیم).

البته اگر معلوم شود که اهل کتاب حیوانات را با وسایلی همچون برق و شک الکتریکی یا انداختن در آب و خفه کردنشان ذبح میکنند، در این صورت این ذبایح حلال نیستند.

ولی ذبایح غیر یهودی و نصرانی(حال چه بت پرست باشد یا هندو یا بودایی یا مرتد یا لائیک یا کمونیست و امثال آنها) در اینصورت ذبایح آنها به هیچ وجه حلال نیست زیرا نصوص شرعی بر حرام بودن آن ذبایح تاکید دارد:

«حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلاَّ مَا ذَكَّيْتُمْ»: (مائده 3)

یعنی: گوشت مردار، و خون، و گوشت خوک، و حیواناتی که به غیر نام خدا ذبح شوند، و حیوانات خفه شده، و به زجر کشته شده، و آنها که بر اثر پرت شدن از بلندی بمیرند، و آنها که به ضرب شاخ حیوان دیگری مرده باشند، و باقیمانده صید حیوان درنده - مگر آنکه (بموقع به آن حیوان برسید، و) آن را سربرید- و حیواناتی که روی بتها (یا در برابر آنها) ذبح می شوند، (همه) بر شما حرام شده است؛

تحریم ذبیحه دست مرتد:

پیامبر صلی الله علیه وسلم میفرماید: «مَنْ بَدَّلَ دِينَهُ فَاقْتُلُوهُ»: هرکس دینش را تغییر دهد او را بکشید» (بخاری)

تحریم ذبیحه دست مجوس :

پیامبر صلی الله علیه وسلم میفرماید: «سُنُّوا بِهِمْ سُنَّةَ أَهْلِ غیر ناکحی نسائهم و لا آکلی ذبائحهم «مثل اهل کتاب با آنها رفتار کنید، با این تفاوت که نکاح زنانشان و خوردن ذبائحشان حرام است.».

وَمَا لَكُمْ أَلَّا تَأْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ وَإِنَّ كَثِيرًا لَيُضِلُّونَ بِأَهْوَائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ﴿١١٩﴾

و شما را چه شده که از آنچه نام الله بر آن برده شده است نمی‌خورید؟ در حالیکه الله چیزهایی را که بر شما حرام شده است به تفصیل بیان کرده است، مگر آنچه که (به خوردن آن) ناچار گردید. و البته بسیاری از مردم دیگران را از روی جهل و نادانی، با خواهشات خود، گمراه می‌کنند. یقیناً پروردگارت به آنانی که از حد تجاوز می کنند داناترست.(۱۱۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«ما لکم»: شما را چه شده است؟! چرا؟ دلیلی ندارد، چیست؟ ما لکم لا تأکلوا: دلیل ندارد

(c) ketabton.com: The Digital Library

که نمیخورید. «فصّل»: به تفصیل بیان کرده است. «إلا ما اضطررتم»: مگر آن چه به خوردنش ناچار شده باشید. «اضطررتم» اضطرار: احتیاج و مجبور شدن. «اضطررتم»: مجبور شدید. «اهواء» هوی: خواهش نفس. جمع آن أهواء است. هوی در اصل به معنی سقوط و پائین آمدن است. هوای نفس سبب سقوط آدمی است.
«معتدین»: عدو و اعتداء: تجاوز. «معتدین»: متجاوزان.

تفسیر:

گروهی با شُبهه افگنی و مقایسه‌ی میان حیوان ذبح شده و مرده، مردم را به اِنحراف کشیده و میگفتند: چرا حیوانی را که ما می‌کشیم حلال است و آنچه را خدا میکشد، حرام؟که این آیه ضمن هوشیار کردن مردم، پاسخ آنان را نیز میدهد. در ضمن قابل تذکر است که: گویا بعضی از مسلمانان تحت تأثیر سنّت‌های جاهلی قرار می گرفتند و حلال هایی را بر خود حرام می کردند.
«وَما لَكُمْ أَلاّ تَأْكُلُوا مِمّا ذُكِرَ اِسْمُ اَللّهِ عَلَيْهِ»: چه چیزی مانع آن است که شما را از خوردن گوشت حیوان حلالی که نام الله را در هنگام ذبح آن برده اید، باز میدارد، بعداز آن که الله متعال خود برای شما از آن اذن خوردن داده‌است. بناءً هر کس بدون دلیل حلال‌های الهی را بر خود حرام کند باید توبیخ شود، «فَصَّلَ لَكُمْ ما حَرَّمَ»: اصل و قانون کلّی در خوردنی‌ها، حلال بودن است و هر چه حرام باشد، خداوند بیان می‌کند. طوریکه در آیه مبارکه میفرماید: «وَ قَدْ فَصَّلَ لَكُمْ ماحَرَّمَ عَلَيْكُمْ إلاّ مَا اُضْطُرِرْتُمْ إلَيْهِ»: الله متعال حلال و حرام رابه تفصیل برایتان به بیان گرفته و در آیه‌ی محرمات توضیح داده است چه چیزی برشما حرام است از قبیل مردار وخون وغیره، مگر درحالت ناچاری و اضطرار که خود آن حرام را نیز برایتان حلال کرده است. پس چه شده است که به شبهاتی که توسط دشمنان کافر برانگیخته شده است گوش فرا میدهید؟
«وَإِنَّ كَثِيراً لَيُضِلُّونَ بِأَهْوائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ»: بسی ازکفار مجادله گر، باحلال کردن حرام وحرام کردن حلال بدون دلیل شرعی و صرفا از راه هوی و هوس، مردم را از راه به در می برند و گمراه می کنند.
«إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ (119)»: خدایت به تجاوزگران آگاهتر است که بدون داشتن دلیل شرعی از کتاب و سنت، به حلال کردن و حرام کردن میپردازند. این بخش، وعید شدید و تهدید مؤکد را به تجاوزگران در بر دارد.
باید بعرض برسانیم که: خوردن گوشت مردار و گوشتی که نام غیر الله بر آن برده می شود، حرام و خلاف فرمان الله تعالی است، و فحوای وحکم آیه 119 همین است که مردم را به خوردن گوشت حیوانی که با نام خدا ذبح شده، دعوت و تشویق می کند.
از جمله روش های نادرستی که بیشتر مردم روی زمین خودسرانه و از روی حدس وگمان ایجاد کرده اند و همچون حدود و قیود مذهبی مورد عمل قرار میگیرند، محدودیت هایی هستند که در مورد أشیای خوردنی و نوشیدنی در میان اقوام مختلف دیده میشوند. برخی چیزها را مردم خودسرانه حلال قرار داده اند، در حالی که آنها نزد الله متعال حرام هستند. برخی چیزها را نیز حرام قرار داده اند در حالی که الله آنها را حلال قرار داده است. بخصوص جاهلانه ترین چیزی که در گذشته نیز برخی گروه ها بر آن اصرار داشتند و امروز نیز گروه هایی در جهان بر آن اصرار دارند، این است که حیوانی که نام الله بر آن برده شده و ذبح شود نزد آنان حرام است و حیوانی که بدون برده شدن نام خدا ذبح شود

(c) ketabton.com: The Digital Library

صد در صد حلال است. در رد همین مطلب خدا در این جا به مسلمانان میفرماید که اگر به راستی به خدا ایمان آورده اید و احکام او را قبول دارید همه‌ی آن باورها و تعصباتی را که در کافران و مشرکان وجود دارد ترک کنید و همه‌ی محدودیت‌هایی را که مردم خودسرانه و بدون توجه به هدایت و راهنمایی خدا وضع کرده اند زیر پا بگذارید و تنها چیزی را حرام قرار دهید که خدا حرام کرده است و تنها چیزی را حلال بدانید که خدا حلال کرده است.

همچنان قابل یادآوري است که: این آیه دلالت بر آن دارد که هوی و هوس بزرگترین دشمن هدایت انسان است.

یاد داشت مفیده:

امام فخر رازی فرموده است: آیه‌ی «وَ إِنَّ كَثِيراً لَيُضِلُّونَ بِأَهْوائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ»: بر این دلالت داردکه تقلید محض دردین حرام است؛ چون تقلید وپیروی کردن کورکورانه، پیروی کردن از روی هوی و هوس است و انگهی آیه به حرام بودنش دلالت دارد. (التفسیر الکبیر 167/13).

وَذَرُوا ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَبَاطِنَهُ إِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْإِثْمَ سَيُجْزَوْنَ بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ﴿١٢٠﴾

گناه آشکار و پنهان را رها کنید؛ قطعاً کسانی که مرتکب گناه می شوند به زودی در برابر آنچه همواره مرتکب می شدند، مجازات خواهند شد.(۱۲۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«ذَرُوا»: رها کنید، ترک نمایید. «ظَاهِرَ الإِثْمِ»: گناه آشکار. گناهی که با اندام ظاهری بدن أنجام می پذیرد. مانند: زدن، دشنام دادن، دزدی، زنا. «بَاطِنَهُ»: گناه پنهان. گناهی که به قلب و درون مربوط میگردد. مانند: «حسد»: مکر و کید. سوءظنّ. مراد از گناه آشکار و گناه پنهان، همه گناهان است؛ چرا که گناه از این دو قسم خارج نیست.

«يَقْتَرِفُونَ»: به دست می آورند، عمل می کنند، مرتکب می شوند.(فرقان)

تفسیر:

گناه، جاذبه وکششی دارد که انسان باید با اراده‌ای قاطع، وقوی از آن فاصله و دل بست. طوری که در آیه مبارکه میفرماید: «وَذَرُوا ظاهِرَ اَلْإِثْمِ وَباطِنَهُ»: از گناهان ظاهر و نهان، آشکار و پنهان بپرهیزید که از او تعالی هیچ امری پوشیده نیست.

با تأسف باید گفت که چه در گذشته وچه امروز، اکثرمردم تنها وتنها از گناه آشکار در هراس می باشند و از گناه که انجام میدهند و یا از آنان سر می زند اصلاً هراس را بخود راه نمیدهند.

گناه آشکار: عبارت است ازگناه اعضا واندام های بیرونی وگناه پنهان: عبارت است از افعال قلب. یا معنی این است: هم گناهانی را که آشکارا مرتکب میشوید و هم گناهانی را که در نهان انجام می دهید، همه را ترک کنید.

مجاهد گفته است: یعنی نافرمانی نهانی وآشکار. وسدی گفته است: ظاهر آن عبارت است از زنا با زنان فاحشه و باطن و نهان آن عبارت است از زنا با دوست دختر.

به قولی دیگر: مراد زنای علنی و زنای پنهان، یا انجام فعل زنا با زناکاران معروف و مشهور، یا با معشوقه‌های پنهانی است.

در حدیث شریف به روایت نواس بن سمعان(رض) آمده است که گفت: از رسول الله صلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

الله علیه وسلم راجع به‌گناه پرسیدم، فرمودند: «الإثم ما حاكفي صدرك وكرهت أنيطلع الناس عليه». «گناه چیزی است که در دلت رسوخ کند و دوست نداشته باشی که مردم برآن آگاه شوند».

از فحوای آیة مبارکه در مییابیم که: دین مقدس اسلام، هم به طهارت ظاهری مسلمانان توجّه واهتمام دارد و هم به طهارت باطن؛ انسان، بناءً انسان هم باید از گناهان عملی دوری کرد و هم از گناهان قلبی، مانند سوء ظنّ.

«إِنَّ ٱلَّذِينَ يَكْسِبُونَ ٱلْإِثْمَ سَيُجْزَوْنَ بِما كانُوا يَقْتَرِفُونَ(120)»: آنان که مرتکب گناه و نافرمانی میشوند وکاری را انجام میدهند که خدا آنرا حرام کرده است، در آخرت سزای عملی را می یابند که مرتکب شده اند.

جمله «بِما كانُوا يَقْتَرِفُونَ»: آیة مبارکه می رساند که مجازات الهی؛ نتیجه‌ی عملکرد خود ماست. در ضمن باید گفت که مجازات الهی، برای گناهانی است که با علم و عمد انجام می گیرد.

این آیه دلالت بر وجوب مراقبت دائمی و همچنان بدی معصیت و برحذر بودن از عواقب آن دارد.

وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَى أَوْلِيَائِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ﴿١٢١﴾

از آنچه [هنگام ذبح شدن] نام خدا بر آن برده نشده نخورید؛ مسلماً خوردن آن فسق [و بیرون رفتن از عرصه طاعت الله] است؛ قطعاً شیاطین [شبهات ناروایی را به ضد احکام الله] به دوستانشان القاء میکنند تا با شما [درباره احکام الله] مجادله وستیزه کنند، اگر از ایشان اطاعت کنید، یقینا شما هم مشرک میشوید.(۱۲۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«فِسْقٌ»: گناه، نافرمانی، خروج از دایره‌ی دین. «لَيُوحُونَ»: وسوسه می کنند، پیام می دهند، القا می کنند.

تفسیر:

قبل از همه باید گفت که شخص مسلمان، حتّی در مسائل تغذیه باید تعهّد دینی خویش را مراعات کند طوریکه در آیه مبارکه میفرماید: «وَلا تَأْكُلُوا مِمّا لَمْ يُذْكَرِ اِسْمُ اَللّهِ عَلَيْهِ»: ای مؤمنان! از گوشت حیوانی نخورید که (به هنگام ذبح عمداً) نام خدا بر آن برده نشده است (و یا به نام دیگران و یا به خاطر بتان سر بریده شده است).

ولی حیوانی که مسلمان آنرا ذبح‌کرده است، ترک عمدی نام بردن از الله در هنگام ذبح آن - در نزد جمهور فقها - موجب حرمت تناول آن میگردد ولی ترک آن به فراموشی زیانی ندارد. ولی امام شافعی و دیگران گفته‌اند: بردن نام الله (بسم الله...) در هنگام ذبح، مستحب است نه واجب پس اگر مسلمان آنرا - ولو به عمد - ترک کرد، هیچ زیانی ندارد و موجب حرمت نمی‌گردد زیرا نام الله در قلب هر مسلمانی وجود دارد. بعضی گفته‌اند: آیه کریمه در بیان حکم حیوانات مردار(خود مرده‌ای)که اصلاًذبح نشده‌اند وحکم حیواناتی نازل شده که به نام غیر خدا ذبح گردیده‌اند. «تفسیر انوار القرآن».

«وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ»: چرا که خوردن از چنین گوشتی، نافرمانی (از دستور الله) است، یعنی:خوردن گوشت حیوانی که به‌نام غیرالله متعال ذبح شده‌وخوردن گوشت خود مرده ومانند آن، بیرون رفتن ازدایره فرمان حق تعالی وحکم وی است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

در ضمن باید گفت که: بردن نام الله در هنگام ذبح، بمثابه یک امرتشریفاتی نبوده، بلکه حکمی لازم الاجراست و مطابق حکم الهی ترك آن، فسق است.
در ضمن باید یادآور شد که: حرام خواری، قساوت قلب را در انسان بوجود می‌آورد و همین امر زمینه ساز سایر گناهان در انسان میگردد، بناءً دین مقدس اسلام آن را به شدّت منع کرده است.
«وَإِنَّ اَلشَّياطِينَ لَيُوحُونَ إِلى أَوْلِيائِهِمْ لِيُجادِلُوكُمْ»: بی‌گمان شیطان وشیاطین صفتان، مطالب و وسوسه انگیزی به طور مخفیانه به دوستان خود القاء می‌کنند تا این که با شما منازعه و مجادله کنند (و بکوشند که شما را به تحریم آنچه الله حلال کرده است وا دارند).
و وسوسه‌ی شیاطین طوری صورت میگیرد که: مگوید: حیوان مرده را خدا کشته و کشته‌ی خدا بهتر از کشته‌ی انسان است! پس چرا حیوانِ مرده، حرام ولی حیوانِ ذبح شده حلال است؟! غافل ازآنکه اجرای فرمان الهی مهم است.
«وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ(121)»: اگر در مورد حلال دانستن حرام از آن مشرکان اطاعت و در مورد اباطیل ایشان آنها را یاری دهید، شما نیز همانند آنها مشرک خواهید شد. باید گفت که: هرکس به حلال کردن چیزی که خداوند متعال آن را حرام کرده، اعتقاد یقینی داشته باشد، قطعاً کافرواز دایره اسلام خارج میگردد.
مفسر زمخشری گفته است: چون هرکس در دین خود از غیر خدا پیروی کند، مشرک است و برای خدا شریک قرار میدهد، و انسان بصیر و آگاه نباید از چیزی بخورد که اسم خدا بر آن خوانده نشده است؛ چون در این مورد سختگیری شدید است. (تفسیر کشاف 49/2).

شأن نزول آیه:

از ابن عباس(رض) درشأن نزول آیة مبارکه روایت شده است که فرمود: چون آیة: «وَلَا تَأْكُلُواْ مِمَّا لَم يُذكَرِ اسمُ اللَّهِ عَلَيهِ...» نازل شد، فارسیان که در جاهلیت از دوستان قریش بودند و میان‌شان مراوده و مکاتبه برقرار بود، نزد قریش نامه فرستاده و به آنان چنین پیغام دادند: با محمد جدال کنید و به او بگویید؛ آیا حیوانی را که تو با دست خود به وسیله کارد ذبح می‌کنی حلال است اما آنچه که خداوند متعال با کاردی از طلا آن را ذبح نموده (یعنی حیوان خود مرده)، حرام میباشد؟! همان بود که آیه کریمه نازل شد.

احکام مؤجز درآیات متذکره:

1 - ذبح هر مؤمنی مباح است و اگر با نام خدا شروع شود، بس مبارک است.
2 - یادالله هنگام آشامیدن، ذبح کردن وخودرن هرگونه خوراکی، سنت است.
3 - ایمان به دستورات الله و پذیرفتن آن، سبب پیروی از آن است.
4 - گوشت مردار و ذبح حیوانی که نام غیر الله بر آن برده شود، مباح نیست.
5 - هنگام ضرورت، خوردن محرمات به اندازه‌ی رفع نیاز، مباح است. (مطابق حکم آیه 145 انعام)، (و آیه: 3 سوره مائده).
6 - التفات نکردن به نظرات مشرکان دغل در مورد حلال شمردن گوشت مردار و آن حیوانی که نام غیر خدا بر آن برده شود.
7 - آلودگی به گناه وگناه کاری، خواه در نهان و آشکار، خواه عملکرد اعضا و اندام ظاهری وخواه عملکرد دل باشد، حرام و نارو است.(سوره اعراف:33).
8 - مجازات گنهگاران حتمی است و روز قیامت، با آن، روبه رو خواهند شد و عذاب کردار خویش را خواهند دید.

(c) ketabton.com: The Digital Library

9 - هر کس آگاهانه وبی عذر وبهانه، ناروایی را روا، و روایی را ناروا برشمرد و از فرمان حق سرپیچی کند، از دایره‌ی دین خارج است؛ چون شرک را به خدا نسبت داده و فرمان غیر را بر دستور او، برتر دانسته است.

10 - گفتن «بسم الله» هنگام خوردن و آشامیدن، سنت است.

11 - اگر هنگام ذبح، به عمد یا به سهو، بسم الله ترک شود، گوشت حیوان، حلال می باشد و به «متروك البسمله»، معروف است نه حرام. (مائده/3). «و حرمت علیکم المیتة و الدم... تا، الّا ما ذکیتم» پس، خوردن گوشت «مذکی» (حیوانی که از دهان درنده، زنده به دست آورده و سربریده می شود) حلال است؛ هرچند در وقت ذبحش، نام خدا گفته نشود؛ چون نام خدا خارج از مفهوم ذبح است و از آن نیست.

یادآوری ضروری:

نام الله در دل هر مؤمنی نقش بسته است، خواه آن را بر زبان بیاورد یا نیاورد. (بنقل از تفسیر فرقان).

خوانندگان گرامی!

آیات متبرکه قبلی به ما یاد داد که بیشتر مردم روی زمین، گمراه و دنباله رو حدس و تخمین ناچیزند و مؤمن نیستند. اینک در آیه (122 الی 123) یکبار دیگر از مؤمن راه یافته و هم از کافر تیره بخت سخن می گوید که: مؤمن راه یافته به منزله‌ی مرده ای بوده که زنده شده، حیات نو گرفته و نوری کسب کرده که همه جا با اوست و راهش را درخشان میکند؛ اما، کافر به منزله‌ی کسی است که در تاریکی ها فرورفته و راه رهایی ندارد و همواره سر گشته و نگران است.

أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴿١٢٢﴾

آیا کسیکه (باً جهل و شرک) مرده بود، پس ما او را با هدایت خود زنده ساختیم وبرای او نوری(ایمانی) بخشیدیم تا به وسیله آن درمیان مردم راه خود را بیابد، مانند کسی است که به تاریکی گرفتار است و راه بیرون شدن از آنرا نمیداند؟ اینچنین اعمال کافران، در نظرشان مزین جلوه داده شده بود.(۱۲۲)

شأن نزول آیة مبارکه:

از ابن عباس(رض) روایت شده است که ابو جهل محتویات شکمبه ی حیوان را به طرف پیامبر صلی الله علیه وسلم انداخت. حضرت حمزه، که هنوز مسلمان نشده بود درحالیکه از شکار برمیگشت باخبر شد، کمانش را در دست داشت وبا عصبانیت رفت و أبوجهل را با کمان زد، أبوجهل گفت: مگر نمی بینی چه آورده است، ما را خیره سر و سفیه می داند و به خدایان ما ناسزا میگوید و با پدران ما مخالفت میکند. حضرت حمزه گفت: از شما خیره سرتر وسفیه تر کیست؟ سنگ‌ها را پرستش میکنید، پس شهادت میدهم که جزالله معبودی نیست و محمد بنده و فرستاده‌ی اوست. آنگاه آیه‌ی «أَوَ مَنْ كانَ مَيْتاً فَأَحْيَيْناهُ...» نازل شد.(أسباب النزول ص 128.).

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مَيْتًا»: مرده، مرده دل، منظور کافر و گمراه است. مخفّف (مَيّت) است.

«أحیناه»: او را زنده کردیم، او را هدایت نمودیم. «نُوراً»: مراد نور دانش و بینش قرآن است که مؤید به دلیل و برهان است و مسلمان در پرتو هدایت آن میزید. «مَثَلُهُ»: صفت و

(c) ketabton.com: The Digital Library

نعت او. «الظُّلُماتِ»: تاریکی‌ها. مراد تاریکی های جهل و کفر و ضلال است.
«لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا»: از آن بیرون آمدنی نیست. «زُيِّنَ»: زینت داده شد، آراسته شده.

تفسیر:

مفسر أبو حیان در تفسیر البحر المحیط میفرماید: بعد از این که ذکر مؤمنان و کافران گذشت، خدای متعال به صورت تمثیل مؤمن را به زنده ای تشبیه کرده است که دارای نور است و در آن به میل خود تصرف میکند، و کافر را به مرده ای تشبیه کرده است که در تاریکی گام بر می دارد و در ظلمت به سر می برد، تا فرق بین دو گروه متجلی گردد. (البحر المحیط 214/4.).

معنی آیة «أَوَ مَنْ كانَ مَيْتاً فَأَحْيَيْناهُ»: چنین است: آیا کسی که (به سبب کفر و ضلال همچون) مرده‌ای وچشم بصیرتش کور گشته وکافر وگمراه شده است، ما او را (با اعطاء ایمان در پرتو قرآن) قلبش را زنده کرده و به وسیله‌ی قرآن او را از گمراهی رهانیده است.

مرگ در تعابیر قرآنی:

در تعابیر قرآنی، «مرگ»، هم بر مرحله‌ی قبل از نطفه گفته شده است: «كُنْتُمْ أَمْواتاً فَأَحْياكُمْ» (بقره، 28.): هم به گمراهی: «أَوَ مَنْ كانَ مَيْتاً» هم به منطقه‌ی بی‌گیاه وخشك: «فَسُقْناهُ إِلى بَلَدٍ مَيِّتٍ» (فاطر، 9.) هم به مرگ موقّت: «فَقالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْياهُمْ» (بقره، 243.) و هم به مرگ حقیقی: «إِنَّكَ مَيِّتٌ وَ إِنَّهُمْ مَيِّتُونَ» (زمر، 30.).

«وَجَعَلْنا لَهُ نُوراً يَمْشِي بِهِ فِي النّاسِ»: و درکنار این هدایت نوری (ازمناره ایمان) فرا راه او داشته‌ایم که در پرتو آن، میان مردمان راه میرود (و چشم او را روشنائی، گوش او را شنوائی، زبان او را توان گفتار، و دست و پای او را قدرت انجام کار می بخشد).

مفسران مینویسند: مراد از نور در اینجا: هدایت و ایمان است. بعضی گفته‌اند: نور، قرآن است. به قولی دیگر: نور، حکمت است. پس صاحب ایمان و قرآن و حکمت؛ در امور زندگی و در میان مردم، با پشتوانه بصیرت و بینشی از سوی پروردگار خویش حرکت می کند و زندگی می نماید.

«كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُماتِ لَيْسَ بِخارِجٍ مِنْها»: مانند کسی است که به مَثَل‌گوئی در تاریکی‌ها فرو رفته است (و توده‌های انباشته ظلمت‌کده کفر او را در خود بلعیده است و شبح بی‌جان و بی‌اندیشه و بی‌تکانی از او برجای نهاده است) و از آن تاریکی ها نمی تواند بیرون بیاید؟ امام بیضاوی(رح) فرموده است: این است برای شخصی است که در گمراهی مستقر گشته و آنرا به هیچ وجه رها نمیکند. (تفسیر بیضاوی 181.).

«لَيْسَ بِخارِجٍ مِنْها»: باید گفت زمانیکه نور نباشد، واضح است ظلمت‌ها انسان را فرا میگیرد. از فهم کلمه «الظُّلُماتِ» در می یابیم که: حقّ، یکی است و باطل بسیار زیاد زیرا کلمه‌ی «نور» مفرد آمده، ولی کلمه‌ی «ظلمات» جمع آمده است. و به صورت کل باید بعرض رسانیده میشود که: جز نور ایمان و هدایت الهی، راه دیگری برای نجات بخشی بشری دیده نمیشود.

«كَذلِكَ زُيِّنَ لِلْكافِرِينَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ(122)»: همان‌گونه (که خداوند ایمان را در دل ایمانداران آراسته است، کفر و ضلال را در دل ناباوران پیراسته است و) اعمال کافران در نظرشان زیبا جلوه داده شده است.

شأن نزول آیة مبارکه:

از زید بن اسلم در شأن نزول آیه مبارکه نقل شده است که گفت: این آیه در شأن عمر بن

(c) ketabton.com: The Digital Library

الخطاب(رض) و ابو جهل بن هشام نازل گردید زیرا آن دو در حال گمراهی مرده بودند اما الله متعال عمر(رض) را به اسلام زنده گردانید و عزت بخشید و ابو جهل را در کفر و گمراهی‌اش ابقا کرد و این بدان جهت بود که رسول الله صلی الله علیه وسلم دعا کردند: «بار خدایا! اسلام را به ابی جهل بن هشام یا عمر بن الخطاب عزت بخش» و دعایشان در حق عمر(رض) مستجاب گردید.

ابن کثیر میگوید: «صحیح آن است که مفاد آیه کریمه عام است و شامل هر مؤمن و کافری می شود».

وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلَّا بِأَنْفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ﴿١٢٣﴾

و ما این چنین در هر قریه(دهی) مجرمان را بزرگان شان قرار دادیم تا در آن دهات، حیله (و فساد) کنند. اما جز به ضرر خودشان حیله سازی نمی کنند و (لیکن) نمی فهمند.(۱۲۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَكَابِرَ»: جمع کبیر یا اکبر: «رؤسا»: سران قوم. «مُجْرِمِيهَا»: مُجرمین، با حذف نون در اضافه: گناهکاران و مجرمان وگنهگاران آنها. «لِيَمْكُرُوا»: تا به نیرنگ بپردازند.

تفسیر:

در شأن نزول آیه‌ی متبرکه قبلی، به موضوع جنگ و ستیز ابو جهل با پیامبر اسلام اشاره بعمل آمد، اینک دراین آیه مبارکه میفرماید: موجودیت ابو جهل ها، در تأریخ بشری چیزی جدید و تازه‌ای نیست، بلکه همیشه و درهمه جا و در همه ادوار در مقابل دعوت های حقّ، چنین مهره‌های فاسدی قدعلم نموده اند. طوریکه میفرماید: «وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا فِيهَا»: همانطورکه در مکه از سوی رؤسا و بزرگان شرک در خصوص مبارزه بارسالت واعراض ازحق صورت گرفت، درهرقریهٔ کافری رؤسایی قرار دادیم که قوم خود را به گمراهی رهبری میکنند و در حق پیامبران مکر وحیله نموده و در حق مؤمنان تمسخر می نمایند.

مکر: تدبیر پنهانی برای برگردانیدن دیگری از برآوردن خواسته‌اش با حیله و نیرنگ یاچرب زبانی است ومعنای آن دراینجا: گردنکشی وستم و به‌کار بردن حیله و نیرنگ در مخالفت با راه استقامت میباشد. گفتنی است که مخصوص ساختن گناهکاران بزرگ به یاد آوری از آن روست که رؤسا و سردمداران بر ارتکاب فساد تواناتر و جسورترند.

ابن جوزی گفته است: از این جهت بزرگان و سردمداران هر قریه را تبهکار قرار داده است، که آنها به سبب ریاست و امکانات و نعمت هایی که از آن برخوردارند به کفر نزدیکترند. (زاد المسیر 117/3.).

«وَما يَمْكُرُونَ إِلاّ بِأَنْفُسِهِمْ وَما يَشْعُرُونَ(123)»: اینان جز به خویشتن نیرنگ نمیزنند ولی خودشان نمیدانند (که سرمایه‌های وجود خود، اعم از فکر و هوش و ابتکار و عمر و وقت و مال خویش را به جای صرف سعادت صرف شقاوت میکنند).

مفسر «تفسیر انوار القرآن» در ذیل این آیه مینویسد: بلی! سنت الهی در جوامع بشری این است که کشمکش میان حق و باطل را برافروخته و صف‌بندی میان ایمان و کفر را تشدید میکند و در آغاز؛ نفوذ و تسلط از آن سردمداران جرم و رهبران فسق و عصیان و اهل انحراف است ولی سرانجام کار؛ فوز و فلاح نهایی از آن اهل حق و ایمان و استقامت می باشد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (124 الی 128) موضوعاتی غرور و موذی گریهای مشرکان و فرجامش، سنت الهی در هستی، دین پایدار، مورد بحث قرار گرفته است.

وَإِذَا جَاءَتْهُمْ آيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتَى مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ﴿١٢٤﴾

و هنگامي كه آيهاي براي آنها نازل شد، گفتند: هرگز ما ايمان نمیآوريم تا آن كه آنچه به پيغمبران الله داده شده به ما نيز داده شود. (بگو:) الله داناتر است كه رسالت خود را در كجا قرار دهد. به زودی به مجرمانی که گناه میکردند، سزای آن مکر ونیرنگی که میکردند، خواری و عذابی شدید از نزد الله خواهد رسید.(۱۲۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«حَتَّى»: تا، اینکه. «نُؤْتَى» (أتى): به ما داده شود. أوتي: داده شده است. «حَيْثُ»: هر کجا، هر جا. «أَجْرَمُوا»: مرتکب شده اند. «صَغَارٌ»: پستی، ذلت، خواری، رسوایی، حقارت و کوچکی.

تفسیر:

«وَإِذا جاءَتْهُمْ آيَةٌ قالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتّى نُؤْتى مِثْلَ ما أُوتِيَ رُسُلُ اَللهِ»: وقتی برای آن مشرکان برهان و دلیلی واضح و قاطع نازل شود که دلالت برصدق رسالت و پیامبری رسول الله صلی الله علیه وسلم کند، رهبران و زعمای شان میگویند ما به این دلائل تن در نمی دهیم مگر زمانی که خداوند متعال ما را مانند پیامبران بگرداند و به ما معجزاتی مانند معجزات آن ها بدهد.

حق تعالی به آنها گفت: الله متعال بهتر میداند چه کسی مستحق این احترام و شرف است از این روی رسالت و پیامبری مگر برای کسی که خدای تعالی بخواهد نمیرسد.

در البحر آمده است: این گفته را به طریق تحقیر و استهزاء بر زبان می آوردند.

اگر آنها أهل یقین و صدق بودند و از انکار و عداوت دست بر می داشتند، از پیامبران خدا پیروی می کردند.

و روایت شده است که ابو جهل گفت: بنی عبد مناف در شرف و بزرگواری با ما رقابت کرده و مزاحمت هایی را برایمان ایجاد کرده اند تا جایی که ما صورت اسبی را پیدا کردهایم که به رهن وگرو گذاشته شده است. آنها میگویند: ازما پیامبر برخاسته وبه او وحی میشود. بهخدا مابه او راضی نمیشویم و از او پیروی نمیکنیم، مگر این که مانند او به ما هم وحی شود. آنگاه آیهی.

«اَللهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسالَتَهُ»: (البحر 216/4.). نازل شد، یعنی خدا می داند چه کسی شایسته و أهل رسالت است و به او میدهد، و رسالت را به فردی شایسته داده است که خود آن را برگزیده و او همانا محمد(ص) است، نه بزرگان مکه امثال ابو جهل و ولید بن مغیره.

از وائله بن اسقع روایت شده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم در حدیث شریف فرمودند: «خداوند از اولاد ابراهیم، اسماعیل را برگزید و از قریش، بنی هاشم را و از بنی هاشم مرا».

«سَيُصِيبُ اَلَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغارٌ عِنْدَ اَللهِ وَ عَذابٌ شَدِيدٌ بِما كانُوا يَمْكُرُونَ (124)»:

(c) ketabton.com: The Digital Library

نتیجه‌ی استکبار دربرابر حقّ، ذلّت وخواری است **طوریکه میفرماید: «به زودی این مجرمان را ازجانب الله صغاری خواهد رسید»** صغار/خواری» وذِلت، یعنی: پس از آن که کبر ورزیدند و خود را برتر دیدند (خواری و ذلت دامن آنان را خواهد گرفت. «و عذاب شدید و عذابی سخت» یعنی: در هر دو جهان، هم در دنیا به اسارت درخواهند آمد و کشته خواهند شد و هم در آخرت گرفتار دوزخ می شوند.

در تفسیر بحر آمده است: ذِلت و خواری را قبل از عذاب آورده است؛ چون آنها به خاطر طلب کسب عزت و بزرگی از پیروی حضرت رسول صلی الله علیه وسلم امتناع ورزیدند، پس اول با خفت و ذلت مواجه میشوند، آنگاه با عذاب سخت گرفتار می آیند.(البحر 217/4.).

شأن نزول آیة مبارکه:

این آیة مبارکه طوریکه در بیان شأن نزول آمده است؛ درباره ولیدبن مغیره مغز متفکّر کفّار نازل شد کهگفت: اگر به راستی نبوت حق بود، بی‌گمان من از محمد به آن سزاوارتر بودم زیرا من هم سناً از او بزرگترم و هم در مال، ثروت و اولاد از او بیش و افزونتر می باشم!

فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ﴿١٢٥﴾

پس کسی را که الله بخواهد هدایت کند، سینه اش را برای [پذیرفتن] اسلام میگشاید؛ و کسی را که [به خاطر لجاجت و عنادش] بخواهد گمراه نماید، سینه اش را چنان تنگ میکند که گویی به زحمت در آسمان بالا می رود؛ الله این گونه پلیدی را بر کسانی که ایمان نمی آورند، قرار می دهد.(۱۲۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ»: دلش را برای پذیرش اسلام آماده می کند، بر سر شوق و وجد می آورد، چنان قلبش را بزرگ می گرداند که بتواند پذیرای حقیقت گردد.

«ضَيِّقًا»: تنگ. «حَرَجًا»: سخت، بسیار تنگ. [حرجة: جنگل أنبوه و در هم فرو رفته است که به سختی میتوان از میان آن گذر کرد]. «يَصَّعَّدُ»: بالا میرود، صعود میکند.

«الرِّجْسَ»: پلیدی، مراد، خشم و عذاب است، (سوره اعراف آیه:71).

تفسیر:

قبل ازهمه باید گفت که: قبول حق، ظرفیّت و زمینه درونی میخواهد. طوریکه درآیه مبارکه میفرماید: «فَمَنْ يُرِدِ اَللّٰهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ»: هرکس را که الله متعال اراده نماید تا او را به سوی دین خود هدایت کند این کار را براو سهل و آسان میسازد وسینه‌اش را برای قبول دین فراخ ساخته از این ناحیه او را دچار شادمانی وسرور می نماید. واقعاً هم شرح صدر، و فراخی سینه از جمله موهبتی الهی بشمار می رود.

در حدیث شریف به روایت عبدالرزاق، ابن جریر طبری وغیر ایشان آمده است: أصحاب از رسول الله صلی الله علیه وسلم راجع به این آیه پرسیدند؛ یا رسول الله! چگونه سینه انسان راه یافته گشاده میشود؟ رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «نور یقذفیه، فینشرح لهوینفسح: نوری است که در او افگنده میشود پس سینه‌اش از آن نور، باز و گشاده میشود». گفتند: آیا برای این گشادگی وانشراح، نشانه‌ای هم هست که با آن شناخته شود؟ فرمودند: «الإنابة إلى دار الخلود، والتجافي عن دار الغرور، والاستعداد للموت قبل لقاء الموت»:

(c) ketabton.com: The Digital Library

بلی! نشانه آن رجوع به‌سوی سرای جاودانگی، دل برکندن از سرای غرور و قرار وآرام نگرفتن درآن، وآمادگی برای مرگ قبل ازروبروشدن باآن است».
همچنین در حدیث شریف آمده است که از رسول الله صلی الله علیه وسلم سؤال شد: از مؤمنان چه کسی هوشیارترو زیرکتر است؟ فرمودند: «بیشترین آنان در یادآوری از مرگ و بیشترین آنان در آمادگی برای بعد از مرگ».
ابن عباس(رض) گفته است: معنی آن این است که قلبش برای پذیرش توحید و ایمان گشوده و وسیع میگردد. وقتی درباره‌ی این آیه از حضرت رسول صلی الله علیه وسلم سؤال شد فرمود: وقتی نور هدایت وارد قلب شد گشوده وباز میگردد، گفتند: آیا علامتی دارد؟ فرمود: توجه به سرای ابدیت و دوری جستن از «دار الغرور» و آماده شدن برای مرگ قبل از فرا رسیدنش، نشانه‌ی آن است.(الطبری 100/12).
«وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ»: وهرکه را الله متعال بخواهد گمراهش کند، «يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقاً حَرَجاً»: سینه‌اش را به شدّت تنگ میگرداند و او بر اثر این تنگی هدایت را بغض می دارد و از دین فرار میکند و رسالت محمدی را بد می برد و ذره ای از ایمان به آن نفوذ نمیکند و راه نمی یابد. این منحرفان هر چند به ظاهر، خود را درگشایش و آرامش میبینند، ولی در واقع مبتلا به تنگناها و فشارهای لاعلاج می باشند.
عطا گفته است: جای نفوذ خیر در آن قرار ندارد، زجاج میگوید: «حرج، نهایت تنگی است».
قابل یادآوری است که: خروج از مدار فطرت و عقل، عامل خفقان و تنگی روح و روان میگردد طوریکه میفرماید: «كَأَنَّما يَصَّعَّدُ فِي اَلسَّماءِ»: درست مانند کسی که در طبقات بالای زمین نظر به کمبود هوا دچار تنگی نفس میشود تا جائی که در معرض خفگی قرار می گیرد.
این مثل حالت سینهٔ کافر و منافق را بیان می‌دارد که پُر از غم و اندوه و تنگی است و همانگونه که خدای‌تعالی آنها را دچار تنگی نفس و پراکندگی امور نموده به همین‌سان بر آنها عذاب شدید خود را فرو میفرستد، چون آنها به خدا ایمان نیاورده و رسالت پیامبرش را تصدیق نکردند.
ابن جریر گفته است: این مثلی است که خدا آن را در شدت تنگی سینه و عدم وصول ایمان به قلب کافر آورده است و ایمان آوردن او همانند عدم امکان صعودش به آسمان می باشد؛ چون در توان او نیست.
«كَذٰلِكَ يَجْعَلُ اَللّٰهُ اَلرِّجْسَ عَلَى اَلَّذِينَ لايُؤْمِنُونَ(125)»: روی این اساس هر کسی که ارادهٔ سعادت و خوشبختی دارد بر اوست تا ایمان بیاورد که ایمان مایهٔ خنکی چشم، آسودگی خاطر و قرارگرفتن روان است.
همان طور که قلب کافر در نهایت تنگی قرار دارد، همان طور هم خدا عذاب وخواری را برافرادی نازل میکند که به آیاتش باور ندارند. مجاهد گفته است: رجس یعنی هر آنچه خیری در آن نیست. وزجاج گفته است: رجس یعنی نفرین در دنیا و آزار در آخرت.
قابل یادآوری استکه: این آیه یکی از معجزات علمی قرآن است که عوارض صعود به آسمان را بیان کرده و میفرماید: کسیکه حاضر به پذیرش حقّ نگردد، روحش تنگ و کم ظرفیت میشود، همانند کسی که میخواهد به آسمان برود که نبودن اکسیژن، سینه‌اش تنگ و تنفّسش سخت می شود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وَهَذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ﴿١٢٦﴾

و این است راه راست پروردگارت، البته ما آیات (خود) را برای قومی که عبرت میگیرند، به تفصیل بیان کرده‌ایم. (۱۲۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«هَذَا»: این. منظور راه وروش پیامبر و دین اوست، و یا این که مراد سرافرازی و خوشبختی مؤمنان و سیه روزی و بدبختی کافران در این جهان و آن جهان است.
«مُسْتَقِیماً»: راست. حال مؤکد برای (صِراطُ) است. چرا که راه خدا پیوسته مستقیم است.
«ترجمۀ معانی قرآن».

تفسیر:

«وَهذا صِراطُ رَبِّکَ مُسْتَقِیماً»: این دینی که ما بر تو نازل نموده و شریعتی که به سویت وحی کردیم راه سالمتر و منهج استوارتر است و در آن هیچگونه اضطراب، کجی وإنحرافی نیست. واضح است که: جز راه خدا، راه‌های دیگر انسانها را بیراهه سوق میدارد.
«قَدْ فَصَّلْنَا اَلْآیاتِ لِقَوْمٍ یَذَّکَّرُونَ(126)»: دلایل و براهین را برای آنان که عقل و خرد را به کار میگیرند و می اندیشند یعنی: دارای فهم و درک پندپذیری از سوی الله و رسول وی هستند بیان کردیم و به تفصیل آن را توضیح دادیم.در این آیه مبارکه اشاره به یک اصلی است وآن اینکه خداوند، حجت را بر همه ای انسانها تمام کرده است، اگر اهل توجّه باشند، آیات و نشانه‌های حق، با بیان‌های مختلف روشن شده است. مطمیناً توجّه دائمی به تذکّرات الهی، راه دستیابی به صراط مستقیم است.

شأن نزول آیه:

این آیة مبارکه درمورد ولید پسر مُغیره نازل شد که می گفت: اگر پیامبری حق من بود، اولویت به من بود نه محمد؛ زیرا من از او بزرگسال تر و دارای مال و فرزند فراوان ترم.

لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴿١٢٧﴾

براي آنها خانه امن و امان نزد پروردگارشان خواهد بود، و او ولي و يار و ياور آنها است بخاطر اعمال (نيكي) كه انجام مي دادند.(۱۲۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«دارُ السَّلام»: خانه ی امن و امان، سرای سلامت و سعادت، سرای عافیت، مراد بهشت است که جای شادی است و غم و اندوه و بلا و مصیبتی در آن نیست.

تفسیر:

«لَهُمْ دارُ اَلسَّلامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ»: برای آنان که به دلایل و آیات ایمان دارند و از آن پند و عبرت میگیرند و از آن سود می جویند، در پیشگاه الله متعال منزلگاه آسایش و ایمن و دور از هر گزندی دارند، که عبارت است از دارالسلام یعنی بهشت؛ یعنی مهمانسرا و جای پذیرایی خدا.که در آنجا نه مریضی است، نه پیری و نیستی زیرا در آن هیچگونه ضرر، مصیبت و فنائی نمیباشد، در بهشت، خشونت، رقابت، حسرت، تهمت، حسد، کینه، دروغ، اندوه و هیچگونه مرگ ومرض وفقر راهی ندارد بلکه کلاً سلامتی،جوانی،غنامندی وجاودانگی است.
«وَ هُوَ وَلِیُّهُمْ بِما کانُوا یَعْمَلُونَ(127)» و خدای تعالی متولی امور آنها با حفظ، رعایت، نصرت، ولایت، رزق و کفایت است، چون آنها عمل خویش را نیکو ساخته و در نیّت خود اخلاص را رعایت نموده و از وحی پیروی کرده و از کفر دوری گزیدند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابن كثير گفته است: خداى متعال از اين جهت در اينجا از بهشت به منزلگاه آسايش (دار السّلام) نام برده است، كه آنان بر اثر برگرفتن صراط مستقيم، با پيروى از آثار پيامبران و راه آنان در امانند، پس همانطور كه از كجى و پيچ و خم سالم بوده اند به منزلگاه مملو از سلامت و آسايش راه مى يابند.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ مِنَ الْإِنْسِ وَقَالَ أَوْلِيَاؤُهُمْ مِنَ الْإِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ وَبَلَغْنَا أَجَلَنَا الَّذِي أَجَّلْتَ لَنَا قَالَ النَّارُ مَثْوَاكُمْ خَالِدِينَ فِيهَا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ﴿١٢٨﴾

و آن روزى كه الله همه آنها را جمع و محشور مي سازد به آنان مي‌گويد اي جمعيت شياطين و جن شما افراد زيادي از انسانها را گمراه ساختيد دوستان و پيروان آنها ازميان انسانها ميگويند: پروردگارا! هر يك ازما دو دسته (پيشوايان و پيروان گمراه) از ديگري استفاده كرديم (ما به لذات هوس آلود و زودگذر رسيديم و آنها بر ما حكومت كردند) و به اجلي كه براي ما مقرر داشته بودي رسيديم، (الله در جواب شان) ميگويد: آتش دوزخ جايگاه شماست، هميشه در آن هستيد، مگر چيزى را الله بخواهد، بى‌گمان پروردگار تو باحكمت و داناست.(١٢٨)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«معاشر»: گروه، دسته. «اسْتَكْثَرْتُمْ»: پيروان فراواني يافتيد، بسيارى را گول زديد، گمراه كرديد. «اسْتَمْتَعَ»: بهره بردارى كرد. سود برد. «أَجَّلْتَ لَنَا»: براى ما معلوم فرمودى. «مثوى»: جايگاه، قرارگاه.

تفسير:

قبل از همه بايد گفت كه: در آيات متبركه قبلى، به كارهاى شياطين و وسوسه‌هاى آن اشاراه و تذكراتى بعمل آمده بود، اينک در اين آيه مباركه در باره سرنوشت و سوسه پذيرى از شياطين را كه دوزخ است، بيان بعمل مى‌آيد. درضمن قابل تذكر است كه مطابق فرموده قرآن عظيم الشأن؛ شيطان از جنّ است و جنّى كه مردم را گمراه كرده همان شيطان است.

«وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعاً»: و ياد آور روزى را كه در آن هيچ شكى نيست و الله متعال انسان و جن را براى محاسبه در آن جمع مى‌كند و به جن ميگويد: «يا مَعْشَرَ اَلْجِنِّ قَدِ اِسْتَكْثَرْتُمْ مِنَ اَلْإِنْسِ»: اى گروه جن! شما بسيارى از انسان‌ها را گمراه و منحرف كرديد.

ابن عباس(رض) گفته است: يعنى بسى از آنها را گمراه كرديد، و اين را به طريق توبيخ و سرزنش آورده است.

«وَقالَ أَوْلِياؤُهُمْ مِنَ اَلْإِنْسِ رَبَّنَا اِسْتَمْتَعَ بَعْضُنا بِبَعْضٍ»: دوستان جنيات از انسان‌هاى كافر ميگويند اى پروردگار ما! محققاً كه برخى از ما از برخى ديگر درزندگى دنيا بهره بردند.

بيضاوى فرموده است: يعنى أنس ازجن سود جستند كه آنها را به شهوات و هوس ها و پيامدهايش راهنمايى كردند. و جن از انس بهره گرفتند كه از آن ها اطاعت كرده و مقصود آن ها را برآورده كردند. (بيضاوى ص 181.).

«وَ بَلَغْنا أَجَلَنَا اَلَّذِى أَجَّلْتَ لَنا»: و عمرى كه تو تعيين نموده بودى پايان يافت، زيرا براى هركدام مدتى معلوم بوده است.

به مرگ و قبر رسيديم، و به صورت درست محاسبه شديم، و همين بيان از جانب آنها معذرت خواهى و اعتراف است(طبرى 118/12.).

به آنچه مرتكب شده اند؛ از قبيل اطاعت از شياطين و پيروى از هوى و هوس، و نيز

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابراز تحسّر و تأسف است.
«قالَ اَلنّارُ مَثْواكُمْ»: خدای متعال در رد آنها میگوید: که مکان اقامت دائمی آن‌ها در آتش دوزخ است، «خالِدِينَ فِيها إِلاّ ما شاءَ اَللّهُ»: و آن‌ها در آن برای همیشه جاودان‌اند مگر گناهکاران یکتاپرست که اقامت آن‌ها در دوزخ برای مدتی معلوم است و سپس از آن بیرون میشوند؛ امام طبری(رح) فرموده است: آن مدت عبارت است از مدت زمانی که بین حشر آنان و ورودشان به آتش ابدی قرار دارد.
مفسر زمخشری گفته است: در عذاب آتش برای همیشه خواهند ماند جز آنچه که خدا بخواهد؛ یعنی جز مدتی که از عذاب آتش به عذاب زمهریر منتقل میشوند. روایت شده است که آنها به دره ای از زمهریر وارد می شوند، آنگاه صدای فریادشان بلند شده و درخواست مي كنند آنها را به دوزخ بازگردانند. (تفسیر کشاف 51/2.).
«إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ(128)»: زیرا خدای تعالی در قضا و قدر، انتخاب و تقسیمات خود حکمت دارد و او در حالی رحم میکند که این رحمت فضل اوست و در حالتی عذاب میکند که کاملاً عادل است. او می‌داند چه کسی مستحق هدایت یا گمراهی است و چه کسی اهل ثواب یا عقاب است. او با حکمت خود مواضع قضا و قدر خود را به نیکوئی تعیین و براساس علم و دانش، مواضع رحمت و عذاب خویش را مشخص نموده است.
روایت شده‌است که حضرت ابن عباس(رض) در تبصره‌ای بر این آیه فرمود: «برای هیچ‌کس سزاوار نیست که بر الله متعال در مورد خلقش حکم کرده و آنان را از پیش خود به بهشت یا دوزخ فرود آورد». مراد ابن‌عباس (رض) این است که نباید کسی حکم الله متعال را در مورد کسی - اعم از مؤمن یا کافر - پیشگویی کرده و قاطعانه بگوید که: جایگاه فلان - مثلاً - در بهشت یا در دوزخ است.

خوانندگان گرامی!

درآیات متبرکه(129الی 132) درباره سرپرستی برخی ازظالمان بربرخی دیگر از خود، نکوهش کافران به خاطر ایمان نیاوردنشان، بحث بعمل آمده است.

وَكَذَٰلِكَ نُوَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴿١٢٩﴾

این گونه برخی ظالمان را بر برخی دیگر به سبب سزای گناهانی که همواره مرتکب می شدند، مسلط و چیره می کنیم.(۱۲۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«نُوَلِّي»: (ولی) دوست و یاور می سازیم. سرپرست و پیشوا می‌کنیم.
«نُوَلِّي بَعْضَ»: ستمگران را همدم و همنشین یکدیگر می سازیم. در این جهان، ظالمانی را بر ظالمان دیگری مسلّط می نمائیم و امارت می بخشیم.

تفسیر:

در آیة متبرکه (127) خواندیم که: سرپرست آنان که به راه مستقیم میروند، تنها خداست. در این آیه مبارکه میخوانیم که سرپرست گروهی از مردم به خاطر عملکردشان ظالمان اند. طوریکه در آیه متبرکه آمده است: «وَ كَذٰلِكَ نُوَلِّي بَعْضَ اَلظّٰالِمِينَ بَعْضاً بِما كانُوا يَكْسِبُونَ (129)».
«وَكَذٰلِكَ» همانگونه که شیاطینِ جنّ برانسان مسلّط میشوند، برخی از ظالمان نیز بر بعضی دیگر تسلّط می یابند.
و در آیة مبارکه می أفزاید: و این گونه ما در آخرت ظالمان را به دلیل آن چه دردنیا باهم

(c) ketabton.com: The Digital Library

به دست می آوردند در کنار یکدیگر قرارخواهیم داد. یعنی همان گونه که آنان در دنیا در ارتکاب گناه و کسب بدی ها با هم شریک بودند، در مجازات اخروی نیز در کنار هم و با هم شریک خواهند بود.
مفسر امام قرطبی در این مورد میفرماید: این برای ظالم تهدید است که اگر از ظلمش دست نکشد ظالمی دیگر بر او چیره و مسلط می شود.
حضرت ابن عباس(رض) میفرماید: وقتی الله از ملتی راضی باشد، بهترین آنها را ولی امر قرار می دهد. و هر وقت خدا از ملتی غضبناک باشد، شرورترین آنها را ولی امر قرار میدهد.(تفسیر قرطبی 85/7.).
از اعمش روایت شده‌است که گفت: «ازسلف صالح شنیدم که می‌گفتند: چون زمانه فاسد شود، خداوند متعال بدترین مردم را بر مردم حاکم می‌کند».
فضیل بن عیاض گفت: «هرگاه دیدی که ظالمی از ظالم دیگر انتقام می‌گیرد پس بپاخیز و با خوشحالی تماشا کن».
از مالک بن دینار روایت شده است که در بعضی از کتب حکمت خوانده ام که خدای متعال میگوید: «منم مالک شاهان، دل های شاهان در قبضه‌ی قدرت من است. پس هرکس از من اطاعت کند شاه را بر او مایه‌ی رحمت قرار میدهم. و هرکس از من نافرمانی کند، شاه را وسیله‌ی زحمت و انتقام او قرار میدهم. بنابر این خود را به ناسزاگویی شاهان مشغول مکنید، بلکه توبه نمایید تا آنها را بر شما مهربان کنم» (امام فخررازی 194/13.). باید متذکر شد که:تنها حاکمان ظالم نیستند، محکومانِ ترسو و ساکت و عیاش هم ظالمند.
سیوطی در أکلیل گفته است: خداوند متعال میفرماید: «وَكَذَلِكَ نُوَلِّي بَعْضَ اَلظَّالِمِينَ بَعْضاً»، همین معنی در حدیث نیز وارد شده است: (هر طور که باشید بر شما حکومت میشود). (محاسن التاویل قاسمی 2505/6.) و فضیل بن عیاض گفته است: وقتی دیدی ظالمی از ظالمی دیگر انتقام می گیرد توقف کن و با تعجب بنگر.

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا شَهِدْنَا عَلَى أَنْفُسِنَا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ﴿١٣٠﴾

[در قیامت خطاب میرسد:] ای گروه جن و انس! آیا از میان شما پیغمبرانی برای شما نیامدند که آیات و احکام مرا بر شما بیان می‌کردند، و شما را از ملاقات این روز تان می‌ترسانیدند؟ گویند: بر خود اعتراف کردیم. و زندگانی دنیا آنها را فریب داده بود، و بر خود گواهی دادند که کافر بودند.(۱۳۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«رُسُلٌ مِنْكُمْ»: پیامبرانی از شما، انسانها، نه از جن. «يَقُصُّونَ»: بیان می کنند.
«لِقَاءَ»: دیدار. «غَرَّتْهُمُ»: فریبشان داد.

تفسیر:

«يا مَعْشَرَ اَلْجِنِّ وَاَلْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آياتِي»: این ندا نیز در روز قیامت شنیده میشود و استفهام آن برای توبیخ و سرزنش است.
ای جماعت انسان‌ها و جنیات! آیا با فرستادن پیامبران که به شما آیات کتاب آسمانی و احکام هر چیزی را بیان می‌کنند و از عذاب روز لقای من برحذر میدارند؛ بر شما حجّت تمام نکردیم و عذر را بر نداشتیم؟!

(c) ketabton.com: The Digital Library

یعنی: آیا فرستادگانی از انس نزد شما نیامدند که کتابهای الله متعال را بر انس وجن تلاوت کنند وشما را ازملاقات روز قیامت بیم دهند؟ زیرا جمهور سلف وخلف برآنند که از جن پیامبری مبعوث نشده است و جنیان فقط حامل پیامی به سوی طایفه خویش هستند که آن را از پیامبر انسی می شنوند.

در این آیه متبرکه، دو اقرار از سوی کافران آمده است، یکی شهادت به آمدن پیامبران، دوّم اعتراف به کفر خویش.

قابل تذکر است که: مواقف در قیامت مختلف است؛ گاهی در موقفی کفّار ابتدا انحراف خود را انکار میکنند، مثل که در آیه‌ی 23 همین سوره بیان شد: «وَاللَّهِ رَبِّنا ما كُنَّا مُشْرِكِينَ»: ولی زمانیکه فهمیدند که قیامت جای انکار نیست، بناءً به گناه خود اعتراف می کنند.

«وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقاءَ يَوْمِكُمْ هذا»: و شما را از عذاب سخت امروز نترساندند؟ بر شما حجّت تمام نکردیم و عذر را بر نداشتیم؟!

«قالُوا شَهِدْنا عَلى أَنْفُسِنا»: قیامت، جای کتمان وانکار نیست، لذا انسان‌ها علیه خود اقرار می‌کنند، طوریکه مشرکان گفتند: ما به زبان خود شهادت می دهیم وما اعتراف میکنیم که پیامبران از سوی شما می آمدند و ما را از حقیقت آگاه میکردند، به ما تبلیغ نموده و ما را برحذر داشتند، ولی این تقصیر خود ما بود که به سخنان آنان توجهی نکردیم.

ابن عطیه گفته است: این اقرار و اعتراف آنها است به کفر و خود اعتراف میکنند که مقصرند و مانند گفته‌ی قالُوا بَلى قَدْ جاءَنا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنا می باشد.

«وَ غَرَّتْهُمُ الْحَياةُ الدُّنْيا دنیا»: ولی دنیا با زیبندگی‌ها و خدایان با فتنه‌های خود ما را فریب دادند، ملاحظه میشود که: دنیاخواهی، عامل بی‌اعتنایی به دعوت‌های انبیاست. واقعیت امر همین است که: فریفته شدن به دنیا، موجب فراموشی آخرت میگردد. متوجه باید بود که: علاقه‌ی افراطی و پیش از حد به دنیا، انسان را در نهایت به کفر می‌کشاند.

«وَشَهِدُوا عَلى أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كانُوا كافِرِينَ(130)» و به این ترتیب آن‌ها به کفر خوداعتراف کردند که به پروردگار خویش شریک آورده و پیامبرانش را تکذیب نمودند.

بیضاوی فرموده است: این ذم آنها را به خاطر سوء نظر و رأی نادرستشان میرساند؛ چون آنها به حیات دنیا و لذایذ ناپایدار فریب خورده و مغرور شدند، و به طور کلی به آخرت پشت کردند، تا بالاخره ناچار شدند بر کفر خود گواهی بدهند و خود را به عذاب ابدی تسلیم نمایند. تا شنوندگان از دچار شدن به سرنوشت آنها برحذر باشند. (بیضاوی صفحه 182.).

ذَلِكَ أَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَى بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا غَافِلُونَ﴿١٣١﴾

این (فرستادن پیغمبران) بخاطر آن است که پروردگارت هیچگاه (مردم) شهرها و آبادي ها را بخاطر ستم هاي شان در حال غفلت و بیخبري هلاك نمیکند (بلکه قبلاً رسولاني براي آنها مي فرستد).(١٣١)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«ذَلِكَ»: این ارسال واتمام حجت.

تفسیر:

«ذلِكَ أَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرى بِظُلْمٍ وَ أَهْلُها غافِلُونَ(131)»: ما پیامبران را فرستادیم وکتاب‌ها را نازل کردیم تا بر تکذیبگران هیچ حجتی و بر کافران هیچ عذری باقی نماند، پس خدای تعالی هیچ ستمگری را تا به او نصیحت نرسد عذاب نمی‌کند و هیچ قریه‌ای را هلاک نمی‌نماید مگر بعد از اینکه اهل آنرا بیم دهد. از جملهٔ روش‌های الهی یکی هم این

(c) ketabton.com: The Digital Library

است که او تعالی غافلانی را که رسالت به آنها نرسیده کیفر نمی دهد، تا مادامی که تبلیغ و حجّت به آنها برسد. پس جاهل معذور و ستمگار رانده شده و غافل مغرور است. (بنقل از تفسیر المیسّر: دکتر عایض بن عبدالله القرني).

طبری فرموده است: چون خدایت بدون یادآوری و تذکر به وسیله ی پیامبران و آیات و عبرت و پند، آنها را نابود نکرده است، ای محمد! پیامبران را اعزام کردیم تا آیات و دلایل مرا بر آنان بخوانند و آنها را از روز معاد برحذر دارند و بترسانند. (طبری 124/12.).

باید گفت که:سنّت پروردگار باعظمت است که: راه حقّ را با فرستادن انبیا و هشدارهای مختلف به مردم نشان می‌دهد و حقایق را بیان کرده، اتمام حجّت میکند. در آن صورت اگر بی‌اعتنایی کردند، کیفر میدهد. این قانون و سنّت کلّی در آیات متعدّدی مطرح شده است، از جمله: «وَ ما أَهْلَكْنا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا لَها مُنْذِرُونَ» (شعراء، 208.): ما هیچ قریه‌ای را هلاك نکردیم مگر آنکه مردم آنجا بیم‌دهندگانی داشتند. «وَ ما كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا» (اسراء، 15.) ما تا پیامبری نفرستیم، عذاب نمی کنیم.

مفسر تفسیر تفهیم القرآن مینویسد: یعنی خدای بلند مرتبه نمیخواهد به بندگانش این امکان را بدهد که در برابر او حجت بیاورند که شما ما را که نه از حقیقت آگاه کردید و نه برای ارایه‌ی راه راست به ما تدبیری به کار بستید، اکنون که از سر ناآگاهی راه را اشتباه پیموده ایم چرا ما را مواخذه می کنید. برای از بین بردن چنین بهانه ای خدای بلند مرتبه پیامبران را فرستاد و کتاب ها نازل کرد، تا حقیقت را برای انسانها و جن ها روشن کنند. اکنون اگر آنان راه های نادرست را انتخاب کنند و خدا مجازاتشان کند، مسئولیت تقصیر آنان متوجه خودشان است نه خدای بلند مرتبه.

همچنان تفسیر کابلی مینویسد: حضرت کردگار عادت ندارد که کسی را بدون آگاه ساختن وخبر کردن دراثر ظلم وعصیان او در دنیا یا آخرت گرفتار کرده تباه و هلاك کند. از ینجاست که پیغمبران و نذیران فرستاده که به تمام جنّ و انس، نیك وبد و آغاز و انجامشان را به کمال وضاحت بیان کرده، خبر کنند؛ پس با هرکس به مراتب اعمالش معامله می نماید.

وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِمَّا عَمِلُوا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ﴿١٣٢﴾

و [در قیامت] برای هر کدام [از دو گروه جن و انس] به سزای آنچه انجام میدادند، درجاتی [از ثواب و عذاب] است؛ و پروردگارت از آنچه انجام میدهند، بی خبر نیست.(۱۳۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لِكُلٍّ»: برای هر کدام، برای هر دو دسته‌ی خوب و بد. «مِمَّا»: از آنچه. به خاطر آنچه.

تفسیر:

پروردگار باعظمت، عادل است و مرتبه‌ی هر کس را طبق عملکرد خود او قرار میدهد. طوریکه میفرماید «وَ لِكُلٍّ دَرَجاتٌ مِمّا عَمِلُوا»: برای هر عمل کننده‌ای از مؤمنان و کافران از دو گروه جن و انس در آخرت، مطابق عملش منازلی است که در نتیجهٔ سعی وکوشش خود در دنیا به آن می رسند اگر عملش نیک باشد بر اساس آن ثواب می بینند و اگر عملش بد باشد، پاداشش بد است یا عقاب دریافت می دارند، یعنی اینکه سعادت و شقاوت انسان، بسته به اعمال اوست.

ابن جوزی گفته است: به این دلیل به درجات موسوم گشته است که در ارتفاع و انحطاط مانند پله ها تفاوت دارند. (ابن جوزی 126/3.).

(c) ketabton.com: The Digital Library

«وَما رَبُّکَ بِغافِلٍ عَمّا یَعْمَلُونَ(132)»: همهٔ این‌ها از روی حساب دقیقی از جانب الله متعال است که در آن هیچ ظلم و ستمی وجود ندارد. پس مؤمنان دارای درجاتی در نعمت‌اند در حالی که کافران فرومایه در کاتی در دوزخ دارند. بنابراین تفاضل در ثواب و عقاب کاری است کاملاً عادلانه. باید أضافه کرد که: انسان باید باهوش تمام باشد، و نباید فراموش کند که در تحت نظر همیشگی پروردگار با عظمت قرار دارد.

امام ابو یوسف و امام محمد (رحمهماالله) با این آیه استدلال کرده‌اند بر این که: جنیان نیز در برابر طاعت حق تعالی پاداش داده می شوند و به بهشت وارد می شوند. (بنقل از تفسیر «تفسیر انوار القرآن».

خوانندگان محترم!

پس از بیان پاداش نیکوکاران و سزای بدکاران بدفرجام و تبیین درجات مختلف هر دسته و گروهی، خداوند متعال در آیات(133 الی 135) به این حقیقت اشاره میکند که خداوند متعال هرگز به بندگی و عبادت بندگان نیاز وضرورتی ندارد و هیچگاه گناه گنهگاران مقام والای او را نمیکاهد؛ چون از جهانیان بی نیاز است. با این وصف، او بسی مهربان و دارای رحمت فراوان و فراگیر است وهرطور بخواهد، این رحمت بی‌کران رابرهمه، آرزانی میفرماید. سپس تهدیدوار خطاب به مردم میفرماید: هرچه در توان دارید، انجام دهید.

وَرَبُّكَ الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَسْتَخْلِفْ مِنْ بَعْدِكُمْ مَا يَشَاءُ كَمَا أَنْشَأَكُمْ مِنْ ذُرِّيَّةِ قَوْمٍ آخَرِينَ﴿١٣٣﴾

وپروردگارت بی نیاز و صاحب رحمت است، اگر بخواهد همه شما را هلاک مینماید، و پس از شما هر نسلی که بخواهد جایگزین شما میکند، همان گونه که شما را از نسل گروهی دیگر پدید آورد.(۱۳۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«ذُوالرَّحْمَةِ»: مهربان. خبر دوم است. «مِن ذُرِّيَّةِ قَوْم ءَاخَرِينَ»: از نژاد کسان دیگری. به جای فرزندان کسان دیگری (توبه / 39). «يُذْهِبْكُمْ»: شما را میبرد، شما را نابود می کند. قوم آخرین: کسانی دیگر.

تفسیر:

«وَ رَبُّکَ اَلْغَنِیُّ»: پروردگار تو بی‌نیاز (از بندگان و عبادت ایشان) است یعنی نه به خودشان نیازی دارد نه به عبادتشان، نه ایمانشان به وی نفعی میرساند، نه کفر و معصیت شان به وی زیانی «ذُو اَلرَّحْمَةِ» اما با وجود این بی نیازی، بر آنان صاحب رحمت و مهربانی است، که رحمت وی بر ایشان با وجود کمال بی‌نیازی، خود بیانگر منت‌های فضل و کرم وی است و از رحمت اوست که آنان را به تکالیف چندی مکلف کرده است تا ایشان را در معرض منافعی همیشگی قرار دهد.

ابن عباس(رض) گفته است: یعنی نسبت به دوستداران و اهل طاعتش رحمت دارد. و دیگران گفته اند: نسبت به تمام خلقش رحمت دارد، از جمله ی رحمتش این که انتقام از مخالفین را به تأخیر می اندازد.

ابو سعود گفته است: این یادآوری در آن مقرر است که مطالب مذکور از قبیل ارسال پیامبران، برای او سودی در بر ندارد، بلکه به خاطر محبت و دلسوزی به بندگان است. (ابو سعود 138/2.).

(c) ketabton.com: The Digital Library

مهربانی شیوه‌ی پروردگار باعظمت است:

در این جا با توجه به مقام و موقعیت، این جمله دو مفهوم دارد: یکی آن که اگر پروردگارتان شما را به پیمودن راه راست توصیه میکند و از برگزیدن راه و روشی برخلاف حقیقت برحذر میدارد، دلیل آن این نیست که از راست روی شما سودی عاید او میشود ویا ازغلط روی شماضرری متوجه او میگردد.

بلکه در اصل دلیل واقعی آن این است که راست روی شما به سود خودتان و غلط روی شما به زیان خودتان است. پس این سراسر مهربانی اوست که این روش را به شما توصیه میکند که می تواند موجب رسیدن شما به مراتب والا شود و شما را از دنبال کردن راه و روش نادرستی که موجب فرو غلتیدن شما به مراتب پست می گردد برحذر می دارد. دوم این که پروردگارتان سخت گیر نیست و از کیفر دادن شما لذت نمی برد. او در پی غافلگیر کردن و از بین بردن شما نیست که اگر اندک کوتاهی و گناهی از شما سر بزند، او بلافاصله شما را مواخذه کند. در اصل او نسبت به همه‌ی مخلوقاتش مهربان است، با نهایت رحم و کرم خدایی می کند و با انسانها نیز همین رفتار را دارد. به این دلیل است که پیوسته به کوتاهی های شما به دیده ی چشم پوشی می نگرد. شما او را نافرمانی می کنید، مرتکب انواع جرایم می شوید و با وجود نشستن بر خوان نعمت هایش از دستورات او سرپیچی می کنید، اما باز هم او با بردباری و گذشت به شما پیوسته مهلت و فرصت برخاستن، درک کردن واصلاح راه وروش خودتان را میدهد. و اگر او سخت گیر می بود، برای او چندان مشکل نبود که شما را نابود کند و به جای شما قوم دیگری را به صحنه بیاورد و با همه ی انسانها را از صفحه‌ی هستی محو کند و به جای آنها مخلوق دیگری را به وجود بیاورد.

«إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ»: اگر بخواهد همه شما را از میان می برد یعنی اگربخواهد را به عذاب خانمان برانداز نابود می کرد.

«وَ يَسْتَخْلِفْ مِنْ بَعْدِكُمْ ما يَشاءُ»: و خلقی دیگر می آورد که بیشتر از شما به امتثال امر و اطاعتش بپردازند.

«كَما أَنْشَأَكُمْ مِنْ ذُرِّيَّةِ قَوْمٍ آخَرِينَ(133)»: همانگونه که شما را از دودمان انسانهای دیگری آفریده است (و بر جای دیگرانتان نشانده است).

ابو حیان فرموده است: آیه متضمن برحذر داشتن بندگان است از انتقام و قهر زودرس و نابود شدن از جانب خدا. (بحر 225/4.).

إِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَآتٍ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ﴿١٣٤﴾

بی تردید آنچه [از ثواب و عقاب] به شما وعده می دهند، آمدنی است؛ و شما عاجز کننده الله نیستید [تا بتوانید از دسترس قدرتش بیرون روید.] (۱۳۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لَآتٍ»: حتماً آمدنی است. «معجزین»: ناتوان کنندگان، به ستوه آورندگان. «ما انتم بمعجزین»: گریزی ندارید، درمانده نمی کنید.

تفسیر:

«إِنَّ ما تُوعَدُونَ لَآتٍ»: ای کافران! بی‌گمان آنچه (از قیامت و حساب و عقاب و ثواب و اختلاف درجات و درکات) به شما وعده داده می شود، بدون تردید جامه‌ی عمل به خود می گیرد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«وَما أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ(134)»: و شما نمی‌توانید (خدا را) درمانده کنید (و از دست عدالت و مجازات او بگریزید). جمع آوری شما بر او کاملاً سهل و آسان است و هیچ مایهٔ نجات و محل التجائی جز به سوی خود او نمی باشد. او هر کسی را که حتی فرار نماید باز می گرداند و هر خواهانی را در می یابد و بر هر غالبی غلبه می کند.

از ابی‌سعید خدری(رض) روایت شده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم در حدیث شریف فرمودند: «يا بني آدم، إن كنتم تعقلون فعدوا أنفسكم من الموتى، والذي نفسي بيده إنما توعدون لآت وما أنتم بمعجزين». مؤخذ (رواه البيهقي في شعب الايمان برقم 10564 و ابو نعيم في الحلية 6/91 من طريق محمد بن المصفي). «ای فرزندان آدم! اگر شما اهل خرد و اندیشه هستید، خود را از مردگان بشمارید زیرا سوگند به آن ذاتیکه جانم در ید اوست، آنچه وعده داده شده اید البته آمدنی است و شما گریزنده نیستید».

قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ﴿١٣٥﴾

بگو: ای قوم من، به جایگاه و منزلت خویش عمل کنید، که من هم (بر اساس جایگاه ومنزلت خود) عمل میکنم، پس به زودی خواهید دانست که سرانجام سرای آخرت از که خواهد بود. یقیناً ظالمان کامیاب نمی‌شوند.(۱۳۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«عَلَى مَكَانَتِكُمْ»: آنچه مقدور شماست، هر چه از دستان می آید، به اندازه‌ی قدرت و توان شما، در حالتی که هستید، آنطور که هستید. «مکانت»: قدرت و توان. «عاقبة الدار»: فرجام آن سرای، سرانجام نیک آن جهان، سرافرازی در عالم دیگر، «الظالمون»: ستمگران، کافران.

تفسیر:

پیامبر صلی الله علیه وسلم، چون به راه خود یقین دارد، مأمور است در برخوردهای خود، ثبات و قاطعیّت خود را به دیگران اعلام کند. طوریکه میفرماید: «قُلْ يا قَوْمِ اِعْمَلُوا عَلى مَكانَتِكُمْ»: (ای پیغمبر)! بگو: ای قوم من! (بر کفر خود و دشمنی بامن پایدار بمانید و هرعملی را که میخواهید انجام بدهید.

«إِنِّي عامِلٌ»: به یاد داشته باشید که: سرپیچی مردم، وظیفه‌ی پیامبران را عوض نمیکند. طوریکه میفرماید: «إِنِّي عامِلٌ»: من آن را انجام می دهم که خدایم دستورش را داده است و عبارت است از پایداری بر دینش.

یعنی اینکه شما نمی توانید خدا را عاجز کنید. ای پیامبر! بگو: "ای مردم! شما در جای خودتان عمل کنید و من در جای خود عمل می کنم.».

«فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ تَكُونُ لَهُ عاقِبَةُ اَلدّارِ»: ملاك موفقیّت، حسن عاقبت و سرانجام کار است، نه جلوه‌ها و تلاشهای زودگذر. طوریکه در آیه مبارکه آمده است: بالاخره خواهید دانست که چه کسی سرانجامِ نیک خواهد داشت (و پیروزی در این جهان و سعادت در آن جهان مال چه کسی خواهد شد).

یعنی اگر باوجود تفهیم های من بازهم نمی فهمید و بر ادامه دادن راه نادرست تان پای میفشارید، شما به راه تان ادامه بدهید و اجازه دهید من به راه خویش ادامه دهم، سرانجام کار هرچه که باشد برای شما نیز آشکار خواهد شد و برای من نیز.

«إِنَّهُ لايُفْلِحُ اَلظّالِمُونَ(135)»: آنکه ظالم است نه موفق می شود و نه به هدفش میرسد. و

(c) ketabton.com: The Digital Library

ظالم، رستگار وکامیاب هم نمی شود.
زمخشری فرموده است: آیه باپیش گرفتن مسلک لطیف، متضمن روش برحذر داشتن است، متضمن انصاف درگفتن و ادبی نیکو است، در ضمن شدت وعید را نشان میدهد، وبا اطمینان واعتماد بیان میدارد که برحذر دارنده حق است و برحذر شونده باطل. (تفسیر کشاف 53/2).

خوانندگان محترم!

پس از آن که در آیات قبلی، موضوعاتی تباهی وبربادی وبی مفهومی عقاید و اندیشه‌ی مشرکان را، چون: انکار معاد و زنده شدن و مکافات ومجازات به بیان گرفته شد. اینک در آیات (136 الی 140) بخشی دیگری از سفاهت و نادانی آنان را که در مورد احکام دروغین حلال و حرام، کشت و زرع، انواع ثمر، مالداری، حیوانات شیردار و دارایی گوشت حلال، موضوع زنده به گور کردن دختران مورد بحث قرار داده میشود.

وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُوا هَذَا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ وَهَذَا لِشُرَكَائِنَا فَمَا كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ إِلَى اللَّهِ وَمَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلَى شُرَكَائِهِمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿١٣٦﴾

و برای الله از کشت‌ها و چار پایانی که آفریده است نصیبی مقرر کردند (در حالیکه همه از الله است) و (به گمان باطل خود) گفتند: که این قسمت برای الله است و این قسمت برای بتان ماست. پس آنچه سهم بتانشان بود به الله نمیرسید؛ ولی هرآنچه سهم الله بود به بتانشان میرسید. چه بد قضاوت و داوری می‌کنند. (که علاوه بر شرك، حتي خدا را كمتر از بتها مي‌گرفتند)! (۱۳۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«ذَرَأَ»: پدید آورد، آفرید. «الْحَرْثِ»: کشت زرع. «الْأَنْعَامِ»: جمع نعم، چهارپایان. «بِزَعْمِهِمْ»: به پندار خودشان، به تصور خودشان. «شُرَكَائِهِمْ»: بتهای بت پرستان، یا خدمتکاران و رؤسای بت خانه ها و معابدشان. «يَصِلُ»: میرسد. «ساء»: چه بد است! چه زشت است!

تفسیر:

«وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ اَلْحَرْثِ وَاَلْأَنْعامِ نَصِيباً»: درآیات متبرکه ذیل طوریکه در فوق هم بدان اشاره نمودیم، خداوند متعال انواعی چند از احکامی را که اهل جاهلیت برای خود اختراع کرده بودند، اشاره بعمل می آورد: مفسران مینویسند: آنان که از مدار تربیت أنبیاء بیرون رفته و به وادی خیال می‌روند، حرف‌ها و تصمیم هایشان نیز خیالی و بی‌منطق است و خود را مالك همه چیز می دانند و تقسیم بندی می کنند. از جمله یکبار پسران را سهم خود و دختران را سهم الله می دانند.
«أَلَكُمُ الذَّكَرُ وَلَهُ الْأُنْثى»: (نجم، 21) یکبار هم غلّات و حیوانات را بین خدا و بت‌ها تقسیم میکنند. مشرکان می‌پنداشتند سهم بت‌ها غیر قابل تغییر است و آن را خرج بتکده‌ها و خدمه آنها می‌کردند، و سهم خدا را نیز به این بهانه که خدای آسمان‌ها بی‌نیاز است، هنگام کم وکسر آمدن‌ها خرج بتخانه‌ها میکردند. نه خرج کودکان، فقرا و مهمانان.
مشرکان قریش سهمی از محصولات زراعت و چهارپایانی را که خدا آنها را آفریده است برای الله قرار میدهند و به گمان خود میگویند: این برای الله است (و با این سهم به خدا تقرّب می‌جوئیم و بدین منظور آن را به مهمانان و ناتوانان می‌دهیم) و این برای شرکاء (و

(c) ketabton.com: The Digital Library

معبودهای) ما است (و با این سهم نیز به بت‌ها واصنام تقرّب میجوئیم و بدین منظور آن را صرف رؤسا و پرده‌داران و خادمان بتکده ها و معابد می نمائیم).
ابن کثیر گفته است: این بیانگر ذم و توبیخ مشرکین از جانب خدا است. همان مشرکانی که بدعت و کفر و شرک را ابداع کرده و برای خدا که خالق همه چیز است شریک قرار داده اند.
«وَ جَعَلُوا لِلّهِ مِمّا ذَرَأَ» از کشت و زرع و میوه جات و حیواناتی که خدا آنها را خلق کرده و بار آورده است، قسمت و سهمی تعیین کرده اند.(مختصر ابن کثیر 622/1).
«فَقالُوا هذا لِلّهِ بِزَعْمِهِمْ»: بر مبنای زعم و گمان خود و بدون دلیلی شرعی میگفتند: این سهم خدا است. در التسهیل آمده است: زعم را بیشتر برای دروغ به کار می برند. (التسهیل 22/2).
«وَهذا لِشُرَكائِنا»: این هم سهم و قسمت خدایان و بت هایمان می باشد.
ابن عباس(رض) فرموده است: دشمنان خدا وقتی از زمین محصولی به دست می آوردند یا ثمری عایدشان می شد، قسمتی از آن را برای خدا قرار میدادند و قسمتی را برای بت ها. سهم بت ها را از محصول و ثمر نگهداشته و حساب میکردند، واگر چیزی از سهم خدا می‌افتاد آنرا روی سهم بت ها می گذاشتند و می گفتند: خدا بی نیاز است و بت ها محتاجند.(مختصر ابن کثیر 622/1).
از این رو گفت: «فَما كانَ لِشُرَكائِهِمْ فَلا يَصِلُ إِلَى اَللّهِ»: آنچه به بت ها تعلق داشت چیزی از آن به خدا نمی رسید، «وَماكانَ لِلّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلى شُرَكائِهِمْ» اما آنچه سهم خدا بود به بت هایشان می رسید.
مشرکان با در نظرداشت اینکه بت‌ها را شریك الله متعال می پنداشتند، ولی برای خداوند موقعیّت بخصوصی از عزّت و غنا قائل بودند و تلفات را از سهم خدا کم میکردند ومیگفتند: او نیازی بدان ندارد. مجاهد گفته است: بر قسمتی از محصول نام خدا را می بردند و قسمتی نیز برای بت هایشان، اگر باد از سهم خدا چیزی را روی سهم بت‌ها می‌انداخت، آنرا رها کرده، و آنچه را از سهم بت‌ها روی سهم الله می‌انداخت، آنرا باز میگرداندند، و اگر با قحطی و کمبود مواجه می شدند سهم الله را می خوردند و سهم بت ها را نگهمیداشتند.
«ساءَ مايَحْكُمُونَ(136)» این حکم آنها امری زشت وظالمانه است.

وَكَذَلِكَ زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَاؤُهُمْ لِيُرْدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ﴿١٣٧﴾

و این چنین برای بسیاری از مشرکان، شیاطین‌شان کشتن فرزندانشان را زیبا جلوه دادند، تا هلاکشان کنند و دینشان را بر آنان مشتبه گردانند، و اگر الله میخواست آنهاچنین نمیکردند. پس آنانرا بادروغهایی‌که میبافند بگذار.(۱۳۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لِيُرْدُوهُمْ»: تا نابودشان کنند، این که آنان را به هلاکت اندازند. «لِيَلْبِسُوا»: تا مشتبه سازند، تا به هم آمیزند، تا پوشیده دارند. «يَفْتَرُون»: دروغ سر هم کنند، دروغ بسازند.

تفسیر:

«وَكَذلِكَ زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ اَلْمُشْرِكِينَ قَتْلَ أَوْلادِهِمْ شُرَكاؤُهُمْ»: و آنگونه که شیطان برای مشرکان قرار دادن قسمتی را به خدا و قسمتی دیگر را به بت‌ها مزین کرد، همین‌گونه شیطان برای آنها کشتن فرزندان‌شان از ترس فقرو زنده به گور کردن اولادشان را برایشان

(c) ketabton.com: The Digital Library

مزین نمود.
با تأسف باید گفت که فهم وبینش غلط و خرافی، سبب می شود که انسان، فرزند خود را پای بت سنگی و چوبی قربانی کرده و به آن افتخار نماید.
زمخشری فرموده است: در زمان جاهلیت مردم قسم میخوردند که اگر دارای فلان تعداد پسر بشوند یکی را سر می برند. عبد المطلب چنان قسمی را یاد کرده بود. (تفسیر کشاف 54/2).
«لِيُرْدُوهُمْ وَ لِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ»: این تزیین مبتنی بر دروغ و افترا بود تا پدران با کشتن نفس‌های حرام و ریختن خون انسان‌های معصوم هلاک شوند و احکام بر آنها خلط گردد و نتوانند بین حلال و حرام فرق قایل شوند.
«وَلَوْ شاءَ اَللّٰهُ ما فَعَلُوهُ»: اگر الله می خواست، چنان عمل زشت و ناپسندی را نمی کردند.
«فَذَرْهُمْ وَ ما يَفْتَرُونَ (137)»: باید گفت که: پیامبر، مسئول ابلاغ است نه اجبار، اگر مردم گوش نکردند، آنانرا رها کرده و به سراغ دل‌های آماده میرود. طوریکه در آیه مبارکه آمده است: آنها را با دروغ و افترایی که برای الله می سازند، به حال خودشان رها کن. این بیان به معنی تهدید و وعید است.
در ضمن قابل یادآوري است که: افکار و رفتار منحرفان، نباید حقّجویان را دلسرد کند.

أنوع کشتن فرزندان:

مشرکان موجودیت دختر را ننگ بحساب وآنان را زنده به گورمیگردند: «أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرابِ» (نحل، 59.): و برخی از مشرکن می گفتند که گویا خرج و مصارفی ندارم و باید آنان را از بین ببرم، «خَشْيَةَ إِمْلاقٍ» (نحل، 59.): ویاهم این کشتن را نوعی قرب به بت‌ها بحساب می آوردند.
بصورت کل کشتن فرزندان به سه صورت در میان عرب ها رواج داشت و در قرآن به هر سه صورت اشاره بعمل آمده است:

1 - کشتن دختران از ترس اینکه کسی داماد آنان شود، یا در جنگ های قبیله ای به دست دشمن اسیر گردند و یا به گونه ای دیگر موجبات عار و ننگ را برای آنان فراهم آورند.
2 - کشتن فرزندان ازترس اینکه مبادا توان حمل باربزرگ کردن آنانرا نداشته باشند و به دلیل کمبود امکانات زندگی، تبدیل به باری غیر قابل حمل گردند.
3 - کشتن فرزندان به عنوان قربانی برای خوشنودی خدایان و معبودان خود.

داستان آموزنده:

قرطبی در تفسیر خود آورده است که یکی از یاران پیامبر صلی الله علیه وسلم همیشه پریشان و افسرده بود و پیامبر صلی الله علیه وسلم از او پرسید چرا غمگین و افسرده هستی؟ گفت: یا رسول الله! در عهد جاهلیت مرتکب گناهی شده ام، هر چند مسلمان شده ام اما میترسم الله آن را نبخشاید، فرمود: گناهت را به من بگو: گفت: من از جمله افرادی بودم که دختران خود را به قتل می رساندند، دارای دختری شدم، زنم از من التماس کرد او را نکشم، آن را گذاشتم تا اینکه بزرگ شد و یکی از زیباترین زنان شد، از او خواستگاری کردند، اما غیرت در قلبم رخنه کرد، نتوانستم تحمل کنم او را شوهر بدهم، یا او را در منزل بدون شوهر بگذارم. به زنم گفتم می خواهم نزد خویشاوندانم بروم، دختر را بامن بفرست، ازاین امرمسرور شد، واو را با لباس و زیورملابس کرد، ازمن قول وتعهد گرفت

(c) ketabton.com: The Digital Library

که به او خیانت نکنم. او را به سر دهانه‌ی چاهی بردم و چاه را نگاه کردم، فهمید که میخواهم او را به چاه بیندازم، دست به دامنم گرفت و گریان کرد، دلم به رحم آمد، سپس چاه را نگاه کردم، حمیت بر من مستولی شد و شیطان بر من غلبه کرد. او را به پشت در چاه انداختم، و ایستادم تا صدایش قطع شد و برگشتم. از این داستان پیامبر صلی الله علیه وسلم ویارانش گریه را سر دادند و فرمود: اگر به سبب گناه زمان جاهلیت کسی را مجازات وسزا داده بودم تو را کیفر میدادم. (تفسیر قرطبی 97/7).

توجه بفرماید: درجهان امروزی ما اگرچه به ظاهر دختران، زنده به گور نمی شوند اما نوع برخورد با دختران، و آنان را به صورت «مانکن» و وسیله ی تبلیغ کالا قرار دادن در مغازه ها ورسانه ها تلویزیون ها، فیسبورک ها و فلم های سینمایی...؛ و صرفاً وسیله‌ی تمتع نفسانی ساختن؛ مرگی انسانی است که بسی از مرگ جسمانی، بدتر است.

وَقَالُوا هَذِهِ أَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ لَا يَطْعَمُهَا إِلَّا مَنْ نَشَاءُ بِزَعْمِهِمْ وَأَنْعَامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا وَأَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا افْتِرَاءً عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِمْ بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ﴿١٣٨﴾

و به گمان بی اساس خود گفتند: این چهار پایان و زراعتی که [سهم خدا و بتان است، خوردنش] ممنوع است، فقط کسی که ما بخواهیم باید از آنها بخورد، و [اینها] چهارپایانی است که سوار شدن برپشت آنان حرام است، و [نیز آنان را]چهار پایانی [بود]که [هنگام ذبح] نام الله رابر آنها ذکر نمی‌کردند، در حالیکه [این سنت ها و قوانین را به دروغ] به الله نسبت می دادند؛ به زودی الله آنان را در برابر آنچه دروغ می بستند، مجازات خواهد کرد.(۱۳۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«حِجْرٌ»: ممنوع، حرام [حجر: محجور]. «ظُهُورُهَا»: جمع ظهر، پشت های آنها، کنایه از سوار شدن بر آنها. «افْتِرَاءً عَلَيْهِ»: دروغ بستن براالله.

تفسیر:

در دو آیه‌ی متبرکه قبلی، عقائد خرافی مشرکان در باره‌ی سهم خدا و بت‌ها از محصولات زراعتی و چهارپایان مطرح گردیده بود. در این آیه مبارکه چگونگی مصرف سهم بت‌ها بیان شده که احدی حقّ استفاده ندارد، مگر خادمان بت ها و بتکده ها. با توجّه به محتوای این آیه، مشرکان چهار انحراف داشتند:

1 - ممنوع شمردن بعضی از چهارپایان.
2 - ممنوع شمردن بعضی از محصولات زراعتی.
3 - ممنوع کردن سواری برخی از چهارپایان.
4 - نبردن نام خدا به هنگام ذبح حیوانات.

ولی قرآن عظیم الشأن، هدف آفرینش چهار پایان را همان سوار شدن و حمل و باربری بر آنها و استفاده از گوشت آنها می داند: «جَعَلَ لَكُمُ الْأَنْعامَ لِتَرْكَبُوا مِنْها وَمِنْها تَأْكُلُونَ» (غافر، 79) و تحریم بهره برداری از چهارپایان را، از بدعت‌های جاهلی می شمرد که در آیه 103 سوره‌ی مائده نیز بیان شده است.

«قالُوا هذِهِ أَنْعامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ» نوع سوم ازانواع احکام ساختگی اهل جاهلیت این بود: که مشرکین بطور افترا میگفتند: این حیوانات و این زرع را به خدایان خود اختصاص داده،

(c) ketabton.com: The Digital Library

و برای غیر آنان حرام و ممنوع است. یعنی: حرام و ممنوع (قرنطینه) است زیرا به بتان ما اختصاص دارد.
رسم عرب ها بر این بود که در باره‌ی برخی جانورها یا محصولات برخی از مزرعه‌ها نذر میکردند وآنها رابه برخی پیشگاه، جناب، حضرت، ویا شخصیت ها اختصاص می دادند. هرکسی نمیتوانست از این نذورات استفاده کند، بلکه برای استفاده از آنها ضابطه‌ی مفصلی داشتند که براساس آن تنها افراد مخصوص ازانواع خاصی ازنذرها میتوانستند استفاده کنند. پروردگار باعظمت ما در این جا نه تنها این فعل آنان را شرک قرار می دهد، بلکه این مطلب را نیز بیان میکند که این ضابطه و رسم و رواج ساخته و پرداخته‌ی خودشان است. یعنی خدایی که این نذرها و نیازها را از رزق و روزی ای که او عطا کرده است می دهند، نه دستور این نذرها و نیازها را داده است و نه در رابطه با استفاده از آنها این محدودیت ها و ضوابط را مقرر داشته است. همه‌ی این خرافات را بندگان خودسر و یاغی از خود ساخته و پرداخته اند.
«لایَطْعَمُها إلاّ مَنْ نَشاءُ بِزَعْمِهِمْ»: **«و جز کسی‌که ما بخواهیم، هیچ‌کس نباید ازآن بخورد، به‌گمان باطل وداشتن دلیل وبرهان خودشان»** وآنان خدمتگزاران بتان و مردان بودند که منحصراً حق استفاده از آن اموال را داشتند.
باید بعرض برسانم که: احکام دین باید منسوب به الله باشد، نه بر پایه‌ی گمان، خیال، قیاس و استحسان.
«وَأَنْعامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُها»: همچنان سوار شدن بر برخی از شتران را بر خود حرام نموده، مانند بحایر و سوائب و حوامی. و این تحریم ها راهم به دروغ بر خدای تعالی نسبت دادند،
«وَأَنْعامٌ لایَذْکُرُونَ اِسْمَ اَللهِ عَلَیْهَا»: **و چهارپایان دیگری است که در وقت ذبح آنها اسم خدا را بر آنها نمیگیرند»** بلکه نام بت‌ها را بر آن می خواندند.
این نوع سوم از چهارپایان ذکرشده در این آیه است و آن عبارت از: چهارپایانی است که آنها را به نام بتانشان و برای آنان ذبح می‌کردند، نه به‌نام خداوند متعال. بعضی گفته‌اند: مراد آیه این است که حتی آنان سوار بر این چهارپایان به مناسک حج هم نمی رفتند تا بر پشت آنها نام الله را یاد نمایند.
از روایات طوری معلوم میشود که عرب ها درباره‌ی برخی از جانوران نذری این عقیده را داشتند که نباید نام خدا را بر آنها برد. سوار شدن بر آنها برای حج ممنوع بود، چرا که درحج می باید لبیک اللهم لبیک می گفتند، همچنین مواظب بودند که به هنگام شیر دوشیدن از آنها، به هنگام سوار شدن بر آنها، به هنگام ذبح کردن آنها و به هنگام خوردن گوشت آنها نام خدا بر زبان نیاید.
«اِفْتِراءً عَلَیْهِ» «همه‌ی این ها را به دروغ به خدا نسبت داده اند.»
تحریم حلال‌ها و تحلیل حرام‌ها، افترا بر خداست،یعنی این قواعد و ضوابط را خدا مقرر نداشته است، اما به گونه ای بر آنها عمل می شود که گویا خدا آنها را مقرر کرده است و برای این باور و پندارشان نیز هیچ سند و مدرکی ندارند و تنها سند آنان این است که رسم نیاکان ما این بوده است.
«سَیَجْزِیهِمْ بِما کانُوا یَفْتَرُونَ(138)» باید گفت که: بدعت‌گذاران، در انتظار مجازات قوانین موهوم خود باشند. حساب اینها به سبب کذب‌شان برخداست تا سزای اعمال بد و بهتان گناه آلودشان را بدهد. چهارپایان و محصولات زراعتی روزی خداست پس لازم است به نام

(c) ketabton.com: The Digital Library

خدا باشد و هیچ چیزی از آن به غیر خدا صرف نشود.
طوریکه ملاحظه فرمودید: دین مقدس اسلام دینی جامعی است که حتّی انحراف در بهره‌گیری از حیوانات را هم تحمّل نمی‌کند.
وقتی قرآن، از بی‌مصرف ماندن حیوان و تحریم سوارشدن بر آن نکوهش میکند، به طریق اولی از بی‌مصرف ماندن انسان‌ها، منابع، سرمایه‌ها و استعدادها بیشتر نکوهش می‌کند.

وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَى أَزْوَاجِنَا وَإِنْ يَكُنْ مَيْتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكَاءُ سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ﴿١٣٩﴾

و گفتند: هر آنچه در شکم این چهار پایان است برای مردان ما حلال و برای زن‌های ما حرام است، و اگرمردار باشد (مرده به دنیا آمده باشد) زن و مرد در آن شریک می‌باشند، الله به سبب این گفتار آنها را سزا خواهد داد. چون او حکیم (و) داناست.(۱۳۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«خَالِصَةٌ»: پاک، حلال. «أَزْوَاجِنَا»: زنان ما، خانمهای ما. «وَصْفَهُمْ»: توصیف آنان. باید گفت که: آشنایی با خرافات دوران جاهلیّت، انسان را با زحمات پیامبر صلی الله علیه وسلم برای هدایت آنان آشنا ساخته، روح قدر شناسی را در انسان، زنده و شگوفا می‌کند.

تفسیر:

«وَقالُوا ما فِي بُطُونِ هذِهِ اَلْأَنْعامِ خالِصَةٌ لِذُكُورِنا» و (از دیگر عقائد خرافی مشرکان، این بود که) می گفتند: آنچه در شکم این چهارپایان (نذر شده برای بت‌ها) است، (اگر زنده به دنیا آید) مخصوص مردان ماست، «وَ مُحَرَّمٌ عَلى أَزْواجِنا» و بر زن‌ها حرام است و نباید از آن بخورند. در این ایه مبارکه به وضاحت می بینیم که: تبعیض بی‌جا میان زن و مرد، ازجمله عملی جاهلی وبه نزد دین اسلام عمل مطرود است.
«وَ إِنْ يَكُنْ مَيْتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكاءُ»: اگر مرده تولد گردد هم بر زنان حلال است و هم بر مردان. طوریکه ملاحظه میداریم؛ در جاهلیّت، تحقیر زن تا آن حد بود که در برخی موارد از حیوان سالم حق استفاده ای را نداشت و فقط در گوشت حیوان مرده شریك می شد.
از ابن عباس(رض) روایت شده است که فرمود: «اگر گوسفند، جنین نر میزایید، آنرا ذبح می‌کردند و فقط مردان حق تناول از آن را داشتند نه زنان و اگر جنین ماده می‌زایید، آن را رها کرده و ذبح نمی‌کردند و اگر جنین، مرده متولد می‌شد، مردان و زنان همه در آن شریک بودند چنان‌که حق تعالی در این آیه فرموده است».
«سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ»: این عقیدهٔ آنها مبتنی بر دروغ و بهتان و یک ادعای بدون دلیل است که به زودی خدای‌تعالی آنها را به سبب این افترای‌شان گرفتار عذاب مینماید، چون احکام از شریعت الله متعال برگرفته می‌شود.
«إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ(139)»: زیرا خدای تعالی در آنچه مشروع می‌کند حکمت دارد واحکامش از روی علم و دانش صادر میشود و فرمانش مبتنی بر قدرت و توانائی و تدبیر او از روی دقت و درست انجام دادن است.

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَحَرَّمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللَّهُ افْتِرَاءً عَلَى اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ﴿١٤٠﴾

مسلماً آنها که فرزندان خود را از روي سفاهت و ناداني کشتند زیان دیدند و آنچه را الله به آنها روزي داده بود بر خود تحریم کردند و بر الله دروغ بستند، آنها گمراه شدند و (هرگز)

(c) ketabton.com: The Digital Library

هدایت نیافتند.(۱۴۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«سَفَهاً»: سفاهت، نادانی.

تفسیر:

«قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ»: **«هرآینه کسانی که فرزندان خود را»** یعنی: دختران خود را از روی جهالت **«کشتند»** با زنده به گور کردنشان.

جهالت و سفاهت، عامل خسارت است. خسارت‌هایی چون: از دست دادن فرزند، عاطفه و نعمت های حلال و کسب دوزخ و سزای الهی.

مفسر زمخشری فرموده است: این آیه در رابطه با ربیعه و مضر و سایر طوایفی که دختران خود را ازبیم اسارت وفقر، زنده به گور میکردند نازل شده است. «سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ» از روی سفاهت، نادانی و بی عقلی و جهالتشان به اینکه خدا روزی خود آنان و فرزندانشان را می دهد.

سفاهت: عبارت از سبک مغزی، بیعقلی و نادانی است. بلی! آنان از روی جهل و بیعقلی ندانستند که این الله متعال است که روزی دهنده فرزندان‌شان است، نه خودشان **«و»** نیز زیانکار شدند کسانی که «وَحَرَّمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللَّهُ» **«آنچه را خداوند روزیشان داده بود، حرام کردند»** از چهارپایانی که آنها را «بحیره» و«سائبه» می‌نامیدند. باید گفت که: تحریم نابجای حلال‌ها، افتراء بر خداوند متعال می باشد.

«افْتِرَاءً عَلَى اللَّهِ»: از روی دروغ و افترا بستن به الله، زیرا خدای سبحان و تعال هیچ چیز از این اشیا را حرام نکرده است. یعنی هلاک شد آن کس که آنچه را خدای تعالی حلال نموه حرام و این تحریم را به الله متعال نسبت داد. وباید گفت که: تنها حق تعالی قانون گذار است و او این کار را بر زبان پیامبران و از طریق کتاب های خود به انجام می رساند.

«قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ(140)»: اما انسان! پس گمراه‌تر، ذلیل‌تر و کوچک‌تر از آن است که دست به تحلیل و تحریم بزند و قانون وضع کند «إِنِ الحُكمُ إِلَّا لِلَّهِ»:«حُکم جز برای خدانیست» وهرکس دست به‌چنین اعمالی بزند در واقع بر مرکب سرکشی سوار شده و راه هدایت را گم کرده است؛ زیرا او حق خالق را به مخلوق داده و این امر بدکارگی و ضیاع حقوق است.

از ابن عباس(رض) روایت شده است که گفته است: اگر دوست داری از نادانی اعراب باخبر شوی، آیات بعد از آیه‌ی یک صد و سی از سوره‌ی انعام را بخوان:

قَدْ خَسِرَ اَلَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلادَهُمْ سَفَهاً بِغَيْرِ عِلْمٍ وَ حَرَّمُوا ما رَزَقَهُمُ اَللّهُ اِفْتِراءً عَلَى اَللّهِ قَدْ ضَلُّوا وَما كانُوا مُهْتَدِينَ. (مختصر ابن کثیر 624/1).

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (141 الی 144) در مورد دلایل گویای قدرت پروردگار بحث بعمل آمده است.

وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أُكُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ﴿۱۴۱﴾

و (الله) اوست که باغهایی آفرید، که برخی درختان آن برداشته شده بر پایه‌ها است وبرخی هم غیر برداشته شده بر پایه‌ها است، و درخت خرما و کشتزار، با طعمهای گوناگون، و

(c) ketabton.com: The Digital Library

زیتون و انار، (در شکل) مشابه به یکدیگر، و (در مزه و لذت) مشابهت ندارند. چون میوه دهند و میوه آن پخته شود پس از آنها بخورید. و در روز درو حق آن را (عشر آن را) نیز بپردازید. و اسراف مکنید چون که الله اسرافکاران را دوست ندارد.(۱۴۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَنْشَأَ» (نشأ): آفرید، کم کم پدید آورد. «جَنَّاتٍ»: باغها، جمع جنت، وجه تسمیه اش به «جنت» آن است که شاخ و برگ درختان زمین را می پوشاند یا نعمتهایش از تصور انسان، پوشیده است.

«مَعْرُوشَاتٍ»: درختانی مانند درخت انگور که به اطراف چیزهایی چون داربست و تکیه‌گاه و پایه‌های پیرامون خود، میپیچد و شاخه‌هایش رشد میکند وقد میکشد.

«وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ»: درختانی بدون تکیه‌گاه و داربست و پایه که بر تنه‌ی اصلی خود قرار میگیرند یا روی زمین میخزند. «أُكُلُهُ»: میوه ها، آنچه خوردنی باشد، دانه ها.

«الرُّمَّانَ»: انار.

«مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ»: همانند و ناهمانند، همگون و ناهمگون.

«حَصَادِهِ»:درو، چیدن میوه، وقت رسیدن ثمروبرداشت محصول (تفسیرفرقان)

قابل دقت وتوجه است:

که دراین آیة مبارکه، درس خدا شناسی را همراه با اجازه مصرف خوارکی‌ها و رسیدگی به طبقات محروم و اِنفاق به آنان و اِعتدال داشتن و زیاده روی نکردن در مصرف و اِنفاق را بیان می‌کند.

در ضمن قابل یادآوری است طوریکه در سورة «ن و القلم» آمده است که خداوند متعال باغ کسانی را که تصمیم گرفتند شبانه و به دور از چشم فقرا میوه‌ها را بچینند و به آنها ندهند، سوزاند.

تفسیر:

«وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَ جَنَّاتٍ مَّعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ»: و (الله) اوست که باغهایی آفرید، که برخی درختان آن برداشته شده بر پایه‌ها است و برخی هم غیر برداشته شده بر پایه‌ها است. «معروشات / استوار بر پایه» یعنی: مسموکات / برافراشته. «وغیر معروشات/ وغیر استوار بر پایه و نا افراشته) یعنی: آن که روی زمین رها شده و افراشته نشده باشند. برخی از مفسران گفته اند مراد از معروشات آن درختانی هستند که مردم آنرا درکشتزاران و جاهای آباد کاشته و افراشته و مورد اهتمام قرار داده باشند و «غیر معروشات» آن درختانی هستند که به صورت خود رو در بیابان ها وجنگل ها روییده باشند که به آن غیر معروش میگویند.

برخی از مفسران مینویسند: درختان (مَّعْرُوشَاتٍ)، درختانی است که بر روی زمین پهن میشود، مانند انگور و خربزه و بادرنگ و غیره، یا به وسیله ستونها برپا میشود تاشاخه‌ها برآن فرو غلتد و درختان بدون داربست (غَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ)، درختانی است که برساق خود ایستاده باشد، مانند درخت خرما وسایر درختان ستون‌دار.

باید گفت که: تنوّع میوه ها و محصولات زراعتی، آن هم از یك آب و خاك، نشانه قدرت الهی است.

«وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أُكُلُهُ»: و برای شما درخت خرما را خلق نموده که هم میوه است و هم قوت. وکشت و زرع های گوناگونی را برای شما پدید آورد که رنگ وبو ومزه وحجم

(c) ketabton.com: The Digital Library

با هم متفاوت بوده و به عنوان قوت از آنها استفاده میکنید.
«وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ»: و زیتون وانار را برای شما آفریده است که در رنگ و شکل با هم شباهت دارند اما در طعم و مزه شبیه نیستند.
«كُلُوا مِن ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ»: ای مردم! از این میوه ها بعد از رسیدن به مرحلۀ پختگی در حالی بخورید که شکر الله را برجای آورید، «وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ» هنگام رسیدن و برداشت محصول، آمادگی انسان برای انفاق بیشتر است، پس فرصت را از دست ندهیم.
و در روز درو و برداشت آنها زکات و صدقات (عشر آن را) ادا نمائید تا مایۀ پاکی و نمای مال و اظهار همدردی با فقرا و مساکین باشد.
مفسر تفسیر کابلی مینویسد: البتّه، درباره دو چیز غور کنید: اول اینکه به مجرّد درویدن و چیدن، حقّ الله را اداء نمائید؛ دیگر آنکه زاید وبی‌جا صرف مکنید؛ از حقّ الله در اینجا مراد چیست؟ علماء را در این‌باره اقوال مختلف است. ابن کثیر را رأی براین است که ابتدا درمکّة معظّمه از محصول مزارع و باغ واجب بود که چیزی حصّه به مساکین و بینوایان جدا کنند. در مدینه منوّره به سال دوّم هجرت مقدار و غیره تعیین و تفصیل یافت که از محصول زمین للمی (به شرطی که خراجی نباشد) دهم و از زمین آبی بیستم حصّه واجب میباشد.
ابن عباس (رض) گفته است: یعنی روزی که این میوه ها و حبوبات و زن میشوند، زکات شرعی آنها را بپردازید. (مختصر ابن کثیر 624/1).
به قولی: این آیه مبین فرضیت ادای زکات کشت و میوه است. به قولی دیگر: بر مالک واجب است تا در روز درویدن و چیدن کشت و میوه، بر مساکینی که بر سر چیدن محصول حاضرند، مقداری از آن؛ چون یک مشت، یا یک دسته و مانند آن بدهد وآنان را محروم نکند. امام ابو حنیفه(رح) با تمسک به این آیه و عام بودن حدیث نبوی ای که بخاری آن را در این مورد از ابن‌عمر(رض) روایت کرده‌است، پرداخت زکات را در هرآنچه که از زمین میروید، چه مواد خوراکی باشد یا غیرآن - بجز هیزم و علف خشک و سبزیجات تازه و انجیر و شاخه خشک درخت خرما و نی‌بوریا (اقارون) و نی‌شکر - واجب دانسته است. آن حدیث شریف به روایت ابن‌عمر(رض) این است: «در آنچه که آسمان آن را آب می دهد، عشر است و در آنچه که به وسیله شتر یا به وسیله دلو و چرخ آبکش‌آبیاری می شود، نصف عشر است». اما رأی جمهور فقها بر این است که: زکات در کشت و میوه واجب نیست، مگر در آنچه که قابل بهره‌برداری غذایی و قابل ذخیره‌کردن باشد. وقت وجوب زکات به‌قول راجح که همانا رأی امام ابوحنیفه(رح) است روز چیدن یا روز درو کردن است. (بنقل از تفسیر انوار القرآن).
«وَلَاتُسْرِفُوا إِنَّهُ لَايُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ(141)» مقدار مصرف، محدود به عدم اسراف است طوریکه در آیه مبارکه میفرماید: و از حدود شرع در انفاق یا نگهداشتن اموال تجاوز نکنید و باید که در این کار نه اسراف باشد و نه بخل که خداوند متعال نه انسان‌های بخیل را دوست دارد و نه اسرافگران را، بلکه او انسان‌های سخاوتمند و دارای اخلاص را دوست می دارد.
امام طبری فرموده است: آنچه که من می پسندم همان نظر «عطاء» است که میگوید: نهی از اسراف در تمام زمینه ها است.(طبری 176/12).
هکذا از فحوای آیه مبارکه در می یابیم که دین اسلام، دین اعتدال است، هم تحریم نابجا را

(c) ketabton.com: The Digital Library

ممنوع قرار داده است که (تفصیل آن در آیه قبلی) گذشت و هم مصرف بی‌رویّه را.

شأن نزول آیه مبارکه:

ابن جریج دربیان شأن نزول آیة مبارکه می نویسد: آیه «وَلا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لايُحِبُّ اَلْمُسْرِفِينَ»: دربارة ثابت بن قیس بن شماس نازل شد است. که او خرمای ۵۰۰ نخل را چید و همه میوه آن را در میان نیازمندان پخش کرد و حتی یک دانه از آن را به خانه خود نیاورد. همچنین خدای متعال در آیه ای دیگر میفرماید: «ولا تبسطها کل البسط فتقعد ملوما محسورة» لإسراء، 29).

وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ﴿١٤٢﴾

و نیز (آفرید)، چهار پایانی که بار میبرند و بعضی که از پشم و موی آن فرش ساخته میشود (و یا حیوانی که مانند فرش در زمین خوابانیده و ذبح میشوند) از هر چه الله به شما روزی داده است بخورید و از قدمهای شیطان پیروی مکنید، چون او دشمن آشکار شماست.(۱۴۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«حَمُولَةً»: حیوانات بارکش مانند: شتر، گاو. «فَرْشًا»: حیواناتی که موی و پشم و مو دارند مانند: بز و گوسفند و یا گاو و شترِ چند ماهه.

بیشتر از مفسّران، کلمه‌ی «حَمُولَةً» رابه معنای حیوانات باربردانسته‌اند، و «فرش» را حیوانات غیر باربر معنا کرده‌اند. «خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ»: جمع خطوه، گام های شیطان، راه های ناراست آن، وسوسه هایش.

در آیة متبرکه قبلی به نعمت‌های خداوند متعال در محصولات زراعتی اشاره بعمل آمده بود، اینک در این آیه مبارکه به مالداری و انواع استفاده ای که انسان از حیوانات بعمل می آورد.

تفسیر:

«وَ مِنَ اَلْأَنْعامِ حَمُولَةً وَ فَرْشاً»: وخداوند متعال برای شما چهارپایانی آفرید که شما را حمل میکنند؛ زیرا از أجسامی بزرگ و نیرو و بلندی برخوردارند مانند شتر. و برای شما حیوانات دیگری آفرید که در آن منافع دیگری غیر از سوار شدن است مانند گاو و گوسفند.

ابن أسلم گفته است: «حموله» حیوانی است که برای سواری از آن استفاده میشود و «فرش» حیوانی است که گوشت آن خورده شده و شیرش دوشیده میشود. بعضی گفته أند: حموله؛ شتران بزرگ سال اند. و فرش: شتران خرد سال که بر آن ها بار حمل نمی شود.

«كُلُوا مِمّا رَزَقَكُمُ اَللّهُ»: از این حلال پاکیزه ونعمتهای را پروردگار باعظمت اعطا فرموده است، بخورید از میوه‌ها وکشت وزراعتتان ونیز از چهارپایان؛ چرا که خداوند تمامی آنها را رزق شما قرار داده است. بصورت کل باید گفت که: قانون کلی در استفاده از گوشت حیوانات، حلال بودن مصرف آنهاست، مگر آنکه دلیلی بر حرمت آن در شرع بیان گردیده باشد.

در ضمن نسبت به خوردنی‌ها باید مواظبت و احتیاط لازم خود را بخرج دهیم زیرا اوّلین اهرم شیطان برای گمراه کردن حضرت آدم، از خوردنی های غذا اغاز یافت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«وَلا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ اَلشَّيْطانِ»: در أمر «تحريم» و «تحليل» همانند جاهلان از راه شيطان و أوامر ودستورات او پيروى نكنيد. متوجه بايد بودكه: سياست شيطان، أنحراف تدريجى است انسانها است؛ نه انحراف دفعى.

«إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ(142)»: همانا شيطان به صورت آشكار با شما دشمنى وعداوت دارد و شما را از طاعت خداى تعالى باز مى دارد و به سوى معصيت‌هايى همچون بت‌پرستى وارتكاب گناهان وخوردن حرام فرا ميخواند. پس هميشه شيطان لعين را در امر دينتان متهم و محكوم بدانيد.

ثَمانِيَةَ أَزْوَاجٍ مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنْثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنْثَيَيْنِ نَبِّئُونِي بِعِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴿١٤٣﴾

(الله براى شما حلال كرده است) هشت جفت، از گوسفند، نر و ماده و از بز، نر و ماده. بگو: آيا، آن دو نر را حرام كرده است يا آن دو ماده را؟ يا آنچه را در شكم ماده‌ها است؟ با علم يقينى و دانش به من خبر دهيد اگر (در دعواى تان) صادق هستيد.(۱۴۳)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«ثَمانِيَةَ أَزْوَاجٍ»: هشت نوع، نوع شتر نر و ماده [ابل و ناقه] گاو و ماده گاو [ثور و بقره]، قوچ و گوسفند يا ميش[كبش و نعجه]، بز نر و ماده [تيس و عنز] پس ثمانيه ازواج، چهار نوع نر و چهار نوع ماده است. «الضَّأْنِ»: گوسفند. «المعز»: بُز. «آلذكرين»: آيا دو تا نر؟ «الانثيين»: دو تا ماده.

تفسير:

درباب شأن نزول اين آية مباركه مفسران نوشته‌أند: مالک بن عوف و يارانش گفتند؛ آنچه در شكم اين چهارپايان «بحيره» و «سائبه» است خاص مردان ماست، لذا فقط براى آنها حلال است و بر همسران ما حرام مى‌باشد پس نازل گرديد:

«ثَمانِيَةَ أَزْواجٍ مِنَ اَلضَّأْنِ اِثْنَيْنِ وَمِنَ اَلْمَعْزِ اِثْنَيْنِ»: از ميان چهارپايان هشت جفت را بيافريد و خوردن تمام آنها را براى شما حلال كرد، از گوسفند نر و ماده آفريد و همچنين از بز. چهارپايانى كه خداوند متعال براى مردم آفريد هشت نوع از ميان شتر، گاو، بُز، و گوسفند نَر و ماده است.

مفسر قرطبى فرموده است: يعنى هشت نوع را بيافريد و در نزد عرب براى اين كه هر كدام از اين هشت نوع زوج ناميده شوند، به فرد ديگرى نيازمندند، پس، زوج بر نر و ماده اطلاق مي شود و زوجين «ضأن» عبارتند از «كبش» و «نعجة» و زوجين «معز» عبارتند از «تيس» و «عنز».

«قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ اَلْأُنْثَيَيْنِ»: اى محمد! با لحنى آكنده از توبيخ و سرزنش به آنها بگو:آيا خداى تعالى گوسفندان نَر را حرام نموده است؟ اگر گفتند بلى دروغ گفتند چون خود آنها گوسفندان و بزهاى نَر را حرام نكردند.

بايد يادآور شد كه: حلال بودن نيازى به دليل ندارد زيرا اصل در خوردنى‌ها حِلّيّت است بلكه حرام بودن ضرورت به دليل دارد.

«أَمَّا اِشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحامُ اَلْأُنْثَيَيْنِ نَبِّئُونِى بِعِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ(143)»: همچنان ازآنها سوال كن آيا خداى‌تعالى حمل مادۀ بز وگوسفند را حرام نموده است؟ اگر قايل به تحريم شدند بازهم دروغ گفتند، زيرا خود آن‌ها تمام آنچه را ماده گوسفندان حمل ميكنند حرام نمى نمايند. به آنها بگو به من ازدليل خود دراين باره خبردهيد آنهم اگر بر صحت نظر خويش

(c) ketabton.com: The Digital Library

در خصوص تحریم این أنواع یقین و باور دارید. سخن اینها تهمت، دروغ و افتراء بر خداست زیرا انسان مشرک در معتقدات، اخلاق، خورد و نوش و تمام جوانب زندگی خود گمراه است.

مفسر تفسیر کابلی مینویسد: تحلیل و تحریم أشیاء محض به حکم الهی است؛ پس شما که از آنها نر یا ماده یا چوچه را که در شکم ماده است، درباره همه مردم یا درباره بعضی حرام قرار میدهید، چنانکه در آیات گذشته ذکر شد، چه سند دارید؟ هرگاه سندی ندارید که آنرا حکم خدا ثابت کند، پس چیزهایی را که الله متعال آفریده حلال یا حرام گفتن عیناً چنان است که معاذ الله مقام خدایی را به خود تجویز کنید؛ یا عالما و عامداً به الله متعال اِفترا بندید. این هر دو صورت مُهلِك و تباه کننده است.

قابل یادآوری است که: این آیه بیانگر جهل أعراب قبل از اسلام در مورد آن چیزهایی است که بر خود از چهارپایان تحریم میکردند. یعنی الله متعال میفرماید: مانه این چهارپایان ونه چیزی ازانتاج آنها را بر شما حرام نساختهایم، بلکه همه آنها را برای بهره برداری بنی آدم آفریدهایم.

وَمِنَ الْإِبِلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنْثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنْثَيَيْنِ أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ وَصَّاكُمُ اللَّهُ بِهَذَا فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴿١٤٤﴾

و (الله آفرید) از شتر نر و ماده و از گاو نر و ماده، بگو: آیا آن دو نر را حرام کرده است یا آن دو ماده را با آنچه را که در شکم مادهها است؟ آیا شما حاضر بودید وقتی که الله شما را به این کار امر کرد؟ پس کیست ظالمتر از کسی که بر الله افترا کند تا بدون علم مردم را گمراه سازد؟ یقیناً الله قوم ظالم را هدایت نمی کند.(۱۴۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الإبِلِ»: شتران. از لفظ خود دارای مفرد نیست.

«الْبَقَرِ»: گاو. اسم جنس است ویکی از آنرا (بقره) میگویند. این کلمه شامل گاو میش نیز میگردد.

تفسیر:

«وَ مِنَ اَلْإِبِلِ اِثْنَيْنِ وَ مِنَ اَلْبَقَرِ اِثْنَيْنِ»: چهار صنف از چهارپایان را خداوند متعال برای بندگان خود مباح نموده، دوتا از شتر نر وماده، «جمل» و «ناقة» و از گاو، نر و ماده، «بقره» و «جاموس» را.

«قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ اَلْأُنْثَيَيْنِ أَمَّا اِشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحامُ اَلْأُنْثَيَيْنِ»: تو از مشرکان سوال کن آیا خداوند متعال دوتای نَر را حرام نموده یا دوتای ماده یا آنچه را که دوتای ماده حمل دارند. جواب این سوال این است که این دروغ و افترایی از جانب آنها بر الله است، آیا آنها شاهد روزی بودهاند که خداوند آنها را از چنین چیزهای نهی کرده است؟

ابو سعود فرموده است: مقصود این است که خداوند متعال این مسأله را انکار میکند که چیزی را از این چهار نوع بر آنان حرام کرده باشد ومیخواهد دروغ آنها را به اثبات برساند؛ چرا که آنها یک بار جنس ماده را تحریم میکردند و بار دیگر جنس نر را و گاهی اوقات نیز فرزندان آنها را تحریم میکردند. (ابو سعود 142/2).

«أَمْ كُنْتُمْ شُهَداءَ إِذْ وَصّاكُمُ اَللّهُ بِهذا»: آیا دلیلی بر این ادعای خود دارند؟

یعنی: اگر دلیل مستند علمیای در دست ندارید؛ آیا درهنگامی که خداوند متعال به این

(c) ketabton.com: The Digital Library

تحریم حکم کرد، حاضر و شاهد بودید که آن ها را حرام می‌پندارید؟ نقل است که مالک بن‌عوف در این هنگام سکوت کرد و چیزی نگفت. رسول خدا(ص) فرمودند: بگو، چرا سخن نمیگویی؟ گفت: تو بگو، من حرفی برای گفتن ندارم، من میشنوم. لذا آن حضرت صلی الله علیه وسلم دنباله آیه را خواندند:

«فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ اِفْتَرى عَلَى اَللّهِ كَذِباً لِيُضِلَّ اَلنّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ»: هیچ گناهی بزرگتر از عملکرد اینها که بر الله متعال به منظور منصرف کردن بندگانش از طاعت اوتعالی و کشیدن‌شان به راه معصیت انجام میدهند نیست و الله متعال هیچگاه کسانی را که به مخالفت هدایت میپردازند و از حق کناره‌گیری مینمایند و مردم را گمراه میکنند رهنمون نمیسازد. پس هر شریعتی غیر از شریعت اسلام باطل و نسبت آن به او تعالی بزرگترین گناه و جنایت است.

«إِنَّ اَللّهَ لايَهْدِي اَلْقَوْمَ اَلظّالِمِينَ(144)»: **«بی‌گمان خداوند قوم ستم پیشه را هدایت نمیکند»** یعنی: کسانی را که علم وی برآن پیشی‌گرفته که بر کفر میمیرند، به سبب آنچه که از ستم مرتکب گردیده‌اند.

این آیه بیانگر بزرگی گناه کسی است که چیزی از آفریده‌های حق تعالی را بدون دلیل و سند صحیحی تحریم می کند.

خوانندگان محترم !

در آیات متبرکه قبلی درباره ردمشرکان است که بر حسب آرزوی خود، گوشت حیوانات را حلال ویاحرام میدانستند، در صورتی که تحریم و تحلیل، جز با وحی ثابت نمیگردد. اینک در آیات (145 الی 147) یکبار دیگر بیان میدارد که: خوردنیهای حرام، هم برای مسلمانان وهم برای یهود؛ تنها چهار چیز است: مردار، خون ریخته و روان - به استثنای جگر و(طحال) - گوشت پلید خوک وآن چه نام غیرخدا برآن برده شود.(بقره آیه173)، (مائده آیه:3).

قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴿١٤٥﴾

بگو: در میان آنچه بر من وحی شده است چیزی را که خوردن آن حرام باشد، نمی‌یابم، جز مردار یا خون ریخته یا گوشت خوک که همه اینها ناپاک‌اند، یا حیوانی که (در وقت ذبح) نام غیر الله بر آن برده شده باشد. پس هرکس ناچار به خوردن (این محرمات) گردد بی آنکه سرکشی کند و از حد بگذرد، پس بداند که پروردگارت آمرزنده (و) مهربان است.(۱۴۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لَا أَجِدُ»: نمی یابم. «مُحَرَّمًا»: حرام، ممنوع. «مَسْفُوحاً»: ریخته شده. مراد خون جاری وروان ازبدن حیوان به هنگام ذبح وجز آن است. با این قید خون جامد، از قبیل: طحال و جگر، خارج میشود. «طاعم»: غذا خورنده، خورنده. «رِجْسٌ»: ناپاک، کثیف، پلید. «فِسْقًا»: نافرمانی و عصیان، خارج شدن از أمر خدا. «بَاغٍ»: سرکش. «عَادٍ»: تجاوزگر و زیاده طلب.

تفسیر:

«قُلْ لا أَجِدُ فِي ما أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّماً عَلى طاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلاّ أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَماً مَسْفُوحاً أَوْ لَحْمَ خِنزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ»: ای محمد! به کفار مکه خبر بده که تو در وحی منزل بر خود

(c) ketabton.com: The Digital Library

چیزی از آنچه مشرکان نادان حرام کرده‌اند نمی‌یابی جز خود مرده، خون ریخته شده، گوشت خوک که همه نجس وناپاک است به ویژه خوک که از نجاست ها تغذیه می کند.
مردار: عبارت ازحیوان حلال‌گوشتی است که ذبح نشده باشد **«یا خون ریخته»** یعنی: خون روان اما خون غیر ریخته؛ چون خونی که بعد از ذبح در عروق حیوان باقی میماند وخون کبد وطحال (جگر وسپرز) و آنچه از گوشت حیوان که در هنگام ذبح به خون آغشته شده، بخشوده و مباح است.
باید متذکر شد: وقتی در مسأله‌ی خوردن و نخوردن شخص پیامبر هم باید از «وحی» دستور بگیرد، دیگران چگونه از پیش خود چیزی را حرام می‌کنند؟
هکذا قابل یادآوري است که: از فحوای جمله «طاعِمٍ يَطْعَمُهُ» بر می آید که: احکام تغذیه، برای مرد و زن یکسان است. در مقابل آن عقیده خرافی که در آیه 139 که برای مردان گوشت همه‌ی حیوانات را حلال و برای زنان برخی موارد را حرام می دانستند. «خالِصَةٌ لِذُكُورِنا وَ مُحَرَّمٌ عَلى أَزْواجِنا.
«مَيْتَةً»، منحصر در حیوانی نیست که خود به خود مرده باشد، بلکه هر حیوانی که بر طبق دستور اسلام، ذبح نشود در حکم مردار و حرام است.
باید گفت که: حرمت مردار و خون، چهار مرتبه در قرآن مطرح شده است، دوبار در سوره های مکّی (انعام، 145 و نحل، 115.) و دو بار در سوره های مدنی (بقره، 173 و مائده، 3.).
«أَوْ فِسْقاً أُهِلَّ لِغَيْرِ اَللهِ بِهِ»: و آنچه بر غیر نام الله ذبح شده است یعنی: مانند آنچه که بر «نصب» به نام بتان ذبح شده باشد. که این کار به سبب فروروی مرتکب آن در فسق و نافرمانی، فسق نامیده شد. از ابن عباس(رض)، ابن‌عمر و عایشه(رضي الله عنهما) روایت شده‌است که فرمودند: «جز آنچه که خدای سبحان در این آیه ذکر کرده، هیچ حرام دیگری وجود ندارد». آری! آیه: «قُل لَّآ أَجِدُ فِي مَآ أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا...»، بر انحصار محرمات در آنچه که ذکر شد، دلالت می‌کرد اگر این آیه مکی نمی بود اما چون این آیه مکی است، بعد از آن در مدینه منوره با نزول سوره «مائده» چهار چیز دیگر که عبارت از: (منخنقه، موقوذه، متردیه و نطیحه) است، نیز بر محرمات فوق اضافه شد. به علاوه اینها، تحریم هر درنده نیش‌دار، هرپرنده چنگال دار، خر اهلی و سگ نیز در سنت رسول اکرم صلی الله علیه وسلم به اثبات رسیده است.
«فَمَنِ اُضْطُرَّ غَيْرَ باغٍ وَلا عادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ(145)»: در قانون، باید اهمّ و مهمّ رعایت شود. حفظ جان، مهمتر از حرام بودن خوردن مردار است.
واقعیت همین است که: در دین مقدس اسلام بن بست وجود ندارد، زمانیکه اضطرار پیش آید مصرف حرام‌ها مجاز شمرده میشود.
اما اگر کسی درحالت ضرورت شدید نیاز واحتیاج پیدا کرد تا از این محرمات چیزی را بخورد میتواند چنین کند به شرط آنکه به قصد لذت نباشد و از حدی که انسان را از مرگ نجات دهد بیشتر نباشد، خدای تعالی بخشنده است و گناهان بندگان خود را هرگاه به سوی او رجوع کنند می بخشد و بر بندگان خود مهربان است که برای آنها خوردن هنگام ضرورت را از روی لطفی که دارد مستثنی نموده و آنها را بی‌جهت مکلف نکرده است و بر آنها آنچه را توان ندارند واجب ننموده است. این شریعت خدای رحمان در مأکولات از چهارپایان است نه شریعت بت‌پرستان گنهکار.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابن جریر طبری در **تفسیر:** «فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلاَ عَادٍ فَإِنَّ رَبَّکَ غَفُورٌ رَحِيمٌ.» مینویسد: ولی اگر کسی(به سبب قحطی و نیافتن چیزی برای خوردن) وادار (به استفاده از این محرّمات) گردد بدون آن که علاقهمند (بدانها) باشد و (از سدّ جوع و اندازۀ ضرورت) تجاوز کند (گناهی بر او نیست). چه پروردگار تو بس آمرزگار و مهربان است.

همچنان می افزاید: «معنی آن، این است: کسی که مجبور شود مقداری از چیزهائی بخورد که خدا حرام فرموده است، از قبیل: مردار و خون جاری و گوشت خوک، یا ذبیحهای که به نام غیر خدا سر بریده شده است، امّا در خوردن این مقدار از گوشت حرام، ستمگری و تعدّی در پیش نگیرد و به خاطر دوست داشت گوشت مردار و لذت بردن از آن، دست به خوردن نبرد، بلکه به خاطر ضرورت و به سبب ناچاری ناشی از گرسنگی وادار به خوردن از آن گردد، و در خوردن از آن هم از حدّ و حدودی که الله متعال تعیین فرموده است و از اندازۀ معینی که آزاد نموده است، تجاوز نکند، مثلاً هرگاه بداند که اگر از آن مردار نخورد هلاک میگردد، بدان اندازه بخورد که ترس و هراس هلاک شدن را از او دفع و بر طرف سازد... اگر از این اندازه فراتر نرود و بیشتر نخورد، در مقداری که میخورد گناهی بر او نیست. «چه خداوند بخشنده است» در کاری که او کرده است، و با ترک شکنجه و صرف نظر از عقوبت او، عمل او را پنهان میکند. البتّه اگر خودش میخواست او را عقاب و شکنجه میداد. خدا «مهربان» است، چرا که آن مقدار از حرام را به هنگام ضرورت و ناچاری، برای او مباح و آزاد فرموده است. بلی اگر میخواست آن مقدار را هم بر او حرام میکرد و وی را از آن باز میداشت».

امّا حدّ و حدود اضطرار و ناچاریی که خوردن از محرّمات در آن آزاد است کدام است؟ و مقداری که باید بخورد تا هلاک نشود چه اندازه است؟ اختلافات فقهی در این باره وجود دارد. نظریّهای میگوید: استفادۀ از آن چیزهای حرام بدان اندازه آزاد است که حیات او را از نابودی برهاند در آن هنگام که میترسد اگر از آن چیزهای حرام نخورد بمیرد... نظریّۀ دیگری چنین است: آن اندازه آزاد است که او را سیر کند و برای او بس باشد... رأی دیگری میگوید: اگر شخص مضطرّ هراس از نبودن طعام و خوراک داشته باشد، میتواند هم از آن چیزهای حرام بخورد و هم برای چند وعدۀ غذای دیگر مقداری را بردارد و اندوخته کند... ما بیش از این به شرح و بسط فروع نمیپردازیم. در اینجا این اندازه سخن گفتن دربارۀ حلال شدن حرام در وقت اضطرار و ناچاری، کافی و بسنده است.

اما یهودیان، خدا بر آنان حرام کرد هر حیوانی را که دارای ناخن باشد. یعنی: حیوانی که سم پای آن یکپارچه بوده و دو تکّه نباشد. از قبیل: شتر، شتر مرغ، غاز، مرغابی و... برآنان حرام کرد پیه گاو وگوسفند را بجز پیه پشت، یا چربی آمیخته به اندرونه، یا آمیخته به استخوان... این تحریم ها به خاطر سرکشی از اوامر یزدان و نافرمانی از شریعت و قانون او بوده است:

از ابن عباس(رض) روایت شده است که فرمود: «اهل جاهلیت چیزهایی را میخوردند و چیزهایی را پلید می دانستند و نمی خوردند پس خداوند عزوجل پیامبرش را برانگیخت و کتابش را نازل کرد و حلال خود را حلال و حرام خود را حرام نمود لذا آنچه را که خداوند متعال حلال گردانیده، حلال است وآنچه را که حرام کرده، حرام است و آنچه که از آن سکوت کرده، بخشوده است. آنگاه این آیه کریمه را تلاوت نمود».

(c) ketabton.com: The Digital Library

شأن نزول آية مباركه:

عبد پسر حميد از طاوس نقل می کند که مردم دوران جاهلی - خودسرانه - چیزهایی را حرام و چیزهایی را حلال می کردند. خدا در رد نظر آنان فرمود: «قل لا أجد...»

توضیح ضروری:

قرآن در این سوره‌ی مکی، محرمات را در چهار چیز منحصر داشته و صیغه‌ی حصر برای مبالغه وبیان حرمت آن چهار چیز آمده است واین آیه‌ی 115 مکی سوره‌ی نحل نیز، آیه‌ی 145 این سوره را تأیید میکند که میفرماید: «إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالْدَّمَ وَلَحْمَ الْخَنزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللهِ بِهِ....»[نحل آیه: 115]: [جز این نیست که خدا مردار، خون، گوشت خوک و آن چه را که نام غیر خدا بر آن برده شده باشد، حرام کرده است... هم چنین سوره‌ی مدنی بقره: (173)، این چهار مورد را با صیغه‌ی حصر بیان کرد، که مطابق آیه‌ی «قل لاأجد في ما أحی...» در همین سوره است.

و این که در سوره مائده میفرماید: «...أحلت الكم بهيمة الأنعام إلا ما يتلى علكيم، غير محلی...» [مائده/۱]: [...برای شما گوشت چهار پایان از جنس گاو وشتر وگوسفند - رواست مگر آن چه که حکمش در آیه های بعد برای شما بیان می شود و نباید آن وقت که در احرام هستید، شکار را برای خود حلال بدانید...]. مفسران، متفق اند بر اینکه: مراد از «إلا ما يتلى عليكم» چیزهایی است که کمی بعد درآیه3 سوره‌ی مائده می‌آید ومیفرماید: «حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ...» پس «ما يتلي عليكم» عبارت است از: منخنقه (حیوان خفه شده)، موقوذه (به ضرب چوب و امثان آن مرده)، متردیه (پرت شده، از بلندایی افتاده باشد)، نطیحه (حیوان دیگری آن را به ضرب شاخ کشته باشد)، ما أكل السبع (آن چه درنده، آن را خورده باشد)، ما ذبح على النصب (قربانی بتان) و همگی از نوع مردار به شمار می آیند که در این آیه به تفصیل ذکر شده اند و مشرکان آنها را حلال می شمرند؛ اما شریعت الهی از آغاز تا پایان، بر این حکم و بر این حصر ثابت و پابرجاست.

«دم مسفوح»:

خونی است که به تندی از رگهای گردن حیوان سربریده بیرون می جهد که خوردنش حرام است؛ چون پایگاه پرورش میکروب و بیماری است؛ اما کبد، طحال(تيلي) وخونی که باگوشت آمیخته شده و قطراتی از آن که در میان رگ مانده باشد، خون ریخته و روان به شمار نمی آید.

وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفُرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا أَوِ الْحَوَايَا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِبَغْيِهِمْ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ﴿١٤٦﴾

و بر یهود هر حیوان ناخن دار را حرام کردیم و از گاو و گوسفند، چربی آن دو را، بر آنها حرام کردیم مگر آن چربی که بر پشت آن دو، یا بر روده‌ها باشد، یا (آن چربی که) به استخوانها چسپیده باشد. این (تحریم) به سزای سرکشی‌شان (از دین) بود و یقیناً ما صادق‌ایم.(۱۴۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«هَادُوا»: یهودیان. «ذِي ظُفُر»: دارای چنگال، ناخوندار، درندگان صاحب پنجه وپرندگان

(c) ketabton.com: The Digital Library

صاحب چنگال. «شُحُومَ»: جمع شحم، پیه‌ها و چربیها. «الْحَوَايَا»: جمع حاویه و حاویا (روده ها)، محتوای شکم. «اخْتَلَطَ»: مخلوط شد، آمیخته شد.

تفسیر:

در آیه‌ی قبل، محرّمات در اسلام و در این آیه، محرمات یهود مورد بیان قرار داده میشود. «وَعَلَى اَلَّذِينَ هادُوا حَرَّمْنا كُلَّ ذِي ظُفُرٍ»: وما بریهود هر صاحب چنگ و ناخن را از میان پرندگان و چهارپایان به منظور سختگیری بر آن ها حرام نمودیم. ابن عباس(رض) میگوید: حیواناتی که بر آنها حرام شده بود، عبارت بودند از صاحبان سم، از قبیل شتر و شتر مرغ و نیز حیواناتی که انگشت ندارند از قبیل مرغابي و غاز. (البحر المحيط 243/4.).

از مجاهد روایت شده است که گفت: «مراد از جانور ناخن‌دار: هر حیوانی است که انگشتان پای آن از هم شکافته نباشد زیرا حیواناتی که انگشتان آنها از هم شکافته است، بر یهودیان حلال بود. او اضافه می‌کند: چون انگشتان پای مرغ خانگی وگنجشک از هم شکافته است پس این پرندگان، بر یهودیان حلال بود و یهودیان از گوشت آنها می خوردند اما چون کف پای شتر، شترمرغ و غاز، دارای انگشتان شکافته شده نیست، اینها و هر پرنده یا حیوان دیگری که دارای سپل (سم) بوده و انگشتان از هم شکافته شده‌ای ندارند، بر آنان حرام بود».

«وَ مِنَ اَلْبَقَرِ وَ اَلْغَنَمِ حَرَّمْنا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُما»: و همچنان پیه‌های گاو و گوسفند را مگر آن پیه ها که بر پشت این حیوانات یا روده ها و استخوان های شان چسپیده باشد.

«إِلاّ ما حَمَلَتْ ظُهُورُهُما»: مگر گوشت و پیه ای که بر پشت اینها قرار دارد.

«أَوْ مَا اِخْتَلَطَ بِعَظْمٍ»: یا چربی و گوشتی که آمیزه‌ی استخوان گردیده است، مانند چربی دنبه که آن برایشان جایز و حلال بود.

«ذلِكَ جَزَيْناهُمْ بِبَغْيِهِمْ وَ إِنّا لَصادِقُونَ(146)»: آنچه که بر آنها حرام شد به سبب ستم و تجاوزگری آنان بود که قبلاً به آن اشاره کردیم، از قبیل کشتن پیامبران و خوردن ربا و حلال دانستن اموال مردم، و ما ای محمد! در آنچه که برای تو گفتیم، صادق و راستگو هستیم.

خوانندگان محترم!

درآیات قبلی، از اقدام نسنجیده‌ی مردم جاهلی در خصوص حکم بدون حجت و دلیل در دین الله بحث بعمل آمد. اینک در آیات متبرکه (148 الی 150) به معذرت واهی آنان، اشاره میکند که گویند: اگر خدا مارا منع میکرد، راه کفر را در پیش نمیگرفتیم. (نحل: 35)، (زخرف:20). راستی معذرتشان، باطل و مردود است و خدا کس را از سر اجبار به راه دین نمي آورد.

فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُورَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ﴿١٤٧﴾

[ای پیامبر] پس اگر تو را تکذیب کردند بگو پروردگار شما دارای رحمتی گسترده است و [با این حال] عذاب او از گروه مجرمان بازگردانده نخواهد شد.(۱۴۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«بَأْسُ»: عذاب، سزا، عقاب.

تفسیر:

«فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ واسِعَةٍ»: ای محمد! اگر یهود شما را در رابطه با آنچه

(c) ketabton.com: The Digital Library

آورده‌ای تکذیب کردند، یعنی: اگر یهودیان تورا در این اموری که به تو وحی نمودیم، دروغگو شمردند، یا: اگر مشرکانی که چهارپایان را به اقسام مختلف ذکر شده در آیات (138 - 139) تقسیم کردند و بعضی از آنها را حلال و بعضی را حرام پنداشتند، وتو را دروغگو شمردند؛ به آنها خبر بده که خدای تعالی برای کسانیکه به او ایمان آورده و از پیامبرش پیروی نمودند دارای رحمتی واسع است و از جملهٔ نشانه‌های رحمت او این است که به دشمنان خود مهلت میدهد و در نزول عذاب بر گنهکاران عجله نمی نماید تا اینکه فرصت توبه در اختیار او قرار گیرد.

مفسر تفسیر «البحر» میفرماید: این از قبیل آن است که به هنگام مشاهده کردن گناهی بسیار بزرگ بگویی: خدا چقدر باحوصله است! ومنظور شما این است که خداوند در مهلت دادن به گناهکار بسیار حلیم و با حوصله است. (البحر المحیط 246/4.).

سپس به دنبال ذکر رحمت وسیع اش از تهدید شدید سخن به میان آورده و میفرماید:

«وَلا يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ اَلْقَوْمِ اَلْمُجْرِمِينَ(147)» فریب رحمت وسیع خدا را نخورید؛ چرا که عذاب وعقاب او حتماً دامن آنهایی را خواهد گرفت که مرتکب گناه شده وکارهای بدو ناپسند انجام دادند، خداوند هر چند بسیار مهربان است اما عذاب شدیدی نیز دارد. در این آیه ترغیب و ترهیب وجود دارد، تا گناهکار از رحمت و مغفرت خدا ناامید نگردد و عصیانگر و تجاوزگر نیز فریب رحمت خدا را نخورد.

سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتَّى ذَاقُوا بَأْسَنَا قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ﴿١٤٨﴾

به زودی مشرکان (برای تبرئه خویش) میگویند اگر الله مي‌خواست نه ما مشرك ميشديم و نه پدران ما، ونه چيزي را تحريم ميكرديم، كساني كه پيش از آنها بودند نيز همين گونه دروغ مي گفتند و سرانجام (طعم) سزای ما را چشيدند، بگو آيا دليل قاطعي (بر اين موضوع) داريد؟ پس به ما ارائه دهيد، شما فقط از پندارهاي بي‌اساس پيروي ميكنيد وتخمينهاي نابجا مي‌زنيد.(۱۴۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«هَلْ عِندَكُم مِّنْ عِلْمٍ»: آیا حجّت و برهان و سند درستی دارید؟ نه ندارید.

«تَخْرُصُونَ- خَرْص»: گزاف میگوئید. ناسنجیده عمل میکنید. دروغ میگوئید.

تفسیر:

«سَيَقُولُ اَلَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْشاءَاَللّهُ ما أَشْرَكْنا وَلا آباؤُنا وَلا حَرَّمْنا مِنْ شَيْءٍ»: مشرکان درجواب به گفته های شما خواهند گفت: اگر الله می خواست، نه، ما و نه، نیاکان ما مشرک نمی شدیم و خودسرانه، چیزی را تحریم نمی کردیم.

یعنی آنان برای توجیه جرمها و اشتباهات خود همان عذر و بهانه‌ی کهنه را که افراد واقوام مجرم وخطاکار همواره می آورده اند خواهند آورد. آنان خواهند گفت مشیت وارادهی الهی درحق ما همین است که شرک ورزیم و چیزهایی را که حرام کرده ایم حرام بدانیم. و اگر خدا نمی خواست امکان نداشت چنین کارهایی از ما سر بزند. پس چون هرچه می کنیم برابر مشیت الهی است، از این رو کار ما درست است و اگر نادرست هم باشد مسئولیت آن به عهده‌ی خداست نه ما. و هر آن چه می کنیم چاره ای جز آن نداریم و غیر آن کردن در توان ما نیست.

(c) ketabton.com: The Digital Library

باید یادآور شد که؛ فرستادن انبیا و کتب آسمانی برای آنست که مردم با آزادی و اختیار خویش، موحد شوند. پس منطق مشرکان (که اگر خدا میخواست با قهر و قدرت مانع شرك ما می شد) غلط، بیمورد واشتباه است.
بدتر از گناه، توجیه عامل گناه آن است. مشرکان، شرك خود را توجیه کرده و آن را مشیّت الهی می‌دانستند. «لَوْ شاءَ اللَّهُ ما أَشْرَكْنا» (جبرگرایی، بهانه‌ای است برای فرار از مسئولیّت) «لَوْشاءَاللَّهُ ما أَشْرَكْنا». عقیده به جبر، از توجیهات بی‌اساس همیشگی منحرفان است.شیطان هم که رهبر منحرفان است، گمراهی خود را به خدا نسبت داد و چنین گفت: «رَبِّ بِما أَغْوَيْتَنِي» (حجر، 39).
«كَذلِكَ كَذَّبَ اَلَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتّى ذاقُوا بَأْسَنا» (اما همچون این دروغ پردازان مشرک، کسانیکه پیش از آنان بودند، پیامبران دلسوز خودرا تکذیب می کردند، تا سرانجام مزه تلخ کیفر ما را چشیدند.
«قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنا» به آنان بگو: آیا دلیل و سندی [دال بر خشنودی خدا در مورد شرک ورزی خود وتحریم چیزها] دارید که آن را به ما بنمایانید؟
ملاحظه میداریم که: قرآن عظیم الشأن از مخالفان هم تقاضای حجّت ودلیل میکند، طوریکه میفرماید: به آنها خبر بده که این شبهه قدیمی است، کفار در گذشته نیز چنین احتجاجی کردند، آیا نزد شما دلیلی از جانب الله متعال هست که به شما این عمل را مجاز داشته است؟ یا آیا شما دانش ثابتی دارید که خداوند برای شما شرکیات و تحریم آنچه بر شما حلال نموده است را مقدر کرده است؟
«إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلاَّ اَلظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلاّ تَخْرُصُونَ(148)» این دلیل کجاست؟ نزد شما جز ایرادات و گمان‌های فاسد و دروغین و افترای آشکار دیگر هیچ نیست و هیچ ادعایی و هیچ تحریم بدون تحریم بدون دلیل و هیچ علمی بدون یقین پذیرفته نمی شود.

قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ﴿١٤٩﴾

بگو: دلیل و برهان رسا [که قابل ردّ، ایراد، شک و تردید نیست] مخصوص الله است، و اگر الله می خواست قطعاً همه شما را [به طور جبر] هدایت می کرد. (ولي چون هدايت اجباري بيثمر است اين كار را نمي‌كند)(١٤٩)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ»: دلیل رسائی که به نهایتِ قوّت و استواری خود رسیده است.
برهان گویا و روشن.

تفسیر:

«قُلْ فَلِلَّهِ اَلْحُجَّةُ اَلْبالِغَةُ فَلَوْ شاءَ لَهَداكُمْ أَجْمَعِينَ(149)»: به آنها بگو: اگر شما حجت و دلیلی ندارید، خداوند حجّت و برهان بسیار واضح و آشکاری دارد که در ظهور و وضوح به اوج خود رسیده و هر منکری را قانع می سازد.
در راه خدا هیچ گونه ابهام و بهانه‌ای که دستاویز مخالفان باشد نیست، نه در استدلال، نه در سابقه، نه در صفات پیامبر و نه در شیوه‌ی برخورد با آنان.
دلیل وحجّت قاطع و رسا پروردگار بر شماست و حقیقت روشن در حکم خداست نه در حکم شما که بت می پرستید و حلال را حرام و حرام را حلال می‌کنید.
حجّت بر شماست نه بر الله متعال و او تعالی اگر ارادهٔ هدایت شما را می‌نمود حتماً شما را به راه راست هدایت میکرد ولی او دارای حکمت بالغه و قضا و قدر محکم و درست است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

باید گفت که مشیّت خداوند، بر هدایت آزادانه و ارادی انسان و آزادی و اختیار اوست. وَ قُلِ اَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَ مَنْ شاءَ فَلْيَكْفُرْ.

قُلْ هَلُمَّ شُهَدَاءَكُمُ الَّذِينَ يَشْهَدُونَ أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ هَذَا فَإِنْ شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدْ مَعَهُمْ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ﴿١٥٠﴾

[به مدعیان تحریم های خودسرانه] بگو: شاهدان خود را که گواهی می دهند بر اینکه خدا این امور را حرام کرده بیاورید. پس اگر گواهی دادند پس توبا آنها گواهی مده (یعنی گواهی آنها را قبول مکن) و از خواهشات آنانی که آیات ما را تکذیب کرده‌اند، و آنانی را که به روز قیامت ایمان ندارند پیروی مکن، و آنها با پروردگار خود همتا قرار می‌دهند.(۱۵۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«هَلُمَّ»: بیاورید. اسم الفعل و مفرد و مثنّی و جمع و مذکر و مؤنّث در آن یکسان است.
«يَعْدِلُونَ»: معادل قرار می دهند. شریک و انباز درست می کنند. (انعام / 1). «ترجمۀ معانی قرآن».

تفسیر:

«قُلْ هَلُمَّ شُهَداءَكُمُ اَلَّذِينَ يَشْهَدُونَ أَنَّ اَللهَ حَرَّمَ هذا»: ای محمد! برای آنها بگو شاهدان خویش را که حاضرند شما را در این ادعای‌تان تصدیق کنند که خدای تعالی برشما آنچه راحرام نموده که خود برخویشتن از قبیل محصولات کشاورزی و چهارپایان حرام کرده‌اید بیاورید.
دین مقدس اسلام، دین منطق و آزادی است، در دو آیه‌ی قبلی خداوند از مشرکان پرسید: آیا شما از چیزی اطّلاع دارید که ما نداریم؟ «هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ»، دراینجا هم میفرماید: «هَلُمَّ شُهَداءَكُمُ» اگر شاهد دارید بیاورید.
«فَإِنْ شَهِدُوا فَلا تَشْهَدْ مَعَهُمْ»: اگر برای آنها شهادت دادند تصدیق‌شان نکنید که آنها گنهکاراند و با آنها موافقه نکن که آنها ظالمان اند.
دراین آیه، ملاحظه نمودیم که: میفرماید: اگر دلیل و شاهد دارند آنرا بیاورند، سپس می‌فرماید: اگر هم شهادت دادند، تو قبول نکن (چون صادقانه نیست).
«وَلا تَتَّبِعْ أَهْواءَ اَلَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا وَ اَلَّذِينَ لايُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ» انسان‌های با ایمان نباید از سنّت‌های مشرکان تقلید کنند، طوریکه میفرماید: و از راه و مسیر کسانی که از هوای خویش پیروی می‌کنند تبعیت نکن که آن ها آیات و نشانه‌ها و پیامبری را تکذیب کرده و مرتکب امور حرام شدند و به روز قیامت باور ندارند.
«وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ(150)»:مشرکان، خداوند را خالق می دانند لیکن در تدبیر و مدیریّت امور هستی برای او شریك قائلند. طوریکه میفرماید: وانان خدایان باطل را باپروردگارشان همتا قرار میدهند، یعنی: برای او از مخلوقاتش - چون بتان - همتایانی قرار میدهند پس چگونه از کسانی پیروی میکنی که خردهایی این‌چنین سست و بی‌بنیاد داشته و فقط از هوا و هوسشان پیروی می‌کنند؟.
آیة کریمه دلیل برآن است که تکذیب‌کنندگان آیات الهی، پیرو هوا و هوس خویش هستند زیرا اگر از دلیل پیروی می‌کردند، باید آیات الهی را تصدیق می نمودند.

خوانندگان عزیز!

پس از بیان خوراکیهای حرام و رد نظر مشر کان که چیزهای حلال را بر خود حرام می کردند. اینک در آیات (151 الی 153) به بیان اصولی قولی و فعلی محرمات معنوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

روحی و اخلاقی و مادی می پردازد.

قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴿١٥١﴾

بگو: بیایید تا آنچه راکه پروردگارتان بر شما حرام کرده است، برایتان تلاوت کنم اینکه به الله شریک قرار دهید و به پدر و مادر نیکی کنید و از بیم فقر و تنگدستی اولاد خود را مکشید مابه شما و ایشان روزی می دهیم و به کارهای زشت (بی حیایی) چه ظاهر باشد و چه پوشیده نزدیک مشوید. و کسی را که الله کشتن او را حرام کرده است مگر به حق مکشید. این چیزهایی است که شما را به (ترک) آن سفارش می‌کند، تا درک کنید و دریابید.(۱۵۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«تَعَالَوْا» (علو): بیایید. «أَتْلُ»: بخوانم، بیان کنم، بازگویم. «إِمْلَاقٍ»: بینوایی، تنگدستی، نیازمندی، ناداری. «الْفَوَاحِشَ»: جمع فاحشه، کبایر، گناهان بزرگ، زنا و... «مَا ظَهَرَ»: آنچه توسّط اندامها انجام می پذیرد. مانند: کشتن. زنا. دزدی. «مَا بَطَنَ»: آنچه مربوط به دل باشد. مانند: حسد، سوءنیت.

مفسران در تفسیر کلمه‌ی «فواحش» مینویسد: که فهم این کلمه بر همه‌ی کارهایی که بدی وزشتی آنها به‌طور کامل ظاهر و روشن است اطلاق میشود. در قرآن زنا، عمل قوم لوط، برهنگی، تهمت دروغین، ازدواج با منکوحه‌ی پدر از جمله ی کارهای زشت شمرده شده اند. در حدیث، دزدی، شرب خمر وتکدی گری از جمله‌ی فواحش شمرده شده اند. نیز همه‌ی افعال بی شرمانه ی دیگر جزء فواحش اند و ارشاد خدای بلند مرتبه این است که از این گونه افعال هم به صورت آشکار، هم به صورت پنهان باید پرهیز شود.

تفسیر:

در این آیه و دو آیه بعد، به چند أصل مهم اشاره بعمل آمده است که از جمله مشترکات همه‌ی ادیان ابراهیمی است، در تورات هم (سِفر خروج، باب 20) مشابه این دستورها آمده است.

ابن مسعود(رض) فرمود: هرکس میخواهد به وصیت مهر شده رسول الله صلی الله علیه وسلم بنگرد، باید آیات «151-153» از سوره «انعام» را بخواند:

«قُلْ تَعالَوْا أَتْلُ ماحَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ»: ای محمد! به آنها بگو: بیائید تا من به شما اموری را که الله تعالی حرام نموده توأم با ارائۀ دلیل و برهان بیان کنم نه آنچه خودتان بر خویشتن حرام کرده‌اید.

چون أصل در همه چیز، حلال بودن است، از این رو حلالها شمارش نشده و فقط محرّمات مورد شمارش قرار گرفته است. در ضمن قابل یادآوري است که: محرمات دین، ازجانب الله متعال است، و پیامبر صلی الله علیه وسلم از پیش خود چیزی را حرام نه کرده است.

«أَلاّ تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئاً»: هیچ چیز دیگری را همراه با او عبادت نکنید. زیرا الله متعال شرک را حرام نموده که بزرگ‌ترین گناهان است. یعنی اولین چیز از محرمات این است که: حق تعالی بر شما لازم‌گردانیده، یا شما را برای آن آفریده که چیزی را با او شریک قرار ندهید. ونه مانند مشرکین عرب بتها را خدا قرار دهید و نه مانند یهود و نصاری انبیا را خدا یا فرزند خدا بگویید و نه به مثل دیگران فرشتگان را دختران خدا بنامید و نه مانند جهال

(c) ketabton.com: The Digital Library

عوام، انبیا و اولیا را در صفت علم و قدرت با خدا برابر کنید.
باید گفت که: ممنوعیّت منکرات، در شرع اسلامی جهت تکامل و تربیت انسان وضع گردیده است، از اینکه چون شرك، ریشه‌ی مفاسد است، در رأس محرّمات قرار گرفته است.

تعریف شرک و أقسام آن:

در مورد تعریف شرک در «تفسیر مظهری» آمده است که معنی لفظ «شیأً» در آیة متبرکه، در اینجا این هم میتواند باشد که در هیچ گونه شرک چه جلی و چه خفی مبتلا نباشید. شرک جلی را همه می دانند و آن عبارت است از: شریک و برابر قرار دادن غیرالله در عبادت و اطاعت یا صفات بخصوص الله متعال و شرک خفی اینست که اگر چه معتقد به این باشد که در کاروبار و مقاصد دنیوی و نفع و ضرر کارساز خداست ولی عملاً دیگران را هم کارساز تصور کند و همه کوشش ها را به دیگران مرتبط کند یا در عبادت ریا کاری کند که بخاطر نشان دادن دیگران نماز وغیره را درست بخواند یا برای شهرت و آوازه خیرات بکند یا عملاً دیگران را مالک نفع و ضرر قرار دهد.
خلاصه این که از هر دو شرک جلی و خفی باید کاملاً اجتناب ورزید و همانگونه که پرستش بتها در شرک داخل است؛ هم چنین انبیا و اولیا را در علم و قدرت با خدا برابر قرار دادن هم در شرک داخل است. پس اگر خدا ناخواسته کسی چنین عقیده‌ای داشته باشد، این شرک جلی است و الا اگر تنها عملا باشد، به آن شرک خفی گفته میشود. در این مقام از همه جلوتر به اجتناب از شرک هدایت گردید، و علتش اینکه شرک آنچنان جرمی است که قرآن آن را اصلاً قابل آمرزش قرار نداده است؛ علاوه بر آن برای آمرزش گناهان دیگر، اسباب متعددی میتواند باشد؛ لذا در حدیث بروایت حضرت عبادة بن صامت وحضرت ابوالدرداء منقول است که رسول الله صلی الله علیه وسلم فرموده است که باخدا کسی را شریک نکنید اگر چه قطعه قطعه شوید یا بدار آویزان شوید، یا زنده سوخته گردید.
«وَبِالْوالِدَيْنِ إِحْساناً»: و احسان و نیکی بر پدر و مادر را واجب کرده که به این ترتیب حق والدین مقرون به حق الله است. در آیه مبارکه ملاحظه میداریم که؛ بعد از یکتاپرستی، مبحث احسان به والدین آمده است.
در ضمن باید گفت که دساتیر آمده در این آیه مبارکه همه وهمه در چوکات نهی بیان گردیده است، مگر نیکی به پدر و مادر که در قالب امر است. یعنی نه تنها نیازارید، بلکه احسان کنید.
ادب، تعظیم، اطاعت، راضی کردن، خدمت کردن، همه‌ی این‌ها جزو رفتارهای نیک اند.
حق والدین در قرآن همواره پس از توحید بیان شده است که گویای این است که پس از حق خدا مقدم ترین حق از حقوق بندگان بر انسان حق والدین است.
و از جانب دیگر این مطلب نیز در ضمن محرّمات ذکر شده است؛ چرا که امر کردن به چیزی در واقع به منزله‌ی نهی کردن از ضدّ آن است، مثل این است که بگوید: و در مقابل پدر و مادر اسائه‌ی ادب نکنید.
أبو سعود میگوید: سرّ این امر این است که فقط ترک اسائه ی ادب در مقابل پدر و مادر برای جبران حقوقی که بر گردن فرزندشان دارند، کافی نیست. (ابو سعود 146/2.).
در ضمن قابل تذکر و یادآوري میدانم که قرآن عظیم الشان در چهار آیات متبرکه از جمله: (بقره، 83، نساء، 36، انعام، 151 و اسراء، 23.) نسبت به پدر و مادر سفارش کرده است و در هر چهار مورد همراه با مسأله‌ی توحید و نهی از شرك است. ضمناً این آیه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چون محرّمات را می شمرد، پس ترك احسان به والدین هم حرام است.
«وَلا تَقْتُلُوا أَوْلادَكُمْ مِنْ إِمْلاقٍ»: فرزندان خود را از بیم بینوایی و فقر مکشید.
زیرا رزق بندگان بر عهده مولایشان است. بنابر این، سومین حرام؛ کشتن فرزندان است.
املاق: فقر است. یادآور میشویم که اهل جاهلیت فرزندان خود را - اعم از ذکور و اناث - از بیم فقر و تنگدستی میکشتند و به علاوه در خصوص دختران، این رفتار ظالمانه را از بیم عار و ننگ نیز اعمال می‌کردند.
مفسر ابن جوزی فرموده است: منظور زنده به گور کردن دختران است از ترس فقر.(زاد المسیر 148/3.).
مفسر تفسیر کابلی در ذیل آین آیة مبارکه مینویسد: عرب بنابر فقر وتنگدستی گاهی اولاد خودرا میکشتند، ومیگفتند: ماکه خودچیزی برای خوردن نداریم؛ فرزندان خودرا چه دهیم؟!
از این جهت، فرموده است: روزی دهنده الله است؛ هم به شما، وهم به اولاد شما؛ جای دیگر عوض «مِنْ إِمْلاقٍ»، «خَشْيَةَ إِمْلاقٍ» گفته شده؛ یعنی، از ترس تهیدستی می‌کشتند.
ممکن است اینجا ذکر کسانی باشد که فی الحال بینوا نمی باشند؛ امّا می‌ترسند هنگامی که عائله‌شان افزون شود، از کجا به آنها طعام دهند؟! چون طبقه اول را پیش از عیال فکر طعام خودشان، و طبقه ثانی را اندیشه کثرت عیال پریشان می داشت، شاید با «مِنْ إِمْلاقٍ» در این آیت «نَرْزُقُكُمْ وَ إِيَّاهُمْ» و در آن آیت با «خَشْيَةَ إِمْلاقٍ» «نَرْزُقُهُمْ وَ إِيَّاكُمْ» ارشاد شده است؛ و الله اعلم.
«نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَ إِيّاهُمْ»: روزی شما و آنها بر ماست، که خدا روزی دهنده‌ی بندگان است.
باید یادآور شد که: خطر برخی از گناهان چنان خطرناك ومفسد است که الله متعال با صراحت فرموده است: «لا تَقْرَبُوا» نزدیك آنها هم نباید شد. در ضمن هدف اساسی در شرع اسلامی هم اصلاح جامعه از مفاسد لازم است، وهم اصلاح روح از رذایل طوریکه در ایه مبارکه میفرماید: «وَلا تَقْرَبُوا اَلْفَواحِشَ ما ظَهَرَ مِنْها وَ ما بَطَنَ»: و از گناهان کبیرهٔ پوشیده و آشکار بپرهیزید. یعنی: چه آن کارهای زشت وبد و ناشایست علنی باشد، چه پنهان. این چهارمین حرام است که در آیه مبارکه بیان یافت.
ابن‌عباس(رض)گفته است: درعهد جاهلیت، زنای پنهانی رازشت نمیپنداشتند، فقط زنای آشکار را تقبیح می کردند، اما خدا نهان و آشکار آن را حرام کرد. (طبری 219/12.).
«وَلا تَقْتُلُوا اَلنَّفْسَ اَلَّتِي حَرَّمَ اَللهُ إِلاّ بِالْحَقِّ»: انسان بی گناه که خدا قتل آن را حرام کرده است نکشید، مگر اینکه خداوند مشروع نموده باشد مانند کشتن مرتد، یا زناکار محصن یا قصاص که این ها را خدای تعالی بر شما واجب نموده است.
طوریکه احادیثی متعددی در این باره مروی می باشد؛ از آن جمله روایت ابن‌مسعود(رض) از رسول الله صلی الله علیه وسلم است که در حدیث شریف فرمودند: «ریختن خون شخص مسلمانی که بر یگانگی خداوند و رسالت من گواهی می‌دهد حلال نیست مگر به یکی از سه سبب: زنای مرد زن دار یا زن شوهردار، کشتن نفس به قصاص‌نفس وکشتن کسیکه دین خودرا ترک کرده و از جماعت مسلمین بریده است». پس حرام پنجم کشتن نفس به ناحق است.
«إِلاّ بِالْحَقِّ»: یعنی جان انسان که در اصل خدا برای آن حرمت و احترام قایل شده است نباید مورد تعرض قرار گیرد مگر به حق. اکنون سؤال این است که مفهوم «به حق» چیست. سه صورت آن در قرآن بیان شده است و علاوه بر آن دو صورت دیگر آن را

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیامبر صلی الله علیه وسلم بیان فرموده اند. سه صورتی که در قرآن عظیم الشأن بیان شده عبارتند از:

1 - انسانی که مرتکب قتل عمد انسانی دیگر شده باشد و حق قصاص بر او ثابت شده است.
2 - انسانی که در برابر قیام دین حق مزاحمت ایجاد می کند و چاره ای جز جنگیدن با او نیست.
3 - انسانی که داخل مرزهای کشور اسلامی ناامنی ایجاد کند و یا برای براندازی نظام اسلامی سعی و تلاش کند.

دو صورت دیگر که در حدیث بیان شده اند عبارت اند از:

4 - انسانی که با وجود تأهل زنا کند.
5 - انسانی که مرتکب ارتداد و خروج از جماعت شود.

علاوه بر این پنج صورت کشتن هیچ انسانی چه مؤمن باشد، چه ذمی باشد چه کافر، حلال نیست.

«ذٰلِكُمْ وَصّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ(151)»: اینها ست که الله متعال شما را به آن سفارش کرده، یعنی شما را به آنها امر کرده و رعایت آنها را بر شما فرض گردانیده است، به امید اینکه این خطاب را بفهمید و امر و نهی را درک کنید تا تقوای الهی را بنابر بصیرت انجام دهید. ابوحیان گفته است: لطف و مهر و رقت قلب از لفظ وصاکم درک میشود، و در این که آنها را اوصیاء خود قرار داده است احسان و نیکی فراوانی نهفته است.(البحر 252/4.).

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴿١٥٢﴾

و به مال یتیم نزدیک مشوید مگر به طریقه نیک (و مشروع) تا اینکه به سن رشد (جوانی وبلوغ) برسد. و پیمانه و ترازو را به عدل و انصاف مراعات کنید، هیچکس را مکلف نمی‌سازیم مگر به قدر طاقت و توان او. و هرگاه سخن گفتید پس انصاف (را مراعات) کنید، و اگر چه (کسی که دربارۀ او سخن میگوید) خویشاوند شما باشد. و به عهد الله وفا کنید، این‌ها اموری است که (الله) شما را به آن سفارش کرده است، تا عبرت گیرید.(۱۵۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَشُدَّ»: رشد، رسیدن به حدتکلیف. «أَوْفُوا»: به تمام و کمال بپردازید. «الْقِسْطِ»: عدالت، (نظام اقتصادی جامعه‌ی اسلامی باید بر اساس قسط باشد.). «ذا قربی»: نزدیکان، خویشاوندان. «عَهْدِ اللَّهِ»: پیمان خدا، مراد از آن، همه چیزهائی است که خداوند از بندگان خود خواسته است. همچنین همه عهدها و پیمان‌هائی است که مردمان با یکدیگر می بندند. در این صورت نسبت آن به خدا بدین سبب است که خداوند به حفظ و وفای بدان امر نموده است.

تفسیر:

«وَلا تَقْرَبُوا مالَ اَلْيَتِيمِ إِلاّ بِالَّتِى هِىَ أَحْسَنُ حَتّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ»: و به مال یتیم به هیچ وجه، جز به نیکوترین شیوه - نزدیک نشوید، تا وقتی که به حد رشد کامل خود یعنی: کمال بلوغ و سن جوانی «خود برسد» تصرّف بی‌جا در مال یتیم حرام است؛ البتّه، به صورت احسن و مشروع، ولیّ یتیم میتواند در آن تصرّف کند؛ هنگامی که یتیم جوان شود، و بتواند فرایض

(c) ketabton.com: The Digital Library

خود را انجام دهد، به خود آن سپرده شود.
البته ششمین حرام؛ همانا خوردن مال یتیم است.
ابن عباس(رض) گفته است: یعنی برای یتیم عملی صالح انجام دهد، در چنین صورتی می تواند مطابق عرف از آن بخورد.
مفسران در تفسیر جمله «بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ». آیة مبارکه می نویسد: برای حفظ حقوق ایتام باید بهترین طریقه‌ی بهره‌گیری از اموال و دارایی او انتخاب شود.
جز کسانی که أهلیّت اقتصادی و تقوای کافی دارند، نباید دیگران به مال یتیم نزدیك شوند.
«وَ أَوْفُوا اَلْكَيْلَ وَاَلْمِيزانَ بِالْقِسْطِ»: و در پیمانه و ترازو به تمام و کمال، عدالت را رعایت کنید. در هنگام خرید و فروش. پس هفتمین حرام؛ کاستن از پیمانه و وزن است.
«وَلا نُكَلِّفُ نَفْساً إِلاّ وُسْعَها»: از هیچکس جز به اندازه‌ی توانش تکلیف نمیکنیم، تکلیفی میکنیم که بتواند آنرا انجام دهد. یعنی هیچ يك از دستورات و أوامر و نواهی الهی، فوق طاقت انسان نیست. واضح است که: بدون قدرت، تکلیفی نیست.
امام بیضاوی فرموده است: خداوند بر هیچکس تکلیف نمیکند جز به آنچه قدرتش را دارد و بر او مشکل نیست. بعد از رعایت عدالت در وزن کردن و پیمانه نمودن آن را آورده است؛ چون ادای حق مشکل است پس بر شماست که آنچه را در توان دارید انجام دهید، و آنچه که خارج از توان شما باشد بخشودنی است. (بیضاوی ص 184).
«وَإِذا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْكانَ ذا قُرْبى»: در حکم و شهادت عدالت را رعایت کنید، هر چند بر خویشاوندان خود هم شاهدات بدهید. یعنی در گفتن حقّ و انصاف باید دوستی و خویشاوندی مانع نگردد. پس حرام هشتم؛ دروغ گفتن و شهادت دادن به ناحق و نارواست.
«وَبِعَهْدِ اَللهِ أَوْفُوا»: وقتی عهد و پیمان بستید به آن وفا کنید. یعنی: هرگاه در نذر، یا سوگند، یا هر امر حق دیگری با الله متعال عهد بستید، به آن وفا کنید.
همچنان کسی که اسلام آورده است، در حقیقت با الله متعال بر طاعت وی عهد بسته است بنابر این، تعبیر وفا به عهد خدای عزوجل، شامل عهد وی در اعتراف به ربوبیتش و عهد وی بر طاعتش در امر و نهیش نیز می شود. پس نهمین حرام عهد شکنی است.
مفسر قرطبی فرموده است: این امر عام است و تمام عهد و پیمان خدا را بر بندگان دربر میگیرد. و امکان دارد منظور قراردادهای بین مردم باشد. و بدین جهت به خدا اضافه شده است که دستور حفظ و وفاداری به آن را داده است. (تفسیر قرطبی 137/7.).
«ذلِكُمْ وَصّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (152)» این سفارشهاست که خدا شما را به مراعات آن توصیه می کند، امید که پند پذیرید و بیدار شوید.

وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴿١٥٣﴾

و مسلماً این [برنامه‌های محکم و استوار و قوانین و مقرّرات حکیمانه] راه راست من است؛ بنابر این از آن پیروی کنید و از راه های دیگر پیروی مکنید که شما را از راه او پراکنده می کند؛ خدا این [گونه] به شما سفارش کرده تا پرهیزکار شوید.(۱۵۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«إِتَّبِعُوهُ»: در آن گام بردارید. بدان عمل کنید. «السبیل»: جمع سبیل، راه‌ها. «وصاکم»: به شما سفارش کرد، وصیت کرد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تفسیر:

قبل ازهمه باید گفت که: اساس همه ادیان الهی، پیروی از راه الله متعال و دوری از راه دیگران است. طوریکه در آیۀ مبارکه میفرماید: «وَأَنَّ هذا صِراطِي مُسْتَقِيماً فَاتَّبِعُوهُ وَلا تَتَّبِعُوا اَلسُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ»: این است راه راست من، از آن پیروی کنید. از راه های دیگر که شما را از راه وی جدا میسازد، پیروی مکنید. یعنی به شما توصیه میکند که دین و آیین راست و مستقیم من این است که آن را برایتان قرار داده ام، پس آن را برگیرید و از ادیان متفاوت و کج راهه ها پیروی نکنید، که باعث تفرقه و پراکندگی شما میشود، و شما را از راه هدایت منحرف می سازد.

بناءً عمل به احکام الهی، سبب وحدت است و به سراغ احکام غیر الهی رفتن، مایه‌ی تفرقه می باشد.

از ابن مسعود(رض) روایت شده است: روزی پیامبر صلی الله علیه وسلم برای ماخطی کشید و فرمود: این راه خدا میباشد، آنگاه از چپ و راست خطهایی را کشید وفرمود: اینها راه های شیطانند که مردم را بدان میخواند، آنگاه آیه‌ی «وَ أَنَّ هذا صِراطِي مُسْتَقِيماً فَاتَّبِعُوهُ...» را خواند.(مختصر ابن کثیر 633/1).

«ذلِكُمْ وَصّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ(153)» بر سبیل تأکید وصیت را تکرار کرده است. یعنی شاید به وسیله‌ی امتثال فرمان های خدا و دوری جستن از نواهیش خود را از آتش دور کنید.

از عباده بن صامت(رض) روایت شده‌است که رسول‌اکرم صلی الله علیه وسلم در حدیث شریف خطاب به اصحاب خود فرمودند: «کدام یک از شما بر مفاد این سه آیه با من بیعت می‌کند؟ سپس تلاوت نمودند: «قُل تَعَالَوا أَتلُ...» تا از تلاوت هرسه آیه فارغ شدند... آنگاه فرمودند: هرکس به آنها وفا کند، پاداش وی بر الله متعال است و هرکس از آنها چیزی کم کند و خداوند متعال او را در دنیا (به مجازات) دریابد، این همان سزای اوست و هرکس را که به آخرت بیندازد پس سروکارش با اوست که اگر خواهد، وی را بدان مورد مؤاخذه قرار میدهد و اگرخواهد، از وی درمی‌گذرد».

پس اینها در مجموع، ده وصیت الهی برای انسان است. در ضمن اگر توجه بفرماید در پایان سه آیه‌ی اخیرالذکر، سه تعبیر مختلف بعمل آمده است: در پایان آیه 151 که نهی ازشرك وقتل و فحشا است. «لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ» آمده است، یعنی زشتی این امور با اندکی تعقّل و فکر، برای همه روشن می شود.

در آیه‌ی 152 که به حفظ مال یتیم و رعایت قسط و عدل و وفای به عهد فرمان میدهد، تعبیر «لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» آمده، یعنی خوبی عدالت را فطرت و نهاد هرکس می پذیرد، تنها باید تذکّر داد.

در این آیه نیز که پیروی از دستورهای خداست، «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» آمده، یعنی تقوا همان گام نهادن در راه اطاعت و فرمان الهی است.

توضیح مختصری به وصایا ده گانه:

1 - شریک و همتا قرار ندادن برای الله: بزرگترین آفریده ها از جهت کمیت مانند: آفتاب، مهتاب و ستاره و بزرگترین آنها از جهت مقام و مرتبت مانند: فرشتگان، پیامبران و نیکان، همگی بندگان خدایند.(مریم: آیه 93).

(c) ketabton.com: The Digital Library

2 - نیکی با پدر و مادر: [اسراء: 23)، (لقمان آیات: 14 و15).
3 - تحریم کشتن فرزندان از بیم بینوایی و نداری:.... [اسراء: 31]. فرق بین تعبیر آیة 151 سورهی أنعام با آیهی 31 سورهی اسراء این است که: منظور از سورهی انعام فقر و بینوایی حال حاضر است؛ چون اول به رزق و روزی پدران اشاره میکند؛ ولی سورهی اسرا به بینوایی آینده اشاره میکند؛ چون اول به رزق و رزی فرزندان اشاره دارد.
4 - تحریم نزدیک شدن به کارهای زشت و ناپسند مانند: زنا، اتهام و.... [اعراف: 33].
5 - منع کشتن ناحق و خون ریختن دیگران: خون ریختن ناحق مردم، گناهی بس بزرگ و نابخشودنی است.
6 - نگهداری از أموال یتیم: (، نساء آیات 6 و10).
7 - وفا کردن به پیمانه و ترازو از روی عدل و داد: [هود:85)، (مطففین آیات 1تا 3).
8 - عدالت در گفتار وحکم:«وإذا قلتم فاعدلوا ولو کان ذا قربی» (أنعام:152).
9 - وفاداری به عهد و پیمان الله: (بقره 177)، (نحل:91)،(یس: 60).
10 - پیروی از راه راست الله و دوری از سایر راهها...

بعد از ذکر وصایا دهگانه، خداوند متعال در آیه 153، راه و روش خود را راه راست و پایدار ودین اسلام به شمار می آورد و میفرماید: جز آن، هیچ دینی پذیرفته نیست و از راه وی پراکنده نشوید و بیایید، همدیگر را به حق و نیکی و صبر و بردباری، سفارش کنید. [عصر آیات 1 الی 3).

یادداشت:

بلی! حق، یکی؛ نور، یکی؛ دین، یکی؛ و خدا، یکی است؛ اما باطل متعدد و گوناگون، و تاریکیها و گمراهیها بسیار است.

خصوصیات مهم آیات مذکور:

کعب أحبار که بسیار عالم ماهر به تورات و قبلاً یهود بوده بعداً مسلمان شد، میفرماید که این آیات قرآن مجید که در آنها ده چیز حرام بیان شده است کتاب خدا تورات بعد از بسم الله به همین آیات آغاز شده است (انتهی) و گفته شده که همینها آن ده کلمات اند که بر حضرت موسی علیهالسلام نازل شده بودند.

مفسرالقرآن حضرت عبدالله بن عباس(رض) میفرماید که همین آیات، آن آیات محکماتی هستند که ذکر آنها درسوره آلعمران آمده و ازحضرت آدم گرفته تا خاتم الانبیا همه شریعتهای انبیاء علیهمالسلام بر آن متفق اند و هیچ یک از آنها در هیچ دین و امت و شریعتی منسوخ نشده است. [بحر محیط]

این آیات وصیت نامه رسول الله می باشند:

در تفسیر ابن کثیر از حضرت عبدالله بن مسعود منقول است که فرمود: هر کسی می خواهد اینگونه وصیت نامه رسول الله صلی الله علیه وسلم را ببیند که ممهور باشد این آیات را بخواند که درآنها آن وصیت موجود است که رسول خدا احکام الهی را به امت خویش وصیت نموده است و حاکم به روایت حضرت عباده بن صامت نقل کرده که رسول الله به صحابه کرام خطاب فرمود: چه کسی حاضر است بر سه آیه با من بیعت کند سپس این سه آیه را تلاوت فرموده گفت: هرکسی که بر این بیعت وفا کند، اجر او بر عهده خدا خواهد بود. و الآن به تفصیل آن ده چیز و تفسیر این سه آیه ملاحظه بفرمایید؛ این آیات چنین آغاز

(c) ketabton.com: The Digital Library

گردیدند «قل تعالوا أتل ما حرم ربکم علیکم» «تعالوا» یعنی بیایید و در اصل، این کلمه جایی گفته میشود که داعی بر مقام بلند قرار گیرد وکسانی را که در جای پایینی قرار گرفته باشند بطرف خود بخواند. در این جا اشاره به این است که در پذیرفتن این دعوت، بر آنها شرافت و بلندی است مقصود اینکه بر رسول کریم صلی الله علیه وسلم خطاب کرده فرموده شد که شما به ایشان بگویید که بیایید تا من بر شما آن چیز ها را بخوانم که الله تعالی حرام کرده است این پیامی است که بدون واسطه از جانب خدا آمده است، درآن ظن وتخمین وقیاس کسی دخالت ندارد تاکه شمابه فکر اجتناب از آنها باشید وبدون جهت ازطرف خودچیزهای حلال خداوندی راحرام قرار ندهید.

در این آیه، اگر چه مخاطب بلاواسطه مشرکین مکه هستند؛ ولی مضمون خطاب، عام و شامل همه بنی نوع انسانی است چه مؤمن باشند و چه کافر؛ چه عرب باشند و چه عجم و چه حاضرین فعلی باشند چه نسلهای آینده. [بحر محیط]

خوانندگان گرامی!

پس از بیان فرمان و وصایای ده گانه، اینکه آیات متبرکه (154 الی 158) از نزول تورات موسی علیه السلام خبر میدهد؛ چون نامش در میان مردم عرب جاهلی، بس مشهور بود و داستانهایی از آن شنیده بودند. سپس از ارزش منزلت و هدایت قرآن، سخن میگوید که مردم به آن بگروند و معذرت مشرکان را مردود شمرند؛ زیرا آن همه خیر و برکت و رهنمود قرآن، عذری برای کسی باقی نگذاشته است.

همچنان در آیه (158) پس از هشدار تند بدترین کیفر به کافران و مشرکان، اشاره می کند که نزول قرآن برای مردود شمردن معذرت بی اساس معذرت خواهان و برطرف کردن آن دلیل است و این که: کفار، ایمان نمی آورند و امیدی به گرویدنشان به پیامبر خاتم نیست.

ثُمَّ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ﴿١٥٤﴾

سپس به موسی کتاب(تورات) دادیم برای اینکه [نعمت خود را] بر آنان که نیکی کردند کامل کنیم، و برای اینکه همه احکام و معارفی که مورد نیاز بنی اسرائیل بود، تفصیل و توضیح دهیم و برای اینکه هدایت و رحمت [بر آنان] باشد تا به دیدار [پاداش و مقام قرب] پروردگارشان ایمان آورند.(۱۵۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«ثمّ»: سپس، برای ترتیب خبر است.«تَمَامًا»: برای کامل کردن و اِتمام نعمت.

«تَفْصِيلًا»: بیان و توضیح. «لِكُلِّ شَيْءٍ»: هر چیزی که در دین به آنها نیاز باشد.

تفسیر:

«ثُمَّ آتَيْنا مُوسَى اَلْكِتابَ تَماماً عَلَى اَلَّذِى أَحْسَنَ»: ما به موسی کتاب دادیم، تا نعمت خود را بر آن کسی که نیک رفتار است، تمام کنیم.

تقدیر سخن چنین است: ای محمد! به مشرکان بگو؛ ما قبل از آن که قرآن را بر محمد صلی الله علیه وسلم نازل کنیم، به موسی نیز کتاب آسمانی دادیم بنابر این، توصیه هایی که ذکر شد، در شریعت های الهی دیگر نیزآمده است.

طبری فرموده است: کتاب را به موسی عطا کردیم تا در مقابل انجام دادن اوامر و نواهی ما، نعمت خود را بر او تمام کرده باشیم.

در حقیقت اعطای کتاب به موسی، نعمت ومنتی بس بزرگ از جانب الله برای او است؛

(c) ketabton.com: The Digital Library

چرا که عمل نیکو انجام داد و به بهترین وجه ممکن از ما اطاعت نمود. (ابو سعود 148/2.).

«وَ تَفْصِيلاً لِكُلِّ شَيْءٍ وَ هُدىً وَ رَحْمَةً لَعَلَّهُمْ بِلِقاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ(154)»: تورات حاوی احکام دینی آنها و مایهٔ هدایت و رهنمایی‌شان به سوی اموری است که مایهٔ سعادت‌شان است.

تورات سبب حصول رضای الهی برای کسی است که به آن عمل می‌کند.

برای چنین کسی گناهانش بخشیده می شود و حسناتش چند برابر می‌گردد.

تورات بیانی است که آنها را بر ایمان به لقای خدای ملک دیان و باور داشتن به روز تهدید و آماده‌گی گرفتن به خاطر آن فرا میخواند و هر که بداند که به ملاقات خدای خود خواهد رفت در این راه سعی و تلاش می‌کند و مراقب خدای یکتا و یگانه است.

«وَهُدىً وَ رَحْمَةً لَعَلَّهُمْ بِلِقاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ(154)»: یعنی برای بنی اسرائیل مایه‌ی هدایت و رحمت است، تا شاید روز رستاخیز و حضور در پیشگاه خدا را تصدیق نمایند.

ابن عباس(رض) گفته است: یعنی تا به رستاخیز وحشر ایمان بیاورند، و پاداش و کیفر را تصدیق نمایند. (ابو سعود 148/2.).

قابل تذکر است که در میان قرآن عظیم الشأن و تورات، شباهت‌های فراوانی به چشم میخورد. در انجیل، تکیه بر مواعظ است و در زبور، تکیه بر دعاست، ولی از نظر قوانین، شباهت تورات به قرآن عظیم الشأن بیشتر است. از این رو به تورات، امام گفته شده است.

«وَمِنْ قَبْلِهِ كِتابُ مُوسى إِماماً» (هود، 17) در این آیه متبرکه هم تورات، رحمت، هدایت وبیانگر هر چیز معرّفی شده است. قابل تذکر است به محظي که قرآن عظیم الشان نازل گردید همه کتاب هاي آسماني (تورات، انجیل و زبور منسوخ گردید و عمل به یکي از آنها از دیدگاه شریعت مبارك اسلام قطعاً جواز ندارد).

وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴿١٥٥﴾

و این (قرآن نیز) کتابی است که بابرکت آن را نازل کرده‌ایم، پس آن را پیروی کنید، و تقوی پیشه کنید. تا مستحق رحمت (الله) گردید.(۱۵۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مُبَارَكٌ»: پرخیر وبرکت. مشتمل برفوائد دینی ودنیوی. صفت (كِتابٌ) است. باید گفت که: کلمه «مُبارَكٌ» از ریشه‌ی «برکت»، بر دو أمر تأکید می‌کند:

1 - ریشهٔ قوی و ثابت.

2 - رشد دائم. قرآن، هم دارای مطالبی اساسی و تغییر ناپذیر و استوار است و هم با گذشت زمان، پرده‌هایی از اسرارش کشف و روز به روز جلوه‌ی آن بیشتر میشود.

تفسیر:

«وَ هذا كِتابٌ أَنْزَلْناهُ مُبارَكٌ»: و این قرآن عظیم و ذکر حکیم را ما بر پیامبر گرامی نازل کردیم، اهمیت شایان و بزرگی دارد و دارای منافع و فوایدی فراوان است و انواع فواید دینی و دنیوی را در بر دارد. قرآن مایهٔ برکت برای کسی است که آن را تلاوت و حفظ کند و بفهمد و به آن عمل نماید.

«فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ(155)»: قرآن، تنها کتاب تئوری ونظری نیست، بلکه کتاب سعادت وبرنامه‌ی عمل انسان است، وسعادت بشر در دو چیز است: اطاعت حقّ، اجتناب از باطل، پس به پندهایش پایبند باشید و از اوامرش اطاعت و ازنواهی‌اش اجتناب کنید تا

(c) ketabton.com: The Digital Library

به رستگاری بزرگ و نعمت ماندگار در مجاورت خدای رحمان و رحیم دست یابید که سعادت دنیا و نجات آخرت مرهون پیروی از قرآن و سنّت پیامبر صلی الله علیه وسلم است.

أَنْ تَقُولُوا إِنَّمَا أُنْزِلَ الْكِتَابُ عَلَى طَائِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنَا وَإِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ﴿١٥٦﴾

(ما این کتاب را با این همه امتیازات نازل کردیم) تا نگوئید کتاب آسماني تنها بر دو طايفه پيش از ما (بر يهود و نصاري) نازل شده بود و ما از بحث و بررسي آنها بيخبر بوديم.(١٥٦)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَنْ تَقُولُوا»: به معنای «لئلّا تقولوا» است، یعنی: تا نگویید و بهانه نگیرید. «إِنْ كُنَّا»: ما بودیم. «دراسة»: قرائت، خواندن و فهم کردن، آموختن.

تفسیر:

«أَنْ تَقُولُوا إِنَّما أُنْزِلَ اَلْكِتابُ عَلى طائِفَتَيْنِ مِن قَبْلِنَا»: و ما این قرآن عظیم را بر شما با چنین وصفی عظیم و دربرگیرنده‌ی خیرات دنیا و آخرت نازل کردیم تا در روز قیامت نگویید که کتاب های مقدس تورات بر یهودیان و انجیل بر نصرانیان نازل شده و ما کتابی نداریم، پس بر ما حجّت تمام نشده و بر ما کتاب‌های آنها اطلاع نداریم تا حق را باطل باز شناسیم.

ابن جریر گفته است: با نازل کردن قرآن بر حضرت محمد صلی الله علیه وسلم الله متعال راه چنان استدلال را از آنان بست.

«وَإِنْ كُنّا عَنْ دِراسَتِهِمْ لَغافِلِينَ(156)»: حال این که ما از آشنایی و بررسی محتوای کتاب های آنان غافل و بی خبر بودیم و نمی دانستیم چه چیزی را در بر دارند؛ یعنی: نمی‌دانستیم که در آنها چه بوده است، چرا که زبانشان را نمی‌فهمیده‌ایم و مخاطب آن کتاب‌ها نبوده‌ایم.

مراد؛ اثبات حُجت برمشرکان با فرودآوردن قرآن بر محمد(ص) است تا مشرکان در روز قیامت نگویند که: تورات و انجیل بر دو امت قبل از ما نازل گردیده بود و ما از مضامین آنها غافل بودیم.

أَوْ تَقُولُوا لَوْ أَنَّا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّا أَهْدَى مِنْهُمْ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَّبَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَصَدَفَ عَنْهَا سَنَجْزِي الَّذِينَ يَصْدِفُونَ عَنْ آيَاتِنَا سُوءَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يَصْدِفُونَ﴿١٥٧﴾

یا نگوئید اگر کتاب آسماني بر ما نازل مي‌شد از آنها هدايت يافته تر بوديم، اينك آيات و دلايل روشن از جانب پروردگارتان براي شما آمد و همچنين هدايت و رحمت او، با اينحال چه كسي ستمكارتر از آنها كه آيات خدا را تكذيب كردند و از آن روي گردانيدند يافت ميشود، اما بزودي كساني را كه از آيات ما روي گردانيدند به خاطر همين اغراض بدون دليل ايشان مجازات شديد خواهيم كرد.(١٥٧)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَهْدَى»: هدایت یافته تر. «بَيِّنَةٌ»: دلیل و حجت، در این جا هدف قرآن است.

«صَدَفَ عَنْ»: منصرف و رویگردان شد از. «يَصْدِفُونَ عَنْ» (صدف): رویگردان می شود از- سُوءَ الْعَذَابِ: بدترین عذاب، سخت ترین مجازات.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تفسیر:

«أَوْ تَقُولُوا لَوْ أَنّا أُنْزِلَ عَلَيْنَا اَلْكِتابُ لَكُنّا أَهْدى مِنْهُمْ»: و تا با نازل نشدن کتابی بر خود احتجاج نکنید و نگوئید اگر کتابی بر ما مانند یهود و نصارا نازل میشد ما حتماً از آنها بیشتر به راه حق هدایت می شدیم و سریعتر امر پیامبر را اجابت میکردیم؛ چون ما از آنها زیرکتر و در عمل جدی تریم.

مشرکین مکّه، به هدایت یافتگی پیروان تورات و انجیل اعتراف داشتند، ولی خود را برای دریافت کتاب آسمانی شایسته‌تر از آنان می دانستند. نزول قرآن برای همه، اتمام حجّت است.

«فَقَدْ جاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ هُدىً وَ رَحْمَةٌ»: (برای جلوگیری از این بهانه‌ها) بی‌شك از سوی پروردگارتان و توسط محمد صلی الله علیه وسلم قرآن عظیم برایتان آمده است، که حلال و حرام را برای شما بیان میکند و هدایتگر دلهاست، رحمتی است بس بزرگ از جانب خدا برای بندگانش.

مفسر قرطبی فرموده است: یعنی با آمدن حضرت محمد صلی الله علیه وسلم عذر برطرف شده است.(تفسیر قرطبی 144/7.).

ابن عباس(رض) گفته است: «بیّنة» یعنی دلیل که عبارت است از پیامبر صلی الله علیه وسلم و قرآن است. (زاد المسیر 155/3.).

«فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَّبَ بِآياتِ اَللّهِ وَصَدَفَ عَنْها»: از بزرگترین ظلمها به انسانیّت، اعراض از کتب آسمانی است. بنابر این ظالمترین مردم کسی است که به حجت‌هایی خدای تعالی که پیامبر خود را به منظور تبلیغ آن فرستاد باور نداشته باشد و آن را تکذیب کند؛ زیرا چنین شخصی شهادت را پنهان داشته، حق را رد نموده و راستی و صداقت را تکذیب کرده است.

ابوسعود فرموده است: یعنی مردم را از آن منصرف کرده است، بدین ترتیب گمراهی و گمراه کردن را با هم جمع کرده است. (ابو سعود 149/2.).

«سَنَجْزِي اَلَّذِينَ يَصْدِفُونَ عَنْ آياتِنا سُوءَ اَلْعَذابِ بِما كانُوا يَصْدِفُونَ(157)»: و همچنان کسی که بنابر استکبار و سرکشی از هدایت روی گرداند، برای چنین کسانی بدترین عذاب و شدیدترین مجازات ها است،چون از حق انکار نموده و از قبولی رسالت وپیامبری خود را کنار کشیده‌اند. پس بد بادا هر اعراض‌گر و هلاک بادا هر تکذیب کننده. باید یادآور شد که مجازات وسزای اعراض از دین حقّ و پشت کردن به آیات الهی، عذاب شدید را در بر دارد.

«بِما كانُوا يَصْدِفُونَ»: عامل اصلی بدبختی‌های انسان، عملکرد خود اوست.

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا قُلِ انْتَظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ﴿١٥٨﴾

آیا (این اعراض کنندگان) انتظار می‌کشند که فرشتگان پیش آنها بیایند یا پروردگارت بیاید یا بعضی از نشانه‌های پروردگارت بیاید؟! روزی که بعضی از نشانه‌های پروردگارت بیاید، کسی که از پیش ایمان نیاورده و یا در وقت مومن بودن کار نیکی انجام نداده باشد، ایمانش به او سودی نمی رساند. بگو: انتظار بکشید ما هم با شما منتظریم. (۱۵۸)

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشریح لغات و اصطلاحات:

«هَلْ يَنْظُرُونَ؟» هل ينتظرون؟: اِستفهام اِنکاری به معنای ما ينتظر الكفار الأشقياء أن تحضرهم الملائكة لقبض أرواحهم: کفار سیاه بخت، انتظاری جز این ندارند که فرشتگان آنان را آماده کنند و روحشان را در کشند (بقره آیه 210)، (یونس آیه 102).

تفسیر:

قبل از همه باید گفت که: در (آیة 92 سوره‌ی اسراء) برخی از توقّعات نابجای کفّار مطرح شده است که میگفتند: مابه تو ایمان نمی‌آوریم مگر آنکه آسمان را بر ما فروریزی، یا خدا و فرشتگان را نزد ما آوری. این انتظارهای نابجا کفار در این آیه مبارکه بصورت مطلق رد گردیده است.

«هَلْ يَنْظُرُونَ إِلاّ أَنْ تَأْتِيَهُمُ اَلْمَلائِكَةُ»: (دلائل متقن بر وجوب ایمان بیان گردیده است. پس چرا ایمان نمی آورند؟) آیا این کفار تکذیبگر منتظر چه چیزی جز اینانند که ملائکه ارواح شان را قبض کنند، و این همان وقتی است که توبه‌ی آنان سودی ندارد.

«أَوْ يَأْتِيَ رَبُّکَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آياتِ رَبِّکَ»: یا خداوند متعال به گونه‌ای که سزاوار عظمت و بزرگی‌اش است به منظور قضاوت بیاید یا برخی از علامات و نشانه‌های قیامت مانند طلوع آفتاب از مغرب فرا رسد.

حضرت ابن‌عباس(رض) فرموده است:یعنی فرمان پروردگارت مبنی بر کشتن آنان یا اجرای دیگر عقوبات نازل می شود.

مفسر امام طبری فرموده است: منظور این است که در روز قیامت پروردگارت برای محاسبه ی خلق به موقف می آید. یا بعضی از آیات پروردگارت تحقق می پذیرد؛ مانند طلوع آفتاب از مغرب. (طبری 245/12.).

نباید فراموش کنیم که: نتیجه‌ی طفره رفتن در ایمان، به جز ناکامی چیزی دیگری را ببار نمی آورد، طوریکه در آیة مبارکه میفرماید: «يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آياتِ رَبِّکَ لا يَنْفَعُ نَفْساً إِيمانُها لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمانِها خَيْراً»: روزی که بعضی از علایم قیامت نمایان می شود، در چنان روزی ایمان کافری که در آن موقع ایمان می آورد سودی ندارد.

همچنین ایمان آوردن انسان گناهکاری که عملی نیکو انجام نداده است هم سودی ندارد.

مفسرطبری می افزاید که: بعد از آمدن چنان دلایلی، ایمان مشرکی که از بیم و هراس ایمان می آورد سودی وفایدای ندارد. پس حکم ایمان چنان افرادی مانند حکم ایمان آنها در حال قیام قیامت است. (طبری 266/12.).

باید بعرض رسانیده شود که: ایمان و عمل، در شرایط آزاد و طبیعی، کارساز است، نه در حال اضطرار و ترس جان.

در حدیث شریف آمده است: «قیامت برپا نمی شود تا آن که آفتاب از غروبگاه خود طلوع نکند پس چون آفتاب از غروبگاه خود طلوع کرد و همه مردم آن را دیدند، در آن هنگام همگی آنها ایمان می‌آورند اما این ایمان آوردنشان در وقتی است که برای هیچ کسی ایمان آوردن آن سودی نمیبخشد...». (اخراج از بخاری.).

«قُلِ اِنْتَظِرُوا إِنّا مُنْتَظِرُونَ (158)»: هرگاه قیامت برپا گردد اهل طاعت گرامی داشته می شود و اهل بهتان و بدی زیان می‌بینند پس شما منتظر عذابید و ما منتظر ثوابیم.

خوانندگان گرامی!

پس از هشدارهای الهی به اهل کفر - به دلیل سرپیچی از امر حق - به عذاب سخت گرفتار

(c) ketabton.com: The Digital Library

خواهند شد و با دست خالی وبی نتیجه به بازار قیامت خواهند رفت. اینک در آیات متبرکه (159 الی 160) یکبار دیگر مؤمنان را از تفرق و چنددستگی در دین، برحذر می دارد تا همچون بدعت گذاران نباشند و یک سخن و یک نظر وارد میدان عمل شوند و بدانند که هر کار نیکی ده برابر و بیشتر پاداش می گیرد؛ اما کار بد به همان اندازه که هست، مجازات دارد.

إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ﴿١٥٩﴾

مسلماً کسانی که دینشان را پراگنده کردند و گروه گروه شدند، تو به هیچ وجه از آنان نیستی (تو مسؤل آنان نیستی)، جزء این نیست که کار آنها با الله است. باز الله آنها را به آنچه میکردند، آگاه خواهد ساخت.(۱۵۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«فَرَّقُوا دِينَهُمْ»: دین خود را پراکنده ساختند؛ یعنی، پاره ای از آن را میگیرند وبقیه را رهامیکنند.«شِيَعًا»: جمع شیعه، گروه‌ها، دسته ها، فرقه ها. «لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ»: تو اصولاً مسؤول آنان نیستی، راه تو با آنان یکی نیست.(فرقان)

تفسیر:

«إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَ كانُوا شِيَعاً»: آنانی که در دین خویش بعد از اجتماع بر توحید اختلاف کردند و بر اثر این اختلاف تبدیل به فرقه‌های گوناگون و احزابی متعدد شده و باهم منازعه (و هر دسته و گروهی از مکتبی و مذهبی پیروی می‌کنند).

حضرت ابن عباس(رض) فرموده است: آنها عبارتند از یهود و نصاری که دین حنیف ابراهیم را تجزیه کردند.

یعنی هدف از آنها همانا: یهود، نصاری و مشرکان‌اند که بعضی از آنها بتان را پرستیدند و بعضی فرشتگان را، همچنان مراد همه کسانی هستند که در دین الله متعال بدعت نهاده و اموری را به میان می‌آورند که الله متعال بدانها فرمان نداده است.

«فَرَّقُوا دِينَهُمْ»: تفرقه‌افکنی در دین، یعنی بدعت‌گذاری و تفسیر دین به رأی خود که در قرآن عظیم الشأن واحادیثی نبوی؛ شدیدترین تعبیرات، در باره این گونه کسان آمده است. از جمله در (آیه 79 سوره بقره) آمده است: «وای بر آنان که با دست خود مطلبی می نویسند، سپس میگویند: این از طرف خداوند است.».

«لَسْتَ مِنْهُمْ فِی شَیْءٍ»: تو ای محمد! از آنها و از عملکرد زشت‌شان بر یی و از جانب پروردگار خود بر بینه و راه مستقیمی. یعنی: تو از بدعت‌ها و تفرقه سازی‌های آنان، بیزار و پاک و مبرا هستی و بر تو فقط هشدار دادن وبیم دادن است و بس.

عمر(رض) روایت کرده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم در حدیث شریف به عایشه صدیقه فرمودند: «کسانی که دین خود را پراکنده ساخته و فرقه‌فرقه شدند، آنها اصحاب بدعتها و اصحاب هواها و اصحاب گمراهی از این‌امت هستند، ای عائشه! بدان‌که برای هر صاحب گناهی توبه‌ای است، بجز صاحبان بدعتها و هواها که برای شان توبه‌ای نیست، من از آنان بیزارم و آنان نیز از ما بیزارند».

«إِنَّما أَمْرُهُمْ إِلَی اَللّهِ»: اما بازگشت آنها به سوی خداست تا به آن‌ها نتیجهٔ عملکرد بدشان را خبر دهد، «ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِما كانُوا يَفْعَلُونَ (159)»: و سپس آنها را به بدترین مجازات دچار کند به جز اهل توحید و اجتماع بر حق که در نشیمنگاه صدق توأم با لطف و نرمی و مقامی

(c) ketabton.com: The Digital Library

بلندی قرار خواهند داشت.
طبری گفته است: در آخرت آنها را از آنچه که کرده اند باخبر می کند و هریک را مطابق عملش مجازات می کند. (تفسیر طبری 274/12.).
باید یادآور شد که این آیات متبرکه: مسئولیّت سنگین دین شناسان را در حفظ اصالت مکتب ومقابله باانحرافات فکری، درعین حفظ وحدت اجتماعی امّت، بیان میدارد.

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴿١٦٠﴾

هر کس کار نیکي انجام دهد ده برابر آن پاداش خواهد داشت و هر کس کار بدي انجام دهد تنها مانند آن سزا خواهد دید، و به آنها هرگز ظلم نخواهد شد.(۱۶۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«عَشْرُ أَمْثَالِهَا»: ده برابرآن، چندین برابر، عددها در قرآن، گاهی تخمینی است. بصورت کل در شیوه‌ی تربیتی اسلام، تشویق ده برابر تنبیه است. «إِلَّا مِثْلَهَا»: جز مانند آن، جز هم مثل آن، یک برابر.

تفسیر:

«مَنْ جاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثالِها»: باید گفت که: عمل انسان همیشه و همه جا همراه انسان است. طوریکه میفرماید: هر کس در روز قیامت عمل صالحی و نیکی را انجام دهد برای او از حسنه ده برابر آن به عنوان فضل و کرم خدا مکافات وپاداش می گیرد، و این حداقل پاداش اضافی است که الله متعال به بندگانش می دهد؛ چون گاهی اوقات مکافات اضافی تا پانصد برابر یا بیشتر هم می رسد.
«وَ مَنْ جاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلا يُجْزى إِلاّ مِثْلَها»: و هر کس مرتکب عمل بدی بشود، مطابق با آن مجازات می بیند نه بیشتر مگر اینکه خداوند متعال آن گناه را ببخشد و از آن درگذرد. از فحوای آیه مبارکه در می یابیم که: خداوند متعال، در مکافات با فضل خود رفتار می کند، ولی در مجازات، با عدل.
قابل تذکر که: از کلمه‌ی «جاءَ» استفاده میشود که مکافات ومجازات مورد بحث در این آیه مبارکه، مربوط به محکمه روز قیامت است. وگرنه چه بسا خلافی که با توبه محو یا به نیکی تبدیل شود. «يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ» (فرقان، 70.)، یا مورد عفو قرار میگیرد. «يَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ» (مائده، 15)، و چه بسا نیکی‌ها کهبا ریا، تکبر، خود بینی، خود خواهی، غرور وسایر گناهان دیگر محو و حبط شود. پس عملی ملاك است که به صحنه‌ی قیامت آورده شود.
گرچه آیه‌ی مبارکه مربوط به عمل نیك و بد است، ولی طبق روایت، آنکه نیّت خیر کند پاداش دارد ولی نیّت سوء تا به مرحله عمل نرسد، سزا و مجازات ندارد و این فضل الهی است.
«وَهُمْ لايُظْلَمُونَ(160)»: بنابر این هیچ ظلم وستمی از ناحیهٔ بدی‌هایی که انجام نشده و نقصی درحسنات که انجام شده نیست بلکه همه چیز براساس عدالت و فضل است.
در حدیث شریف به روایت ابن عباس(رض) از رسول الله صلی الله علیه وسلم آمده است که فرمودند: «بی‌گمان پروردگارتان رحیم است پس هرکس قصد کار نیکی کند ولی آن را انجام ندهد، برایش یک حسنه نوشته میشود اما اگر آن را انجام داد، از ده تا هفتصد حسنه تا مراتب بسیار بیشتر از آن، برای او نوشته می شود و هرکس قصد انجام کار بدی را

(c) ketabton.com: The Digital Library

بکند اما آن را به‌عمل نیاورد، برای او یک بدی نوشته میشود، یا هم خداوند متعال آن بدی را از کارنامه وی محو می‌کند...»
در حسنات افزایش پاداش از باب فضل و کرم الله متعال است، و مقابله به مثل در اعمال نکوهیده از باب عدالت است. باید گفت که: تشویقِ چند برابر، ظلم نیست ولی سزا و مجازات بیش از حد ظلم است.

خوانندگان گرامی!

خداوند در این سوره، دلایل یکتایی و بی همتایی خود را بیان نمود و سخنان اهل شرک وگمراهی را مردود شمرد. اکنون در آیات متبرکه(161 الی 164) که از جمله آیات متبرکه پایانی این سوره بحساب می آید، با زیبای خاصی بیان میدارد: دین پایدار و راه راست، همان دین توحیدی ابراهیم است، مسؤولیت هرکس به گردن خود او خواهد بود هدایت، جز از جانب خدا نیست و پاداش هرکس در گرو کردار اوست.

قُلْ إِنَّنِي هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ دِينًا قِيَمًا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴿١٦١﴾

بگو: پروردگارم مرا به راه راست هدایت کرده است، و آن دین راست و استوار، دین ابراهیم است که از ادیان باطل متنفر بود و از مشرکان نبود.(۱۶۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«دِیناً قِیَماً»: دینی پایدار، ماندگار، با ارزش، همیشگی، راست و راهنما. «حَنِیفًا»: حقگرا، پاک، مخلص، بیزار از انحراف و کجی.

تفسیر:

«قُلْ إِنَّنِی هَدانِی رَبِّی إِلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ»: ای محمد! به آن مشرکین تکذیب کننده بگو: **هرآینه پروردگارم مرا** در دینی برابر و مستقیم موفق ساخته که همان دین ابراهیم حنیف، یکتاپرست ومسلمانی است که ازشرک بریء است.
اساس ادیان توحیدی در طول تاریخ، یکی بوده است. اسلام، همان آیین حضرت ابراهیم است و تنفّر از شرك، راه همه‌ی پیامبران می باشد.
«دِیناً قِیَماً مِلَّةَ إِبْراهِیمَ حَنِیفاً»: دینی است مستقیم که در آن هیچگونه انحراف و کجیی نیست، که در آن هیچگونه انحراف و کجیی نیست، «وَ ما کانَ مِنَ اَلْمُشْرِکِینَ (161)»
و ابراهیم از مشرکان نبود. در حدیث شریف آمده است که چون رسول‌اکرم صلی الله علیه وسلم شب را به صبح می‌آوردند، میفرمودند: «اصبحنا علی ملة الاسلام وکلمة الاخلاص و دین نبینا محمد وملة ابراهیم حنیفا وما کان من المشرکین». «بر آیین اسلام و کلمه اخلاص و دین پیامبر مان حضرت محمد(ص) و ملت حق‌گرای ابراهیم که از مشرکان نبود، صبح کردیم».

قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴿١٦٢﴾

بگو همانا نماز و طاعت من و زندگانی و مرگ من، همه برای الله؛ پروردگار جهانیان است.(۱۶۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«نسک»: عبادت، از جمله، حج وغیره. «محیا»: زندگی، «مَمَاة»: مرگ. مردن.
«مَحْیَایَ وَمَمَاتِي»: مراد أعمال و اقوالی است که مربوط و مقرون به زندگی و مرگ، یعنی کارهای دنیا و آخرت است یا خود زیستن و مردن.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تفسیر:

«قُلْ إِنَّ صَلاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيايَ وَمَماتِي»: بگو ای محمد همانا نماز، طاعت، ذبح، أعمال تقربی و سایر عبادات من و آنچه در زندگی خود أنجام داده‌ام و آنچه بر آن به ملاقات خدای خود بعد از مرگ خویش میروم، همۀ اینها را در کمال اخلاص به پروردگار خود و بدون هرگونه ریا، خودنمائی، شرک و شک أنجام می دهم.

«صَلاتِي وَ نُسُكِي»: با آنکه نماز، جزو عبادات است، ولی، جدا ذکر شده تا اهمیّت آن را نشان دهد.

نسک: جمع نسیکه، به معنای ذبیحه است. یعنی: قربانی من. طوریکه در آیه فصل لربک و أنحر» (کوثرآیه 2)، بعضی گفته اند: نُسُک بمعنی عبادت است، یعنی: عبادات من «و زندگی ومرگ من» یعنی: آنچه را که از أعمال خیر در زندگانی‌ام أنجام می دهم، یا أعمال خیری که ثواب آنها پس از مرگم به من میرسد؛ چون وصیت‌کردن به صدقات و أنواع دیگر از اموری که خیر جاری است و مایه تَقَرُب بسوی الله متعال است. بعضی‌گفته‌اند: مراد؛ خود زندگانی و مرگ است.

«مَحْيايَ وَ مَماتِي لِلَّهِ»: مرگ و حیات مهم نیست، مهم آن است که آنها برای خدا و در راه خدا باشد.

«لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ(162)»: پس زندگانی و آخرت همه از آن الله است زیرا او کسی است که خلایق را با روزی خویش پرورش داده، از این‌رو حق او این است که عبادت شود و به یکتائی یاد گردد.

لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ﴿١٦٣﴾

هیچ شریکی برای او نیست، و به این (توحید) امر شده ام، و من نخستین مسلمانم.(۱۶۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ»: من اولین مسلمان، درمیان امّت محمّدی، یا مخلص‌ترین و مطیع‌ترین کس در میان تمام أهل جهان از آغاز تا پایان آن است.

اسلام، به معنای تسلیم بودن در برابر امر خداوند متعال است و به همه‌ی أنبیاء نسبت داده شده است.

حضرت نوح علیه السلام خود را مسلمان دانسته است، «أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ» (آیه 72 سوره یونس) حضرت ابراهیم علیه السلام از خداوند میخواهد که او و ذریّه‌اش را تسلیم او قرار دهد. «وَ اجْعَلْنا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِنا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ» (آیه 128 سوره بقره)، حضرت یوسف علیه السلام نیز از خداوند مسلمان مردن را درخواست می‌کند: «تَوَفَّنِي مُسْلِماً» (آیه 101 سوره یوسف) و پیامبر اسلام صلی الله علیه وسلم نیز اوّلین مسلمان است، «وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ» به این معنا که یا در زمان خودش، یا در رتبه و مقام تسلیم، مقدّم بر همه است.

تفسیر:

«لا شَرِيكَ لَهُ»: و او را شریک و همتایی نیست. یعنی: هیچ چیز را با او در نماز و نیایش و زندگانی و مرگم شریک نمی‌آورم.

«وَ بِذلِكَ أُمِرْتُ»: و من بر این کار دستور یافته ام که در عبادت اخلاص داشته باشم.

«وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ(163)»: و [از میان ملت خود] اولین مسلمان هستم که به خدا اقرار ومخلصانه در مقابلش سر تعظیم فرود می آورم. یعنی: اولین مسلمان امت خویش هستم

(c) ketabton.com: The Digital Library

زیرا اسلام هر پیامبری بر اسلام اُمتش مقدم است.
در حدیث شریف به روایت علی(رض) آمده‌است که رسول الله صلی الله علیه وسلم چون نماز را شروع می‌کردند، چنین میگفتند: **«وجهت وجهی للذی فطر السماوات و الارض تا- و انا اول المسلمین».** که شافعی‌ها با استدلال به همین روایت، بعد از تکبیر افتتاح این آیه را می‌خوانند و حنفی‌ها: (سبحانك اللهم...) را میخوانند ولی مالکی‌ها بعد از تکبیر هیچ چیز دیگر نخوانده و رأسا به قرائت فاتحه آغاز می‌کنند. «تفسیر أنوار القرآن»
مفسر تفسیر کابلی در ذیل آیة مبارکه «وَ بِذلِكَ أُمِرْتُ وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ 163» مینویسد: مفسّران عموماً گفته اند:مطلب از«وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ» آنست که حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم به اعتبار امّت محمّدیّه اوّل المسلمین میباشد؛ امّا چون ذات فرخنده وی بر وفق حدیث جامع ترمذی اوّل پیغمبران است: «کنت نبیا و آدم بین الروح و الجسد»؛ در اوّل المسلمین بودنش هیچ شبهه نمی‌ماند. برعلاوه، ممکن است درینجا اوّلیّت زمانی مراد نبوده بلکه تقدم رتبی مراد باشد؛ یعنی، من در تمام گیتی به صف مطیعان اوّل‌تر و پیش‌تر از همه میباشم! شاید مترجم محقق- قدّس سرّه - که در ترجمه به جای «پیش از همه فرمانبردارم»، «نخست از همه فرمانبردارم» گفته است، به این طرف اشاره نموده؛ زیرا، به اعتبار محاوره در ادای تعبیر اوّلیّت رتبی بیشتر واضح است؛ و الله اعلم.

قُلْ أَغَيْرَ اللَّهِ أَبْغِي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى ثُمَّ إِلَى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ﴿١٦٤﴾

بگو: آیا جز الله پروردگار دیگر بجویم؟ درحالیکه او پروردگار (مالک و متصرف) هرچیزی است. وهیچکس عمل بدرا جز به زیان خود انجام نمیدهد (عذابش فقط برای خودش است)، و هیچکسی بارگناه کسی دیگر را بر نمی‌دارد. باز بازگشت همه شما به سوی پروردگارتان است، و او شما را به آنچه در آن اختلاف می‌کردید، آگاه می سازد.(۱۶۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أبغي»: بجویم، طلب کنم. «لَا تَزِرُ»: بر نمی دارد، گناه کسی به گردن کسی دیگر نیست. «وِزْرَ»: بار، بار سنگین، بارگاه و نافرمانی، «أخرى»: دیگری. «يُنَبِّئُكُم»: شما را آگاه می کند، به شما خبر می دهد.

تفسیر:

«قُلْ أَغَيْرَ اَللهِ أَبْغِي رَبًّا وَ هُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ وَلا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلاّ عَلَيْها»: ای پیامبر! برای مشرکان بگو آیا شما اراده دارید تا من پروردگاری را غیر از خدایی که هستی را آفریده و به تدبیر امور آن پرداخته و خلایق را روزی داده است و پروردگار خویش برگیرم ؟ تنها او مستحق عبادت است و هر که کار بدی انجام دهد کیفر آن برخود اوست
«وَلا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلاّ عَلَيْها»: و هیچ نفس بریء گناه نفس گنهکار را به دوش نمی‌کشد. یعنی: هیچکس قادر نیست که گناهی به زیان غیر خود انجام دهد پس اگر گناهی انجام‌دهد، این گناه به زیان خود اوست.
«وَلا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرى»: در پیشگاه خداوند مسئولیّت عمل هر کس، بر عهده‌ی خود اوست. طوریکه در آیه مبارکه میفرماید: هیچکس گناه دیگری را به دوش نمی کشد، و هیچکس به جرم دیگری مجازات نمی بیند.
«وَلا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرى»: شریف رضی گفته است: در واقع حمل باری در میان

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیست. بلکه سنگینی گناهان است که بر شانه ها سنگینی می کند، بنابر این استعارهی لطیفی در اینجا وجود دارد.(تلخیص البیان ص 40.).
موضوع عدل الهی در مجازات و اینکه هیچکس گناه دیگری را به دوش نمیکشد، نه تنها در شرعیت اسلامی، بلکه به تصریح قرآن عظیم الشأن، در صُحُف ابراهیم و موسی علیهما السلام نیز آمده است. «أَمْ لَمْ يُنَبَّأْ بِما فِي صُحُفِ مُوسى. وَ إِبْراهِيمَ الَّذِي وَفَّى. أَلَّا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرى» (آیات: 37- 38. سوره نجم)
«ثُمَّ إِلى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ (164)»: بازگشت همه به منظور دادرسی به سوی خداست و او شما را در جریان افعال‌تان قرار می‌دهد و در برابر اعمال‌تان جزا می‌دهد که او بر همهٔ احوال آگاه است.
در این آیه، روش أهل جاهلیت که با گناه یک شخص، کسی از نزدیکانش را، یا با گناه عضوی از یک قبیله، عضو دیگری از آن قبیله را مورد مؤاخذه قرار می دادند، مردود اعلام شده است. یادآورمی‌شویم که فرموده حق تعالی در آیة(25) از سورة «نحل»: «لِيَحمِلُوٓاْ أَوزَارَهُم...» (تا روز قیامت، بار گناهان خود را تمام بردارند و نیز بخشی از بار گناهان کسانی را که ندانسته آنان را گمراه می‌کنند. آگاه باشید؛ چه بدباری را می‌کشند)!، بدین معنی است که: شخص گمراه‌گر، بخشی از بار گناه گمراهی پیروانش را نیز در روز قیامت بر دوش می‌کشد، بی‌آن که از گناه آن شخص گمراه چیزی کم شود.
مفسر تفسیر فرقان در ذیل آیة مبارکه می نویسد: گویند: مشرکان به مؤمنان میگفتند: اگر از ما پیروی کنید، گناهانتان را بر دوش میکشیم (!) (عنکبوت/ 12) که آیهی 164 در این سوره، به آن پاسخ میدهد: «...ولا تزر وازرة وزر...». آری! مشرکان، مؤمنان را گویند: «از ما پیروی کنید که اگر قیامتی در کار باشد، بار گناهان شما را بر دوش میگیریم» اما هرگز - عملاً - حاضر به چنین تعهدی نیستند که گناه کسی را بر دوش خود افکنند و او را از آن برهانند؛ و هرکس در گرو نفس خویش است. [طور/۲۱]، [مدثر/۳۸]. اما این مشرکان و امثالشان، هرگاه از راه نافرمانی حق، کسی را گمراه کنند و از دین خدا بازش دارند، قطعاً در برابر گناه انحراف آن شخص، یا اشخاص - علاوه بر کیفر کامل گناه و نافرمانی خود - مجازات می بینند. [نحل/۲۵]. این آیه و نیز آیهی ۱۳ سورهی عنکبوت: «و لیحملن اثقالهم و اثقالاً مع اثقالهم...» مبین آیهی ۱۲ عنکبوت است که در بالا به آن اشاره شد. البته، شخص گمراه شده، از بارگاهش کاسته نمی شود به تمامی کیفر گاه خود را می بیند.
در تفسیر منار آمده است که: دو جملهی «... و لاتکسب کل نفس الاعلیها» و «ولا تزر وازرة وزر أخری»، بر جملهی حالیهی پیش از خود: «و هو رب کل شی» عطف می شود؛ زیرا این جمله، تعلیل اِنکار و تثبیت کننده ی توحید و قاعده ای از اصول دین خداست که تمام پیامبرانش را به آن مبعوث کرده و در سورهی نجم میفرماید: «أَمْ لَمْ يُنَبَّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَى. وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى. أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى. وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَى.» [نجم/ ۳۶ تا ۳۹] این اصول، از بزرگترین ارکان اصلاح فرد و جامعهی بشری و نابود کننده ی بنیان بت پرستی و راهنمای بشریت به سوی سعادت هر دو سراست...
ابن عباس(رض) در تفسیر دو جملهی مزبور میفرماید: «کسی بردارنده ی گناه دیگری نیست. دین به ما آموخته که اساس آن چه فطرت به امانت گذاشته است، سعادت و شقاوت انسان در دنیا به اعمالش بستگی دارد و پاداش و کیفر، اساس تأثیر نیک و بد آن اعمال به

(c) ketabton.com: The Digital Library

شمار خواهد آمد...» [منار، ج ۸، ص 7-246].

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه قبلی خواندیم که: همه ی مردم برای حسابرسی و پاداش به پیشگاه الله متعال بازخواهند گشت. اینک آیه (165) این سوره را به گونه ای پسندیده، پایان می دهد که: مردم در زمین، جانشین هم اند تا زندگانی و بقای نسل استمرار داشته باشد و مردم در کردار نیکو از هم پیشی جویند.

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٦٥﴾

و او(الله) آن ذاتی است که شما را جانشینان (و نمایندگان خود) در زمین قرار داد، و بعضي را بر بعض ديگر، درجاتي برتري داد تا شما را به آنچه در اختيارتان قرار داده بيازمايد مسلماً پروردگار تو سريع الحساب، و آمرزنده مهربان است (به حساب آنها که از بوته امتحان نادرست در آيند زود ميرسد، و نسبت به آنها که در مسير حق گام بر مي دارند مهربان مي باشد).(۱۶۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«خَلَآئِفَ»: جمع خلیفه، جانشینان. هدف جانشینان خدا در اجرای احکام و تنفیذ اراده او در امر آبادانی و اداره کره زمین است؛ و یا مراد این است که هرگروهی جانشین گروه دیگری دراین زمین میگردد وامانتداری اودرمواهب مادی و معنوی و اجرا قوانین دین الهی مورد آزمایش قرار میگیرد.(فرقان)

تفسیر:

«وَهُوَالَّذِی جَعَلَکُمْ خَلَائِفَ الأَرْضِ»: و او خدایی است که شما را جانشینان زمین قرار داده است. به‌گونه‌ای که برخی از شما جانشین برخی دیگر میشوید. و خداوند شما را در زمین جانشین قرار داده است و همه آنچه را که در زمین است برایتان مسخّر و رام کرده است و شما را آزمایش می کند تا بنگرد که چگونه کار می کنید.

طبری فرموده است: بعد از این که ملت ها و قرون پیشین و قبل از شما نابود شدند، شما را جانشین آنها قرار داد. بدین ترتیب شما را جانشین افراد پیشین قرار داد. (طبری 287/12.).

«وَرَفَعَ بَعْضَکُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ»: و برخی از شما را در قدرت و سلامتی و روزی و ترکیب آفرینش و اخلاق بر برخی دیگر درجاتی بالا برده و برتری داده است.

«لِّیَبْلُوَکُمْ فِی مَا آتَاکُمْ»: تا شما را در آنچه به شما داده است بیازماید. پس اعمالتان متفاوت است.

عالم دانشمند ابوالفرج عبدالرحمن بن علی ابوالفضائل جمال‌الدین بغدادی مشهور به ابن جوزی (510 هـ/1116م - 12 رمضان 592 ه) فرموده است: یعنی شما را آزمایش می کند، تا ثواب و عقاب شما نمایان گردد. (زاد المسیر 163/3.).

«إِنَّ رَبَّکَ سَرِیعُ الْعِقَابِ»: همانا پروردگارت کسی را که از او نافرمانی کند و آیاتش را تکذیب کند، زود عقاب میدهد، «وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَّحِیمٌ»: و همانا او نسبت به کسی که به وی ایمان بیاورد و عمل صالح انجام دهد و از گناهان کبیره «هلاک کننده» توبه نماید آمرزنده و مهربان است.

در التسهیل آمده است: خوف و رجا و بیم و امید را با هم جمع کرده است. و سرعت کیفر

(c) ketabton.com: The Digital Library

و عقاب یا در دنیا صورت می گیرد و خداوند او را به عذاب خود گرفتار می کند و یا در آخرت او را به سزای اعمال خویش می رساند؛ چون هر آینده ای نزدیک است. (التسهیل 28/2).

یاد آوری:

حافظ ابن کثیر(رح) فرموده است: خدای سبحان در بسی مواضع، در قرآن این دو صفت را با هم آورده است: «إِنَّ رَبَّکَ سَرِیعُ اَلْعِقابِ وَ إِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِیمٌ. 165 انعام»: همانگونه که در سوره حجر(49 و50) میفرماید: «نَبِّئْ عِبادِی أَنِّی أَنَا اَلْغَفُورُ اَلرَّحِیمُ وَأَنَّ عَذابِی هُوَ اَلْعَذابُ اَلْأَلِیمُ» و دیگر آیات مشتمل بر ترغیب و ترهیب. پس گاهی بندگانش را ترغیب کرده و به سوی بهشت می خواند و گاهی آنها را تهدید و ترهیب نموده و از آتش و عذاب و هراس های روز قیامت برحذر می دارد و گاهی آنها را با هم می آورد تا هریک مطابق خود بهره گیرد. (مختصر ابن کثیر 642/1).

ملاحظه می‌کنیم که خدای منان بر حقیقت آمرزگاری و مهربانی خود نسبت به سرعت در کیفرش، بیشتر تأکید می‌گذارد و این خود می رساند که رحمت حق تعالی از خشمش وسیع‌تر و بزرگتر است چنان‌که رسول الله صلی الله علیه وسلم در حدیث شریف فرموده‌اند: «آنگاه که الله متعال خلقش را آفرید، در کتابی که نزد وی بر فراز عرش قرارداشت، چنین نوشت: بی‌گمان رحمت من بر خشمم غلبه کرده است».

همچنین درحدیث شریف به روایت ابو هریره(رض) آمده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «الله متعال رحمت را صد بخش گردانید، نودونه بخش از آن را در نزد خویش نگهداشت و فقط یک بخش از آن را به زمین فرود آورد پس از همین یک بخش است که خلایق در میان یک دیگر به مهر و مرحمت می پردازند تا بدانجا که حیوان سُم خود را از بچه‌اش دور نگهمیدارد، از بیم آن که سُمش به وی اصابت کند و به او آسیبی برسد».

توضیح مختصر:

آیة 165 مبارکه ازسه حکم حکیمانه ذیل برخوردار است:

الف: مردم سرزمین، جانشینان نسل های پیشین اند و هر نسلی جای نسل پیش از خود را خواهد گرفت.

ب: مردم، در رزق و روزی، توانایی و ناتوانی، علم و فضل و هنر و جهل و نادانی، درجات و مراتب مختلفی دارند تا بدین سبب، مورد آزمون حق قرار گیرند و نیک و بد را از هم بازشناسند و مایه ی عبرت گردند.

ج: خداوند، در قیامت بدون درنگ به کیفر کافران می رسد و نسبت به حال مؤمنان و پاکدلان و خدادوستان، بسیار بخشنده و رحمتگر است.

امام فخر رازی میگوید: «این سوره به دو فضیلت ممتاز است:

اول: این که یکجا نازل شده است.

دوم: این که هفتاد فرشته آن را بدرقه کرده اند. سبب این امتیاز این است که این سوره شامل دلایل توحید و عدل و نبوت و معاد است و مذاهب ملحدان را باطل می کند».

و امام قرطبی میفرماید: «در زمینه‌ی مجادله با مشرکین و مبتدعین و منکران حشر و نشر، این سوره پایه و اساس می باشد. و همین امر اقتضا می کند که یکجا نازل شود».

در اختتام باید گفت: راستی را، چه نیکوست که سر آغاز این سوره با حمد و سپاس شروع

(c) ketabton.com: The Digital Library

شد و پایانش با رحمت و مغفرت تمام میشود!
سوره‌ی مبارکه انعام با حمد الهی آغاز شد، الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ... وبا رحمت الهی پایان می پذیرد. «إِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ»

صدق الله العظيم و صدق رسوله نبي الكريم.
و من الله التوفيق

ترجمه و تفسیر: سوره الانعام

تتبع و نگارش: امین الدین « سعیدی - سعید افغانی »
مدیر مرکز مطالعات ستراتیژیکی افغان
و مسؤل مرکز فرهنگی د حق لاره – جرمنی
ایمیل ادرس: saidafghani@hotmail.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

مکثی بر بعضی از منابع و مأخذها

1- تفسیر و بیان کلمات قرآن کریم:
شیخ حسنین محمد مخلوف (751هـ - 812 ق)، اسباب نزول، علامه جلال الدین سیوطی ترجمه: از عبد الکریم ارشد فاریابی. (انتشارات شیخ الاسلام احمد جام)

2- تفسیر انوار القرآن:
تألیف عبدالرؤف مخلص هروی، «تفسیر انوار القرآن» گزیده ای از سه تفسیر:(فتح القدیر شوکانی، تفسیر ابن کثیر و تفسیر المنیر وهبه الزحیلی می باشد.

3- تفسیر معالم التنزیل - بغوی:
تفسیر البغوی تألیف حسین بن مسعود بغوی (متوفی سال 516 هجری قمری) این تفسیر اصلاًبه زبان عربی نوشته شده، واز تفسیر الکشف والبیان ثعلبی بسیار متأثر می باشد.

4- تفسیر زاد المسیر فی علم التفسیر:
تألیف: ابن جوزی ابوالفرج عبدالرحمن بن علی (510 هجری/ 1116 میلادی -12 رمضان 592 هجری) «زاد المسیر فی علم التفسیر» مشهور به «زاد المسیر»، تفسیر متوسط ابن جوزی میباشد که: این تفسیر خلاصه از تفسیر بزرگ وی بنام المغنی فی تفسیر القرآن می باشد.)

5- البحر المحیط في التفسیر القرآن: ابو حیان الأندلسی:
تألیف: محمد بن یوسف بن علی بن حیان نفری غرناطی (654 - 745ق) مشهور به ابوحیان غرناطی. تفسیر «البحر المحیط» اصلاً به زبان عربی تحریر شده است .

6- تفسیر القرآن الکریم - ابن کثیر:
تفسیر القرآن العظیم تألیف عماد الدین اسماعیل بن عمر بن کثیر دمشقی (متوفی 774ق) مشهوربه ابن کثیر. (جلال الدین سیوطی، مفسّر و قرآن شناس بزرگ اسلامی میفرماید:ابن کثیر تفسیری دارد، که در سبک و روش همانندش نگاشته نشده است.

7 - تفسیر بیضاوی:
یا «أنوار التنزیل و أسرار التأویل، مشهور به «تفسیر بیضاوی» در قرن هفتم هجری به زبان عربی نوشته شده. تألیف ناصرالدین عبد الله بن عمربیضاوی (متوفی سال 791 هـ)

8- تفسیر الجلالین « التفسیر الجلالین»:
جلال الدین محلی و شاگردش جلال الدین سیوطی (وفات جلال الدین محلی سال 864 و وفات جلال الدین سیوطی سال 911 هـ) (سال نشر: 1416 ق یا 1996 م. این تفسیر در قرن دهم هجری بزبان عربی و از معدود تفاسیری است که توسط چند عالم به رشته تحریر آمده است .

9- تفسیر جامع البیان فی تفسیر القرآن - تفسیر طبری:
محمدبن جریر طبری متولد (224 وفات 310 هجری قمری) در بغداد ویا (839 - 923 میلادی) (قرن 4 قمری) شیخ طبری یکی از محدثین، مفسر، فقهی و مؤرخ مشهور سدهٔ سوم قمری است.

10- تفسیر ابن جزی التسهیل لعلوم التنزیل:
تألیف محمد بن احمد بن جزی غرناطی الکلبی مشهور به جُزَیّ (متوفی 741ق) این تفسیر یکی از موجزترین و درعین حال مفیدترین و فراگیرترین تفاسیر مغرب اسلامی است.

11- تفسیر صفوة التفاسیر:
تألیف محمد علی صابونی (مولود 1930 م) این تفسیر در سال 1399 ق نوشته شده است. نویسنده در تدوین این تفسیر از مهم ترین و معتبرترین کتب تفسیر از جمله: تفسیر طبری، کشّاف، قرطبی، آلوسی ، ابن کثیر، البحر المحیط و... استفاده بعمل اورده است.

12- تفسیر ابو السعود:
«تفسیر إرشاد العقل السلیم إلی مزایا الکتاب الکریم» تألیف: مفسر شیخ ابوالسعودمحمد بن محمد بن مصطفی عمادی (متوفی 982) از جمله علمای ترک نژاد می باشد.

13- تفسیر فی ظلال القرآن:
تالیف: سید بن قطب بن ابراهیم شاذلی (متوفی سال 1387 هـ).

14- تفسیر الجامع لاحکام القرآن - تفسیر القرطبی:
نام مؤلف: الام ابو عبد الله محمد بن احمد الانصاری القرطبی (متوفی سال 671 هجری)

15- تفسیر نور دکتر مصطفی خرّم دل:
نام کامل تفسیر نور: «ترجمهٔ معانی قرآن» تألیف: دکتر مصطفی خرمدل از کردستان: (متولد سال 1315 هجری، وفات 1399هجری).

(c) ketabton.com: The Digital Library

16- تفسیر المیسّر:
تألیف: دکتر عایض بن عبدالله القرنی (اول جنوری 1959 م مطابق 1379 هجری)
17- تفسیر معارف القران :
مولف: حضرت علامه مفتی محمد شفیع عثمانی دیوبندی مترجم مولانا شیخ الحدیث حضرت مولانا محمد یوسف حسین پور.
18- تفسیر خازان:
نام تفسیر: «لباب التأویل فی معانی التنزیل (تفسیرالخازان» تألیف: علاء الدین علی بن محمد بغدادی مشهور به الخازان (متولد ۶۷۸ و متوفای ۷۴۱ هجری میباشد.)
19 - روح المعانی (آلوسی):
تفسیر «روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم» اثر محمود أفندی آلوسی است. (1217 – 1270ق)
20- جلال الدین سیوطی:
«الاتقان فی علوم القرآن «تفسیر الدار المنثورفی التفسیر با لمأثور»مؤلف آن : حافظ جلال الدین عبدالرحمن بن ابی بکر سیوطی شافعی. (۱۴۴۵- ۱۵۰۵م)
21- زجاج: «تفسیر معانی القرآن فی التفسیر»:
مؤلف: الزَجَّاج أو أبو إسحاق الزجّاج أو أبو إسحاق إبراهیم بن محمد بن السری بن سهل الزجاج البغدادی است. (241 هجری - 311 هجری 855 -923 - میلادی)
22- تفسیر ابن عطیة:
نام کامل تفسیر: «المحرر الوجیز فی تفسیر الکتاب العزیز ابن عطیة» بوده،مؤلف آن: أبو محمد عبد الحق بن غالب بن عبد الرحمن بن تمام بن عطیة الأندلسي المحاربي (المتوفی: 542 هـ)
23- تفسیر قَتادة :
أبو الخطاب قتادة بن دعامة بن عکابة الدوسی بَصْری (۶۱ هـ- ۱۱۸ هـ، ۷۳۶-۶۸۰م) شیخ قتادة ازجمله تابعین بوده، که در علوم لغت، تاریخ عرب، نسب شناسی، حدیث، شعر عرب، تفسیر، دسترسی داشت. و در ضمن حافظ بود، در بصره عراق زندگی بسر برده ولی نابینا بود. امام احمد حنبل در باره او می‌گوید: «او با حافظه‌ترین اهل بصره بود و چیزی نمی‌شنید مگر اینکه آن را حفظ می‌کرد، من یک بار صحیفه جابر را برای او خواندم و او حفظ شد.» حافظهٔ او در طول تأریخ ضرب‌المثل بود. او در عراق به مرض طاعون در گذشت.
24- تفسیر بیضاوی:
تفسیر البیضاوی (انوار التنزیل واسرار التأویل) مؤلف: مفسر کبیر جهان اسلام شیخ ناصرالدین عبدالله بیضاوی.
25- تفسیر کشاف مشهور به تفسیر زمخشری:
«تفسیر الکشاف عن حقایق التنزیل و عیون الأقاویل فی وجوه التأویل» مشهور به تفسیر کشاف. مؤلف: جارالله زمخشری (27 رجب 467 - 9ذیحجه 538 هـ)این تفسیر برای بار اول در سال: ۱۸۵۶ میلادی در دو جلد در کلکته به چاپ رسید، سپس در سال ۱۲۹۱ در بولاق مصر، و در سال های ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، و ۱۳۱۸ در قاهره هم به چاپ رسیده است.
26- تفسیر مختصر:
تفسیر ابن کثیر: مؤلف: ابو جعفر محمد بن جریربن یزید بن کثیر بن غالب طبری مشهور به جریر طبری متولد 224 وفات 310 هجری قمری در بغداد (218 - 301 هجری شمسی. تاریخ طبری مشهور به پدر علم و تاریخ و تفسیر است.
27- مفسر صاوی المالکی:
«حاشیة الصاوي علی تفسیر الجلالین فی التفسیر القرآن الکریم» مؤلف: احمد بن محمد صاوی (1175-1241ق) است.
28- فیض الباری شرح صحیح البخاری:
داکتر عبد الرحیم فیروز هروی، سال طبع: 26 Jan 2016
29- صحیح مسلم – و صحیح البخاری:
گردآورنده: مسلم بن حجاج نیشاپوری مشهور به امام مسلم که در سال 261 هجری قمری وفات نمود.وگرد آورنده صحیح البخاری: حافظ ابو عبدالله محمد بن اسماعیل بن ابراهیم بن مغیرة بن بردزبه بخاری (194 - 256 هجری)
30- سعید حوی:
حَوّی، سعید، حَوّی، سعید، مفسر «الاساس فی التفسیر (یازده جلد؛ قاهره ۱۴۰۵)، که از مهم ترین و اثر گذار ترین آثار حوی به شمار می‌آید.

(c) ketabton.com: The Digital Library

31- مفردات الفاظ القرآن:

از راغب اصفهانی. (خیر الدین زرکلی در کتاب «الأعلام» گفته: او اهل اصفهان بود اما در بغداد سکونت گزید، ادیب مشهوری بود، و در سال 502 هجری قمری وفات کرد». امام فخرالدین رازی در کتاب «تأسیس التقدیس» در علم اصول ذکر کرده که راغب از ائمۀ اهل سنت است و مقارن با غزالی بود. (بغیة الوعاة 2 / 297، وأساس التقدیس صفحه 7.).

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library